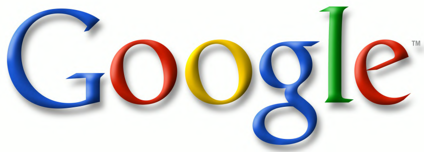

BOUWSTOFFEN VOOR EEN GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL.

BOUWSTOFFEN

VOOR EEN

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN BOEKHANDEL,

GEDURENDE DE HALVE EEUW 1830—1880.

DOOR

A. C. KRUSEMAN.

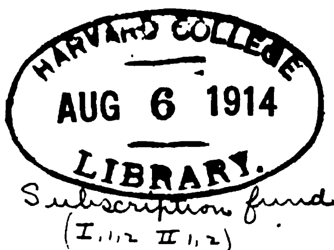
UITGEGEVEN DOOR DE

VEREENIGING TER BEVORDERING VAN DE BELANGEN DES BOEKHANDELS.

TEN VOORDEELE VAN HET „ONDERSTEUNINGSFONDS."

EERSTE DEEL.

AMSTERDAM.
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1886.

EEN GOED BOECKVERKOOPER.

(Een zedeprintje in den trant van Constantyn Huygens.)

Hy is een goed Soldaet in *Kosters* legervaenen,
Hy weet sich uit den druck het glori-pad te baenen:
Hy is een wyse Kock, die 't ontuig ruglingh smyt,
Die suyvre spyse discht en watter goed gedydt;
Hy is een Kindervrint, die noodelicke saeken,
By 't printlick *a*, *b*, *c*, in 't kinderhoofd doet raecken:
Hy is een Maekelaer in soete en soute tael;
Hy is een Medicyn by lyfs- of herte-kwael;
Hy is een eerlick Spie, die op de tyden acht heeft:
Een Visscher op 't gety' dat best syn borsse kracht geeft:
Een nyvre honighbi; een eerlick Advocaet;
Een Meester sonder plack; een Wysgeer metter daet. —
Syn huysdeur is de poort voor schryvers en poëten
('t Zy op studeer-vertreck of regter-stoel geseten),
Die 't heerlick pad ontsluyt tot glorirycken naem:
Syn veder is een pen in 't vlerckenpaer der faem,
Die dichtren-roem trompett. Hy laet als troost der armen,
En sonder baets-bejagh, hen 't letter-vuer verwarmen
Wanneer de koude locht des Landmans handen bindt:
Want d'echte *Kosters-soon* is d'echte menschen vrind.

Was hy voor prins of held, voor godgeleerd' of dichter
Met welgerigte hand, een treff'lick eerzuil-stichter:
Voor hem rees, als de siel zyn broose kluis ontvloog,
Een zuil in 't Neêrlandsch hert uit dankbaarheit omhoog.

1839. V(EEGENS).

Dit boek is vol fouten en gebreken.

Ik kom daar liever zelf voor uit, dan een ander in tweestrijd te brengen tusschen welwillendheid en waarheidsliefde. Men kan het mij nu veilig nazeggen. Ook zeg ik met deze betuiging niets gemaakt-nederigs. Ik zal het aantoonen.

Om een geschiedkundig overzicht op te stellen, dient men, zooals men dit vrij overdrachtelijk noemt, bronnen te hebben. Voor een handelsgeschiedenis zijn dat niet alleen wetten, verordeningen en stukken, die in verslagen en nieuwsbladen te vinden zijn, maar liefst ook kleinere bescheiden, meer het huishoudelijke, het dagelijksche leven betreffende. De bedroevende opruimings- en verdelgingswoede heeft voor den boekhandel die soort van bron bijna ten eenenmale denkbeeldig gemaakt. Niet genoeg is het te bejammeren, dat de papiermolen zoo wreedaardig pleegt te vermalen wat voor een napluizer goud waard zou zijn.

Maar op een groot gedeelte van het nog bestaande heeft ook de bescheidenheid een grendel gelegd. Verschillende gedrukte brieven zijn door mij aan al mijn vroegere beroepsgenooten gericht, met de bede om mededeelingen uit hun eigen ervaring en uit de geschiedenis hunner uitgaven. Met onverbiddelijk stilzwijgen of met

beleefde verschooning zijn die smeekschriften meestal beantwoord. Ik doe niemand eenig verwijt. Ik billijk zelfs de redenen tot dien schroom. Maar ik betreur die achterhoudendheid voor mijn doel.

Zoo bleef er niet anders over, dan, speurend en sprokkelend, gebruik te maken van hetgeen er te vinden was.

Wat ik vermocht, dat heb ik gegeven. Wie na mij komen kunnen verbeteren en aanvullen. In onzen werkzamen tijd hebben de meeste boeken een kort leven. Zij worden geboren om welhaast aan andere en betere het bestaan te geven. Oprecht verklaar ik: hoe eer dit boek van de baan geschoven worde, mijnenthalve des te liever.

Handelsgeschiedenis is een onderdeel van de kleine historie. De geschiedenis van den boekhandel is alweêr een klein gedeelte van dat onderdeel. Maar kleinigheden hebben in het groote geheel niettemin haar beteekenis, zij het ook nog zoo luttel. „De geschiedenis", het zijn woorden van Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper, „vindt haar hoogste gewicht niet in de uiterlijke lotgevallen der volken, in de krijgsbedrijven, in de staatkundige veranderingen, in de jaren van voorspoed en volksellende, maar in het inwendige volksleven, in de staatkundige, maatschappelijke en godsdienstige gedachten, die uit het menschelijk bewustzijn opwellen en in het werkelijk leven zich openbaren." De drukpers is voor de uiting dier gedachten de natuurlijke weg, en de boekhandel, al is hij, vooral binnen onze beperkte grenzen, kleinhandel, is van die pers de dienstknecht, soms de leider. Deze

overtuiging heeft mij ingefluisterd, dat mijn arbeid hier of daar misschien niet gansch en al verwerpelijk zou mogen wezen.

Ik heb mij tot eigen land bepaald. Voor uitstapjes op vreemden bodem, voor kijkjes naar buiten, voor vergelijkingen van ons met anderen, lag de weg open. Ik heb die verleidelijke paden strikt vermeden; dat ruime en dankbare veld liet ik over aan anderen, om niet te veel hooi te rapen op eigen vork.

Ook heb ik, behalve in aanteekeningen bij enkele titels, mij gewacht voor buitenpassen op het gebied van letterkundige geschiedenis, of geschiedenis van letterkundigen. De handelaar in boeken heeft van zelf nog al eens gelegenheid, vertrouwelijk rond te zien in de werkplaatsen van hun schrijvers, en daardoor soms vrijwat op te vangen dat een ander gaarne weten zou. Zulke openbaringen achtte ik niet van mijn gading, gedachtig aan de les reeds zoo lang geleden gericht tot alle schoenmakers, dat zij wijs doen, zich te houden bij hun leesten.

Dit boek bedoelt niets anders en niets meer, dan een boekverkoopersboek te zijn. Aan boekhandelaren van een jonger geslacht een oog te geven, zij het dan ook maar heel oppervlakkig, op de handelsbeweging van vroeger; hun de boeken, de schrijvers en de vakgenooten te herinneren van deze halve eeuw, en hier en daar een opmerking te strooien, die aan later dag zou kunnen te pas komen, dat is de genotrijke poging geweest van een oude van dagen, die daarmeê zijn eigen tijd in gedachte ten tweeden male — en met dankbaarheid voor zooveel goeds en liefs! — heeft doorleefd.

Ik zou zoo gaarne mijn vrienden een present-exemplaar hebben aangeboden, bij wijs van kaartje ten afscheid. Beter nochtans docht me, de opbrengst van deze uitgaaf te wijden aan ons „Ondersteuningsfonds", dat wil zeggen aan de weduwen en weezen, die met ons aller bijdragen door de wereld moeten geholpen worden.

Mijn dank aan mijn vrienden Mart. Nijhoff en de beide van Kampen's, die mij zoo menig verbetering aan de hand gaven.

November 1886. A. C. K.

INLEIDING.

BOEKEN EN BOEKHANDEL.

In de *Verspreide geschriften* van Edm. de Amicis komt de volgende lofrede voor op een bibliotheek:

„Een huis zonder boeken is een ongezellig huis. Het heeft iets van een logement; het is als een stad zonder boekwinkel, een dorp zonder school, een brief zoo slordig geschreven dat men hem niet kan lezen.

„Wat is daarentegen een bibliotheek aantrekkelijk! Hoe boeit ze het oog, en hoeveel kan iemand, ook al is hij geen geleerde maar slechts een lezer voor zijn plezier, er aan te gast gaan, indien hij maar een weinig gevoel en verbeeldingskracht heeft!

„Daar staan de verleidelijkste vruchten van het vernuft in een kleine ruimte bijeen onder ieders bereik; vruchten als van goddelijke gave, van overpeinzingen en studiën, die ernstige rimpels zich deden groeven op edele voorhoofden; vruchten van de rijkste fantasiën uit de heele wereld, herleid tot den vorm van kleine bundels gedrukte bladen, gekluisterd tusschen planken, verdeeld naar landen, talen, inhoud en rang, genommerd en geschaard als een leger soldaten. De eene afdeeling verplaatst u in vervlogen eeuwen; de andere voert u naar verre landen; deze

spreekt tot uw gemoed; gene toovert een lach om uw lippen; een derde brengt u aan het peinzen; een vierde doet u droomen; een vijfde haalt u een traan uit de oogen. Er is keus naar hartelust. Een bibliotheek is een zedelijke apotheek. Er zijn planken voor sombere, voor weemoedige, voor moedelooze dagen, en voor dagen, waarop een hartstochtelijke ijver om zelf aan het werk te gaan zich van iemand meester maakt.

„En de verscheidenheid van stof is evenredig aan het verschil van de uiterlijke gedaante. Er zijn reuzen-woordenboeken en groote werken met platen, die als het ware de balken en binten van deze kleine wereld vormen. Er zijn dichte rijen stevige deelen, verschoten van kleur, oude uitgaven van klassieken, zedig van uiterlijk, maar vol levensvoedsel, boeken, gelijk hun schrijvers, onsterfelijk door blijvende verdiensten. Er zijn, naar den vorm, boeken, de aristokratie van drukwerk en boekbinderij, de eereplank der bibliotheek, bekleed met glimmend leder en verguld op sneê; honderde kleuren van honderde sierlijke uitgaven, die alle hun best doen om aandacht te trekken. Voorts weêr lange rijen eenvoudige, armelijke deeltjes, die het gepeupel der bibliotheek zouden genoemd kunnen worden, met onverschilligheid vermeld, met weinig ontzag bejegend. En nog lager staan de duodecimo's, een ongedurig volkje, dat van stad naar buiten trekt, medegaat op den spoortrein en in het rijtuig, van den zak in de reistasch, van de reistasch op het nachttafeltje, en dat zich tevreden stelt met de snipperuurtjes van onzen dag.

„Onder heel die menigte hebben wij onze lievelingen, oude beproefde vrienden, kennissen van gisteren, leermeesters, weldoeners."

„Wat zijn boeken?" vraagt J°. de Vries in zijn verdienstelijk werkje, onder dezen titel in 1881 verschenen. „Wat zijn boeken? Op onaanzienlijke stalletjes staan zij bij gansche rijen,

liggen zij met hunne titels of platen opengeslagen, oude en nieuwe, vuile en zindelijke; maar allen veil voor de menigte, die er achteloos langs loopt, en met voornaamheid op de havelooze uitstalling neêrziet of een bod doet, en, zoo het niet aangenomen wordt, het arme boek verachtelijk op den hoop werpt en zijns weegs gaat. Wat zijn boeken? Daar liggen zij, op een stapel, in een hoek, of ze vodden waren. Daar worden zij gewogen en bij 't gewicht verkocht, beneden de waarde van misdruk. Een tijd lang schitteren zij in gebeeldhouwde boekenkasten, achter zijde of glas, met al de mooie, veelkleurige ruggen naar voren, lachend met vergulde letters en banden en wekken bewondering; maar straks worden zij oud, en geen mensch, die de helft er voor geeft van wat zij gekost hebben.

„En toch, om nog niet te spreken van die onsterfelijken onder de boeken, die de ijverzucht en de jaloezie der boekenliefhebbers opwekken en van het eene menschengeslacht op het ander overgaande en al ouder wordend voortdurend toenemen in waarde; om verder niet te spreken van die onsterfelijken, die in de oudemannenhuizen der openbare boekerijen verpleegd worden en zorgvuldig op den catalogus, het bevolkingsregister dezer instellingen, staan ingeschreven, hebben toch vele boeken, ook wanneer zij later op een hoop geworpen worden, een schoone of nuttige bestemming gehad. Voor een ieder, die den sleutel bezat der leeskunst, zijn zij geweest de schatkamers der wijsheid, de stapelplaatsen der wetenschap, de goede vrienden en mededeelzame middelaars tusschen de gedachten van het Heden en het Verleden en uwe eigene gedachten, de gezanten, die u hebben overgebracht wat in deze en gene hoofden en harten, die misschien al lang niet meer bestaan, is omgegaan. Zij zijn het gevoel van den dichter, gegrepen door de hand der kunst en aanschouwelijk gemaakt voor u. Zij zijn het genie van den denker, zwart op wit, op bladzij aan bladzij vertolkt. Een maatschappij zonder

boeken laat zich voor ons evenmin denken als een maatschappij zonder scholen. En het boek is de school, de voor ieder toegankelijke school, waarin alle vakken door alle groote meesters en kleine ondermeesters op wetenschappelijke en populaire wijze onderwezen worden. Wat zijn boeken? Dat alles, en niets minder dan dat zijn boeken. In hun korte, vaak weinig geachte en vluchtige verschijning, komen en gaan zij als de meesters, die ze schrijven; maar in hun komen en gaan zijn zij het altijd onderhouden fakkellicht der menschheid."

Dat zijn getuigenissen van twee mannen buiten den boekhandel. Ze zouden met veel andere te vermeerderen zijn. Maar wij zijn er voldoende meê gedekt, als wij op eenigen voorgrond willen brengen, dat de koopwaar van den boekhandel aandacht verdient.

De vraag is, of zij, die dien handel drijven, er ook zoo over denken?

Het ligt voor de hand, dat hier een ja en een neen op te antwoorden valt.

In den regel heeft de boekhandel drieërlei vertegenwoordigers: den verkooper van boeken in het algemeen (zoogenoemden debitant of assortiments-handelaar), den uitgever, en den antiquaar. Alle drie, indien zij hun vak met ernst opvatten, staan als handelaars op gelijke lijn. Onder alle drie zijn mannen van verdienste, onder alle drie brekebeenen. Gelijk de koopwaar in formaat en gehalte verschilt, even onderscheiden zijn de verkoopers. Te verlangen, dat allen op hun eigen plaats even degelijk zouden zijn, is het onmogelijke wenschen. Er naar te streven, dat allen op hun weg vooruitgaan, is de plicht van ieder, die bij machte is, daaraan wat toe te brengen. Want de boekhandel is, om de waardigheid van zijn koopwaar, meer dan eenige andere een handel van verantwoordelijkheid.

In lang geleden dagen, toen er alleen door zoogenaamde ge-

leerden gelezen werd, behoorde de boekverkooper veelal zelf tot den stand van de mannen der wetenschap. Hij deelde lijsten uit van de handschriften en boeken, die hem ter kennis kwamen en was een gids voor de weinigen, die bij hem hun hulp zochten. Later, bij de uitbreiding der drukkunst, ging die handel tot de algemeene koopmanschap over. Naarmate het onderwijs algemeener werd, groeide de behoefte aan boeken aan en werd het getal boekverkoopers al grooter en grooter. Thans, in onzen tijd, nu wetenschap en beschaving haar licht laten schijnen over alle standen, over kleinen en grooten, staan allerwege de handen gereed om aan de geestelijke nooddruft van ieder en van allen door lektuur te voorzien.

Boekverkooper-debitant, goed boekverkooper-debitant te zijn, is al meer en meer een taak van beteekenis geworden. Gelijk elke handel eischt zij in de eerste plaats warenkennis. Maar háár warenkennis is van geen geringen omvang. Elke koopman, die, in welke richting ook, zaken drijft, dient verstand te hebben van zijn stoffen en wordt te hooger geschat naar gelang hij zich bekwaam betoont. Maar welk vak heeft ruimer gebied, dan het schier onbegrensde van de boekenwereld? Dag aan dag wordt het nieuwe aan het bestaande toegevoegd. Dag aan dag werpt de wetenschap haar vruchten af, bieden letterkunde en kunst haar frissche bloemen, schieten er jonge loten uit den breedgetakten boom der kennis. Heel die weligheid met schiftend oog te bespieden, te ordenen, saam te voegen, plaats te geven in het geheugen en er de wegwijzer in te worden voor anderen, ieder naar zijn eigen begeerte, zeker, geleerdheid is er niet toe noodig, maar beschaving, oefening en smaak in niet geringe hoeveelheid.

Wat er al toe vereischt wordt? Taalkennis, letterkundige kennis, boekenkennis, handelskennis, menschenkennis.

Al deze dingen waaien ons niet aan, maar behooren tot een

gezette voorbereiding, waarop de praktijk van den dagelijkschen omgang voort kan bouwen. En zoo is de boekverkooper een man, die, indien hij zijn plaats begrijpt, veel moet weten, veel moet werken en op zijn plaats veel wel kan doen.

Dit is niet de taak van een boekverkooper, van een goed boekverkooper, dat hij op aanvraag zijn commissie-artikelen aflevert gelijk de bakker een brood. De geestelijke maatschappij verlangt velerlei soort van brooden. De godgeleerde, de rechtsgeleerde, de natuurkundige, de bouwkundige, de taal- en letterkundige, de geschiedvorscher, de onderwijzer, de man van smaak, de beoefenaar van kunst, deze allen komen op hun tijd bij hun boekverkooper en eischen van hem, dat hij hen voorlichte omtrent al wat er in hun richting vroeger uitgekomen is, heden uitkomt en ter verschijning is aangekondigd; hier te land en in den vreemde. Aan titels hebben zij niet genoeg. Zij verlangen te weten, wat achter die titels verscholen ligt, wat het boek voornamelijk behandelt, of het de aandacht waard is, wat de kritiek er van zegt, of er in zijn soort ook beter is. En naar mate de boekverkooper op al deze vragen bescheid weet te geven, zijn warenkennis toont, wordt hij een man van vertrouwen, een gezocht man, een gewaardeerd man, een man, die voordeelige zaken doet voor zich zelv' en die voor velen een gids is op den weg der kennis en op dien van het goede en schoone.

Zoo zijn niet allen. Dat scheelt veel. En dat spreekt ook van zelf.

Op de uitzonderingen na is en blijft de debiet-boekhandel in den regel kleinhandel. Hij behoort meestal tot den winkelhandel en is zelfs vaak bijhandel. De allengs vermeerderende uitbreiding van de bevolking, vooral in kleine steden en in dorpen, en de daarmeê gepaard gaande behoefte aan lektuur, heeft gemaakt dat er gaandeweg al meer personen kwamen -- en in den laatsten tijd in niet gering aantal! — die boeken te koop

stelden, al ontbrak het hun ook bijna ten eenenmale aan verstand van hun koopwaar. Zij konden er zulk een zaakje wel bij waarnemen. Boeken zijn een zindelijk artikel, dat niet veel plaats inneemt. De commissiehandel brengt meê, dat er bijna geen kapitaal voor noodig is. De proef is licht te nemen. Wat er aan verdiend wordt is meêgenomen.

Op zich zelf bezien is deze poging als verbetering van bestaansmiddel volstrekt niet te laken. Integendeel. Ook voor den handel in het algemeen brengt ze haar voordeel aan. Hoe meer vertakkingen die handel zich schept, des te meer zal hij bloeien. Maar tot welke zonderlinge vertegenwoordigers en grillige samenkoppelingen hij soms misbruikt, en met hoe weinig kennis hij dien ten gevolge gedreven wordt, is niet onvermakelijk aan te toonen door enkele advertentiën, uit een menigte dergelijken uit het *Nieuwsblad voor den Boekhandel* opgeraapt.

In 1841 vraagt „een wijnkooper in een kleine stad van Noord-Holland, om ook als boekhandelaar te worden opgenomen, aangezien hij zoo weinig te doen heeft, en hij daartoe door eenigen zijner stadgenooten en al wat tot de letterkunde betrekking heeft is uitgenoodigd."

(1868) „..... Boekverkooper te ..... wacht aanvragen van zijne confraters voor zijne specialiteit in papieren heeren- en damesboorden, kragen, manchetten en chemisetten."

(1873) „Door vertrek naar elders wordt op een der grootste dorpen in een welvarende streek, waar geen concurrentie is, ter overname aangeboden een handel in boeken, papieren, galanteriën, sigaren enz. Bij voorkeur is deze zaak geschikt voor een jongmensch van de P. G., die in den boekhandel ervaren is."

(1873) „Uit de hand te koop, in een der welvarendste dorpen van Gelderland, een Boekhandelaarszaak, waarbij tevens de kruideniers-affaire wordt uitgeoefend. Ook ligt achter het huis een akker bouwland.”

In 1879 ontvingen eenige uitgevers de volgende circulaire:

„WelEdele Heer, gelieve mij per omgaande brief of briefkaart te willen berichten, hoeveel percent rabat of provisie gij geeft van uwe uitgaven, daar ik mijne kruideniers- ijzerwinkel enz. wil uitbreiden. Daarom liefst spoedig daarop bericht; en geven de andere uitgevers even zoo veel provisies?

„In afwachting heb ik de eer te zijn.”

In 1874 vestigde zich in een onzer groote steden een huis onder den titel van *Alliance intermédiaire*, dat niets minder dan het sluiten van huwelijken tot speculatie maakte. Het richtte zich bepaaldelijk tot den boekhandel, om in dat vak agenten te vinden, die, tegen behoorlijk rabat, door het verspreiden van prospectussen en aanknoopen van onderhandelingen de firma zouden willen helpen.

Ook het volgende verdient aandacht.

Een tweede-hands-handelaar, die de overige exx. gekocht had van een uitgaaf van Wolff en Deken's *Sara Burgerhart*, Sneek bij P. Joling & Co. 1836, bracht die voor verminderden prijs te koop, met onderstaand strooibiljet (1866):

„Door toevalligheid een werk ontvangen hebbende, hetwelk bij het Neêrlands publiek sedert een aantal van jaren alomme bekent is, ja als men de Schrijfster maar hoort noemen; zal het voor zeker welkom zijn.

„Vier drukken zijn reeds van dit werk uitverkocht, en de tegenwoordige Uitgevers hebben het beproefd om een geheele nieuwe

oplaag daar te stellen, en hetwelk ook in de geheele wereld veel debiet heeft, en in netheid de voorgaande drukken ver overtreffen, dit belangrijk werk word in 2 deelen uitgegeven voor de prijs van *f* 3. Het is het werk van de alomme gezogte *Zara Burgerhart*, door den Schrijfster van *Willem Levend;* een werk van Hollandsche oorsprong, men zal zeggen: waarom dan met zulk werk gedaan; het is door oneenigheid der Compagnieschap van den Uitgevers en door aankoop van mij, zoo bied ik UED. de 2 delen compleet aan voor den zeer geringen prijs van *f* 1."

In 1867 vinden wij, uit een der hoofdsteden, de volgende bekendmaking:

„De ondergeteekende, zich alhier gevestigd hebbende als *Groefbidder* of *Lijkbezorger*, beveelt zich als zoodanig beleefdelijk aan in de attentie zijner geachte begunstigers, belovende bij mogelijke treurige omstandigheden eene allezins civiele en gepaste behandeling."

..... Boekverkooper."

Stel tegenover deze zwakker broederen de vroegere en hedendaagsche algemeen met roem bekende firma's-debitanten in onze hoofdplaatsen, en besef de kloof die er ligt tusschen dezen en genen.

Treed het magazijn van den beschaafden assortiments-handelaar binnen en verkwik allereerst uw oogen aan dien overvloed van keurig geschikte boeken en banden, naar rubriek en taal geordend. Loop de rijen langs en haal uw hart op aan dien veelzijdigen rijkdom van geestesgaven, waarvan reeds de titels u toespreken; aan die over de gansche wereld beroemde namen, wier jongste arbeid in die bedrukte bladen u in de hand wordt gelegd; aan die weelde van uitvoering, waarmeê allerlei vakken van kunstnijverheid het boek weten te tooien. Benijd den handelaar, die te midden van dien schat als tijdelijk eigenaar zich beweegt. Zie hem gretig gluren tusschen de bladen, opdat hij voor zich zelv' een voor-

smaak moge genieten van hetgeen ter nauwernood de pers verlaten heeft en dat hij zoo straks zijn bezoekers als verrassende nieuwheid zal voorleggen. Bespeur hoe zijn handelstact elk boek zijn plaats en zijn rang geeft in den omvang zijner bibliographische bekwaamheid, en hoe hij zich voorbereidt om met dat geoefend overzicht allen die zijn boekenkennis begeeren te raadplegen zoo aanstonds te hulp te wezen. Zie hem omringd van de aanzienlijksten en beschaafdsten zijner woonplaats, opvangende wat ieder uit zijn eigen vak van studie of smaak hem meê te deelen heeft en zich daarmeê weêr verrijkende ten eigen en anderer bate. Elke dag doet hem aanwinnen in kennis, ruimer worden van blik, scherper van oordeel, fijner van smaak, een man zijn op zijn post te midden der geestelijke en zedelijke bewegingen van zijn tijd, een man zich voedende met het edelste dat de maatschappelijke wereld oplevert en wederkeerig in die maatschappij bevorderend, wat haar beter en vruchtbaarder maakt.

Wat van den boekhandelaar-debitant te zeggen valt, geldt in gelijke evenredigheid voor den boekhandelaar-uitgever. Ook hier niet alle koks, die lange messen dragen. Geen beroep, dat ernstiger is; geen, dat vaak lichtvaardiger wordt opgenomen, lichtvaardig allereerst in den degelijksten zin: lichtvaardig uit eigen wetenschappelijke voorliefde of uit persoonlijke hooghartigheid; lichtvaardig, om roem te zoeken in het uitgeven van hoogst geleerde, maar hoogst onverkoopbare kopijen.

Al te geleerd-gezinde boekverkoopers zijn ten allen tijde slechte handelaren geweest. Er zou menig bedroevend voorbeeld zijn aan te halen van uitgevers, die, toegevende aan eigen neigingen of zich opofferende voor de heilige wetenschap, hun stoffelijk belang met voeten traden en met een bankroet eindigden. Der wetenschap dienst te doen, is des uitgevers plicht; zich haar ten believe uit te kleeden, is een maatschappelijke zonde. Wie of

uit zwakheid, of uit ijdelheid, afgetrokken boeken ter perse legt met de bewustheid, dat zij geen genoegzaam debiet kunnen hebben, is meer te beschuldigen dan te beklagen. Toch is er geen vak, dat aan zulk een verleiding meer bloot staat dan de boekhandel. Een bescheiden bezwaar te durven uitspreken tegenover een geleerde hoogheid, tegenover een gevierd letterkundige, die u hun onprofijtelijke kopijen komen aanbrengen, is een daad van zelfstandigheid, waartoe velen den moed missen. Een wetenschappelijke onderneming op te geven, die, zooals ge droomt, mogelijk uw naam met wat loftuiting vermelden zal, maar die zeer zeker uw kapitaal schromelijk bedreigt, is soms een harde strijd, die niet onbedachtzaam aangegaan mag worden. Te beseffen dat er, boven u, beter gegoeden of maatschappelijke lichamen zijn, die, meer dan gij zelf, zich geroepen kunnen achten met hun stoffelijke middelen het verspreiden van den geestelijken arbeid van anderen te steunen of te bevorderen, is een wijsheid, die door den handelsman wel eens te veel veronachtzaamd wordt. Door velen, en doorgaans door de besten, wordt de voorzichtigheid te weinig in het oog gehouden. Het toegeven aan de zelfverheffende inbeelding, aan den dwazen, verlokkenden eigendunk, dat de boekverkooper een natuurlijk beschermer der letterkunde behoort te wezen en verplicht is daarvoor hem bezwarende geldelijke offers te brengen, is zoo vaak de oorzaak van later berouw. Handelsbeleid in de schaal te leggen tegenover persoonlijke waardeering, is zoo menigmaal een verzuim, waarover de bekwaamsten struikelen. Niemand zal van den machinen-fabrikant vergen, dat hij zich, meer dan met zijn eigenbelang strookt, toelegge op de verbetering der werktuigkunde, tot zijn eigen schade en ten voordeele van anderen; niemand zal den korenkooper huldigen, die zijn granen met verlies verkoopt om het publiek van goedkooper brood te voorzien. Boekhandel is en blijft een vak van nijverheid en handel, even als elk ander, waaraan in geenen deele verbonden

is dat men zich opoffere ten gelieve van enkelen of van het algemeen. Wil eenig uitgever — en dat wordt om onderscheiden reden meer gedaan dan wel bekend is — een deel van zijn bezitting, hoe groot of minder groot ook, ten beste geven aan wetenschap, letteren of aan persoonlijke hoogachting, dat moge hem als man tot eer strekken, maar gaat alles behalve zamen met zijn plicht als koopman. Wèl is het hem gezet, dat hij *goede* waar levere, degelijk en deugdelijk voedsel voor den geest en voor den smaak; dat hij toezie, ernstig toezie, of hij voede of vergiftige; dat hij wikke en wege, of hij opbouwe of afbreke; dat hij geen dood of simpel werktuig zij in de hand van anderen. Maar bij al deze zedelijke plichten houde hij, voor zich zelven en zijn gezin, ook rekening met dezen anderen: dat hij beseffe wat hij als handelaar te doen en te laten heeft.

Tegenover deze in zeker opzicht waanwijze letterbescherming staat een ander kwaad van veel grooter uitgebreidheid: de lichtvaardige fabriekmatigheid. Voor jongelieden, die zich als boekverkooper vestigen, is het uitgeven de droom van een gouden regen. Zonder ervaring of oordeel leggen zij ter perse wat hun aangeboden wordt of wat zij zelv' opgrijpen, meest een roman, een bundeltje verzen, een populair wetenschappelijk boek, een kinderverhaal, een scheurkalender, liefst van alles wat, om niet te veel op één kaart te zetten. Hun debiet-zaak verwaarloozende, vermeien zij er zich in, hun naam op band of titel gedrukt te zien en voelen zij zich gestreeld, het publiek te doen weten, dat zij uitgever zijn. Alle middelen, soms ook minder fatsoenlijke, worden te baat genomen om den vlieger te doen opgaan. Meestal draagt het eind den last en merken uitgever en publiek, dat zij zich in elkander bedrogen hebben.

Dergelijke gevallen komen hier te lande in het oneindige voor en bederven den naam en den stand van boekhandelaar-uitgever. Terwijl in alle landen om ons heen de uitgevers — ook niet

allen van even zwaar gewicht! — in den regel de hoofdsteden zich tot woonplaats kiezen, vindt men ze hier zoo, tot zelfs in de afgelegenste uithoeken verspreid, dat men haast geen boekverkooper kan aantreffen, die niet nu en dan tevens uitgever is en de middelmatigheid, zoo niet het misdruk, in de hand werkt. De goeden niet te na gesproken, moet die beunhazerij het handelsvak in het oog van het publiek niet doen rijzen. Men krijgt er den algemeenen indruk van, dat het uitgeven een zaak is van Jan en alleman, een boekmakerij, een loutere toeleg op winst, waarbij auteur en publiek de lijdende partijen zijn en de uitgever van beiden misbruik maakt ten eigen bate. Geen wonder, dat het beroep daardoor in miskrediet komt en de goeden het met de kwaden moeten ontgelden.

Dat was trouwens in vroeger dagen niet beter.

De groote Pieter Burman, die van 1714 tot 1741 een aantal werken uitgaf over klassieke letterkunde, liet zich volgenderwijs over de uitgevers uit:

„Het ondragelijk geweld, ja, wat meer zegt, de heerschappij en de tiranny, welke de boekverkoopers zich aanmatigen op de geleerde wereld uit te oefenen, ken ik bij ondervinding, en weet hoe zij, ten koste van den arbeid en het zweet der schrijvers, zich dikwijls benijdenswaardige schatten verzamelen. Het is of eene staatswet dat volk hun regt had gegeven, en of alle geleerden, bij regterlijk vonnis, zoo tot eeuwige slavernij waren verwezen, dat het hun niet meer vrij stond van boekverkooper te veranderen, wanneer zij den hunnen, ik zeg niet als lastig en karig, maar als heerschzuchtig, ondankbaar en aanmatigend hebben leeren kennen. Hoe vele groote en geleerde mannen zou ik kunnen aanhalen, wier geschriften vol zijn van de jammerklagten over de listen, de bedriegerijen, en de vuile winsten der boekverkoopers! Tot mijn ongeluk heb ik dikwijls menschen van dat slag aangetroffen, die, door hun vriendelijk, gul en eenvou-

dig voorkomen, van mij, die alle veinzerij en kunstenarij als de dood hate, alles wat zij wilden, gedaan kregen, en, omdat ik nooit hebzuchtig mijnen arbeid op prijs stelde, met een klein honorarium het verschrikkelijk slooven, dat ik voor hen deed, beloonden.

„Nooit gaf ik een werk ter perse, of het was geheel voltooid; nooit liet ik den drukker een uur, laat staan een dag wachten, terwijl ik mij hunne traagheid en uitstellen liet welgevallen. Niemand van den ganschen troep, althans niet de uitgevers van mijnen *Ovidius*, zullen het mij heeten liegen, dat ik altoos geduld geoefend en voor hunne belangen gezorgd heb; maar zelve zullen zij best weten, hoe zij mij opgehouden en met hoe vele onaangenaamheden zij mij hebben gekweld. Wanneer gij jegens hen welwillend, schikkelijk, vlijtig en voortvarend zijt, dan lagchen zij u luidkeels uit, worden brutaal tegen uwe goedheid in, of bedanken u op zijn hoogst met allerlei laffe komplimenten. Ik zeg juist niet, dat er onder het gansche gild van boekverkoopers niet één is, die den arbeid der geleerden op den regten prijs schat. Er zijn er, maar ze zijn zeer weinige in getal, en die weinigen hebben nog de hoogmoedige meening, dat de roem en de achting der geleerden er van afhangt, dat hunne werken in eenen wereldberoemden boekwinkel uitgegeven worden, en dat, daar deze beunhazen de geheele wereld door handel drijven, men eerst door hun toedoen vermaardheid krijgen kan. En die beroemdheid van hunnen winkel plegen zij zoo onbeschaamd op te vijzelen, dat zij, om hunnen fatsoenlijken naam, het grootste gedeelte van het honorarium korten".

In welke booze bui prof. Burman bovenstaande regels geschreven heeft, staat ons niet te beoordeelen. Ook kan het best wezen, dat hij er eenige aanleiding toe zal gehad hebben. Bovendien is het bekend, hoe lichtgeraakt de beroemde hoogleeraar zich vaak betoonde en hoe onbedacht hij zich dan over personen

en zaken kon uitlaten. Maar in elk geval was het oordeel over zijn uitgevers hoogst onbillijk, als men in het oog houdt dat dezen de Gebr. Wetstein waren, die in 1727 zijn *Ovidius* uitgaven en die een al te vermaarden naam hebben nagelaten, dan dat ze zulk een scherpe blaam kunnen geacht worden in de verte te hebben verdiend.

Wij halen deze uitspraak dan ook alleen maar aan, volstrekt niet om prof. Burman in zijn lot te beklagen, maar integendeel om te doen uitkomen, hoe reeds anderhalve eeuw geleden hier te lande het beroep van uitgever in verdenking stond van inhaligheid, zorgeloosheid en vijandigheid tegenover de auteurs, een verdenking, die nog heden ten dage door een groote menigte gedeeld wordt. Terwijl in andere landen bekwame en degelijke uitgevers de eer krijgen die hun toekomt en tot de erkende krachten der maatschappij gerekend worden, heeft zulk een waardeering bij ons in den regel wel wat te wenschen overgelaten. Hoe hoog de firma Wetstein en haar opvolgers thans ook mogen staan aangeschreven, toch kon het niet missen, dat een beschuldiging als die van prof. Burman die firma toen ter tijd in het diepst van het gemoed moet hebben gegriefd, zonder dat zij bij machte was met cijfers en bewijzen daartegen op te komen. Zij kon moeielijk het publiek tot getuige roepen, hoeveel honorarium zij betaald had en in welke verhouding dit stond tot haar winst- en verliesrekening; zij kon evenmin eigen lof uitbazuinen over de nauwgezette zorgen, die zij aan al haar editiën gewoon was te wijden, en over haar streven om de werken der Nederlandsche geleerden bekend te maken over de geheele beschaafde wereld Stil en geduldig had zij te dragen wat haar door een gevierd man zoo pijnlijk werd aangewreven, alleen in geweten overtuigd van stipte plichtsvervulling en aan de toekomst overlatend haar wellicht recht te zullen doen.

De ervaring van de Wetstein's is die van velen geweest, die na

hen, al is het dan ook op kleiner schaal en met zooveel minder vermaardheid, het beroep van uitgever hebben uitgeoefend. In dat opzicht is het oordeel der menigte nog altoos onrechtvaardig gebleven. Een uitgever wordt in den regel door den auteur gewantrouwd. Hij is in diens oog een parasiet, die zich te goed doet aan de levenssappen van anderen; hij is een inhalige, die een rechtmatig loon beknibbelt; hij is de schuldige, dat het hem toebetrouwde werk der schrijvers niet genoeg gelezen en gewaardeerd wordt. Laat ons toegeven, dat de aanleidingen tot zulk een beschouwing voor de hand liggen. Een auteur, die met veel zwoegens een wetenschappelijk of letterkundig werk in schrift heeft gebracht — weinigen weten onder welke zorgen en weeën soms! — is van zelf met zijn arbeid ingenomen en geeft het ter perse in de volle overtuiging, dat wie weet hoe velen zijn boek koopen en loven zullen. Hij berekent zijn stoffelijk loon naarmate van zijn daaraan besteden tijd en van de daarin neêrgelegde waarde, en zijn eerste teleurstelling is, dat de man, die de middenweg is tusschen hem en het publiek, maar die naast de wetenschappelijke of letterkundige waarde toch ook de handelswaarde te berekenen heeft, hem niet met handen vol geld te gemoet komt. Hij droomt, dat honderden zijn arbeid zullen koopen en beklaagt zich over zijn uitgever, indien aan deze verwachting niet beantwoord wordt. Zelfs al zijn zijn eischen nog zoo bescheiden, een zeer verschoonbare eigenliefde bouwt toch altoos kasteelen in de lucht.

Aan zulke droomen geeft vaak ook de uitgever zoo gereedelijk toe. Gevleid door het aanzoek van een hooggedragen naam; verlokt door de betoogde waarde van een handschrift; meêgesleept door de voorgespiegelde behoefte en het waarschijnlijk debiet, of, niet te vergeten, terugschrikkend voor een weigering, geeft menig boekhandelaar gehoor aan een hem voorgestelde uitgaaf en ondervindt er later de treurige schade van, terwijl de schrijver in de

streelende meening staat, dat hij den man een aanzienlijk voordeel bezorgd heeft. Menig uitgever van ondervinding zal kunnen getuigen, dat hij aan een al te groot gedeelte van de hem aangeboden uitgaven geld verloren heeft; soms aanzienlijke sommen, waarvan den schrijvers natuurlijk nooit iets ter oore kwam. Vele jonge uitgevers zijn op die manier te gronde gegaan, en anderen, die meer of minder hun fortuin aan eigene kloek opgezette en ferm doorgezette plannen te danken hadden, moesten den schijn op zich geladen zien, alsof zij goede sier maakten ten koste van zooveel miskende of benadeelde auteurs, die zich hadden te vergenoegen met de kruimkens van hun tafel.

Ernstige uitgevers, die hun beroep liefhebben en hun verantwoordelijkheid beseffen — en de Wetstein's stonden hierin wel mede bovenaan! — weten wat zij doen, als zij de uitgaaf van een degelijke kopij aanvaarden. Zij eeren haar onbekrompen, eerlijk, zooveel als in hun vermogen is. Zij behandelen haar met den noodigen eerbied als een hun toebetrouwd goed van waarde; zij wijden er hun beste zorgen aan, uit plicht tegenover den schrijver en tegenover hun eigenbelang beide; zij geven er den vorm aan, die haar het voordeeligst zal doen uitkomen; zij zien nauwlettend toe op zuiverheid van taal en uitvoering: zij getroosten zich voor het innerlijk en uiterlijk vaak veel meer opoffering dan de schrijvers vermoeden; zij brengen het boek in de wereld daar, waar het behoort, en laten geen middel onbeproefd om het in zijn rechtmatige waarde te doen erkennen. In één woord, zij leven in het boek, omdat het een deel uitmaakt van hun plicht, hun eer, hun belang, hun bestaan. Zij zijn op hun bescheiden weg geen werktuigen, maar medewerkers, geen aanmatigende drijvers, maar voor zooveel het hun voegt ook leiders; geen inhaligen, maar dankverdienenden. Een oordeel als dat van den hoogleeraar Burman gaat meer mank aan onwetendheid dan aan kwaadwilligheid. Een firma als die van de Wetstein's

heeft geen verdediging van noode. Maar uitgevers van onze eigen dagen, over wie wel eens uit de hoogte gesproken wordt, of in wie men alleen den zelfzuchtigen koopman ziet met voorbijgang van alle beter beginsel aan hun beroep verbonden, worden maar al te weinig gekend in hun stille trouwe bemoeiingen, die veel minder hunzelven dan hun auteurs ten bate strekken.

Wat er voor een uitgever te doen valt?

Allereerst. Is hij een man op zijn post, een helderdenkende, zelfstandige persoonlijkheid, dan heeft hij zelf de oogen om zich heen te slaan en de handen uit de mouwen te steken. Dan neemt hij zijn tijd en diens behoeften waar. Dan schept hij zelf zijn ondernemingen, gesteund door de beste krachten die het hem zal mogen gelukken voor zijn plannen te winnen. Dan is hij meer dan handelaar enkel: dan heeft hij aandeel in de bewegingen, moge het zijn in den vooruitgang, zijns tijds op het gebied van wetenschap, kunst en maatschappelijk belang; dan is hij een macht.

In elk geval dient hij een bekwame hulp te zijn. Niet alle mannen van wetenschap of letteren werken even nauwlettend. De onberispelijke schrijvers in de verste verte niet te na gesproken, zijn er meer dan men vermoedt, die de vruchten van hun studie of verbeelding neêrschrijven in een vorm die te wenschen overlaat, of die zoo losweg onder den indruk van het oogenblik plegen te werken, dat ze van eenige zorgeloosheid en slordigheid niet zijn vrij te pleiten. Het zou voor de geschiedenis van onze vaderlandsche letterkunde niet van onbeteekenend belang zijn, na te gaan, op welke wijs, ja op welke gebrekkige wijs soms, beroemde schrijvers hun kopij aan den uitgever afleverden. Die leemten om de overige waarde voorbij te zien en langs bescheiden middelen te verbeteren of te doen verbeteren; den schrijver ten dienst te staan zonder hem te kwetsen; zijn prikkelbaarheid te ontzien door bedachtzamen tact; zijn arbeid te vervolledigen door gepaste wenken; zijn

geestesvrucht, om dat zoo eens te zeggen, een welgeschapen lichaam te geven en dit behoorlijk aan te kleeden; in ieder geval zooveel mogelijk te waken, dat zijn drukwerk niet ontsierd worde door die venijnig binnensluipende drukfouten, die den schrijver tot ergernis, den uitgever tot schande zijn: ziedaar plichten, die aan het beroep van den uitgever worden opgelegd en die het tot iets meer en beter maken dan een werktuigelijk winstbejag. Jacob Swart, de zeevaartkundige bij uitnemendheid, gaf een groot deel zijner kennis en eer aan mannen, die veel handiger met het kompas dan met de pen wisten om te gaan. Messchert en Immerzeel, rechters op het gebied der kunst, hebben menig jong dichter den weg gewezen; de Bohn's hebben vrij wat scherpe aanmerkingen te verduren gehad om de NB's en vraagteekens waarmeê zij hun drukproeven opzonden; de Nijhoff's vulden menig historische studie aan met bijdragen uit eigen voorraad; en wie zal berekenen, hoeveel uren van inspanning en tobberij mannen als Fuhri, Suringar, Brinkman, Gebhard, om niet van nog levenden te spreken, besteed hebben aan het corrigeeren van kopij en proeven, opofferingen, die, ongekend en ongewaardeerd, alleen den auteurs ten goede kwamen. Daargelaten de verdiensten van die vak-uitgevers van rechtsgeleerde, theologische, genees-, natuur-, werktuig-, landbouwkundige werken, die met hun bibliographische kennis den schrijvers bij hun plannen van bewerking van beteekenend nut waren. Deze en dergelijke mannen van het vak kunnen hun auteurs fier in de oogen zien.

Dit alles wordt in geenen deele opgehaald, om het beroep van uitgever, of personen die het uitoefenen, op te vijzelen. Alleen om te doen uitkomen, dat er ernst aan verbonden is, en dat niet iedereen in den blinde en onbesuisd een patent als uitgever aanvaarde.

Het valt niet te ontkennen: menig uitgever heeft wèlgevaren

van handschriften, hem als het ware in den schoot geworpen. Toen de Erven Bohn de *Camera Obscura* van Hildebrand met een kleine som wel betaald achtten, daargelaten later uitgekeerd honorarium, kon niemand vooruitzien, dat deze kopij, met al haar herdrukken, hun duizende guldens zou afwerpen. Toen Gebr. Kraaij de *Gedichten* van de Génestet ter perse legden, kon geen mensch bevroeden, dat de jonggestorven dichter weldra zoo gevierd zou worden, dat er schier geen fatsoenlijk gezin zou bestaan, waar zijn kompleete werken niet een plaats zouden innemen. Toen Bilderdijk zijn bundels voor een karig loon afstond aan ieder dien hij maar vinden kon, zou noch hijzelf noch iemand anders hebben kunnen droomen, dat de uitgever van zijn volledige dichterlijke nalatenschap, veel jaren na 's dichters dood, daaraan een betrekkelijk aanzienlijk kapitaal verdienen zou. Dergelijke voorbeelden zouden ook op wetenschappelijk, godsdienstig en onderwijs-gebied bij getallen te vinden zijn. Maar dat neemt niet weg, dat dit witte raven zijn en dat deze feiten maar al te veel misbruikt worden tot de bewering: „ziet, hoe uitgevers leven van andermans werk!" Zelden zal een schrijver, en dat behoeft ook niet, zijn gemoed bezwaard gevoelen, dat een uitgever hem te veel betaald heeft; maar een uitgever van zijn kant doet billijk, en verstandig, wanneer hij bij boven verwachting gunstige gevolgen den schrijver in zijn winsten laat deelen. In waarheid, door fatsoenlijke uitgevers wordt dat gedaan. Trouwens, in ons kleine land zijn voor den boekhandel buitengewone winsten zóó schaars weggelegd, dat er van „benijdenswaardige schatten", gelijk prof. Burman droomde, door ieder die het vak meer van nabij kent moeielijk anders dan met een weemoedigen glimlach te spreken valt.

Maar schatten gelds behooren ook wel waarlijk niet tot de benijdenswaardigste bezittingen. Wie het leven ernstiger opvat en zijn plichten kent tegenover zich zelven en tegenover de maat-

schappij, waarin ieder onzer een verantwoordelijke plaats heeft, zoeke beter goed dan goud. Brood en een weldadige arbeid zijn ook hier te vinden voor den uitgever, die zijn taak opvat met geweten; die maar niet grasduint in elke richting, onverschillig welke, alleen om des lieven blinkenden gelds wille, maar die zich erop toelegt, met kennis van toestanden, boeken en personen, zooveel mogelijk een uitgever te worden in een bepaalde richting van wetenschap of literatuur; die zich een eigen baan kiest en, toegerust met de noodige bekwaamheid en handelsoverleg, kennis en kunst zoekt dienst te doen, met plichtmatige behartiging van eigen belang te gelijk. Zoo opgevat is de boekhandelaar-uitgever een der schoonste beroepen in de maatschappelijke samenleving, een der schoonste, omdat het welzijn van het algemeen aan de persoonlijke welvaart verbonden wordt; omdat geestelijke en stoffelijke belangen ineengroeien, en omdat hij, die met geweten dat beroep uitgeoefend heeft, aan het einde van zijn weg de bescheiden bewustheid mag koesteren, dat zijn leven en streven ook voor dat van anderen van eenige waarde en beteekenis kan geweest zijn.

Wij herinneren aan twee uitgevers-grafschriften: het eene (zeker denkbeeldige, maar meermalen gedrukt):

Hier ligt een man, die eer hij stierf
Wel duizend riem papier bedierf;

en dat andere (ware), benijdenswaardige, op Benjamin Franklin, den beroemden Amerikaan, boekdrukker-uitgever en den hervormer van zijn vaderland:

The body of
B. Franklin, Printer.
Like the Cover of an old Book
Its Contents torn out
And stript of its Lettering and Guilding,

Lies here, Food for Worms.
But the Work shall not be lost;
For it will (as he believ'd) appear once more,
In a new and more elegant Edition,
Revised and corrected,
By the Author.

Schier nog meer graden dan in den debiet-handel en in den uitgevers-handel zijn er in het antiquariaat. — Het zijn antiquaren, zoo ge wilt, die gij daar, te midden van allerlei soort van uitdragers, ziet zitten onder het zeil van een boelhuis, vlassende op dat gedeelte van den cataloog, dat onder den inboedel de rubriek: „Boeken, Prenten en Rariteiten" aanwijst. Het zijn antiquaren, die ge op markt of aan den open weg ontmoet, achter wagen en boekenstal, hun bestoven en onoogelijke koopwaar uitventende aan ieder voorbijganger. Het zijn antiquaren, die zich bij u aanmelden om de voorkeur bij het opruimen van uw boekenkast, en die al die hoopjes verzamelen om er later een veiling van te houden. Maar het zijn ook antiquaren, die boekverkoopers, die in alle landen de bibliotheken beheerschen en tot wie de geleerde wereld meer dan tot iemand anders opziet om voorlichting en raad.

Schrijver dezes herinnert zich, in zijn jonge leerjaren een woord te hebben opgevangen van den ouden D. Groebe, een antiquaar van groote kennis, maar heel nederig van stand. „Vriendjelief", sprak hij hem toe, „vriendjelief, ruim heb ik het nooit gehad en zal ik het wel nimmer krijgen. Maar er loopt in heel Amsterdam, buiten den burgemeester, niemand, die door geleerden en geletterden met zooveel onderscheiding gegroet wordt als ik. Want als bibliothecaris en antiquaar moeten zij voor een groot deel van mij leven, al leef ik ook nog zoo sobertjes van hen."

Was dat een uitspraak omstreeks het jaar 1835, later tijden

vooral — ofschoon dat ook wel vroeger bij sommigen plaats had — gaven tot zulk een verzuchting minder reden. De oude boekhandel, door kundige hoofden en wakkere handen gedreven, gaf al meer en meer aanleiding tot eervolle onderscheiding, maar tot overvloedige middelen van bestaan evenzeer.

Men begon gaandeweg in te zien, dat de handel in oude boeken en het houden van veilingen een vak was dat ernstige voorstudie vereischte, een vak dat voordeelen opleverde naar mate het wetenschappelijker beoefend werd. Firma's als die van S. & J. Luchtmans te Leiden bovenal, van J. Altheer en Kemink & Zoon te Utrecht, W. van Boekeren te Groningen, D. Groebe en Jac. Radink te Amsterdam, J. C. L. Jacob en W. P. van Stockum te 's Gravenhage, J. van Baalen & Zn. te Rotterdam, Is. An. Nijhoff te Arnhem, hadden reeds vroeger een bibliographischen naam gemaakt en gingen na 1830 voort haar roem op dat gebied te handhaven. Maar de man, die in onzen tijd in het auctie-wezen en in het antiquariaat een hervorming bracht, en niet alleen vakgenooten, maar het gansche letterkundig publiek tot warmte wekte voor den wetenschappelijken handel in oudere boeken, was zonder twijfel Frederik Muller, die van zijn vestiging in 1843 af tot aan zijn dood in 1881 toe zich den vurigen kampioen betoonde voor het vak, dat hij met heel zijn hart liefhad. Niemand besefte inniger dan hij, dat de antiquarische boekhandel hem niet alleen een stoffelijke winst moest opleveren uitgetrokken in cijfers, heden zooveel en morgen misschien het dubbele; maar tevens, hoe zijn eigen beschaving, zijn lievelingsstudiën, letteren en geschiedenis, er dagelijks evenzeer bij groeien zouden, als hij, beter dan door eenzijdige historische handboeken, kennis makende met dien onafzienbaren schat van papieren getuigen, gaandeweg een overzicht zou krijgen, niet zoozeer hoe de eene staatkunde de andere had verschalkt, hoe vorsten en volken de zwaarden hadden gekruist, hoeveel schatten er verschoten en hoeveel menschenlevens er waren ver-

nield op het bloedige veld dat men het veld van eer gelieft te noemen; maar hoe het werk des vredes, de gang der beschaving, vrij wat nobeler gedenkteekenen had nagelaten, die evenzeer tot de historie behooren en er een veel hooger plaats waardig zijn. Op te sporen en na te gaan, hoe de menschelijke geest zich had uitgesproken in de onderscheidene richtingen van wetenschap en kunst; de ontwikkeling en de vruchten te bespieden van het onderzoeken en het denken; nu eens getuige te zijn van den kalmen arbeid der studeerkamers in den tijd van gelukkige rust; dan weder zich verplaatst te zien in de opgewonden opbruising van maatschappelijke woelingen; de lijnen te volgen, waarin, langs de staatkunde heen of met haar verbonden, kunsten en wetenschappen zich hadden afgeteekend; dag aan dag als het ware om te gaan met de denkers, de geleerden, de vernuften van verschillende natiën en eeuwen: in gedachte omringd te zijn van de groote mannen op ieder gebied en uit elk tijdvak: in één woord boekenkennis, bibliographie, te bezigen als de geologie van de maatschappelijke geschiedenis en van den menschelijken vooruitgang: dat vooruitzicht lokte den jongen antiquaar zeker even verleidend aan als de hoop op stoffelijken zegen.

En die voorliefde kweekte hij niet alleen aan bij zich zelv', maar hij wist haar evenzeer over te planten bij anderen, bovenal bij zijn leerlingen. Ook had deze ernstige toeleg zijn velerlei streelende voldoening Naarmate Muller zich als bibliograaf naam maakte, werd hij ook de vraagbaak van binnen- en buitenlandsche geleerden omtrent oudere en nieuwere boeken die zij noodig hadden. Het catalogiseeren en verkoopen van de kostbaarste bibliotheken werd bij voorkeur aan zijn zorg toevertrouwd, en de wijs waarop hij zich van die taak kweet vestigde zijn roem. Zijn eigen roem niet alleen. Wat Muller deed wekte naijver en navolging bij anderen. Het vroeger eenigszins miskende antiquariaat werd ook hier te lande weder de handelsrichting, waaraan de bekwaamste mannen van

het vak zich bij voorkeur gingen toewijden. Het verkoopen van bibliotheken ging uit de handen van velen in die van een kleiner aantal meerbevoegden over. De verzamelingen, of liever de opstapeling van oude boeken op zolders en in pakhuizen verplaatsten zich naar magazijnen gelijkvloers en toonden zich aan de gevels met een zekere fierheid, door de uitstalling van verweerde titelbladen en verouderde banden. De antiquaren werden in zekeren zin zelve historieschrijvers en leverden door hun systematische boekenlijsten op ieder gebied van kennis en kunst belangrijke bijdragen tot de geschiedenis der letterkunde en der beschaving. De bibliographie werd een op zich zelf staand vak, dat zich aan de wetenschap aansloot. Door haar overzichten over het verledene, naar vaste lijnen en in bepaalde richting, baande zij het pad voor elke studie. Door het bijeengaren en beschrijven, zelfs van het kleinste en onaanzienlijkste, gaf zij het wetenschappelijk en maatschappelijk leven en streven van vervlogen tijd met photographische getrouwheid terug. Het antiquariaat rees met elk jaar in belangrijkheid en aanzien. Naast de reeds genoemde oudere firma's, of haar opvolgers, vestigden zich die van Mart. Nijhoff, E. J. Brill, J. L. Beijers, T. de Bruijn, J. W. van Leeuwen, R. W. P. de Vries, A. Eeltjes, P. Gouda Quint, die zich voornamelijk op wetenschappelijke boekenveilingen en op den ouden handel toelegden. Door het zamelen van boeken en geschriften betreffende een bepaald vak, of eenig onderdeel daarvan, en door de ruime verspreiding van magazijnlijsten kreeg de antiquarische handel veel breeder omvang dan ooit te voren. Hij stelde zich in verbinding met buitenlandsche firma's, bibliotheken en boekenverzamelaars, kocht, verkocht en ruilde over en weêr, en opende daardoor allerlei wegen tot een zich steeds uitbreidend debiet. Van Frederik Muller, bij voorbeeld, is het bekend, hoe hij voor de keizerlijke bibliotheek te Petersburg alles bijeenbracht wat hier te lande betreffende Rusland gedrukt was; hoe hij alles opspoorde,

en duur verkocht, wat in betrekking stond tot onze oude reizen, de vestiging van onze koloniën, onze geschriften, kaarten en platen over Amerika; hoe hij aan het Britsch museum een uitgebreide verzameling leverde van Hollandsche letterkunde, een merkwaardig geheel van jansenistische theologie en een aanzienlijk getal Nederlandsche spotprenten over Engelands geschiedenis; hoe hij de bibliotheek van het observatorium te Pulkawa voorzag van oude Hollandsche astronomische en mathematische werken; hoe hij een zeldzame massa Hebreeuwsche en Joodsche boeken een plaats wist te bezorgen in de bibliotheek der groote synagoge te New York; hoe de boekerij der Surgeon-general's office te Washington van hem ontving een bijna volledige verzameling van Nederlandsche medische literatuur; hoe hij aan een andere bibliotheek in de Vereenigde staten een collectie leverde van ruim tien duizend theologische dissertatiën. Voeg daarbij zijn verzameling van meer dan dertig duizend vlugschriften, die van zeven duizend portretten van Nederlanders, die van ruim twaalf duizend Nederlandsche historieprenten; zijn magazijn-catalogen over Nederlandsche geschiedenis en plaatsbeschrijving, van Grieksche en Latijnsche schrijvers, van wis- en natuurkundige wetenschappen, van algemeene en Europeesche geschiedenis, van allerlei vakken van letterkunde en kunst, enz. enz., die hij verspreidde over heel Europa en Amerika naar alle bibliotheken, vakgenooten en geleerden: dan behoeft het geen verder betoog, hoe de uitbreiding van onze handelsbetrekkingen met het buitenland in den laatsten tijd veld won. Geen wonder dan ook, dat Muller's voorbeeld oude warmte aanblies en nieuwe opwekte. De beroemde firma Luchtmans te Leiden had in E. J. Brill een waardig opvolger gekregen, die de oude traditiën van zijn eerwaardig handelshuis ijverig handhaafde; Mart. Nijhoff te 's Gravenhage, jonger spruit uit een gevierden wetenschappelijken handelsstam en Muller's meestgeliefde kweekeling, volgde eervol het

spoor van zijn leermeester en baande zich nieuwe en eigene paden op het uitgestrekte wereldterrein; al de bovenvermelde firma's, meer of minder, breidden van lieverleê haar vertakkingen uit in binnen- en buitenland. De antiquarische handel, de eigenlijke, meestbegeerlijke, hart- en geestverkwikkende boekhandel, trad in beteekenis en waardeering weêr op den voorgrond. Als van ouds werd de boekverkooper weêr de vraagbaak en vriend van den geleerde, die hem raadpleegde omtrent de bronnen die hij voor zijn studie noodig had; werd het magazijn van den antiquaar de plaats van ontmoeting voor mannen van wetenschap en letteren. Het begon op nieuw te blijken, hoe de boekverkooper het in zijn macht heeft iets te beteekenen, naar gelang hij door kunde en bekwaamheid zich zelf weet te verheffen: hoe hij een beroep drijft, dat in de maatschappij wat waard is.

Wij hopen ons niet aan al te groote grootspraak te hebben bezondigd, als wij de waarde van het boekhandelsbedrijf in zijn drieledige splitsing wat hoog hebben opgenomen, wat zijn aard en invloed betreft. Wij takelen dadelijk wat af, waar wij het beschouwen als een vak van eigenlijken handel. Wat den omzet van geldswaarde aangaat, durven wij ons met andere vakken in de verte niet meten. Wij erkennen volmondig hoe boekverkoopers in ons kleine land, met onze zoo weinig gangbare taal, onder den handelsstand in het algemeen een eigenaardig, een hoogstbescheiden plekje innemen, een plekje in den achterhoek, een plekje haast zouden wij zeggen voor den verschoveling. De boekhandel is schier nog de eenige, die aan het gildewezen van van ouds herinnert, en die dit karakter moeielijk zou kunnen prijs geven. Worden wij er niet als van zelv' toe gedrongen? Zij, die andere vakken van koopmanschap drijven; die zich bewegen op de beurs en in haar prijscouranten; die een onbeperkte ruimte tot hun terrein hebben; die kapitalen in omloop brengen

waar wij tegen opzien: zij halen de schouders op, wanneer boekverkoopers over den handel meêpraten. Wat hebben zij, anderen, toch veel uitgestrekter terrein, geheel andere gezichtspunten, veel vrijer bewegingen en ruimer spel van winsten! Wat gaan den boekhandel in den regel speculatiën aan op weder en wind, op staatkundige berekeningen en kansen, op de rijzing en daling der groote geldmarkt? Hoe weinig heeft hij in te brengen, waar van algemeene handels-operatiën, van scheepvaart, makelaardij, wisselkoersen, en wat niet al, spraak is. En hoe vreemd ziet men daarentegen op, als de koopman in boeken een woord rept van kopijrecht of van zijn correspondentiewezen! Voor den debitant, hoe aanzienlijk ook, is hij ten minste geen antiquaar, beperkt zich zijn handelsgebied meestal tot de singels zijner woonstad, en voor den uitgever, in het vak nog zoogenoemd groothandelaar, heeft de kaart van Nederland onoverkomelijke grenzen.

Maar bovendien: boekverkoopers, onder elkander, hebben een geheel onderscheiden huishouding. Zij leven onder een eigen landswet, bij uitzondering ten hunnen behoeve gemaakt. Hebben zij onderlinge geschillen te vereffenen door de rechterlijke macht, welke rechtbank, welk praktizijn, welk scheidsman weet den weg in hun zoo gansch eigenaardige eigendomsbegrippen, in hun gewoonten, in hun boekhouderij? Inderdaad, alle andere redenen tot ingenomenheid en voorliefde daargelaten, op het gebied van den handel is onze Hollandsche boekhandel in menig opzicht een stiefkind.

Maar zoo, buiten den gewonen kring staande en hier en daar aan zich zelven overgelaten, hadden boekhandelaren het des te noodiger, zich zelve te redden en in eigen boezem te zoeken wat zij elders vergeefs zouden trachten te vinden. Sinds de vroegere landswet (gedurende langer dan zestig jaren onze regeerder!) in weerwil van allerlei veranderde en verouderde toestanden voor hun veiligheid al te veel leemten bleek te hebben, bracht het beginsel van eigen hulp, reeds dadelijk bij het in werking treden dier wet,

een bekend drietal eerwaardige voorgangers tot het plan, en van het plan tot de daad, om een bond van beroepsgenooten, een Vereeniging, in het leven te roepen, die een eigen onderlinge wet zou vaststellen, een eigen rechtbank zou vormen, een eigen toezicht zou houden op de bevordering der boekhandelaars-belangen, volgens hun eigen beginselen van recht, goede trouw en welbegrepen handelsvrijheid. Sinds hebben zij zich voor hun afzondering schadeloos gesteld. Getrouw aan haar doel, heeft die Vereeniging een wakend oog op aller belangen gehouden. Waar gevaar van buiten dreigde, heeft zij getracht dit te keeren of te verminderen. Waar het noodig was, zijn voor- of nadeel te betoogen in betrekking tot eigen land en buitenland, heeft zij zich — en hoe menigmaal — vrijmoedig in naam van den geheelen boekhandel gewend tot onze hooge regeering. Waar geschillen rezen, heeft zij gepoogd die langs minnelijken weg bij te leggen, of, indien het zaken van ernstiger aard betrof, de voorlichting gezocht van een eigen rechtsgeleerde, die zich ten haren behoeve en door langdurige praktijk met haar belangen en met den loop der gebeurtenissen vertrouwd had gemaakt. En wat de huishoudelijke inrichting van den boekhandel aangaat, daarin heeft zij hervormingen tot stand gebracht, die in onze dagen niet genoeg te waardeeren zijn. De praktische werking en de zedelijke invloed dier Vereeniging hebben hun verdiensten in een reeks van feiten, die in zeer nauw verband staan met de belangen onzer geheele maatschappij.

Onze boeken, onze handel, onze handelaars, onze handelsbond: zij hebben hun geschiedenis.

In R. van der Meulen's voortreffelijk handboek *Boekhandel en Bibliographie*, een boek, dat ieder jong boekverkooper bezitten moet en wel driemaal mag overlezen, wordt een beknopt geschiedkundig overzicht gegeven van de wording en den vooruitgang

van den boekhandel vooral hier te lande. In zijn bestek alleen maar ruimte hebbende voor een breede schets, heeft de schrijver daarin niettemin overvloedige aanleiding gelegd om te doen zien, hoe belangrijk een onderzoek op uitgebreider schaal zou wezen. Tot nu toe leven wij daaromtrent alleen nog maar bij aanteekeningen of korte, verbrokkelde opstellen. Firma's als die van Corn. Claesz., de Elzevier's, de Blaeu's, de Waesberghe's, de Wetstein's, Tirion, Rey, P. van der Aa, de Luchtmans', de Enschedé's, Luzac en zooveel anderen, hebben ontegensprekelijk haar niet gering aandeel gehad in den bloeitijd onzer 17e en 18e eeuwen. Wat zij en hun boeken daaraan toegebracht hebben, zou wel waard zijn wat nauwkeuriger te worden aangewezen. Boeken zijn blijvende spiegels van hun tijd; boekverkoopers zijn de personen die de geest des tijds te hulp roept om zich te uiten. — Niet voorbijgezien mag daarbij worden, dat de boekhandel al meer en meer een plaats en een invloed heeft gekregen, naar gelang hij zich uitbreidde en tot een aaneengesloten geheel, tot een afzonderlijk, zelfstandig handelsvak werd, dat, vroeger onder de gilden met andere vakken versmolten, in later dagen een eigenaardig samenstel en karakter aannam. Eerst in onze eeuw trad hij op die wijs op.

Dat gebeurde vooral na de wording van ons koningschap en de herleving van Holland als zelfstandig volk. Waar van der Meulen's beknopt overzicht eindigt, met de vestiging en de eerste jaren onzer Vereeniging, opent zich een nieuw terrein, dat uitvoeriger beschouwing verdient, en dat wij ons tot taak gesteld hebben in onderscheiden richting na te gaan.

1830 tot 1839.

BOEKENLIJSTEN.

Bij deze boekenlijsten worde in het oog gehouden, dat zij volstrekt geen aanspraak maken op eenige de minste bibliographische beteekenis. Evenmin op volledigheid. Ook kunnen zij wat indeeling van titels betreft stof tot aanmerking geven.

Het doel was niets anders en niets meer, dan als kenschets van den tijd een overzicht te geven van hetgeen er in verschillende vakken van wetenschap en letteren gedurende elk tienjarig tijdperk meest belangrijks uitkwam.

Bij die keus moest een grens worden aangenomen en tal van kleinere geschriften, hoe groot van verdienste wellicht, buiten vermelding blijven. Hier was meer met handelswaarde rekening te houden; gewicht van inhoud lag buiten beoordeeling. Zoo vielen van zelf de goedkoope schoolboekjes buiten het perk; een vak van literatuur, dat een afzonderlijke behandeling overwaard, maar hier slechts in het voorbijgaan aangeraakt is. Evenzoo het tooneel. En andere afdeelingen van letterkunde, die zich meest in boekjes van geringer omvang uiten.

Tot eenige verschooning van al zijn bibliologische zonden — men neme dit klinkend bijvoegelijknaamwoord voor een heel eenvoudige zaak niet te hoog op! — heeft de opsteller met alle bescheidenheid te wijzen op de gebrekkige middelen, die hem ten dienst stonden. Hij heeft zich, vooral wat vroegeren tijd

aangaat, moeten behelpen met boekenlijsten, die, hoe verdienstelijk ook voor hun dagen, niet veel meer dan algemeene opgaven waren, zonder stelselmatige indeeling. Waar hij met veel geduld titels moest bijeenzamelen en groepeeren, meent hij wel een klein weinig aanspraak te mogen maken op toegevendheid voor hetgeen hem ontsnapt of door hem misplaatst is.

Eerst na het afwerken verscheen van der Meulen's *Naamlijst van* 1850—1882. Aan het vergelijken van dezen zoo verdienstelijken cataloog dankt hij nog menige aanvulling, al heeft hij tegen den ontzettenden arbeid opgezien, dien weêr titel voor titel na te gaan.

Van de voornaamste uitgaven worden de prijzen vermeld.

Wordt men onder de verschillende opgaven soms door menig onvoornaam boek verrast, dan bedenke men, dat bij een vergelijkend overzicht ook de hoeveelheid eenige aandacht verdient.

Hier en daar zijn aanteekeningen van onderscheiden aard bij de titels gevoegd. Voor de geschiedenis hebben zulke mededeelingen haar waarde. Oorspronkelijk was het oogmerk geweest, daaraan veel grooter ruimte te wijden en zoodoende een bijdrage te leveren tot de boekenhistorie, die een eigenaardig belang heeft. Maar de rampzalige scheurwoede had meestal prospectussen en circulaires, die zoo te pas hadden kunnen komen, vernietigd. En op medewerking van den boekhandel door eigen mededeelingen viel niet te roemen. In dit opzicht wordt dus maar brokwerk geleverd. Een stille hoop wordt gekoesterd, dat van lieverleê iedereen moge komen aandragen met het zijne en het nederlegge in de verzameling van ons *Repertorium*. Het gebrekkige, dat hier gegeven wordt, vinde daar — al zij het zijn beschamende — verbetering en aanvulling.

Rechts- en Staatswetenschap.

De uitgaven [1] op rechtsgeleerd en staatkundig gebied zijn betrekkelijk nog weinig in getal. Zij bestaan voor het meerendeel in verzamelwerken en handboeken ten behoeve van ambtenaren. Sinds het Koninklijk besluit van 18 Juni 1829 betreffende de vrijlating voor den boekhandel van de uitgaaf der Nederlandsche wetboeken, zes maanden na de officieele verschijning, maakten, het spreekt van zelf, onderscheidene firma's van dat recht gebruik en overlaadden het publiek met wetboeken van allerlei vorm en prijs; een wedstrijd, die in 1838 door de invoering der nieuwe wetboeken op nieuw begon, vooral tusschen de firma's Beijerinck, Joh. Noman & Zn., Meijer Warnars, Elix & C° en van Kesteren.

De belangrijkste handelsondernemingen even vóór of in dit tijdperk waren: van Hamelsveld, *Nederl. Pandecten en Gewijsden*, — Brouwer (later van v. Dorp en Dijckmeester), *Bijvoegsel tot het Staatsblad* (2e druk 1813—55 69.60), — Luttenberg, *Verz. van Wetten en Besluiten*, van 1813 af met de *Supplementen*, — Luttenberg, *Placcaatboek* 16.20, — Van Hasselt, *Verzameling van Wetten* 67.20, — Fortuyn en van de Poll, *Fransche en Vaderl. wetten*, te samen 29.05, — Voorduin, *Geschied. der Nederl. Wetgeving* 72.85 (uitgegeven voor rekening van den schrijver), — Van Houten, *De Ned. Burg. Wetgeving* 28.50, — Vaillant, *Handb. v. d. Ambtenaar Burg. stand* 5.25 (2e druk 1843), — De Wal, *Wijsgeerig Regt* 4.80, — Wttewaal, *Bijdragen Staathuishoudkunde* 5.80, — Thorbecke, *Aanteek. op de Grondwet* 3.90 (2e druk 1843) [2] — de Pinto, *Burg. Wetboek* 7.— (3e druk 1849, 4e 1860, 5e 1879), —;

---

[1] Het jaar en de prijs der werken zijn bij den *aanvang* van de uitgaaf aangegeven.

[2] Dit was het eerste staatkundige werk, waarmee Thorbecke, in 1839,

de behandeling van verschillende wetboeken door Asser, van Houten, van Hall, v. d. Honert, de Bosch Kemper, Lipman e. a.; — Dwars, *Handb. voor Notarissen* 4.50 (2e druk 1841), — Loke, *Handb. voor Notarissen* 4.50 (2e druk 1854), — Mabé, *Handb. voor Notarissen* 4.50 (3e druk, met de Vries, 1844, 4e 1848).

Ook vestigen zich als tijdschriften: den Tex en van Hall, *Ned. Jaarboeken* (later herdoopt in *Regtsgeleerde Bijdragen*) met daaraan verbonden *Regtsgeleerd Bijblad* (1839) [1], — *Het Regt in Nederland* (1837—1849), — *Het Weekblad v. h. Regt* (1839) [2], — *Themis*,

---

optrad. Mr. Olivier zegt er van in zijn *Herinneringen*: »Het boek werkte als een schot, gelost in een slapend woud. Men vloog verschrikt uit den slaap op; men vroeg wat er te doen was? Waarom er geschoten was? En wie die vermetelde schutter was, die ons zoo ter ongelegener tijd in onze zoete rust kwam storen?"

[1] De *Nederlandsche Jaarboeken* dagteekenen eigenlijk van 1826. Zij verschenen toen onder den titel *Bijdragen tot Regtsgeleerdheid en Wetgeving*, verzameld en uitgegeven door Mr. C. A. den Tex en Mr. J. van Hall. Met 1839 werden zij *Nederlandsche Jaarboeken*. Een nieuwe verandering had in 1851 plaats, toen het tijdschrift *Nieuwe Bijdragen* werd.

De Redacteurs waren:

Van 1826—53 C. A. den Tex en J. van Hall.
» 1854—58 J. van Hall en B. J. Lintelo de Geer.
» 1859—72 B. J. L. de Geer en Boneval Faure.
» 1873—74 B. J. L. de Geer en J. A. Fruin.
» 1875— B. J. L. de Geer, J. A. Fruin, A. F. L. Gregory en S. J. Hingst.

Het bij de *Bijdragen* behoorende *Regtsgeleerd Bijblad* verscheen van 1839 af onder denzelfden titel.

[2] Het *Weekblad van het Regt* werd in 1839 opgericht door de drie gebroeders Belinfante en hun vriend David Leon. Alle vier (twee der Belinfantes waren de uitgevers) hadden zich, voor bijzaak, te 's Gravenhage neergezet als verslaggevers van vergaderingen, openbare zittingen enz., ten behoeve van couranten en tijdschriften. In die betrekking be-

Regtsk. Tijdschrift [1], — *Periodiek Woordenboek v. Registratie, Zegel en Hypotheken* (1829—68), — *Regtsk. Tijdschrift v. h. Notarisambt* (1833—41); terwijl Groen van Prinsterer zijn *Nederlandsche Gedachten*, zijn *Beschouwingen over Staatsregt* (later vervolgd door zijn *Adviezen in de 2e Kamer*), Kemper zijn *Staatkundige Geschriften*, den Tex zijn *Encyclopedia Jurisprudentiae*, Brocx en C. Stuart hun *Nederl Regtspraak* (verv. door de Gijzelaar), en v. d. Honert zijn *Arresten van den H. Raad* aanvangen. [2]

Voorts verschijnen het *Jaarboekje voor Ambtenaren der Directe Belastingen*, begonnen in 1833, en het *Jaarboekje voor de Regterlijke Magt*, begonnen in 1838.

---

zochten zij ook geregeld de zittingen der gerechtshoven en bewerkten zij verslagen van belangrijke rechtsgedingen. Dit bracht hen, bij de invoering der nieuwe wetboeken, in 1839, op het denkbeeld een weekblad uit te geven, waarin die verschillende verslagen konden worden opgenomen. Deze vier jongelieden, verslaggevers en uitgevers van beroep, richtten het *Weekblad van het Regt* op, dat al aanstonds grooten bijval vond. Toch meenden zij zich met een bepaald rechtsgeleerde, als man van gezag, te moeten versterken en wendden zij zich al spoedig tot Mr. A. de Pinto, aan wien zij de hoofdredactie en het mede-eigenaarschap van het blad opdroegen. Deze nam het dubbele aanbod aan en bleef aan het weekblad tot zijn dood toe verbonden. Het viertal oprichters bleef zijn trouwe medewerkers. Na het overlijden van Mr. de Pinto trad Mr. G. Belinfante in 1878 in diens plaats.

[1] *Themis* werd in 1839 opgericht onder leiding van Mrs. D. H. Levyssohn, A. de Pinto en N. Olivier, waaraan zich later aansloten Mrs. G. M. van der Linden, Jhr. J. de Witte van Citters en J. Kappeyne van de Coppello. Deze redactie heeft later haar taak aan jongere rechtsgeleerden overgedragen. Thans zijn met de leiding van *Themis* belast de HH. Mrs. A. Heemskerk, J. Baron d'Aulnis de Bourouill, M. de Pinto, J. P. Moltzer en M. Th. Goudsmit.

[2] Van laatstgenoemd werk verschenen tusschen 1839—57 ruim 80 deelen bij Gebr. Diederichs; zij kostten 308.80; de latere jaargangen, door d'Engelbronner, bij H. C. Smits, 14.40 per jaar.

Genees- en Heelkunde.

Nu beide studievakken, die vroeger afzonderlijk beoefend en in praktijk gebracht werden, al meer en meer samengesmolten zijn, kunnen hun titels veilig naast elkander genoemd worden. Om in het oog te doen vallen, hoeveel daarin aan het buitenland ontleend is, worden eerst de oorspronkelijke en daarna de vertaalde werken opgegeven. Omtrent deze laatsten dient opgemerkt, dat zij doorgaans door bekwame wetenschappelijke mannen, onder vermelding van hun namen, bewerkt werden en daardoor niet zelden aanwonnen in degelijkheid en gezag. De namen dier overbrengers zijn kortheidshalve hier niet vermeld.

Van omstreeks 1834—39 waren de voornaamste oorspronkelijke werken: Sebastian, *Physilogia generalis*, — van Onsenoort, *Operative Heelkunde* 20 —, Tilanus, *Schets der Heelkunde*, — Plagge, *Pathologie en Therapie* 15.—, Jacobson, *Leer der breuken*, — van Epen, *Leer der verbanden*, — de Vriese, *Kennis der Geneesmiddelleer* 20.50, — de Vriese, *Plantenkunde voor Apothekers en Artsen*, — Vosmaer, *Apothekers Woordenboek* 14.80, — Plagge, *De Pharmacopaea verklaard* 4.—, van de Water, *Leer der Geneesmiddelen* 3e druk 5.—, Pruys van der Hoeven, *De Arte medica* 16 80, — Sebastian, *Elementa Physiologiae* 3.60, — Mulder, *Tabulae Vasorum* 3 20, — van Geuns, *Moerasziekten* 4.—, Sebastian, *Natuurkunde van den mensch* 3.60, — Buchner, *Huidziekten* 5.80, — Buchner, *Geneeskundig Handboek* 29.35.

Vertaalde werken: Conradi, *Pathologie en Therapie* 15.—, Chelius, *Leerboek der Heelkunde* 2e druk 21.—, Edwards, *Plaatsbeschrijvende en heelk. Ontleedkunde* 5.50, — Tittmann, *Leerb. der Heelkunde* 4e druk, — Most, *Woordenboek der Heel- en Verloskunde* 33.40, — Richerand, *Natuurkunde van den mensch* 3e druk 12.80, — Maygrier, *Afbeeldingen uit de Verloskunde*

13.20 (naar de Duitsche uitgaaf van von Siebold), — Ott, *Heelkundige Verbandsleer* 14.—, Lauth, *Practische Ontleedkunde* 13.50, — Hufeland, *Enchiridion medicum* 10.50, — Geiger, *Artsenijbereidkunde* 15.40, — Naegele, *Verloskunde voor Vroedvrouwen* 5.90, — Velpeau, *Over het trepaneren*, — Walther, *Stelsel der Heelkunde* 4.80, — Bell, *Het zenuwstelsel* 4.90, — Bell, *De menschelijke hand* 3.—, Jörg, *Kinderziekten* 9.30, — Puchell, *Het aderenstelsel*, — Ricord, *Geneeswijze der Syphilis*, — Cooper, *Voorlezingen over Heelkunde* 29.20, — Cloquet, *Ontleedkundige Atlas* 7.60, — Fritze, *Afbeeldingen van heelkundige kunstbewerkingen* 5.80.

In 1836 een aantal brochures voor en tegen Hahnemann's homoöpathische geneesleer.

Een aantal genees- en heelkundige verhandelingen verschenen van 1833 af in de *Werken van het Kon. Ned. Instituut*, die niet van den boekhandel uitgingen. Evenzoo in die van het *Zeeuwsch Genootschap*.

Van tijdschriften bestonden er, of werden opgericht: *Practisch Tijdschrift voor de Geneeskunde in al haren omvang*, verzameld door Moll en van Eldik 7.20 (1820—56), — *Aesculaap. Tijdschrift voor Genees- Heel- en Verloskunde* (1835—36, vijf kwartalen). In 1837 eindigde *Hippocrates. Magazijn voor Geneeskunde.* (Het besloeg 8 deelen), — *Tijdschrift voor Genees- Heel- Verlos- Schei- en Natuurkundige Wetenschappen*, uitgegeven door het Genootschap *Vis unita fortior* (1837—47), — *Nederlandsch Lancet*, *Tijdschrift voor Chirurgie en Oogheelkunde.* Red. van Onsenoort 7.65 (begonnen in 1838), — *Boerhaave*, *Tijdschrift voor Genees- Heel- Verlos- en Artsenijmengkunde*, door v. d. Kasteele, Holtrop e. a. 4.— (1838—49).

Natuur- en Werktuigkunde.

Scheikunde.

Mulder, *Natuur- en Scheikundig Archief* 12.30, — Van der

Boon Mesch, *Leerboek der Scheikunde* 15.35, — Mulder, *Scheikundige Werktuigkunde* 16.80, — Meijlink, *Beginselen der Scheikunde* 2.75, — Berzelius, *Leerboek der Scheikunde* (vertaald) 59.50, — Rose, *Analytische Scheikunde* (vert.) 14.60, — Erdmann, *Overzigt der Scheikunde* (vert.) 8.50.

Tijdschriften: *Nieuwe Schei-, Artsenijmeng- en Natuurkundige Bibliotheek*, verz. door Meijlink 2.40 (1831—40), — *Natuur- en Scheikundig Archief*, door G. J. Mulder en W. Wenckebach, overgegaan in *Bulletin des sciences physiques et naturelles*, par Miquel et Mulder (1836).

Sterrekunde.

Kaiser, *De Komeet van Halley* 2.40, — Herschell, *Handl. tot de Sterrekunde* (vert.) 4.20. — Sommer, *Tafereel van het Heelal* (vert.), 28.— Sommer, *Verkort tafereel v. h. Heelal* (vert.) 4.80.

Zeevaartkunde.

Pilaar, *Werkdadige Stuurmanskunst* 1e druk 13.50, 2e druk 1879 6.—.

Wiskunde.

Van Swinden, *Grondbeg. der Meetkunst* 2e druk 6.50, — de Gelder, *Beg. der Stelkunst* 3e druk 6.—, Schroeder, *Meetk. Bepalingen* 2e druk.

Natuurlijke Historie.

Anslijn, *Afbeelding der Artsenijgewassen* 95.40, — Kops, *Flora Batava* (begonnen in 1824), — Van Hall, *Elementa botanices* 2.25, — Miquel, *Vergiftige gewassen* 2e druk 5.90, — Kunth, *Handboek der Botanie* (vertaald) 6.—, Miquel, *Comment. de Pidére cubeba* 4.20, — Miquel, *Commentarii phytographici* 22.—, Flora, *Jaarboekje voor Bloemenliefhebbers* 0.90 (1833—40).

Anslijn, *Afbeeldingen van Nederl. Dieren* 64.—, Anslijn, *Sys-*

tem. Beschrijving van de drie rijken der natuur 15.—, Sepp, *Nederlandsche Insecten*. (Verschijnt voortdurend bij afleveringen.) — Van der Hoeven, *Handboek der Dierkunde* 15.—, Sepp, *Surinaamsche Vlinders* 240.—, Schinz, *Natuurl. Historie der Zoogdieren* 49.30, — Stuart en Kuijper, *De Mensch* 2e druk 18.—[1], Uilkens, *Volmaaktheden van den Schepper* 22.—, Sandifort, *Tabulae Cranorum* 25.50, — Schlegel, *Physionomie des Serpens* 20.—.

Tijdschrift *voor Natuurlijke Geschiedenis*, Uitgeg. door van der Hoeven en de Vriese 9.90 (1834—47).

Waterbouw- en Werktuigkunde.

Kraijenhoff. *Hydrographische waarnemingen* 6.50, — Verdam, *Gronden der Werktuigkunde* 43.—, Bleekrode, *Technologie* 17.75, — Baud, *Waterbouwkunde* 39.—, Leeghwater, *Het Haarlemmermeer-boek* 13e druk 3.30, — Arends, *Geschiedenis der Watervloeden* 10.—, Blanken, *Waterbouwk. werken*.

Bouwkunde.

Normand, *De Vignola der Ambachtslieden* (vert.) 2e druk 8.—, Hackewitz, *Handb. der Bevestigingskunst* (vert.) 5.—, Brade, *Theor. en Prakt. Bouwkunde* 30.80.

Tijdschriften: *Tijdschrift ter bevordering van Nijverheid*, Uitgeg. door de Ned. Maatsch. v. Nijverheid 6.50 (begonnen in 1833)[2], — *Nederlandsch Bouwkundig Magazijn* 15.— (1835—56).

---

[1] De 1e druk, in 1808 uitgegeven, kostte 60.— Als een staaltje hoe dergelijke boeken in die dagen koopers konden vinden, dient dat Joh. Noman & Zn. tot aanmoediging van andere debitanten, in het *Nieuwsblad* berichtten, dat A. H. Kante te 's Hertogenbosch 35 en H. Pans & Co. te Aarlanderveen 16 exx. van dezen 2en druk plaatsten.

[2] Dit tijdschrift werd opgericht onder redactie van A. H. van der Boon Mesch en Verdam. Het behoort onder de eersten, die zich hier verdienstelijk maakten door de toepassing der wetenschap op het praktische leven. Prof. v. d. Boon Mesch bleef tot 1872 de hoofdredacteur, toen hij, wegens verzwakkende gezondheid, gedwongen was van zijn pleegkind afscheid te

Godsdienst en Wijsbegeerte.

Van der Palm, *Bijbel* 4o. (1825) 47.40, — v. d, Palm, *Bijbel v. d. Jeugd* 27.90 (2e druk 1855, 3e 1857) [1], —

---

nemen. Na hem werd de leiding opgenomen door Generaal F. A. T. Delprat. Aan de ontwikkeling en bevordering van onze vaderlandsche industrie en landbouw heeft het belangrijk medegewerkt

[1] Van der Palm's Bijbelvertaling verscheen voor het eerst in 1817, in afleveringen. De uitgaaf geschiedde, blijkens het prospectus, geheel voor rekening van den vertaler, bij de boekhandelaars D. du Mortier & Zoon, in groot 4°, en werd geschat op 200 vel druks, voor drie stuivers het vel. Een lijst van inteekenaren zou er vóór geplaatst worden.

De aanzienlijke oplaag was binnen weinig jaren uitverkocht niet alleen, maar — wat wel tot de zeldzaamheden behoort — de exemplaren die los kwamen werden voor veel meer dan nieuw, zelfs voor den dubbelen prijs, verkocht. Het bezit van een Bijbel van van der Palm behoorde tot de voorrechten. Tot een herdruk der kwarto uitgaaf schijnt de vertaler geen moed gehad te hebben. In 1829 verscheen zijn uitgaaf in 8°, voor *f* 12.—, waarin evenwel de *Aanteekeningen* voor het grootste deel waren weggelaten. Met die onvolledigheid was het publiek niet tevreden, en zoo verschenen die *Aanteekeningen* in 1830 afzonderlijk, berekend op 120 vel druks, voor 15.— Een uitgaaf van de *Apocryfe Boeken* in 4°, later ook in 8°, als supplement op den 4° Bijbel, kwam uit in 1829 voor 7.65. Op aanzoek van Prof. van der Palm bewerkte (ter aanvulling zijner Bijbelvertaling) van Senden een *Bijbel-Atlas*, die van 1840—44 het licht zag: 11.50.

Van der Palm's *Bijbel voor de jeugd* verscheen in 24 stukken, 25.50. Elk stuk had een afzonderlijken titel, en het geheel wilde de schrijver beschouwd zien als een verzameling van Bijbelsche tafereelen, te lezen door jong en oud. Deze Bijbel maakte zulk een opgang, dat van de verschijning der 1e aflevering (in 1827) tot aan het kompleet zijn en zelfs tot aan 's schrijvers dood in 1840 er steeds een of andere aflevering ten herdruk onder de pers was. Voordat de 23e en 24e (de laatste) afleveringen in 1834 het licht zagen, was het 1—6e deel al viermalen herdrukt. Ook een goedkoope uitgaaf (voor schoolgebruik 8.30) moest reeds in 1835 herdrukt worden.

Van den *Bijbel voor de jeugd* verscheen in 1855 een uitgaaf met platen

Schmidt, *Bijbel voor Kinderen* 7.50 (In 1865 verscheen hiervan de 5e druk), — *Bijbel*, Staten-vertaling (Thieme) 12.—, *Prentbijbel* (Gebr. Diederichs) met 1000 houtgravuren, 30.—, *Statenbijbel* (Hoogkamer & C°.) 18.40, — *Bijbel voor Huisgezinnen* (Erven Doorman) 24.50, — *Huisbijbel* (Bibliogr. Instituut), met platen 40.— [1], *Lutherscha Prentbijbel* (Gebr. Diederichs).

Van der Palm, *Aanteekeningen op den Bijbel* 18.40, — Niemeijer, *Karakterkunde van den Bijbel* 25.—, van Heusde, *De Socratische School* 12.60, — Heringa, *Kerkelijke Raadgever* 17.70, — Muntinghe, *Geschiedenis der Menschheid volgens den Bijbel* 36.— [2], — Van Heijningen, *Handboek der Bijbelsche geschiedenis* (met 55 platen) 25.—, Weiss, *Grondbeginselen der Zedekunde* 6.—, Clarisse, *Encyclopedia theologica* 8.10, — Keith, *Vervulling der Profetiën* 6.60 [3], — Timmer, *Theor. en Prakt. Menschkunde* 5.20, — Tischendorf, *Nicodemus*, — Pfenniger, *Joodsche brieven* 13.—, Huffell, *Het Protestantsche Leeraarsambt* 11.—, Van Heusde, *Brieven over het Hooger onderwijs* 3.75, — De Greuve, *Antwoord aan van Heusde* 7.—, van der Willigen, *Het wezen des Christendoms* 8.—, IJsenbeek, *Bijbelsch Handwoordenboek* 7.80, — De Greuve, *Het wezen der Wijsbegeerte*, *naar* Schmidt 6.—, Bretschneider, *Godgeleerdheid en Omwenteling* 3.—, Stirm, *Verdediging des Christendoms* 5.90, — Uilkens, *Paulus de Apostel* 6.60, — Van Hengel, *Comment. in Pauli Epistolam ad Philippum* 3.90, —

---

in 50 afleveringen, voor 55 cts. elk (bij G. B. v. Goor), en in 1857 een volksuitgaaf, voor 9.60, bij denzelfden.

[1] Bij dezen Bijbel werd een premieplaat beloofd: De Evangelist Johannes, naar Dominichino, gegraveerd door F. Bahmann (Duitsch werk): waarschijnlijk de eerste premieplaat, die hier te lande (in 1836) werd toegezegd ter aanmoediging van inteekenaren.

[2] 3e druk van een werk in 11 deelen. De 1e druk verscheen in 1819.

[3] De 3e druk verscheen in 1865. In dezen 3en druk wordt gezegd, dat

van Heusde, *Initia Philosophiae Platonicae* 7.50, — van Heusde, *Characterismi Philosophorum veterum* 3.30, — Overdorp, *Verhandeling over de Profetiën* 14.60, — Royaards, *Hedendaagsch Kerkregt* 7.—, van Hengel, *Geschiedenis der zedelijke en godsdienstige beschaving* 19.20, — Elshoff, *Geschiedenis van het O. en N. Verb. voor R. C. Huisgezinnen* 17.80, — Strauss, *Het leven van Jezus*, 1e deel [1].

---

er van Keith's *Profetiën* in het oorspronkelijke niet minder dan 40 drukken verschenen.

[1] De vertaling van Strauss, *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet*, bij prospectus aangekondigd en uitgegeven bij J. H. Bolt te Groningen in 1839, gaf in den boekhandel en in den heelen lande vrij wat beweging. Prof. Hofstede de Groot nam uit die verschijning aanleiding om het publiek voor dit »schandelijk boek" te waarschuwen en den boekhandel te dringen tot den verkoop ervan niet te willen medewerken. Dit verzoek werd geplaatst in het *Nieuwsblad* van Juni. De uitgever Bolt kwam daar heftig tegen op. Hij beschuldigde den Groninger hoogleeraar van bekrompen eenzijdigheid en den boekhandel van kleingeestige beschroomdheid, door de vertaling tegen te houden van een boek, dat in Duitschland reeds drie drukken beleefde en welks inhoud in geen enkel opzicht onzedelijk kon geacht worden, al druischte het ook tegen de leerstellige begrippen van de protestantsche kerk in. Hij beriep zich op het recht van vrijheid van denken en spreken (Grondwet art. 227), op het vroeger geslacht, dat hier te lande onverlet de wijsgeerige werken drukte die in het katholieke Frankrijk verboden werden, en ging te keer tegen de flauwhartigheid van een handel, die zich aan banden liet leggen door een professorale grootspraak. De toon van Bolt's schrijven was niet van scherpte en bitterheid vrij te pleiten en maakte dan ook dat zijn stuk niet in het *Nieuwsblad* werd opgenomen, maar als circulaire in de wereld kwam. Nu gingen een aantal stemmen tegen Bolt's verzet op. Theologanten en leeken betuigden instemming met het protest van Prof. de Groot: boekverkoopers toonden hun verontwaardiging over de verregaande driestheid van Bolt: advertentiën en brochures verschenen om de eer van den Hollandschen boekhandel te handhaven en de goddelooze vertaling uit de winkels te verwijderen; één geest van dogmatische prikkelbaarheid maakte zich van alle boekverkoopers meester, en de confrater-uitgever werd overladen met beschuldigingen van onverstand, ongeloof,

Kleinere geschriften van van Herwerden, Olshuizen, Karsten, Scott, Tholuck, Le Roy, Bakker, Royaards.

Tijdschriften: *Godgeleerde Bijdragen* 6.— (1827—71), te samen 44 jaargangen [1], — *Boekzaal der geleerde wereld* 3.60 (1833—

---

waanwijsheid, onbeschaamdheid, heiligschennis. De Vereeniging achtte zich zelfs geroepen zich dit feit aan te trekken en haar leden tegen de verspreiding te waarschuwen, met dringend verzoek: »niet alleen geene inteekenaren op Strauss, *Das Leben Jesu*, aan te nemen, maar tevens alles aan te wenden, wat strekken kon, om de verspreiding van dit kwade zaad tegen te werken en zoo mogelijk te verhinderen. »Ons gevoelen als mensch waarborgt ons, dat UEd. ons gaarne het goede zult helpen bevorderen en met ons waken, dat het heiligste en dierbaarste niet aan de winzucht van onzen edelen handel worde opgeofferd: maar daardoor beschermd en geëerbiedigd."

Een en ander had ten gevolge, dat de uitgever geen exemplaar meer verkocht, vooral toen hij bekend maakte, dat hij, door deze tegenwerking, het bij de uitgaaf van het eerste deel moest laten. — In 1843, toen deze kopij op een ongebonden auctie kwam, werd zij door het bestuur der Vereeniging opgekocht. In een circulaire aan den boekhandel, dato 15 September, geeft het bestuur kennis: »dat de voorhanden zijnde exemplaren met het regt van kopij aan de Vereeniging zijn overgegaan, en dat dit boek van dit oogenblik af is te beschouwen als buiten den handel gesteld."

Langen tijd werd de voorraad op een zolder bewaard, totdat de algemeene vergadering der Vereeniging van 1858 uitsprak, dat al de overige exemplaren zouden worden vernietigd.

In 1864 verscheen een kompleete vertaling bij de firma R. C. Meijer te Amsterdam.

[1] In het laatste deel van de *Godgeleerde Bijdragen*, 1871, wordt het staken van dit tijdschrift aangekondigd: »omdat de redactie en uitgevers gedurende de laatste jaren de ondersteuning misten voor zulk een uitgave onmisbaar." »Terwijl", leest men er vrij bits, »aan den eenen kant de hoofden der moderne partij aan niemand het woord verleenen dan aan die haar zijn toegedaan, verrijzen aan de andere zijde tal van periodieke werken, die even uitsluitend eene partij-leuze voeren."

63)[1], — *Nederlandsche stemmen en beschouwingen over Godsdienst, Staat-, Geschied- en Letterkunde* 6.— (1834—40)[2], *Katholieke Nederl. stemmen* 8.50 (1835—51), — *Waarheid in liefde. Een Godgeleerd tijdschrift voor beschaafde Christenen* 3.— (1837—73) [Godsd. richting der Groninger school.]

Stichtelijke lektuur.

Van der Palm, *Salomo* 2e druk 25.—[3], Egeling, *De weg der Zaligheid* 8e druk 6.60 (In 1844 de 10e druk), — Corstius,

[1] De ondeugende *Braga* gaf van *de Boekzaal* de volgende karakteristiek:

»Een goede, doove Best van zeker tachtig lenten,
Die preekbeurtbriefjes veilt en stooven zet in 't Nut;
Die kopjes koffij lept met brave proponenten,
't Halfjarig nieuws herkaauwt, sterk snuift en meesttijds dut."

Desniettegenstaande was *de Boekzaal* een der meest gewilde maandwerken onder het protestantsche publiek.

[2] Onder red. van I. da Costa, W. de Clercq, H. J. Koenen en A. M. C. van Hall. Zij verschenen van 1834—37 in 4o, van 1838—40 in 8o.

[3] Van der Palm begon in 1806 met zijn *Jesaias*. Van zijn *Salomo* verscheen in 1857 de 3e druk. Hij gaf zijn eerste drie bundels *Leerredenen* uit bij Allart, die later in handen kwamen van Blussé & v. Braam. De volgende tien *zestallen* en elf *tientallen* verschenen bij Du Mortier & Zn. In 1839 gaf de schrijver aan G. T. N. Suringar zijn wensch te kennen om al zijn leerredenen, waarvan voor een groot deel het kopijrecht aan den auteur verbleven was, in een nieuwe uitgaaf te vereenigen. Suringar kocht daartoe de kopijen, waarvan het eigendom aan anderen toebehoorde, op en gaf anderhalf jaar later, in Januari 1841, nadat de schrijver in September van het vorige jaar 1840 overleden was, het prospectus uit van deze nieuwe uitgaaf, waarvan de gevierde, hoogbejaarde redenaar in de laatste dagen zijns levens zelf het plan nog had mogen opmaken. Deze uitgaaf bevat 200 leerredenen, te samen in 16 boekdeelen. Zij verschenen tusschen 1841—45 en vonden een aanzienlijk debiet — niettegenstaande er van sommige bundels vroeger reeds een 5e druk verschenen was — zoo zelfs, dat gedurende de uitgaaf van de drie eerste deelen een herdruk en van de overigen een grooter oplaag gevorderd werd.

Wandel met God 4.50, — Abbott, *De Hoeksteen J. Christus* 3.30, — Verweij, *Hoop en uitzigt op de eeuwigheid* 3.—, Kaakebeen, *Lessen der Wijsheid* 2e druk, — Muston, *Herleven en herkennen* 3e druk 3.—, v. Heijningen, *Tafereelen Gesch. Chr. Kerk*, — Clarisse, *Huiselijke Godsdienstoefeningen* 12.20, — Ehrenberg, *Bijdragen Christ. geloof* 3.90, — Mel, *De lust der heiligen in Jehovah* 18e druk [1], — Smijtegelt, *Verklaring der Heidelbergsche Catechismus* 2e druk 3.90, — Immens, *Godvruchtige Avondmaalsganger* 11e druk 2.40, — Radijs, *Bijbelsch Huisboek* 15.—, Abbott, *De meer gevorderde Christen* 3.60, — v. Koetsveld, *Het gebed der Godvruchtigen* 5.30, — Krummacher, *Eliza* 7.50, — Vinet, *Redevoeringen over godsd. onderwerpen* 3.60, — Reinhard, *Christelijke Zedekunde* 36.—, Victor Keller's *Nalatenschap* 10.80, (2e druk 1854), — Verweij, *Gedenkwaardigheden van den Profeet Elias* 3.60, — Verweij, *De middag des levens* 3.—.

Leerredenen. Verschillende bundels van v. d. Palm (1811—1840), v. Hengel (1815—52), A. des Amorie v. d.

---

[1] Mel's *Werken* verschenen voor het eerst in 1729: *De bazuinen der Eeuwigheid. — De geopende Genadetroon. — De lust der heiligen in Jehovah. — Godgeleerde keurstoffen. — Het gruwelijk Sodom gestraft. — Laatste woorden der stervenden.*

Smijtegelt's *Werken* dagteekenen van 1728: *Keurstoffen. — Heidelbergsche Catechismus. — Maandelijksche Catechisatiën. — Het gekrookte riet. — Des Christens eenige troost.*

V. d. Groe, *verschillende bundels* 1752. — Duijtsch, *Leidingen* 1769. — Immens, *Godvruchtige Avondmaalsganger* 1764. — Van Lodensteyn, *Leerredenen*, *Beschouwingen* enz. 1673—1748. — Van Niel, *Donderslag der Goddeloozen* 1767.

Al deze en dergelijke lektuur kwam in het tijdvak van 1830—40 en later weêr in den smaak. De uitgevers deden er goede zaken meê; sommige firma's legden zich er bepaald op toe. J. J. Malga te Nijkerk had er als het ware een fabriek van en drukte ze volkomen na, met duitsche letter en met de oude spelling en vormen. — Alleen Mel's *Werken* besloegen 16 deelen in 4°. te samen *f* 33.60.

Hoeven (1825—1853), v. Heijningen, Statius Muller, Kaakebeen, Moolenaar, S. Muller, Egeling, Sybrandi, Smijtegelt, D. F. Huet, van der Groe, Ternooy Apel, Decker Zimmerman, van Heijst, v. Bemmelen, Coquerel, van Senden, Laan, Borger, Newton. Waarvan verschillende bundels 2e, 3e, 4e en 5e drukken beleefden, en die van Borger, van welke in 1848 zelfs de 6e druk verscheen.

Kleinere werken van Schrant, Humphry Davy, Mel, Smijtegelt, Brants, v. d. Flatt, Boelen, Radijs, Lossius, Reinhardt, Reineveld, Grandpierre, Ditmar, Biben, Hoekstra.

Ook verschijnen de volgende tijdschriften:

De Godsdienstvriend, Tijdschrift voor R. Catholieken 4.80 (1823—47), — *Maandschrift voor Christenen uit den beschaafden stand*, Uitgeg. door de Ringvergadering van Amsterdam (1833—46) en vervolgd in het *Maandschrift voor den beschaafden stand* 6.— (1847—60), — *Bijbelsch Dagboek, Godsdienstige Overdenkingen*, Red. Rienstra 3.65 (begonnen in 1834), — *De Olijftak, Godsdienstig tijdschrift* 2.25 (1836—39), — *De Reformatie, Tijdschrift der Christ. Geref. Kerk in Nederland* 6.— (1836—40), — *Magazijn voor Roomsch Katholijken* 5.— (1835—49), — *Algem. Christel. Zondagsboek* 3.— (1836—41), — *Bijbelsch Dagschrift* 2.40 (begonnen in 1837), — *Aanleiding tot Godsdienstige Overdenkingen op iederen dag des jaars*, Red. van Spall, 4.80 (1837—41), — *Bijbeloefeningen op elken dag des jaars* 3.— (1839—40), — *Bijbelsch Magazijn voor alle standen, ter bevordering van kennis der H. Schrift* (1839—48) [1].

In 1835 verschenen een aantal brochures over de afscheiding van de predikanten H. P. Scholte en H. de Cocq. — Onder-

---

[1] Het *Bijbelsch Magazijn voor alle standen* was een onderneming, die bij haar vestiging in 1839 reeds dadelijk bijval vond en dezen in allen opzichte verdiende. Zij ging geheel uit van en was opgezet door den

staande lijst van titels getuigt van toenemenden zin voor sterk gekleurde richting:

Satans list ontdekt en Triumfklank in Sion, door Z. H. van der Feen.

Een Kort Gedichtje, omtrent de Christenen, die meenen te staan of nog dwalende zijn, of zich gedurig stooten aan steenen des aanstoots, of in eene draaikolk wegstroomen in den Oceaan der rampzalige Eeuwigheid, door N. P. Henstra.

De schijnliefde en de valsche verdraagzaamheid onzer dagen ontdekt, en tevens een woord aan allen, die het Heil van Sion ter harte gaat, door H. E. Gelms.

Lofdicht van een door God geduldig en lijdzaam gemaakten Lijder, door hem zelven uitgeboezemd, nagezien, verbeterd en met een korte Voorrede, benevens eene Toegift, door D. van der Werp.

Boetbazuin, geblazen door Derk Jans, uitgeg. door H. de Cocq.

Niemand anders dan de Christus, of Alleenspraak gehouden met mijne ziel.

List des Satans, in drie bijzonderheden openbaar gemaakt.

Naklank der Bazuin, ter Vergadering der Uitverkorenen, door P. J. Baron v. Zuylen v. Nijeveld.

---

uitgever G. Portielje, die, »ten einde de lezing van den Bijbel-zelven aan te moedigen en te bevorderen" — gelijk het prospectus zegt — »een stichtelijk en goedkoop Bijbelsch Huis- en Leerboek wenschte te geven, waarin de merkwaardigste gebeurtenissen in boeijende tafereelen beschreven werden." De samenstelling daarvan stelde hij in handen van eenige beroemde vaderlandsche leeraren en koos de vermaardste schilderstukken uit om daarnaar gravures te laten vervaardigen. Een degelijke, fraaie en kostbare onderneming, die met geweten begonnen en voortdurend behartigd werd. Zij besloeg in 1848 6 deelen met 312 staalgravuren. In 1849 werd het *Magazijn* vervolgd met *Geschiedenis der Christ. Kerk in tafereelen*, en in 1859 met *Geschiedenis der Christ. Kerk in Nederland*, die in 1869 eindigde. Het geheele werk kostte 85,40.

Het brood der Kinderen, of Koor van echt Gereformeerde Leerredenen, tot troost der ware geloovigen en tot ontdekking en roeping der onbekeerden, verzameld uit de nagelaten geschriften van Gods getrouwe dienstknechten in vorigen tijd.

Verdediging van de ware Gereformeerde leer en van de ware Gereformeerden, bestreden en ten toon gesteld door twee zoogenaamde Gereformeerde Leeraars (G. B Reddingius en L. Meijer Brouwer), *of De schaapskooi van Christus aangetast door twee Wolven en verdedigd door* H. de Cocq.

Wederlegging van het goddelooze stuk, getiteld: Beschouwing van de belijdenis des Geloofs, onlangs door een onbekende Nachtuil uitgegeven, met oogmerk om den afschuwelijken Kalverdienst des Vrijen Wils op te rigten. Door H. de Cocq, Gereformeerd Leeraar onder 't Kruis, om Christus wil.

De sluwe en listige raadslagen van de drie Achitofels onzer dagen, Engels, Le Roy *en* Cramer van Baumgarten, *door Absalon den wederspannigen en ontaarden zoon van David, verworpen tot zijn eigen val en verderf, ontdekt, geopenbaard en ten toon gesteld*, door H. de Cocq. — Daartoe behoort ook dit geschrift:

De Evangelische gezangen, getoetst, gewogen en te ligt bevonden, door Jacobus Blok, *Verwer en Koopman te Delfzijl, met eene Voorrede en uitgegeven door* H. de Cocq. — In dat geschrift, door de Cocq eigenhandig geteekend en voor echt erkend, worden de Evang. gezangen verklaard voor: „strijdig met Gods Woord, een Gode onbehagend getier, een te zamen geflanste Alcoran, waarin de tot zaligheid noodige waarheid uit blindheid of trouweloosheid is verzwegen; een geheel van 192 Sireensche minneliederen, gedicht om de Hervormden al zingende van hun zaligmakende leer af te trekken en een valsche leugenleer in te voeren."

Geschiedenis.

Algemeene Geschiedenis.

Becker, *Alg. Geschiedenis* 55.40 (2e druk 1851), — Menzel, *Gesch. v. onzen tijd*, — v. Kampen, *Gesch. v. Griekenland* 38,50, — v. Kampen, *Gesch. v. d. 15 jarigen vrede* 14. —, v. Kampen, *Gesch. der Letterkunde* 18.50, — Dornseiffen, *Handb. Alg. Gesch.* 21.70, — Engelen, *Alg. Geschied.* 14.40 (3e druk 1853), — Hess, *Gesch. der Israelieten* 2e druk 36.—, Nösselt, *Alg. Gesch. voor meisjes* 15.30, — v. Limburg Brouwer, *Hist. de la civilisation des Grecs* 22.50, — L. de l'Ardèche, *Geschiedenis van Napoleon* 15.— [1], Löbensels, *Geschied. v. Napoleon* 29.60, — Schlosser, *Geschied. 18e en 19e eeuw* 61.30, — Sporschill, *Geschied. v. d. grooten Wereldstrijd* 30.60 [2], — Leemans, *Aegyptische monumenten* 124.60, — Becker, *Verkorte Alg. Gesch.* 6.90, — Stuart, *Romeinsche Geschiedenis* 2e druk 36.—, Feller, *Geschiedk. Woordenboek* 86.—.

En kleinere werken van Eng. Gerrits, Streso, Pol, Rijneveld, Broes, Domergue, Heeren, Janssen, Campe, v. Raumer, Clausewitz.

Vaderlandsche Geschiedenis.

Eng. Gerrits, *Neêrl. Heldendaden ter zee* 19.20, — van Kampen, *Nederlanders buiten Europa* 17.—, Bilderdijk, *Geschiedenis des Vaderlands* 40.85 [3], — v. Kampen, *Gedenkboek v. Neêrlands moed en trouw* 8.40, — Collot d'Escury, *Hollands roem in Kunsten en Wetenschappen* 25.20 [4], — Bosscha, *Neêrlands Heldendaden te land* 26.20 (2e druk 1868), — Verkade, *Muntboek* 54.—,

---

[1] Een der eerste met houtgravuren geïllustreerde werken: 500 vignetten, naar teekeningen van Horace Vernet.

[2] Met platen en portretten in staalgravure, die het werk zeer aantrekkelijk maakten.

[3] Na schrijvers dood uitgegeven door Prof. Tydeman.

[4] Begonnen in 1825.

Scheltema, *Geschied- en letterk. Mengelwerk* 36.70, — Groen v. Prinsterer, *Archives de la Maison Orange-Nassau* 68.80, — Hallo, *Bijdragen tot de Gesch. der Nederlanden*, — de Jonge, *Geschied. Nederl. Zeewezen* 51.20 (2e druk 1858), — Brandt, *Leven van de Ruyter* 11.—[1], — Simons, *Jan de Witt en zijn tijd* 10.—, de Vries en de Jonge, *De Nederlandsche penningen* 12.50, — de Bosch Kemper, *Staatkundige Partijen* 3.80[2], — Eng. Gerrits, *Keur van gedenkw. tafereelen*, — Rob. v. d. Aa, *Oude Ned. Burgten en Kasteelen* 21.60, — v. Kampen, *Levens van beroemde Nederlanders* 7.80, — Nijhoff, *Gedenkwaardigheden Geschiedenis van Gelderland* 76.—, Lastdrager, *N. Geschiedenis van Nederland* 40.30, — de Stuers, *Mémoires sur la guerre de Java* 30.—.

Kleinere werken van IJpeij en Feith, v. d. Bergh, v. d. Aa, Hoffman Peerlkamp, Siegenbeek, v. Kampen.

Tijdschriften: *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht* 7.— (1835—43), — *De Vrije Fries, Mengelingen v. h. Friesch Gen. voor Geschied- Oudheid- en Taalkunde* 2.40 (begonnen in 1839), — Nijhoff, *Bijdr. Geschiedenis en Oudheidkunde.*[3]

Kerkelijke Geschiedenis.

Kist en Royaards, *Archief voor Kerk. geschiedenis* 37.70[4], — Glasius, *Kerkel. geschiedenis* 12.—, v. Hengel, *Gesch. der godsd. beschaving* 19.20, — Milner, *Gesch. van de Kerk van Christus*

---

[1] Geïllustreerd met gravures op steen, naar teekeningen van C. C. A. Last.

[2] Eerst naamloos uitgegeven.

[3] Een vervolg op de werken van Bondam en van Spaen; de geleerde boekhandelaar was, toen hij dit werk in 1829 begon, Korrespondent van de 2e kl. v. h. Kon. Ned. Instituut en Opzichter van het Prov. Archief in Gelderland.

[4] Begonnen in 1829.

32.50 (2e druk 1856) [1], — Hagenbach, *Wezen en Gesch. der Hervorming* 34.70, — Merle d'Aubigné, *Geschiedenis der Hervorming* 23.75 (2e druk 1856), — IJpey en Dermout, *Gesch. der Ned. Herv. Kerk* 35.40, — Dodt van Flensburg, *Archief voor Kerk- en Wereldgeschiedenis* (1838—49) 70.—, Schotel, *Kerkel. Dordrecht* 8.50, — Ullmann, *Johannis Wessel* 4.40, — Royaards, *Hedend. Kerkregt* 7.—, v. d. Tuuk, *Wetten en Verord. Ned. Herv. kerk* 21.25.

Kleinere werken van v. Heijningen, v. Bemmelen, Holterman, Sonstral, Lublink Weddik, Schultz Jacobi, Blaupot ten Cate, M. Crie, Barginet.

Aardrijkskunde.

Land- en Volkenkunde. Reisbeschrijving.

Arends en Westerhoff, *Natuurk. Gesch. der Noordzeekusten* 10.—, Van Wijk, *Aardrijksk. Woordenboek, met Supplement* 63.85, — Cañabich, *Leerb. der Aardrijkskunde* 13.90 [2], — Volrath Hoffman, *De Aarde en hare bewoners* 14.—, Zimmermann, *De Aarde en hare bewoners, met Vervolg* 79.65, — v. Kampen, *Cooley's Aardrijksk. Ontdekkingen* 15.—, van Kampen, *De Levant* 10.05, — Rob v. d. Aa, *De Rijn*, met staalplaten, 28.— [3], Olivier, *Ta-*

[1] In 1824 verscheen van dit werk de 6e oorspronkelijke Engelsche uitgaaf.

[2] De uitgaaf van dit boek, door Jan J. F. Wap bewerkt, gaf aanleiding tot een scherpen pennestrijd tusschen een ongenoemden beoordeelaar in de *Bredasche Courant* en den Hollandschen bewerker in een afzonderlijke brochure. Zoetelijke scheldwoorden werden van weerskanten niet gespaard.

[3] *De Rijn, in afbeeldingen en tafereelen*, was het eerste prachtwerk met Engelsche staalgravuren, dat de uitgever G. J. A. Beijerinck, in 1835, ondernam. »De Grootvorst van Europa's stroomen", zegt hij in zijn prospectus, »die in duizenderlei kronkelingen daarhenen vloeit, verdient gekend te worden door ieder die reist en door ieder die thuis blijft." »Ten einde aan deze behoefte op eene te voren in Nederland nimmer ondernomene wijze te voldoen, heeft men gemeend, dat de graveerstift

fereelen uit O.-Indië 11.65, — *Meijer's Universum*, met staalplaten, — van Kampen, *Zwitserland en de Alpen*, met staal-

——— — -

en de drukpers elkander de hand moesten bieden: dat de eene aanschouwelijk diende voor te stellen, wat de andere tafereelmatig zoude trachten te beschrijven." Daartoe heeft de uitgever aangekocht een stel van 136 platen, »door den beroemden Tombleson even naauwkeurig als prachtvol naar het leven geteekend en door onderscheidene der beroemdste Engelsche Meesters in staal gegraveerd", en voor den beschrijvenden tekst de hulp ingeroepen van iemand, »die de Rijnoevers meermalen bezocht en zijne aanteekeningen zal aanvullen met hetgeen In- en Buitenlandsche Schrijvers hieromtrent vermelden." Zoo ongehoord goedkoop zal de prijs zijn, dat elke plaat nog geen 20 cents zal kosten, waarbij dan nog twee deelen tekst op den koop worden toegegeven.

Dergelijke opvijzeling in prospectus en advertentie was, vooral bij dure werken, aan de orde van den dag en lokte inderdaad koopers. Wat trommelslag en marktgeschreeuw was noodig om het trage publiek tot inteekening over te halen en werd, zelfs door de degelijkste uitgevers, heel handig te baat genomen. Toen het prachtwerk *de Rijn* uitstekend verkocht was, zette Beijerinck in 1836 een dergelijk werk, *Zwitserland en de Alpen van Savoye*, met tekst van Prof. N. G. van Kampen, op het touw, dat o. a. met deze vrij gezwollen woorden werd aangekondigd: »Hier op het hoogste punt van Europa, vanwaar deszelfs hoofdstroomen opwellen, om zich in alle rigtingen oost-, zuid-, west- en noordwaarts in de Zwarte, Adriatische, Middellandsche en Noordzee te storten, bespiedt men de natuur als 't ware in hare werkplaats: hier vertoonen zich naast ijszeën en ijsbergen, die boven de wolken reiken, bloeijende en lagchende dalen: eenige stappen brengen ons van het bloemtapijt naar het ijsveld, watervallen, stofbeken, duizelingwekkende afgronden, hemelhooge rotsen, vergezichten die geheele gewesten omvatten — maar ook lagchende heuvelen en bevallige meiren, gezoomd door vruchtbare oevers."

»Maar ook nog iets anders moet juist den Nederlander aan Zwitserland binden. Gelijk aan den uitloop, dus wonen aan den oorsprong des Rhijns twee vrije volken, beide van Duitschen oorsprong. Beide natiën zijn verbroederd, en het moet den afstammeling van het Geuzenverbond, der verdedigers van Haarlem, Alkmaar en Leyden, hoogstbelangrijk zijn, de Tells-kapel en den Rüttli, de slagvelden van Morgarten en Sempach te

platen 44.80, — Des Amorie v. d. Hoeven, *Bijbelsche landschappen*, met staalplaten 38.40, — van der Aa, *Aardrijksk. Woordenboek der Nederlanden* 142.35 (1836—51) [1], — Sommer, *Verscheidenheden van landen en volken* 11.40, — v. Kampen, *Griekenland en Europ. Turkije* 4.40, — v. Kampen, *Gezigten uit Holland en Belgie*, met staalplaaten 13.10, — Roorda v.

zien. En, hetgeen die belangstelling nog moet vermeerderen: Zwitserland is het Vaderland van dien tak der Kerkhervorming, waartoe de meerderheid der bewoners van Oud-Nederland behoort, de Hervorming van Zwinglius en Calvijn. Zurich en Genève zullen hem dus altijd belangrijke, eerwaardige herinneringen aanbieden." — Liefde voor natuur, vaderland en kerk moest alzoo van drie kanten werken om inteekenaren te bezorgen op een prachtwerk, dat als plaatwerk alle belangstelling waardig en een hoogst verdienstelijke onderneming was op het gebied der kunst. Beide uitgaven, ook wat typographischen arbeid betreft, keurig van bewerking en den smaakvollen uitgever waardig, vonden, niettegenstaande haar kostbaarheid, een gunstig debiet en gaven daardoor aanleiding, dat Beijerinck er door aangemoedigd werd ook andere Engelsche staalgravuren, van Bartlett, aan te koopen en achtereenvolgens *Bijbelsche Landschappen* (met tekst van des Amorie van der Hoeven), *Gezigten uit Holland en Belgie* (met tekst van N. G. van Kampen), *De Valleyen der Waldenzen* (met tekst van van Kampen en Sybrandi) en *Gezigten uit Amerika* (met tekst van Zweerts) uit te geven. Bij de uitgaaf van *de Gids* in 1836, moesten deze plaatwerken bij de redactie van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, die in dat tijdschrift een boozen mededinger zag, het danig misgelden. (Zie aanteekening *de Gids*.)

[1] In het prospectus meldt de uitgever J. Noorduijn, dat hij »tot waarborg van het belang der inteekenaars, zichzelven of zijne regtverkrijgenden op dit werk verplicht tot de betaling van twee honderd gulden, voor elk exemplaar, aan hem, die zal kunnen bewijzen, dat in den loop der *eerste vijf en twintig jaren*, aanvang genomen op den 1en Juli 1836, dit boek voor eenigen anderen prijs is verkocht, dan in deze voorwaarden is opgegeven, of tegen andere werken verruild, of op boekverkoopingen gebragt: waartoe personen en goederen worden verbonden als naar regten." Binnen 16 jaren (1836—51) kwam deze kloeke onderneming, waaraan een vijftigtal vaderlandsche geleerden medewerkten, kompleet.

Eijsinga, *Aardrijksbeschrijving van N.-Indië* 24.75, — *Album eens reizigers langs den Rijn*, met staalplaten 16.—, v. Kampen, *Europ. Rusland* 4.—, v. Kampen, *De Valleijen der Waldenzen*, met staalplaten 28.80.

Kleinere werken van Teenstra, v. Heusde, v. Senden, Dresselhuis, Westerhoft, Acker Stratingh, Heldring, Zimmermann, Raffles.

Reisbeschrijvingen van Engelen, Ver Huell, Stuart, Oostkamp, Bosch, Potgieter, van Lennep-Coster, van Houten, Olivier, Dassen, Quien, van Baalen, Wap, Wichers en Gleuns, Kneppelhout, Arends, van Noothoorn, Boelen, La Place, Stewart, Wilson, Talma, Lamartine, Trollope, Cook, Gutzlaff, Vollmer, Prins Puckler Muskau (de Afgestorvene), Ross, Rellstab, Basil Hall, Brayer, Pringle, Meijen, Washington Irving, Pfeiffer von Neueck, Ditzman, Neustädter, Heiberg, Spencer, Ramond de la Sagra, Medhurst, von Seubert.

Tijdschriften: *De Aardbol*, *Magazijn voor Land- en Volkenkunde* (1837—55) [1], — *De Oosterling*, *Tijdschrift v. d.*

---

[1] *De Aardbol.* In 1841 zegt de uitgever J. H. Laarman in een »Berigt", dat de vier verschenen jaargangen hem alleen aan houtgravuren een som van *f* 12,000.— kostten. »Deze kunst", voegt hij er bij, »maakte zoodanige vorderingen, dat niet slechts voor verscheidene in later tijd uittegevene boekwerken van houtsneden kan gebruik gemaakt worden, maar dat ook door den eigenaar van het *Heller-Magazin*, te Leipzig verschijnende, eene partij afgietsels van platen uit *de Aardbol* is aangekocht, om er dat Magazijn mede te versieren; eene onderscheiding, die tot nog toe aan geen Hollandsch werk te beurt viel." — Slaat men deze deelen tegenwoordig op, dan kan men daaruit nagaan, op welken lagen trap toenmaals de houtsnijkunst hier te lande stond en evenzeer de kunst om met houtsneden te drukken. Maar ook wordt men uit dit bericht gewaar, dat men omstreeks 1840 reeds gewoon was van die houtsneéplaten clichés of afgietsels te maken en die met het buitenland te ruilen.

De geheele uitgaaf van *de Aardbol*, 18 deelen, kostte den uitgever *f* 78,000.—.

kennis van O.-Indië, verz. door J. Olivier Jr. 10.— (1835—37), *Tijdschrift van Neêrlands Indië* (begonnen in 1838 te Batavia).

Encyclopedische werken, Taalkunde, Onderwijs.

Wat Woordenboeken, Taalkunde en Onderwijs betreft, noemen wij van 1830—39 alleen de volgende kapitale werken:

Algemeen Woordenboek der Zamenleving 103.20 (1831—1863)[1],— (Miniatuur uitgaaf 107.50,) — *Aanhangsel op Nieuwenhuis' Woordenboek* 46.85 (1834—44) [2], — *Nederlandsch Handelsmagazijn* 28.—, *Algem. Woordenboek der Zamenleving voor Vrouwen* 32.—.

Voorts verschenen de volgende tijdschriften:

Taalkundig Magazijn. Red. de Jager 1.80 (1834—41), — *Tijdschrift voor Onderwijzers* 2.— (1832—43), — *Nieuwe bijdragen tot bevordering van onderwijs en opvoeding* 4.20 (1835—75), — *Tijdschrift voor aankomende Onderwijzers* 2.00 (1836—50), — *De Oefenschool. Tijdschrift voor jeugdige Onderwijzers* 2.— (1839—68), — *De Vrijmoedige. Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding* 1.50 (1839—40).

---

[1] De uitgaaf van dit werk wekte bij de talrijke inteekenaren groote teleurstelling. In het prospectus (1829) was hun beloofd, dat deze goedkoope encyclopedie in één deel van hoogstens 30 tot 40 afleveringen, voor 60 cents elk, kompleet zou zijn en dus tusschen de *f* 18.— en *f* 24.— zou kosten. De uitgaaf duurde *dertig* jaar en de inteekenaren betaalden over de *f* 100.—.

[2] Nieuwenhuis' *Woordenboek van Kunsten en Wetenschappen* 8 dn. verscheen 1820—29 bij H. C. A.Thieme, voor 45.50, met een oplaag van 3300 exx. Het was een navolging van het *Conversations-Lexicon* bij Brockhaus in 12 dn., waarvan in 1812 de 1e en in 1834 reeds de 8e druk verscheen met een oplaag van 22.000 exx. Van Brockhaus' *Conversations-Lexicon der neueren Zeit und Literatur* (een vervolg op het eerstgenoemde) dat ook in 1834 verscheen, werden 30.000 exx. gedrukt.

Algemeene Letterkunde. [1]

Hoffmann Peerlkamp, *Vita doctrina Nederlandorum* 10.—, Hoffmann Peerlkamp, *Horatii Carmina* 6.50, — Hoeufft, *Carminum Epidosis*, — *Nouvelle Bibliothèque Economique Meilleurs ouvrages de la Littérature française moderne* [2], — Scheltema, *Letterk. Mengelwerk*, — Lulofs, *Blairs Lessen over Redekunst en fraaije letteren*, — Lublink Weddink, *Pandora*, — v. Kampen, *Ned. Prozaschrijvers*, — Heldring, *Winter-avondlectuur van Pachter Gerhard*, — Geel, *Gesprek op den Drachenfels*, — Potgieter, *Ch. Lamb's Proeven van een Humorist*, (vert.) — Limburg Brouwer, *Losse geschriften*, — Immerzeel, *Gedachten van M. Claudius*, (vert.) — *Brieven van Bilderdijk*, — Siegenbeek, *Redevoeringen*, — J°. de Vries, *Geschied. d. Nederl. Dichtkunst* 2e druk, — Kneppelhout, *l'Ere critique*, *l'Art et le Culte*, — Geel, *Sterne's Sentimenteele reis*, (vert.) — Immerzeel, *Gedachten van Jean Paul*, — Lublink Weddik, *Pachter Martijn*, — Visscher, *Bijdr. tot de oude Letterkunde van Nederland*, — L. P. C. v. d. Bergh, *Nederl. Volksromans*, — Geel, *Onderzoek en Phantasie* (2e druk 1841, 3e 1871), — Beets, *Proza en Poezy*, — Kneppelhout, *Prose et Vers*, — Visscher, *Ferguut, Ridderroman*, — Hildebrand (Beets), *Camera Obscura* (2e druk 1840, 3e 1851, 4e 1854, 5e 1857, 6e 1864, 7e 1870, 9e 1874, geillustreerd 1875, 11e druk 1877) [3], — Jonathan (Hase-

---

[1] Voor den wetenschappelijken bibliograaf behoort deze gemengde rubriek wellicht onder de gruwelen. Wij zondigen. Maar met bewustheid.

[2] Gebr. Diederichs. Nadruk.

[3] Hildebrand's *Camera Obscura* zag in 1839 het licht bij de Erven Bohn. Het boek, toen slechts 200 gr. 8vo bladz. groot, maakte eenigen opgang, toen nog minder uit erkenning van de letterkundige waarde, dan wel om het gerucht dat er enkele welbekende Haarlemsche familiën en personen, zooals men zeide, sprekend gelijkend in waren

broek), *Waarheid en droomen* (1e druk 1840, 3e 1846, 4e 1856, 5e 1872). [1]

Dichtkunst.

Tollens, *Gedichten*, 3e, 4e en 5e druk [2], — Helmers, *De Hollandsche natie*, 7e druk (8e 1839, 9e 1849, 10e

---

afgeteekend. De eerste druk had een oplaag van 1150 exx.; in 1840 verscheen de tweede druk met een oplaag van 1000 exx.: eerst in 1851 een derde en vermeerderde. Het getal der herdrukken tot den 11en in 1877 bedroeg ongeveer 50.000 exemplaren.

In 1853 kwam een Belgische nadruk uit te Gent in drie deeltjes, elk van 60 centimes, met een inleiding van Dr. Heremans, die daarbij te kennen gaf, dat deze overdruk niet ten doel had de Hollandsche uitgevers te benadeelen, maar dat deze uitgaaf alleen bestemd was voor de vele Hollandsch-lezende Belgen, die de dure oorspronkelijke van *f* 3.60 niet betalen konden.

In *de Gids* van December 1881 komt een merkwaardig opstel voor betreffende de geschiedenis van de *Camera obscura*, door Dr. Joh. Dyserinck.

Op de fondsveiling van de Erven Bohn werd het kopijrecht, met 4000 exx. van den 7en druk, verkocht voor ruim *f* 12.000.—.

[1] Deze 5e druk, 3300 exx., werd in fondsveiling verkocht voor *f* 2574.—.

[2] In 1830 schrijft J. Immerzeel Jr. in een circulaire aan den boekhandel, dat hem nog altijd exemplaren besteld worden van de groot 8vo uitgaaf van Tollens'. *Gedichten* 3e druk, die bijna uitverkocht was toen hij zijn klein 8vo editie ter perse legde. Niettegenstaande deze kleine, goedkooper uitgaaf, meent hij een 4en druk te moeten opleggen van de groot 8vo voor den ouden prijs van *f* 12.—. De kl. 8vo uitgaaf had een oplaag van 10.000 exemplaren.

In 1842 maakte de firma van Dieren & C°. te Antwerpen het plan bekend voor een nadruk van de werken van Tollens. G. T. N. Suringar, die inmiddels eigenaar geworden was van Tollens' werken, verzette zich tegen dezen nadruk op grond van de wet van 25 Januari 1817, en verminderde zijn bundels: *Gedichten* (5e druk), *Romancen*, *Balladen* (3e druk), *Nieuwe Gedichten* (2e druk), *Dichtbloemen bij de naburen geplukt*, en *Verstrooide Gedichten*, alle in gr. 8vo, van *f* 33.90 tot *f* 16.50.

1871) [1], — Tollens, *Liedjes van Claudius*, — Withuijs, *Gedichten*, — *Verzameling van uitheemsche Vernuften* [2], — Beets, *Jose. Een verhaal*, — Beets, *Kuser. Een verhaal*, — Ten Kate, 24 *Augustus* [3], — Cats' *Werken* 39.—, Beets, *Guy de Vlaming*, — Beets, *Gedichten* (2e druk 1848, 3e 1855), — Moulin, *Shakespeare's Hamlet*, *Macbeth*, — Beeloo, *Gedichten*, — van der Hoop Jr., *Gedichten*, — v. d. Hoop, *Leiden ontzet*, — v. d. Hoop, *Willem Tell*, — v. d. Hoop, *Het slot van IJsselmonde*, — Marquis de Thouars, *Gedichten*, — H. H. Klijn, *Herfstbloemen*, — Spandaw, *Vrouwelijk schoon*, — Beets, *Parisina en andere Gedichten naar Lord Byron*, — v. Lennep, *Liederen voor de uitgetrokken Schutterijen*, — v. Lennep, *Saffo*, — v. Lennep, *Haarlems Verlossing*, — Tollens, *Romancen*, *Balladen en Legenden*, — Tollens, *Aan Chassé*, — Tollens, *De Citadel van Antwerpen*, — Bilderdijk, *Krekelzangen* 2e druk, — Hasebroek, *Poezy* (2e druk 1852), — Staring, *Gedichten* (2e druk 1837, 3e 1862, 4e 1869), — v. d. Kasteele, *Nagelaten gedichten*, — Spandaw, *Gedichten* (4e druk 1858), — Ten Kate, *Gedichten*, — Borger's *Dichterlijke nalatenschap* (3e druk 1837, 4e 1852, 5e 1858, 6e 1868), — van Halmael, *Mathilde en Struensee*, — Helvetius v. d. Bergh, *De Neven* (2e druk 1840, 3e 1858, 4e 1878), — Ten Kate en S. J. v. d. Bergh, *Oden van Anacreon*, — v. Oosterwijk Bruijn, *De boertige Zangster* (6e druk 1875), — v. d. Hoop, *Godsd. Harptokkeling*, — v. d. Hoop, *De Renegaat*, — Eng. Gerrits, *Schoonheden uit Ned. Dichters* (4e druk 1855, 5e 1867), — v. d. Hoop, *Han van IJsland*, — v. Alphen, *Dichtwerken* (2e druk 1856, 3e 1871), — Helv. v. d. Bergh, *Hieronymus Jamaar*, — B. ter Haar, *Jo-*

---

[1] De oplaag van de *Holl. Natie* 10en druk was 10.000 exx. à 45 ct.

[2] Waarin eerste vertaal- en dichtproeven van Potgieter en Beets. Zij werden geredigeerd door J. van Lennep.

[3] Ten Kate's eerste dichtwerk (1835).

hannes en Theagenes (2e druk 1838, 3e 1846, 4e 1856), — Engelen, *Kusjes*, — v. Lennep, *Jacoba's Weeklacht*, — Feith, *Gedichten*, N. uitgaaf, — Calisch, *Gedichten*, — Warnsinck, *Lorenso en Bianca*, — v. Halmael, *Radboud II*, — S. J. v. d. Bergh, *Uitheemsche Bloemen*, — Ten Kate, *Rozen* [1], — Ten Kate, *Bladeren en Bloemen*, — v. d. Bergh, ten Kate en B. Janssonius, *Wel en Wee*, — Bosdijk, *Dichterlijke Boogontspanning*, — v. Hall, *Gedichten*, 3e verzameling, — Tollens, *Dichtbloemen bij de naburen geplukt*, — Beets, *Rijmbijbel*, — van Zeggelen, *Reis van Pieter Spa naar Londen* (2e druk 1840, 5e 1851), — Burlage, *Academische tafereelen*, — Hofdijk *Rosamunde*.

Romans en Verhalen.

(Bij gebrek aan de noodige lijsten van vroeger geven wij hieronder alleen een uittreksel uit de opgaven van 1835—39.)

Kist, *De speer van Ithuriel*, — van Lennep, *De Pleegzoon* 2e druk, — Mevr. van Meerten en Rob. v. d. Aa, *Nuttige tijdkorting*, — *Magazijn van romans en verhalen*, — P. Moens en Warnsinck, *Romans en verhalen*, — Heldring, *Romans en verhalen*, — Krabbendam, *Katharina Rembrandt*, — A. Fokke Simons' *werken*, Nieuwe uitgaaf, — van den Hage, *Het slot Loevesteyn* (2e druk 1854, 3e 1867), — Mej. de Neufville, *Kleine pligten*, goedk. uitgaaf, — Dresselhuijs, *Tafereelen uit het lijfstraffelijk regt*, — *Schetsen en verhalen* door den schrijver van *Hermingard v. d. Eikenterpen* (A. Drost), — Sieburgh, *Trudesinda van Friesland*, — Wolff en Deken, *Sara Burgerhart* 4e druk, — van Lennep, *De Roos van Dekama* (2e druk 1844), — de Thouars, *Keur van verhalen*, — Krabbendam, *Tegen stroom kwaad roeijen*, —

---

[1] Bijschriften bij 6 staalplaten.

Krabbendam, *Eleonora van Lichtevelde*, — Dresselhuijs, *Emma en Bertha*, — Zeeman, *Tisba of de schoone tooneelspeelster*, — Schut, *Aleida van Poelgeest*, — Bok, *Frederik Linde*, — Krabbendam, *De Vrijbuiter*, — Abbing, *Geron, de oude van den berg*, — Abbing, *Christine van Zweden*, — van der Hoop, *Esmeralda* naar V. Hugo, — Dresselhuijs, *Albrecht Beyling*, — Staring, *Kleine Verhalen*, — Toussaint en Rob. van der Aa, *Verhalen*, — Krabbendam, *De Non*, — Dresselhuijs, *Laatste tafereelen uit de lijfstraffelijke regtspleging*, — van der Hoop. *Een Klaverblad*, — Dresselhuijs, *Prins Robert van Artois*, — Christemeijer, *N. tooneelen uit het strafregt*, — van Lennep, *Onze Voorouders*, — Toussaint, *De Graaf van Devonshire*, — van den Hage (J. F. Oltmans), *De Schaapherder* (2e druk 1854, 3e druk 1867), — van Noothoorn, *Walfoort*, — van Buren Schele, *De Angelsaksische Bruid*, — Elise (Mej. E. Hasebroek), *Te laat* (2e druk 1856), — Greb, *Tooneelen uit het dagelijksch leven*, — van Noothoorn, *Aliborun*, — *Verhalen* van Honig, Toussaint en anderen, — v. Noothoorn, *De Tooverkol*, — de Vries, *De bloem van Antwerpen* (3e druk 1876), — v. Noothoorn, *Verhalen voor vrienden van vrolijkheid*, — v. Noothoorn, *Vrouwenspiegel*, — *Nederl. Magazijn van Romans en Verhalen*, — *Elise*, door de schrijfster van *Te laat* (E. Hasebroek), — Krabbendam, *Jonker Frans van Brederode*, — v. Rehburg, *De Graaf en zijn Raad*, — Bosdijk, *Agneta van Kruiningen*, — Gijsberti Hodenpijl, *Willem van Bergen*, — v. Noothoorn, *Hermine*, — Mevr. v. Meerten, *Mevr. Balcour*, — Mevr. van Meerten, *Elvira van Schwanenburgh*, — v. Limburg Brouwer, *Diophanes*, — Vlerk (B. Gewin), *Lotgevallen van Joachim Polsbroekerwoud*.

Vertaalde romans van W. Scott, Rellstab (**1812**, die in 1871 een 4en druk beleefde), Bulwer, Manzoni, A. Schoppe, Tromlitz. Miss Edgeworth, Spindler, Cooper, Morier, C.

Pichler, Miss Bray, Grosse, Trollope, Marryat, Miss Bury, Bechstein, Miss Sedgwick, Stolle, Paul de Kock, Blaze, Sagoskin, Morier, James, Lassman, Blessington, van Heeringen, Vallée, Ingemann, Heller.

Tijdschriften.

Algemeene Letterkunde.

Algemeene Vaderl. Letteroefeningen 11.20 (1761—1876)[1], -

[1] J. Hartog, die in *de Gids* van 1877 een merkwaardige studie geeft, het leven en streven van dit tijdschrift betreffende, begint zijn opstel met deze advertentie: »De *Vaderlandsche Letteroefeningen* zijn in Januarij 1761 geboren en in 1876 overleden; in den gezegenden ouderdom van honderd en vijftien jaren."

Deze oude van dagen was waarlijk wel de Methusalem onder onze periodieken. Even als het leven van alle andere tijdelijke zaken, is ook het leven van dit tijdschrift veelszins beproefd geworden. Opgericht in de laatste helft der 18e eeuw, was het een eigenaardige verschijning in een tijd, waarin onze Republiek zich diets maakte niet weinig in de rij der staten te beteekenen, maar inwendig doodelijk krank was aan allerlei gisting op staatkundig, kerkelijk en maatschappelijk gebied. Fransche invloed vooral was bezig onze zeden, onze beschaving, onze letterkunde voor een deel te verpesten. Daartegen op te komen was het doel der *Vaderlandsche Letteroefeningen*, die door zoogenoemde dissenters, vooral doopsgezinden, maar naamloos, werd opgericht. Cornelis en Petrus Loosjes, bijgestaan door J. Grashuis, Jan Wagenaar en anderen, hadden er voornamelijk de hand in.

De titel van de eerste jaargangen was: *Vaderlandsche Letteroefeningen, behelzende oordeelkundige berigten van de werken der beste Schrijvers, Naauwkeurige Gedagten over verschillende Onderwerpen; benevens Vrijmoedige Aanmerkingen over Nederduitsche Werken en Schriften, die dagelijks in ons Vaderland uitkomen*, met platen, bij A. van der Kroe. Met den aanvang van het derde jaar splitst zich elke maandelijksche aflevering in twee onderdeelen: Boekbeoordeelingen en Mengelwerk, en

worden bij den naam van van der Kroe als uitgever die van IJntema en Tieboel genoemd.

[Dr. A. W. Ledeboer in zijn werk: *De Boekdrukkers, Boekverkoopers en Uitgevers* noemt:

J. IJntema, werkz. 1788—1798.

J. IJntema en Zoon, werkz. 1799, 1800.

IJntema en Tieboel, werkz. 1730—1783. Vijf en zeventig jaren lang was deze firma, met A. van der Kroe en de erfgenamen van IJntema, van 1761 af de uitgevers van de *Vaderlandsche Letteroefeningen.*

J. W. IJntema, werkzaam in bovengenoemde firma van 1799—1840. Hij was de redacteur van genoemd Maandschrift.]

Met 1768 werd de titel: *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen.* In 1772 nemen zij den naam van *Hedendaagsche Vaderlandsche Letteroefeningen* aan; in 1780 weêr *Algemeene;* in 1786 *Nieuwe Algemeene*, terwijl zij in 1791 eenvoudig op nieuw *Algemeene* heeten. In 1811 wordt, bij Keizerlijk besluit, de voortzetting van het tijdschrift veroorloofd onder den naam van *Tijdschrift voor Kunsten en Wetenschappen van het Departement der Zuiderzee*, totdat het na de gebeurtenissen van 1813 den ouden titel *Vaderlandsche Letteroefeningen* als met glorie herneemt en dien tot zijn einde handhaaft. De uitgevers waren toen G. S. Leeneman van der Kroe en J. W. IJntema, van welke beiden de laatstgenoemde tegelijk de redactie op zich had genomen.

Het kan niet ontkend worden, dat de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, gesteund als zij werden door de vrijzinnigste, bekwaamste en beroemdste mannen van wetenschap en letteren, vooral in het laatste gedeelte der vorige eeuw van gewichtige beteekenis zijn geweest. Haar uitspraken golden bij velen als orakeltaal; zij velden vonnis over de schrijvers en beheerschten het debiet hunner werken. Nog meer gevreesd dan gevierd, hadden zij een groote macht in handen, een macht waarvan zij zich ten volle bewust waren en die eerst in overmoed, allengs in heerschzucht ontaardde. Zoo kon het wel niet uitblijven, dat zij zich al meer en meer vijanden maakten en dat vele vroegere medestanders naar een andere vaan overliepen, toen in 1806 zich *de Recensent ook der Recensenten* en, tien jaar later, zich het *Algemeen letterlievend Maandschrift* vestigden. Van toen af verloren de *Letteroefeningen* gaandeweg terrein en gingen er van tijd tot tijd scherpe stemmen op tegen het tijdschrift en zijn redacteur IJntema. Aan beiden werden de schimpnamen van *letterdievend*, *leuterlievend*, *lasteroefenend* gedurig toegeworpen, en die liefelijkheden

De Algemeene Konst- en Letterbode 10.40 (1789 -1859)[1], —

werden er niet vleiender op, toen in 1836 *de Gids* met gevelde lans en in 1843 *Braga* met allerlei schrootvuur op hen los gingen. Geen maandwerk of redacteur heeft ooit zooveel te verduwen en te verduren gehad als de *Letteroefeningen* en de uitgever-leider J. W. IJntema. Het liep van lieverlee van kwaad tot erger, en het was waarlijk een pleister op de vele wonden, toen Bakhuizen van den Brink, een der felste kampioenen van *de Gids*, eindelijk edelmoedig genoeg was openlijk te verklaren. »dat de bewondering die vroeger sommigen voor de *Letteroefeningen* overhadden, even onverdiend was als later de verguizing, waarvan zij het voorwerp waren.” Na den opgang, dien *de Gids* als *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* maakte, en de verschijning van zooveel andere maandwerken, gingen de oude *Letteroefeningen*, onder nieuwe redacteuren en nieuwe uitgevers, al meer en meer achteruit en stierven aan een kwijnend uitleven. Het recht van kopij werd in 1874 verkocht voor *f* 118.—. Zij hadden vroeger aan wetenschap en letteren onmiskenbare diensten gedaan en den redacteur-uitgever IJntema aanzienlijke winst afgeworpen.

[1] *De algemeene Konst- en Letterbode*, van 1789 tot 1853 bij de firma Loosjes te Haarlem uitgegeven, verscheen van 1854 af bij de Erven Loosjes te Haarlem en Mart. Nijhoff te 's Gravenhage. Hij onderging te gelijk een geheele wijziging en vernieuwing, die hij wel noodig had bij den jarenlangen sleur, onder verschillende redactie behouden. Bakhuizen v. d. Brink, Campbell, de Witte van Citters, Netscher, Tideman, Snellen van Vollenhoven en van Westhreene stelden zich aan het hoofd en zouden er nieuw bloed en leven in brengen: hetgeen ook werkelijk gebeurde. Verschillende omstandigheden evenwel brachten ertoe bij, dat deze redactie in 1859 aftrad en haar taak met 1860 overdroeg aan L. J. F. Janssen. Met 1861 hield hij op te bestaan. De vorige redacteuren, vermeerderd met eenige medewerkers aan het in 1857 overleden tijdschrift *Gelderland*, vereenigden zich toen, op verzoek van Mart. Nijhoff en D. A. Thieme, met de redactie van *de Nederlandsche Spectator*, sinds 1856 bij laatstgenoemde onder leiding van den ouden Heer Smits (Dr. M. P. Lindo) verschijnend, en versierd met teekeningen van J. M. Schmidt Crans. Zoo ging, langs een omweg, de oude *Letterbode* op in de *Spectator*.

Bovengenoemde redacteuren van *de Konst- en Letterbode* van 1854,

De Recensent ook der Recensenten 10.80 (1806—64)[1], — *Algemeen letterlievend Maandschrift* 11.60 (1816—51) — *Keur van aangename en nuttige mengelingen* 3.60 (1818—57)[2], — *De Fakkel, Bijdragen tot de kennis van het ware, goede en schoone,*

---

later uitgebreid met Lindo, Cremer, Delprat, Busken Huet, Ising, Keller, Lod. Mulder, Robidé v. d. Aa en Vosmaer, bijgestaan door den teekenaar Schmidt Crans en door den uitgever Mart. Nijhoff, vormden van 1860 af een kring van redactie over den *Nederl. Spectator*, die, algemeen bekend onder den naam van den Spectator-club, een merkwaardige groep was van literatoren. Deze club heeft voor het minst evenveel aanspraak op erkenning als voorheen de Muiderkring. — Waarom wordt de geschiedenis ervan niet geboekstaafd eer de oude leden dood zijn en de nieuwe er wellicht een roman van maken?

[1] In 1812 en 13 verscheen *de Recensent*, onder den titel: *Tijdschrift van Wetenschappen van het Departement der Zuiderzee.* In 1852 nam het den titel aan van *de Recensent. Letterlievend Maandschrift.* In 1858 dien van *De Nieuwe Recensent. Tijdschrift voor wetenschap en smaak.*

[2] De *Keur van aangename en nuttige Mengelingen* bleef zijn leven lang bij denzelfden uitgever J. C. van Kesteren, 1818—57. Het tijdschrift was bij zijn vestiging een welkome gast voor leesgezelschappen, al muntten de romantische verhalen, die het gaf, niet door hooge vlucht uit. Ook ging het niet meê met de eischen des tijds. Het bleef van inhoud steeds middelmatig. Een aanzienlijk debiet heeft het nooit kunnen machtig worden. De uitgever was al tevreden omdat het zijn pers aan den gang hield en hechtte zich aan dit maandwerk als een oud fondsartikel met heel zijn hart. Toen het al meer en meer door betere concurrenten van de baan geschoven werd en in 1854 zijn ondergang nabij bleek, deed van Kesteren een laatst beroep op de hulp zijner confraters en schreef daarbij deze weemoedige verzuchting: »Zes en dertig jaar gaf ik mijn *Keur van Mengelingen* uit, en 't zou mij diep leed doen, als ik dien trouwen deelgenoot mijner boekverkoopers-jaren in den stroom van tijdschriften moest zien verloren gaan! Omdat ik het zoo lang mogelijk wil behouden, zal ik niet alleen erkentelijk voor uwe moeite zijn, maar voor de nieuw op te geven exx. een extra rabat verleenen."

door Sprenger van Eijk 3.60 (1824—39), — Schull en van der Hoop, *Bijdragen tot boeken- en menschenkennis* 7.30 (1832—38), — *Letterkundig Magazijn van wetenschap, kunst en smaak* 8.60 (1833—35), — *Iris. Bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften* 9.60 (beg. in 1830) [1], — Lublink Weddik, *Pandora* (1833—40), —

[1] Het tijdschrift *Iris* werd in 1830 begonnen door den uitgever G. Vervloet te 's Gravenhage. Het zou zijn een bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften en toonde zich van den aanvang af vrij gelukkig in zijn keus. Met niet weinig ophef in allerlei dagbladen aangekondigd, vond het reeds dadelijk een vrij gunstig debiet bij leesgezelschappen, vooral ook om de bij ouden van dagen nog welbekende bladen uit het *Dagboek van een Geneesheer*, die telken maand met verlangen werden te gemoet gezien. Gaandeweg werd de geheele oplaag uitverkocht, zoodat de boekverkooper J. van der Beek, die in 1838 eigenaar van het kopijrecht dier deelen werd, besloot om de eerste acht jaargangen te herdrukken. Intusschen was in April van datzelfde jaar het recht van uitgaaf van het tijdschrift bij arbitrale uitspraak overgegaan op den heer Fievez, den redacteur en vertaler van *Iris*, even als van het tijdschrift *Philarete*, welke beide tijdschriften, volgens onderhandsch contract, voor gemeenschappelijk belang van redacteur en uitgever, bij Vervloet het licht zagen. Wanbetaling van den kant des uitgevers bracht het eigendomsrecht in handen van den redacteur, die voortaan de uitgaaf opdroeg aan H. Nijgh, gewezen leerling van Vervloet, thans pas gevestigd als boekverkooper te Rotterdam. De oorspronkelijke uitgever wreekte zich op deze uitspraak door onmiddellijk een ander tijdschrift, ook onder den titel *Iris*, op touw te zetten, zoodat er in Mei twee verschillende afleveringen van *Iris* verschenen, beide met doorloopende pagineering en van gelijken uiterlijken vorm. Deze daad gaf aanleiding tot een proces, waarbij Vervloet in het ongelijk gesteld en tot een geldboete veroordeeld werd, op grond dat hij — daargelaten de vraag, of het overnemen van een titel op zich zelf strafbaar was of niet — door dit vervolgnommer de inteekenaren in de war gebracht had en dus den rechtmatigen uitgever schade kon berokkend hebben. Maar behalve dit proces gaf dit geschil het leven aan een aantal dagbladartikelen, circulaires, vlugschriften over en weêr, die het publiek een tijdlang in spanning hielden, zoowel om de onthullingen als om den toon, waarin die

Soetens, *Wetenschappelijk Maandschrift* 9.— (1833—38) [1], — Meijer's *Universum* (1834—39), — *Nederlandsch Magazijn tot verspreiding van algemeene en nuttige kundigheden* 5.— [2] (1834—58),

---

geschreven waren. De firma Nijgh bleef in haar volle recht de *Iris* uitgeven onder de oude redactie, maar de firma Vervloet concurreerde van haar zijde nu met een nieuw tijdschrift, dat zij den titel van *de Regenboog* gaf en dat maar een jaar bleek te kunnen bestaan.

Nijgh bleef 25 jaar lang de uitgever van *Iris*. Met haar 26e jaar, in 1855, verkocht hij het tijdschrift aan J. G. Andriessen te Utrecht.

[1] Soetens' *Wetenschappelijk Maandschrift*, in 1833 opgericht, maakte in het begin eenigen opgang, vooral door de opvijzeling, waarmee het aangekondigd werd. Het beloofde hier te lande de baan te zullen breken om de wetenschap binnen het bereik te brengen van iedereen en zou daartoe bijdragen verzamelen uit elk gebied, meer bijzonder op dat van landbouw en nijverheid. Niettegenstaande dien ophef was de inhoud vrij oppervlakkig en bestond grootendeels uit kleine berichten, raadgevingen, recepten, mengelingen enz., op de weetgierigheid van het groote publiek aangelegd. Dat spreekt ook uit de nadere omschrijving op den titel, die, na Landbouw en Nijverheid op den voorgrond gesteld te hebben, er bijvoegt: »mitsgaders een aantal nuttige wetenschappen, die onmiddellijk dienstbaar zijn tot de behoefte en het genot van alle standen der maatschappij" en er naief bijvoegt, dat »het wordt samengesteld door eene *Societeit van Menschenvrienden*, onder leiding van C. Soetens."

[2] Met 1842—58 wordt daarbij gratis gevoegd: *Schatkamer voor alle standen*. In 1846 geworden *Nieuw Nederlandsch Magazijn*.

Het *Nederlandsch magazijn ter verspreiding van algemeene en nuttige kundigheden*, met 1834 begonnen bij Gebroeders Diederichs te Amsterdam, was, gelijk het prospectus zegt, een navolging van het Engelsche *Penny-Magazine*, dat, uitgaande van een *Society for the diffusion of useful knowledge*, sinds 1830 het licht zag. Het was een der eerste volkstijdschriften bij wekelijksche afleveringen, »met uitmuntende houtsneêplaten, aan het Engelsche en aan zijn evenbeelden *Saturday-Magazine*, *Pfennig-Magazin*, *Magasin pittoresque* en *Musée des familles*, ontleend, versierd."

Het Engelsche *Penny-Magazine* maakte al kort na zijn verschijning zulk een opgang, dat het in 1833 reeds niet minder dan 160.000 inteekenaren had en zijn uitgever, naar men berekende, in dat jaar een winst

opleverde van 15.000 pond sterling (180.000). Zulk een ongemeen voordeelige onderneming wekte natuurlijk opzien, en in het volgend jaar 1834 hadden letterlijk alle landen van Europa, van Rusland tot Italie, hun Penning-magazijnen.

De grove winsten door deze magazijnen, die van lieverleê op allerlei wijs nagevolgd werden, behaald, bracht een Duitsch uitgever op de gedachte, om hetgeen voor volwassenen gedaan werd ook te beproeven voor de jeugd en een *Pfennig-Magazin für Kinder* te ondernemen, dat, behalve verhalen en dichtstukjes, mededeelingen zou bevatten omtrent uitvindingen, kunsten, natuurwetenschap, geschiedenis, in één woord denzelfden inhoud als die voor groote menschen, maar in meer kinderlijken vorm. Ook dit plan slaagde naar wensch en werd spoedig overal nagevolgd, hier te lande in 1834 door het *Hollandsch Penning-Magazijn voor de jeugd*, met 200 steendrukplaten tusschen den tekst, bij S. de Visser te 's Gravenhage.

In het begin was de lektuur, en evenzoo de daarbij behoorende houtgravuren en steendrukplaten, in die magazijnen geleverd, al heel laag bij den grond. Maar hun invloed was van onberekenbare beteekenis. In gezinnen, waar zelden of nooit boeken kwamen, hetzij omdat ze te duur waren of te weinig aantrekkelijks hadden, kregen deze minkostbare prentenboeken toegang en werd wekelijks met verlangen naar elk nieuw blad uitgezien. Zoo groot was onder anderen het debiet in Duitschland, dat er te Leipzig, het middenpunt van den boekhandel, tot niet gering opzien van het publiek, daartoe bepaald ingerichte vrachtwagens met paarden bespannen rondreden, om de wekelijksche nommers bij de correspondenten af te laden.

Voor het meer beschaafde en gegoede publiek verscheen ter zelfder tijd, 1834, ook hier te lande vertaald, een zeer gezocht prentenboek met staalplaten, onder den titel van *Meijers Universum*, dat zich vooral toelei om afbeeldingen en beschrijvingen te geven van de fraaiste natuur- en stadsgezichten uit onderscheiden landen. Het had zijn ontstaan te danken aan den ondernemenden boekenfabrikant Joseph Meijer, die in 1827 zijn fabriek had opgericht te Hildburghausen, onder den weidsch klinkenden naam van »Bibliographisches Institut", en van daar uit gaandeweg allerlei groote maar slordige ondernemingen deed uitgaan, die op bijval van het algemeen, en dus op een uitgebreid debiet aangelegd waren. Hij plaatste vertakkingen van zijn handel in alle landen van Europa, ook in New-York, en gebruikte zijn staalgravuren bij tekst in alle talen. Deze zelfde Meijer,

Het Leeskabinet. Mengelwerk tot gezellig onderhoud 10.50 (begonnen in 1834)[1], — *De Vriend des Vaderlands*, uitgeg. door de Maatsch. van Weldadigheid 6.— (1835—42), — *De Muzen*, onder red. van Bakhuizen v. d. Brink, Potgieter, Heije en Drost 2.80 (1834), — *Hollandsch Penningmagazijn voor de jeugd* 4.80 (1835—52), — *De Leidsman der jeugd* (1835—41) —, *Philarete. Tijdschrift voor de jeugd* 6.— (1836—43), — *Nederlandsch Museum. Geschied- en Letterkundige merkwaardigheden* 3 — (1835—68)[2], — *Athenaeum. Tijdschrift voor wetenschap*

---

een koopman in folio, brutaal zonder voorbeeld en opgewassen tegen elken storm, die er van den kant der Duitsche uitgevers tegen hem losbrak, is, daargelaten zijn roofziek karakter, ontegensprekelijk van invloed geweest op de ontwikkeling van onzen tijd. Aan eigendoms-voorrechten stoorde hij zich niet, maar gaf, tot schade van de bezitters, ten eigen bate in miniatuur formaat een reeks van duitsche klassieken in het licht, slecht nagedrukt, op gemeen papier, maar voorbeeldeloos goedkoop, die door zijn handelsagenten over heel de wereld een ongehoord debiet vonden en aan de Duitsche literatuur, ook in Nederland (waar R. Reim te Amsterdam zijn agent was) allerwege een groote bekendheid gaven. Evenzoo zocht hij op die wijs debiet voor zijn alles behalve degelijke vertaling van *Shakespeare* in 52 deeltjes, zijn *Bibliothek Deutscher Kanzelberedsamkeit* in 23 deeltjes, zijn *Bibliotheca Classica*, zijn verschillende *Bijbel*-uitgaven, zijn *Gallerie der Zeitgenossen* en zijn bovengenoemd *Universum*, dat in vijf talen, behalve de Hollandsche, een debiet had van 36.000 exemplaren. — Deze Duitscher wordt hier genoemd, omdat zijn geest in enkele Hollandsche uitgevers overging.

[1] Met 1849 opent Frijlink's *Leeskabinet* een rubriek *Boekbeoordeelingen*, in navolging van zijn concurrent *De Tijd*. Evenzoo had *het Leeskabinet* in 1847, gelijk *De Tijd* reeds vroeger deed, gelegenheid gegeven tot het plaatsen van advertentiën, maar alleen betreffende kunst- en letterwerken, »en niet van likkepotjes, tandpoeders en kwakzalverijen, zooals *De Tijd* pleegt te doen" (zie later J. L. van der Vliet). — De uitgever schat de lezers van *het Leeskabinet* in 1847 op 40.000. In 1870 gaat het over aan Ab. Frijlink.

[2] Het *Nederlandsch Museum* werd in 1835 opgericht door den uitgever L. van der Vinne, te Amsterdam. Bleek het *Nederlandsch Magazijn*

en kunst 12.— (1836—37), — *Driemaandelijksch Tijdschrift* (1836—37)[1], — *De Gids. Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* 12.— (beg. in 1837)[2], — *Europa. Verzameling van uit- en in-*

---

van algemeene en nuttige kundigheden in een aantal huisgezinnen elken zaterdag een welgevallige verschijning te wezen, als een tegenhanger daarvan zou het *Nederlandsch Museum* elken woensdag zijn plaats vragen en »volgens eene goede en verstandige keuze, al die stukken zoowel van vreemden als eigen bodem aanbieden, welke allezins geschikt moesten zijn, om den leeslust te boeijen, de weetgierigheid te bevredigen, den lachlust op te wekken, het geheugen met eenen voorraad van wetenswaardige zaken te verrijken en alzoo den lezer menig uurtje aangenaam en nuttig tevens te doen slijten." Het verscheen in 52 vellen, folio formaat, in twee kolommen (dus ruim 800), met 4 platen 's jaars, voor *f* 3.—, en vond weldra door zijn aangenamen inhoud en goedkoopen prijs zulk een bijval, dat de eerste jaargang zich reeds op een getal van 4000 inteekenaren beroemen mocht.

De 1e—5en jaargang werden uitgegeven door den oorspronkelijken ontwerper; de 6e—17en door C. L. Schleijer & Zn., de 18e—21en door N. de Zwaan, de 22e—28en door H. A. M. Roelants, de 29e—34en door J. H. Laarman. In 1869 werd het samengesmolten met het *Nederlandsch Magazijn*.

[1] Opgericht door J. W. Holtrop, Dr. G. Simons, Mr. P. Simons en Dr. W. F. Schey. Dit tijdschrift kan wat degelijkheid van kritiek aangaat als de voorlooper van *de Gids* aangemerkt worden. Het had de kortheid van zijn bestaan te wijten aan een oneenigheid tusschen de redactie en de uitgevers wegens een ongunstige beoordeeling van Collot d'Escury's *Hollands Roem*, bij dezelfde firma verschenen.

[2] Het jonge Holland, vertegenwoordigd door Bakhuizen van den Brink, E. J. Potgieter en J. P. Heije, niet tevreden met den verouderden toon der bestaande tijdschriften, had in 1834 getracht door het oprichten van *de Muzen* een eigen orgaan machtig te worden. Die poging had te weinig ondersteuning mogen vinden. Na den proeftijd van slechts een enkel jaar was de uitgaaf gestaakt. Evenwel niet voor goed.

In Augustus 1836 verscheen een prospectus, dat de letterkundige wereld in rep en roer bracht. Het was geteekend door een ongenoemde »Redactie", maar werd al spoedig vermoed van de hand van Potgieter te zijn. En

het was waarlijk wel geen wonder dat het opspraak wekte. De toon ervan was zoo uit de hoogte en de aanval op de bestaande tijdschriften, vooral op de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, zoo scherp, dat het iedereen die zich met vaderlandsche letterkunde bemoeide in het harnas joeg. Dat prospectus is zeker nog te weinig te vinden, dan dat het niet de moeite waard zou zijn het voornaamste eruit over te nemen.

Het begint met erop te wijzen, hoe de 19e eeuw zich van haar voorgangster gunstig onderscheidt wat den uiterlijken vorm betreft van de letterkundige werken die er heden ten dage uitkomen: in hoeveel passender gewaad de werken van Bilderdijk en Stuart, van Lennep en Lublink Weddik verschijnen, dan waarin vroeger die van Justus van Effen en de gebroeders van Haren te voorschijn traden. Ook is er aan verscheidenheid van lektuur geen gebrek. Maar één ding ontbreekt: een echt *kritisch tijdschrift*, dat den man van smaak op den weg helpt tot de keus van zijn lektuur.

»In eene eeuw, welke een verdienstelijk schrijver *die der kritiek* genoemd heeft, waarin zelfs het achterlijk Spanje, op voorbeeld van Engeland en Frankrijk, eene *Revista* verschijnen deed, heeft Nederland, ja, tijdschriften genoeg, maar die men, wat vorm en inhoud betreft, met meer regt voor kinderen der 18e, dan die der 19e mag aanzien. Wij zouden onzen geboortegrond niet voor het vaderland van het gezond verstand houden, indien wij geloofden, dat het nuttige van goede dergelijke werken behoeft te worden betoogd. Onze voorouders beleefden een tijd, waarin Holland, ook in dit opzigt, bij vreemden niet achterlijk was, en schoon onze tijdschriften, van het begin dezer eeuw af, op dezelfde laagte bleven staan, of zoo mogelijk nog verder rugwaarts gingen, ons publiek is, vooral tegenwoordig, niet langer blind voor de gebreken derzelve! De klagten over de *bekrompenheid van oordeel* en de *partijdigheid van strekking;* over de *traagheid* en *nalatigheid*, waarmede de in Nederland het licht ziende boekwerken worden beoordeeld, zijn algemeen.

»En geen wonder, want de zaak raakt de eere des Volks! Welk regtgeaard Nederlander schaamt zich niet, wanneer hij den vreemdeling, die hem naar het meest gelezen, meest geraadpleegd, meest gezaghebbend maandelijksch overzigt onzer letterkunde vraagt, de *Vaderlandsche Letteroefeningen* moet in handen geven? Welke gedachte kan toch dit tijdschrift den vreemdeling wel inboezemen van *den in Holland gangbaren stijl van beoordeelingen*, *van den smaak onzer landgenooten voor het schoone en verhevene*, *van den staat onzer drukkunst*, *en de*

wijze van uitgeven hier te lande, in één woord, van dat alles, waarvan een goed Maandwerk de proeve, het voorbeeld en de tolk behoort te wezen. Zijne aanmerkingen mogen zich, uit beleefdheid, tot een glimlach bepalen, hij gevoelt geen' lust, meer schoonheden te gaan zoeken met een' gids, die er zoo onbevallig uitziet en ons door geene oorspronkelijkheid van geest met zijn stijf voorkomen verzoent.

»Aan elk, wien de eer van onzen boekhandel ter harte gaat, die belang stelt in de Nederlandsche letterkunde, en den roem zijns vaderlands voor meer dan een ijdel woord houdt, kan geene poging tot oprigting van een tijdschrift, dat in uiterlijken tooi noch in innerlijk gehalte bij die van vreemden zal achterstaan, onverschillig wezen, en het is daarom dat wij, met vol vertrouwen op eene algemeene deelneming, onzen Landgenooten eene lijst aanbieden ter inteekening op het den eersten Januarij 1837 bij den boekhandelaar G. J. A. Beijerinck uit te geven en hieronder breedvoeriger aangekondigd tijdschrift:

De Gids.

Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen.

»De titel, voor hetzelve gekozen, toont genoegzaam het doel aan dat de Redactie zich voorstelt. Sedert de laatste helft der vorige eeuw bestond er in Nederland een Maandwerk, onder den zoo min fraaijen als juist gekozenen, doch thans het burgerregt verkregen hebbenden naam van *Algemeene Vaderlandsche Letteroefeningen.* Wanneer dit Tijdschrift, gedurende deszelfs zeventigjarigen leeftijd, gelijken tred had gehouden met den voortgang van het algemeen in smaak en kennis, zoude hetzelve aan zijn oorspronkelijk doel blijven beantwoorden en nog verdienen ten leiddraad te strekken bij de boekenkeuze der in ons vaderland zoo talrijke leesgezelschappen. Doch — zelfs zijne ijverigste begunstigers ontkennen het niet! — het verried sedert jaren, meer en meer, op elke bladzijde de rimpels van den ouderdom en »*dien nacht in de oogen*", welke, volgens onzen grooten Dichter, »*den doodslaap voorbeduidt*". Het getuigde tot in zijne jongste beoordeelingen van de waarheid der uitspraak:

De ondervinding
Breekt verblinding
Van vooroordeel, zegt men wel;
Maar verblindheid
Uit gezindheid
Ziet ook in 't geheel niet hel.

»Vergeefs zocht de Letteroefenaar, bij vroegere wenken van dien aard, ter verdediging van zijn Tijdschrift, zijne toevlugt in de gelijkenis van eenen eeuwen verdurenden boomstam; hij vergat dat eiken zeldzaamheden zijn in onze letterkundige wereld, en dat vooral zijn Tijdschrift geen regt had zich den naam van *Koning van het woud* aan te matigen, sedert hij verpligt was bijna alleen op vreemde en doorgaans slecht beploegde akkers zijnen schralen oogst in te zamelen.

»Inderdaad, de Letteroefenaar vertoonde sinds lang geheel het karakter van den knorrigen grijsaard, die onverzettelijk aan eenmaal aangenomene begrippen vasthoudt; het schoolboek, waaruit hij leerde, het beste ter wereld schat, ongaarne op zestigjarigen ouderdom nieuwe zeden en gewoonten huldigt, en zelfs zijne kleederen nog de smakelooze, ouderwetsche snede laat behouden, welke men in de eeuw der staartpruiken en haarzakken fraai vond. Zoo enkele uitzonderingen een regel bevestigen, zoo gelde zijn gedurig plooijen naar de staatkundige begrippen van den dag, en zijn niet minder aanhoudend, maar lafhartig vleijen der Hollandsche eigenliefde, ter bekrachtiging der opgeworpen stelling! Als een afgeleefd man die zijne bestemming overleefde, en, omdat hij zich niet op gelijke hoogte met het hem omringende later geslacht bevindt, het niet zelden de vlagen zijner wrevelige luimen doet verduren, gispt hij wat hij niet begrijpt, en veroordeelt hij wat tegen zijne persoonlijke meening strijdt. Welke beroemde mannen die hem met hunne medewerking vereerden, heeft hij niet tegen zijn Tijdschrift in het harnas gejaagd? Welke uitgever kan geen aantal werken opnoemen, dat hij in de laatste jaren verzuimde te beoordeelen?

»Niet als een *jongeling*, die, in overdrevenen maar verschoonbaren ijver, een nieuw tijdperk der Vaderlandsche Letterkunde van zijne verschijning wenscht te doen dagteekenen, maar als een *man*, welke overtuigd is dat hart en hoofd van ons publiek hoogere behoeften hebben, dan de (dikwerf onhandig) geplunderde buit uit Fransche vlugschriften vermag te stillen, en die, uit lust en liefde voor wetenschap en kunst, de velden der binnen- en buitenlandsche letterkunde dagelijks gadeslaat en het schoone huldigt waar hij het vindt, verlangt *de Gids* in Nederland op te treden om onafgebroken voor de eer onzer letterkunde te waken. Wars van alles wat naar een persoonlijken aanval op den schrijver gelijkt (als geheel vreemd aan het denkbeeld van gezonde kritiek) zal alle partijdigheid vreemd blijken aan zijne boekbeschouwing, en niets hem aangenamer zijn, dan door onze vaderlandsche schrijvers in staat te worden gesteld de dorre

en onvruchtbare kritiek der gebreken door de vruchtbare en hooge kritiek der schoonheden te vervangen. Er schittert menige star aan onzen letterkundigen hemel, welke hem waarborgt dat dit verlangen niet onder de vrome wenschen zal blijven behooren, hoe groot ook het aantal dwaallichten zijn moge, voor welker verleidelijke maar flikkerende glans hij zal moeten waarschuwen. Schadelijke grondbeginselen te bestrijden, jeugdige vernuften den regten weg te wijzen, groote talenten naar waarde te huldigen, ziedaar zijn doel! De spiegel der waarheid, waarin hij alle voorwerpen wenscht terug te kaatsen, zal duidelijk toonen, wie in een werk de overhand hebben, de schoonheden of de gebreken: en dit alleen de middelen bepalen, welke hij bezigen moet. Waar de dwaasheid, hetzij in tijdschriften, hetzij in boekwerken, tot tweede natuur en dus ongeneeslijk mogt zijn geworden, behoudt hij zich de vrijheid voor, zijner luim bot te vieren: daar hij kwaadaardigheid even vreemd acht te zijn aan haar wezen, als verguizing aan haar doel.

»*De Gids* wil noch in het staatkundige, noch in het godsdienstige, noch in het letterkundige als partijganger optreden; hij begrijpt geene vrijheid zonder eerbied voor ieders verdedigbare meening, geen streven naar waarheid wanneer hij eene banier, van de zijne verschillende, den weg naar haren tempel zoude willen versperren. Vruchteloos zal men bij hem die vinnige uitvallen verwachten tegen anders denkenden, anders gevoelenden, of anders geloovenden, waaraan zijn voorganger, in de laatste jaren, eene betreurenswaardige vermaardheid verschuldigd was, en honderdwerf liever wierp hij de veder van zich, dan in de *chronique scandaleuse* onzer dagen een middel tot vermeerdering van zijn debiet te zoeken. Verre van zijne bladen te wijden aan de twistschriften en blaauwboekjes onzes tijds, zal hij zich gewoonlijk met eene korte inhoudsopgave der belangrijkste derzelve vergenoegen, doch zich daarentegen met eenen voor uitgeveren wenschelijken spoed ijverig bezig houden met eene juiste beoordeeling van verdienstelijke vaderlandsche werken, tot welke wetenschap of kunst ook behoorende.

»Uit zijnen aard in doel en strekking Nederlandsch, zal het mengelwerk van dit Tijdschrift zich door verscheidenheid en belangrijkheid voordeelig onderscheiden. Schetsen op het gebied der Nederlandsche Geschiedenis verzameld, zullen met kleine verhalen (*novellen*) uit het dagelijksch leven worden afgewisseld, terwijl de medewerking van goede dichters de rubriek Poezy eene bijzondere belangstelling waardig zal maken. Geene bekrompene vaderlandsliefde zal echter *den Gids* weêrhouden, bij wijlen

ook eenige der schoonheden, welke vreemde grond mogt aanbieden, mede te deelen, overtuigd dat in het gemeenebest der letteren geen volkshaat denkbaar is. Anatomische of Chirurgische beschrijvingen van misgeboorten, of voorwerpen welke niet naakt en geopend voor ieders oogen behooren te worden ten toon gesteld, zullen er zoo min in worden opgenomen, als versjes, eer Fransz Baltes of Jan de Rijmer, dan de Muzen, aan welke een Tollens of Staring offeren, waardig.

»Heuschheid zal het kenmerk der Redactie zijn jegens allen, die haar met de inzending van eenige bijdrage voor de boekbeschouwing of het mengelwerk mogten willen vereeren. Bij het verzoek haar alle stukken van dien aard, onder het adres van den heer G. J. A. Beijerinck te Amsterdam *franco* te doen geworden, voegt zij echter de voorwaarde dat, zoowel beoordeelingen als antikritiek, bescheiden moeten gesteld zijn, en het mengelwerk dien beschaafden kring waardig wezen, waarvoor het Tijdschrift bestemd is. Het adres der inzenders er bij te ontvangen zal haar bijzonder aangenaam zijn: ten einde de niet opgenomen stukken terug te bezorgen of over noodig geoordeelde wijzigingen eenen briefwissel aan te knoopen, daar geene openlijke tentoonstelling van welwillend aangebodene, maar minder gelukkig uitgevallen bijdragen den omslag van het Tijdschrift ontsieren zal: de letterkunde behoeft kaak noch palei! —"

De Redactie.

Deze laatste regelen doelden op de gewoonte van de redactie van de *Vaderlandsche Letteroefeningen* om op den achterkant van de omslagen der maandelijksche afleveringen correspondentie te voeren over de ontvangen bijdragen, een correspondentie, die somwijlen vrij scherp of bijtend luimig was en, gericht aan voorletters, nu en dan den naam der inzenders maar al te duidelijk deed vermoeden.

Achter dit prospectus van de redactie volgen de *Voorwaarden van inteekening*, waarbij de uitgever zich verbindt tot het leveren, bij het Mengelwerk, van achttien platen in houtsnede, steendruk, koper- of staalgravure, en mededeelt dat zijn bekwame stadgenoot, de heer C. A. Spin, verklaard heeft, zich te zullen beijveren om aan dit Tijdschrift te toonen wat zijne drukpers in staat is te leveren. De overblijvende achterpagina is gevuld met een gewone boekaankondiging, aldus: »Door den uitgever dezes zijn uitgegeven en alom te bekomen, de navolgende Prachtwerken:

Bijbelsche Landschappen, naar afbeeldingen, met bijgevoegde tafereelen door Ab. des Amorie van der Hoeven.

Zwitserland en de Alpen van Savoyen, naar afbeeldingen, beschreven door N. G. van Kampen.

Gezigten in Holland en Belgie, naar afbeeldingen, door N. G. van Kampen.

De Rijn, in afbeeldingen en tafereelen geschetst."

Deze prachtwerken hadden een groot aandeel in den pennestrijd, die over en weêr stond gevoerd te worden. In den loop van het jaar 1836 toch had een ongenoemd criticus deze uitgaven van Beijerinck, die *niet* ter recensie waren ingezonden, in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* op vrij vinnige en voor den uitgever kwetsende wijs gehekeld. Hij had gezegd het te betreuren, dat platen, door Engelsche kunstenaars gegraveerd, ook hier te lande werden ingevoerd om te dienen tot speculatiën van een boekverkooper, die daarmeê niets anders dan eigen voordeel op het oog had en die met geld en goede woorden de hulp van twee Nederlandsche geleerden van naam had gekocht, ten einde met een alles behalve onberispelijken tekst zijn onderneming te doen gelukken. En toen nu eenigen tijd daarna het prospectus van *de Gids* verscheen, werd aan Beijerinck ten laste gelegd, dat hij, over deze kritiek gebelgd, een concurrent voor de *Letteroefeningen* in het leven had geroepen. In het November-nommer van dit tijdschrift werd het pas verschenen prospectus van *de Gids* door denzelfden criticus van de prachtwerken onder handen genomen op een manier, die alle teekenen droeg hoezeer de redactie en de uitgever van de *Letteroefeningen* over dezen mededinger in toorn ontstoken waren. »Daartoe door den diep beleedigden Heer IJntema aangezocht," verklaart de schrijver »geen oogenblik geaarzeld te hebben om voor de aangeschonnen waarheid op te treden, te waarschuwen tegen den boozen geest, die onze Letterkunde en onzen Boekhandel dreigt te overheeren, en de gesmede zamenzwering tegen het oudste letterkundige tijdschrift onzes Vaderlands in al hare naaktheid, laagheid en afzigtigheid ten toon te stellen. Hij doet dit te eerder, omdat hij door zijn berigt over de Prachtwerken van den boekverkooper Beijerinck de eerste, hoewel onschuldige oorzaak is van al den laster en smaad, die in het genoemde prospectus over de *Vaderlandsche Letteroefeningen* en derzelver Redacteur worden uitgestort. Het is toch maar al te blijkbaar, dat de geheele onderneming, die met zooveel ophefs als eene lang ontbeerde weldaad voor kunst en wetenschap onder ons wordt aangekondigd, enkel de wanschapen vrucht is van beleedigde eigenliefde, lagen wraaklust en teleurgestelde,

althans bedreigde, winzucht. De gemelde boekverkooper, bij wien alle deze onedele beginselen, door het gebeurde omtrent die Prachtwerken, in eene hooge mate zijn opgewekt, heeft zich voor de ontdekking der gevaarlijke waarheid voldoening willen verschaffen, en, terwijl hij zichzelv' onbekwaam gevoelt om de pen te voeren, heeft hij, naar 't schijnt, eenige Schrijvers weten te vereenigen, die hem de behulpzame hand willen bieden, om zoowel zijnen wraaklust te koelen, als zijne en hunne beurs te vullen. En dit kon hem in deze dagen, helaas! niet moeijelijk vallen. Ook in het vak van Geleerdheid en Boekhandel is onze leeftijd veelzins het tegenbeeld van de vorige eeuw. Voorheen waren boekverkoopers hetgene zij naar den aard der zaak behooren te wezen, medehelpers, handlangers der Geleerden, middelpersonen tusschen de Auteurs en het Publiek, en onze Wetsteins, Luchtmansen, Meijers en anderen hielden zich met dezen bescheiden titel tevreden: thans heeft het omgekeerde plaats; onze Geleerden zijn handlangers der boekverkoopers geworden. Gelijk zij bij overgeschotene en verbleekte prentjes van Almanakken voor een stuk gelds vertellingjes laten maken, zoo besteden zij andere ondernemingen aan dezen of genen vaderlandschen Schrijver uit; eene aanbesteding, die zich daardoor alleen van de gewone onderscheidt, dat zij het stuk werk niet altijd aan den minstinschrijvenden gunnen, maar zich wel eens eene geldelijke opoffering getroosten, als zij veelvermogende aanbevelingen aan dezelve verbinden kunnen. — Het geheele prospectus van het nieuwe tijdschrift draagt, even als de gansche onderneming, welke het aankondigt, het schandmerk van *oneerlijkheid*, *wraaklust*, *aanmatiging*, *misleiding* en *hebzucht*."

De toornende schrijver gaat nu elk van deze onderschrapte beginselen na en stapelt zijn beschuldigingen niet alleen op het hoofd van den misdadigen boekverkooper, maar evenzeer op dat van diens handlangers en medeplichtigen. Hij beweert, »dat het overnemen van den bijtitel *Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen* een daad van ongeregtigheid en *diefstal* is, onbeschaamd en lijnregt in tegenspraak met het Goddelijk gebod: »Gij zult niet stelen; gij zult niet begeeren iets, dat uwes naasten is." Hij noemt »de boosaardige uitvallen van de opstellers van het prospectus lagen *wraaklust* tegenover den heer IJntema en zijne medewerkers, op wier hoofden smaad en laster worden uitgestort, eenig en alleen uit gekrenkte eerzucht van middelmatige penvoerders, die nu als Recensenten optreden, en uit teleurgestelde of bedreigde en weder ontvlamde winzucht van den boekverkooper." Hij heet het »geen geringe *aanmatiging*, dat jonge

mannen, wie het niet aan zekere bekwaamheid, maar des te meer aan grondigheid en scherpzinnigheid ontbreekt, met hoogklinkende woorden en gelukkig onthoudene dichtregelen van anderen, de geusurpeerde magt van een letterkundig Napoleontje opgeblazen nabootsen door hun vonnis: *Les Vaderlandsche Letteroefeningen du Libraire IJntema ont cessé d'exister!*" Hij scheldt het »*misleiding*, dat onkunde van een boekverkooper en laffe vleitaal van diens medehelpers het publiek willen diets maken, dat dit tijdschrift nu eens het voorbeeld en de tolk zal wezen van den staat onzer drukkunst en de wijze van uitgeven hier te lande, alsof een luchtig Fransch rokje, en daarbij wat platen, de deugdelijkheid van den inhoud zouden kunnen vervangen." Hij toont eindelijk aan, »dat *hebzucht* overal door de scheuren en gaten van het schriele manteltje van beschaafdheid en edelmoedigheid, waarmede de stellers van het prospectus zich omhangen hebben, uitkijken, en dat de onnoozele uitgever, wiens kennis niet verder dan zijn winkel reikt, nog *geld* wil maken tot zelfs door in zijn maandschrift op te nemen advertentiën!"

Op al deze gronden meent de schrijver »de lezers van de *Vad. Letteroefeningen* en het geheele publiek te moeten inlichten omtrent het *complot*, dat in den winkel van meergemelden boekverkooper tegen dit tijdschrift is gesmeed. Hij bejammert het, dat hij zooveel woorden heeft moeten besteden aan de wederlegging van zoo groote oppervlakkigheid, winderigheid en boosaardigheid. Maar hij, een man van gevorderde jaren, die tijden beleefd heeft, waarin onze vaderlandsche boekverkoopers hunne naauwe betrekking tot den staat der Letteren, en hunne edele roeping om tot derzelver bloei mede te werken erkenden, zoodat zij zich op iets meer toelegden, dan op de kunst om boeken te laten drukken en op allerlei wijzen aan den man te helpen: tijden, waarin schrijvers van eenige bekwaamheid zich schaamden, hunne pen te verkoopen om onedele bedoelingen te bevorderen, en dezelve alleen besteedden in de dienst van waarheid, regtvaardigheid en liefde: hij kon en mogt niet zwijgen, al ware het om slechts iets bij te dragen om den boozen geest tegen te werken, die Letterkunde en Boekhandel onder ons hoe langer hoe meer dreigt te besmetten, en een' beteren dag over dezelve te doen opgaan En die wensch zal reeds aanvankelijk vervuld worden, wanneer het gelukken mogt, een' ieder voor een Tijdschrift te waarschuwen, dat, nogmaals, het schandmerk van *oneerlijkheid*, *wraaklust*, *aanmatiging*, *misleiding* en *hebzucht* op het voorhoofd draagt en de boekerij van elk fatsoenlijk man tot schande verstrekken zal."

De aanstaande geboorte van *de Gids* werd alzoo niet met jubelkreten begroet. Met December 1836 trad hij de wereld in, en wel voorafgegaan door een voorbericht, dat op gematigden toon opkwam tegen deze verdachtmaking van redacteuren en uitgever en dat zich beriep op zijn volgende daden. »Waarlijk," zoo spreekt de Redactie ten slotte: »Waarlijk, wanneer de gunstige Genius onzer Letterkunde onzen *Gids* dwingt voor betere Tijdschriften het veld te ruimen, wenschen wij niet, dat er zooveel gedruisch om onzen dood zij. Wij wenschen den Letteroefenaars, dat zij, door onzen aanval uit den doodslaap gewekt, spoedig als waardige kampvechters voor Wetenschap en Smaak mogen verschijnen op dat veld, hetwelk ruim genoeg is voor hen en voor ons!"

De oude *Letteroefeningen* bleken tegen dezen jongen mededinger niet opgewassen. Zij delfden al meer en meer het onderspit en gaven eindelijk afgetobd in 1874 den strijd moedeloos op. Van *de Gids* werd waarheid wat *Braga* schertsenderwijs profeteerde:

Een pas ex-ganzengat, die 's nachts de bellen plondert,
  De glazen inslaat en de ploerten wakker port,
Des daags zijn vrienden likt, de ontzette groenen dondert,
Latijn als water spreekt, het meest zich zelf bewondert,
  Maar mettertijd professor wordt.

Van *de Gids* waren achtereenvolgens redacteuren:

E. J. Potgieter	1837—1865
Mr. C. P. E. Robidé van der Aa	1837—1837
Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink	1838—1844
Mr. W. J. C. van Hasselt	1838—1845
Dr. J. van Geuns	1838—1849
Dr. H. Pol	1840—1845
J. F. Oltmans	1841—1845
Mr. C. J. Fortuijn	1841—1843
Dr. B. ter Haar	1843—1845
Dr. P. J. Veth	1844—1876
Mr. G. de Clercq	1846—1849
Dr. G. E. Voorhelm Schneevoogt	1846—1871
Mr. S. Vissering	1847—1849 en 1865—1876
Dr. H. C. Millies	1848—1850
Dr. Henry Riehm	1849—1852

landsche lettervruchten 10.— (beg. in 1838), — *De Oogst. Verzameling van redevoeringen en mengelingen* 4.— (1838—39), — *Nederland. Galerij van romans en verhalen* 8.— (beg. in 1839), *De Regenboog. Keurbloemen van uitheemschen oorsprong* 9.60 (1839), — *De Volksbode. Tijdschrift tot nut van 't algemeen*, door Rob. van der Aa en Heldring, later van Schaick en Donkersloot 2.60 (1839—53), — *De band der zamenleving* 5.— (1839—43).

Dr. F. A. W. Miquel	1849—1851
Mr. J. Heemskerk Bz.	1850—1853
H. J. Schimmel	1851—1867
Dr. J. van Gilse	1852—1859
Joh. C. Zimmerman	1852—1876
P. N. Muller	1854—1880
Mr. P. A. S. van Limburg Brouwer	1854—1865
Mr. H. P. G. Quack	1863—
Mr. J. T. Buys	1863—
Dr. C. A. Engelbregt	1863—1864
Cd. Busken Huet	1863—1865
Dr. R. J. Fruin	1865—1875
Mr. J. A. Sillem	1871—
Charles Boissevain	1872—
Mr. W. H. de Beaufort	1876—
Mr. J. N. van Hall	1880—
C. Honigh	1881—
J. H. Hooijer	1881—

Het eerste nommer van *de Gids* werd geopend met een ongeteekende bijdrage van E. J. Potgieter, getiteld *Oudejaarsavond en Nieuwjaarsmorgen*. Kort daarop, in de 3e aflevering, maakte *de Gids* zijn lezers bekend met Charles Dickens, door de vertaling van *Reisontmoetingen der Pickwickisten*; eene schets door Boz. Met platen van Seymour.

De platen, die *de Gids* in zijn eerste jaargangen gaf, waren steendrukken van H. J. Backer, houtgravuren van A Cranendoncq, koperprenten van J. W. Kaiser. Zij verschenen alleen in de jaargangen van 1837—41. Sinds kwam *de Gids* uit zonder platen.

Almanakken en Jaarboekjes. [1]

Nederl. Muzen-Almanak 3,50 (1818—47); in 1848 *Vergeet mij*

---

[1] Hierbij worden niet opgegeven de menigte *Jaar-* en *Adresboekjes*, die elk jaar toenamen: ook niet de *Kantoor-* en *Huis-Agenda's*, de *Erven Stichters*, *Enkhuizer* en *Thompsons-Almanakken*.

Dat de Almanakken almede tot de oudste literatuur hier te lande behooren, blijkt uit de *Memoriaal-boeken van 't Hof van Holland* 1546—68, waar gemeld wordt, dat het Hof den 13en November 1565 gunstig beschikte op een request van Simon Jans te Delft, »(die zeedert XX jaaren herwerts de almanacken van Mr. Pieter Foreest ende andere doctoeren gemaect, geprint ende vercoft hadde) om te mogen printen oft drucken die pronosticatie ende almanack van den ieutcommenden jaer 1566, gemaect ende gecalendeert opten meridiaen der stede van Alcmaer by doctor Laurens van Oirschot, derselver stede doctor ende medecyn ende gevisiteert by den heer Martino Duncanus Kempensis, pastoor inde Ouder Kercken der stede van Delft."

De *Steenwijker Almanak*, een dubbeltjes-almanak, heeft (wellicht) hier te lande het langste bestaan gehad. Hij dagteekent van het jaar 1664 en verschijnt ouder gewoonte elk jaar op Sint Nicolaasdag des morgens ten zeven uur: hij is, wat opmerkenswaardig is, nog altijd het eigendom van de familie Spanjaard, de oorspronkelijke uitgevers.

Van den van ouds vermaarden Erve Stichter's *Almanak* is de heer Korndörffer, Adj. Bibl. der Kon. Milit. Akademie te Breda, in het bezit van een exemplaar van 1675, waarvan de titel aldus luidt, »*Nieropper Schryf Almanach.* Na den nieuwen en ouden styl, op het jaer onzes Heeren 1675. Versien met al de Jaer- Paerde- Beeste- en Leermarckten, Vacantien, Sonnetafel, Watergetyden, Eclipsen, Veerschepen en Poortklok etc. Byeengestelt door Johannis Jacobsz. Stighter. En het Op- en Ondergaen van de Maen, door Dirck Rembrantsz. van Nierop t' Amsterdam. Gedruckt by Johannis Stichter, in de Calverstraet, by de Kapel, in den Bergh Calvarien, 1675" (68 bladz. met houtsneden).

In 1800 verscheen de Erve Stichter's *Enkhuizer Almanak*, waartoe de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen het mengelwerk leverde. Deze Maatschappij had reeds onder haar allereerste plannen het bijeenbrengen en uitgeven van een Volksalmanak opgenomen; maar toen de uitvoering daarvan door allerlei redactie-bezwaren en ook door de staatkundige tijds-

omstandigheden van jaar tot jaar vertraagd werd, nam zij in 1800 den Erve Stichter's *Enkhuizer* te baat om te zorgen dat de groote menigte koopers gezond mengelwerk te lezen zou krijgen.

Blijkens een twist in 1859 tusschen de firma E. de Bont te Rotterdam en P. C. L. van Staden Cz. te Amsterdam, kwam bij beiden sinds jaren een *Enkhuizer Almanak* uit geheel op dezelfde wijs ingericht. Dit schijnt eerst met onderlinge overeenkomst te hebben plaats gehad, ook wat gelijke prijsberekening betreft, totdat de een den ander betrapte op eigen jachtveld en er ruzie kwam. Uit weêrzijdsch geschrijf blijkt, dat het debiet van deze Almanakken, reeds dadelijk na de uitgaaf, ieder jaar, ook grootendeels gezocht werd door het in groote steden uitventen in bakken of op kruiwagens.

Tot de oudste Almanakken hier te lande behoorde almede:

»*Almanach der Boekverkoopers*, *Drukkers en Binders*, waarin al 't voornaamste derzelve en hunne Handel en kunst betreffende op een geheel nieuwen trant en in een gepaste order, kortelijk, en met eene eigenaardige klaarheid ten gemeene beste verhandeld word. Voorzien met een authentique lijst van alle Privilegiën, vergund bij HEd. Groot Mog. Heeren Staten van Holland en West-Friesland, enz. In 's Gravenhagé, bij H. Scheurleer, F.Zoon. A°. 1761, in 12°." — Deze Almanak bevat zeven rubrieken, als:

I. Vertoog over den oorsprong, aanwas en voortgang der Drukkerij, en Geleerdheid zoo hier als elders.

II. Schets, nopens de Geleerden der Nederlanderen.

III. Bijzonderheden van sommige Geleerden tot nut en vermaak der Lezeren.

IV. Lijst der Boeken en Werken, waarop bij Hunne Hoog Mogenden van Holland en West-Friesland octroyen zijn verleend, beginnende met den jare 1745 en eindigende met den jare 1760.

V. Algemeene aanmerkingen en bedenkingen onder correctie voorgesteld over 't geene den Boekhandelaren, Drukkers, Binders, enz. elk in hun metier of noodig of nuttig is te weten en waar te nemen.

VI. Concept van een Gildenbrief voor de Boekverkoopers, Drukkers en Binders in 't algemeen (bevattende niet minder dan XXVI Artikelen.)

VII. Naamlijst der nieuw uitgekomene Boeken, die zoo hier te lande als elders in 't jaar 1760 gedrukt zijn, met derzelver prijzen.

De Uitgever van dit eigenaardige jaarboekje laat den tekst voorafgaan door een geschied- en letterkundigen Kalender, waarin aan de eene zijde

niet, *Muzen-Almanak*; in 1866 vereenigd met *Aurora*, tot 1878 [1], —

---

een *Aanwijzer der Romeinsche feestdagen*, en aan de andere een *Naam-, geboorte- en sterfwijzer van Geleerden* voorkomt, waaronder de Nederlanders de voornaamste plaats beslaan.

Deze zelfde Almanak, met kleine wijziging, kwam ook uit onder den titel:

Almanach der Geleerden, behelzende hun naamwijzer, geboorte- en sterfdagen, de kunsten en wetenschappen, waarin zij uitgemunt hebben, enz. 's Gravenhage bij H. Scheurleer, F.Zoon, 1761, in 12°. Uitgezonderd de rubrieken 4, 5 en 6, die hier zijn uitgelaten, beantwoordt de inhoud geheel aan dien van eerstgemelde.

Voor zoo ver bekend is, heeft dit Jaarboekje het maar één jaar uitgehouden.

De Middelburgsche Naamwijzer, of *Jaarboekje voor de stad Middelburg*, is een der oudste plaatselijke almanakken. Hij verscheen eerst in 1716, werd door de drukkende tijdsomstandigheden in 1810 gestaakt, in 1817 evenwel weêr opgevat en geregeld voortgezet en door de firma Altorffer, in wier bezit hij sinds 1801 is, gedurig verbeterd, zoodat hij langzamerhand tot een *provincialen Almanak* is uitgedijd.

[1] De *Nederlandsche Muzen-Almanak*, in 1818 door den smaakvollen letterkundigen uitgever J. Immerzeel Jr., te Rotterdam, begonnen, was voor dien tijd een ware verschijning. Gedurende de zorgvolle jaren, die vooraf waren gegaan, was onze letterkunde wel niet ondergegaan, maar zij was ernstig onderdrukt geworden en vond bij het publiek, voor zooverze zich vertoonde, bitter weinig belangstelling. Evenzoo was het met de kunst gegaan. Maar nauwelijks had het koningrijk Holland op nieuw een plaats onder de onafhankelijke staten ingenomen, of ook de liefde voor onze taal bloeide weêr op; voor onze dichters en schrijvers opende zich een nieuwe toekomst. Om aan die toekomst mede te werken, vatte Immerzeel het verdienstelijke plan op tot het uitgeven van een jaarboekje, bestemd om aan het Nederlandsche volk te toonen dat er in ons midden nog letterkundigen en kunstenaars bestonden en voor hun arbeid belangstelling te wekken. De *Muzen-Almanak* zou zich alleen bewegen op dichterlijk gebied, daartoe bijdragen verzamelen van de beste dichters en opgeluisterd worden door platen in koper gegraveerd, met toevoeging van een muzikale compositie.

Merkwaardig is het prospectus voor de inteekening op den 2en jaargang,

voor 1820, waarin de uitgever tevens een' terugblik werpt op het welslagen zijner onderneming.

»Toen de ondergeteekende in het voorst van voorleden jaar eene inteekening opende op eenen *Nederlandschen Muzen-Almanak* voor dit jaar, grondde zich zijne hoop op eenen gunstigen uitslag niet alleen daarop, dat meest allen onze Dichters zich, op zijne uitnoodiging, bereid getoond hadden hem de behulpzame hand te bieden, en de beroemdste Kunstgraveerders en een onzer beste Componisten geheel hun kunstvermogen zouden aanwenden, om door keurig Plaatwerk en Muziek den Dichterlijken inhoud aangenaam af te wisselen, maar ook op den smaak en de bekende geneigdheid zijner Landgenooten voor inlandsche voortbrengselen, vooral als het aankomt op eenen wedstrijd tusschen deze en die van andere volken.

»De uitslag overtrof de verwachting: het getal van inteekenaren was zeer aanmerkelijk.

»Geprikkeld door dit blijk van welwillende deelneming en vereerend vertrouwen, heeft de Uitgever dan ook, dankbaar voor de verdienstelijke hulp van zoovele talenten, dankbaar voor de schitterendste inteekening, alles bijgedragen wat voor geld en moeite toen verwerfbaar was. Behalve drie platen naar schilderstukken van Carlo Cignani, Phil. van Dijk en Jan Steen uit de Vorstelijke Kunstgallerij in 's Gravenhage, en drie andere, vervaardigd naar den inhoud van Gedichten der Heeren Mr. Wm. Bilderdijk, H. Tollens Cz. en A. des Amorie van der Hoeven, behalve de Titelplaat, het Muziekblad en den geplaatdrukten Omslag, voegde de ondergeteekende nog bovendien aan het *Jaarboekje* toe het allergelukkigst getroffen Afbeeldsel van Neêrlands beminden Dichter Mr. R. Feith.

»Het werkje verscheen, — en van allen kant ontving de Uitgever betuigingen van tevredenheid over hetzelve: en honderden, die zich tot inteekenen ongenegen getoond hadden, bezorgden zich nu daarvan eenen afdruk: zoo dat de geheele oplage, die zeer aanzienelijk was, op dit oogenblik nagenoeg ten einde geloopen is.

»Door zulk eene slaging ten sterksten aangemoedigd, heeft de Uitgever zich sedert een' geruimen tijd reeds bezig gehouden met het voorbereiden voor den jare 1820 van alles, wat hem bij voortduring waardig maken moog den lof, aan zijne onderneming toegezwaaid, zoo in particuliere brieven en mondelinge betuigingen, als openlijk in de *Letteroefeningen*, *den Recensent ook der Recensenten*, *het Letterkundig Magazijn*, de *Euphonia*, enz. Zelfs durft hij het Letterlievend publiek verzekeren, dat

de Typographische uitvoering en het Plaatwerk in den *Muzen-Almanak* voor 1820, die van den vorigen *verre* overtreffen zullen. Ook zal het bestek der platen grooter en het formaat van het werkje een weinig smaller genomen worden.

»En wat den Letterkundigen inhoud betreft, mag de ondergeteekende de voldoening hebben, nu reeds te kunnen aankondigen, dat die zeker niet van minder waarde en verdienste wezen zal, dan die van den eersten jaargang. Bereids zijn bij hem daarvoor uitmuntende Dichtstukken ontvangen van den Heer Mr. W. Bilderdijk en diens kunstrijke Gade, Vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk, de Heeren Mr. R. Feith, Loots, Tollens, Spandaw enz.: terwijl hij met zekerheid rekent op nog verscheiden andere uitmuntende bijdragen, ook van verdienstelijke Dichters, zoo wel uit de Zuidelijke, als Noordelijke Departementen, van welke voor den *Muzen-Almanak* van 1819 of niets ingekomen, of het gezondene te laat was ontvangen geworden; (onder de laatstbedoelde stukken behoort eene fraaije Romance van Professor Lulofs, die nu zal worden geplaatst:) terwijl de ondergeteekende, nog bovendien, bij dezen allen zijne Landgenooten, die de Dichtkunst beoefenen, en dus ook hen, die hij niet in het bijzonder daartoe mag verzocht hebben, vriendelijk uitnoodigt, hem met eenige bijdragen te vereeren: kunnende men verzekerd zijn, dat regt zal gedaan worden aan al wat schoon en verdienstelijk is.

»Omtrent de Platen, die den *Nederlandschen Muzen-Almanak* voor 1820 versieren zullen, kan de ondergeteekende almede het genoegen hebben daarvan op te geven:

»Dat de drie eerste worden vervaardigd naar meesterstukken uit 's Rijks Museum te Amsterdam, en in den Catalogus van hetzelve aldus vermeld en beschreven zijn:

a) Voor eene herberg staat eene vrouw, welke de waardin schijnt te zijn: bij haar ziet men een' heer te paard, welke bezig is met drinken, door Karel du Jardin. (N°. 160)

b) Men ziet eene vrouw, welke bezig is met eene kaars in eene lantaarn te plaatsen; bij haar staat een jongen, die eene kool aanblaast, door Godfried Schalken. (N°. 269)

c) In een deftig binnenvertrek ziet men eene bevallige jonkvrouw, gekleed in wit satijn, staande voor eene tafel, waaraan is zittende een heer en nog eene vrouw, schijnende met den ander in ernstig gesprek te zijn. Dit stuk is in allen opzigten een der voortreffelijkste van Gerard Terburg. (N°. 299)

Almanak voor het Schoone en Goede 1.80 (1822—60) [1], — *Almanak voor Blijgeestigen* —.60 (1826—38), — *Almanak*

»Drie andere platen zullen vervaardigd worden naar aanleiding van Dichtstukken, in den *Muzen-Almanak* voorkomende.

»Een geheel nieuwe Titelplaat is onderhanden bij onzen uitmuntenden Kunstgraveur J. C. Bendorp.

»Het portret van den Prins onzer Dichteren, den Heere Mr. W. Bilderdijk, boven alle verbeelding gelukkig getroffen door den Heer H. W. Caspari en reeds ver gevorderd bij den uitstekenden Plaatsnijder P. Velijn, zal over den Titel geplaatst worden.

»Voor een Vaderlandsch lied: *Aan de Koningin*, vervaardigd door den Heer Mr. H. A. Spandaw, wordt, onder deszelfs oog, Muziek gecomponeerd door den Heer J. M. de Boer, te Harlingen.

»Dit alles dus bereids ontvangen en onder handen zijnde, kan de letterdruk onverwijld worden aangevangen. Ten einde echter de oplage te regelen, heeft de uitgever wederom den weg van bestellingen geopend door middel van Inteekenlijsten, naar alle de voornaamste Boekhandelaren gezonden."

De *MuzenAlmanak* was te verkrijgen:

In karton met een fraaijen geplaatdrukten omslag	....	*f* 3.50
» rood of groen maroquin	....	» 5.50
» » » » » in koker	....	» 7.—
» satijn	....	» 6.—
» » in koker	....	» 7.50

Op Immerzeel's fondsveiling, in 1835, werd het recht tot voortzetting van den *Muzen-Almanak*, met de rest der vorige jaargangen, opgehouden voor *f* 10.000.—. Later werd een en ander het eigendom van J. H. Laarman.

[1] De *Almanak voor het Schoone en Goede*, in 1822 bij G. J. A. Beijerinck begonnen, was bepaald voor dameslektuur bestemd. In de circulaire, die jaarlijks uitging van den redacteur Robidé van der Aa aan de letterkundige medewerkers, wordt steeds de volgende aanhef gevonden: »Aangenaam zoude het mij als Redacteur zijn, zoo UWEd. wederom den *Almanak voor het Schoone en Goede*, voor 18..., met eene bijdrage wildet vereeren. Ik laat de keuze des onderwerps natuurlijk aan UWEd. over, doch verzoek UWEd. daarbij indachtig te willen zijn, dat dit Jaarboekje

tot bevordering van kennis en goeden smaak —.40 (1827—39), — *Groninger Studenten-Almanak* 1.50 (begonnen in 1829), —

---

bijzonder voor het Vrouwelijk Geslacht bestemd is." Evenwel was Rob. van der Aa niet van den beginne af de redacteur: hij werd dit eerst in 1832. De vorige jaargangen waren bestuurd door den Remonstrantschen predikant N. Swart, die meest alle prozastukjes schreef in den eersten jaargang van 1822, geholpen met dichtstukjes van Maronier, Spandaw, Warnsinck, Lulofs, Des Am. v. d. Hoeven, Loots en Tollens. Toen de almanak 25 jaar bestaan had, in 1844, en dien ten gevolge prijkte met een blauw en zilver omslag, mocht de redactie terugzien op een gelukkig verleden en naar waarheid getuigen, dat de *Almanak voor het schoone en goede* haar plaats naast haar drie jaren ouderen broeder den *Muzen-Almanak* waardig gehandhaafd had en niet minder dan deze in de blijvende gunst van het publiek had gedeeld. Voor de zorgen aan de steeds smaakvoller gravuren besteed, en aan het geheele uiterlijk, brengt hij welverdiende hulde aan den uitgever Beijerinck een hulde die hij met deze woorden sluit: »Het onderhavige Jaarboekje is de eerste aanleiding geweest tot eene kennismaking, die, later door innige vriendschap geheiligd, op ons beider levenspad zoo menige bloem heeft geplant, in wier geur wij ons nog dagelijks verlustigen, en die gij gewis met mij hoopt, dat ons nog lang moge in staat stellen, met vereende krachten, aan de bevordering van het schoone en goede te blijven arbeiden."

Wegens ziekelijkheid van Rob. van der Aa ging de redactie, met 1849, aan Mej. A. L. G. Toussaint over, en tegelijk de verdere uitgaaf aan A. Jager.

Toen de almanak in 1822 voor het eerst verscheen, pronkte hij met een kartonnen bandje, dat, hoe eenvoudig ook, voor die dagen een sierlijke weelde was. Beijerinck was aan dat oorspronkelijk kleed gehecht en behield het, al werden ook andere bundels naar den loop des tijds gaandeweg kostbaarder uitgedost. Eerst in 1853 verscheen de almanak in een verguld bandje.

In 1860 was zijn einde gekomen.

De *Almanak voor het Schoone en Goede* en de *Muzen-Almanak* hebben onmiskenbaar veel bijgedragen om niet alleen onze letterkunde, maar evenzeer onze schilder- en graveerkunst in eer te brengen bij het zoogenoemde groote publiek van onzen pas herboren staat: de verdienstelijke uitgevers Immerzeel en Beijerinck hebben daar niet weinig toe bijgebracht.

Leydsche Studenten-Almanak 1.50 (begonnen in 1830), — *Amsterdamsche Studenten-Almanak* 1.50 (begonnen in 1832), — — *Utrechtsche Studenten-Almanak* 1.80 (begonnen in 1833), — *Nederlandsche Volks-Almanak* —.75 (1832—61), — *Almanak voor de jeugd* —.90 (1834—72), — *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* —.60 (begonnen in 1836) [1], — *Geldersche Volks-Almanak* —.75 (begonnen in 1835)[2], — *Overijsselsche Almanak voor*

---

[1] De *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* is in 1831 begonnen door den uitgever Brest van Kempen te Brussel. Hij vond al dadelijk zooveel bijval, dat de oplaag uitverkocht raakte. Toen hij in 1834 overging aan Le Sage ten Broek te Alkmaar, moesten de jaargangen 1831 en 32 herdrukt worden.

De *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* was een navolging van den *Almanak voor Blijgeestigen*, in 1826 opgezet door J. Sacré te Brussel. Als een staaltje, hoe in de zuidelijke provinciën de Hollandsche geest in die dagen nog wakker was, strekke het motto (uit Spandaw), waarmeé Sacré's almanak op den titel pronkte:

Neen! Neêrland staat zijn taal niet af!
Wat bralt hij, die, verwijfd en laf,
Nog in het Fransch gareel blijft stappen;
Wat bralt hij op den naam van VRIJ?
Wie vreemden slaafs poogt na te klappen,
Is rijp voor vreemde Slavernij!

Brest van Kempen, die als uitgever ook te Brussel woonde, maar in 1831 naar Amsterdam verhuisde, begon zijn concurreerenden *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* nog tijdens zijn vestiging in België.

[2] De *Geldersche Volks-Almanak*, in 1835 bij C. A. Thieme begonnen, is een van de oudste en tevens voornaamste jaarboekjes hier te lande en heeft zijn meeste broeders overleefd. Hij begon zijn loopbaan onder de krachtige leiding van O. G. Heldring, predikant te Hemmen, meer nog als letter-, geschied- en oudheidkundige bekend. Heldring had met zijn almanak ten doel, een jaarboekje te bezorgen voor aanzienlijken en

geringen, in 't bijzonder voor den echten Gelderschman, en wel vooral als winteravondlektuur voor het heele Geldersche volk. Hij, de gevierde humorist, de welbekende geestige wandelaar op de Veluwe en in de Betuwe, had zijn oogmerk lief met al de warmte van zijn menschlievend hart en was zoo gelukkig met den inhoud van zijn eersten jaargang, dat het boekje weldra uitverkocht was en driemaal herdrukt moest worden. Het had zijn toekomst gevestigd en kreeg weldra voor het vervolg steun van welbekende pennen, als die van Staring van den Wildenborgh, Dr. Janssen, van Dam van Isselt, Mr. Sloet van de Beele en L. P. C. van den Bergh. Maar van allen bleef de redacteur zelf de ijverigste medewerker en bewaarde hij voor zijn almanak zijn beste studiën. Onder den schuilnaam van Meister Maarten Boordman schreef hij o. a. een reeks van geestige stukjes in den Betuwschen tongval, een vorm later zoo gelukkig nagevolgd door onzen J. J. Cremer.

In 1847 moest Heldring zijn redactie neêrleggen, niet omdat hij minder liefde voor, of minder voldoening van zijn arbeid had, maar omdat zijn levenstaak hem al meer en meer geleid had op den weg der philantropie, een arbeidsveld waarvoor hij alle andere werkzaamheid meende te moeten opofferen. Nadat G. van Eldik Thieme de uitgaaf en ook de redactie overgenomen en twee jaren gedreven had, kwam de *Geldersche Volks-almanak* in handen van Is. An. Nijhoff, die het jaarboekje tot nieuwen luister zou opvoeren. Nijhoff, als geleerde en als uitgever het sieraad en de roem van onzen boekhandel, wijdde vijftien jaren lang zijn beste krachten toe aan zijn geliefden *Volks-almanak*, daarin bijgestaan door zijn zoon Paul, zijn schoonzoon Lindo en door anderen, die het zich als een eer mochten rekenen voor een bijdrage uitgenoodigd te worden. In 1863, toen ons vaderland Is. An. Nijhoff en spoedig daarop ook zijn zoon Paul verliezen moest, ging het jaarboekje in eigendom over aan D. A. Thieme, die de toekomstige leiding ervan opdroeg aan Gerard Keller. Naar aanleiding van den tijd en volgens de richting van uitgever en redacteur, kreeg van toen af de *Geldersche Volks-almanak* een meer letter- dan geschied- en oudheidkundig karakter. Ook naar het uiterlijke schaarde hij zich onder de zoogenoemde prachtboekjes. D. A. Thieme, die in zijn vruchtbaar leven voor zoovéél anders te zorgen had en die begreep dat de *Geldersche Volks-almanak* in Gelderland en bovenal bij de firma Nijhoff te huis behoorde, stond in 1868 de uitgaaf aan Nijhoff's opvolger Gouda Quint af. Deze, de overlevering van zijn firma getrouw, stelde het boekje weêr onder een echt Geldersche redactie, van de heeren Quack en

Oudheid en Letteren 1.50 (1836—59), — *Friesche Volks-almanak* —.75 (1836—61), — *Zeeuwsche Volks-almanak* —.75 (1837—46),—*Zuid-Hollandsche Volks-almanak* 1.—(1837—38),— *Groninger Volksalmanak* —.75 (1837—63), — *Drenthsche Volksalmanak* —.75 (1837—52), — *Utrechtsche Volksalmanak* —.90 (1837—68), — *Miniatuur-Almanak* —.90 (1837—51), — *Almanak tot gezellig onderhoud* —.30 (1837—63), — *Tesselschade* 4.50 (1838—40), — *Juventa. Almanak voor jonge lieden* 2.20 (1839—42), — *Erato. Miniatuur-Almanak voor het schoone geslacht* 1.75 (1838—75).

Van gemengden inhoud en aard.

Opregte 's Gravenhaagsche Stads-Almanak (*Residentie-almanak*) (beg. in 1823) [1], — *Naam- en Ranglijst der Officieren van het Kon. Ned. Leger* —.90 (beg in 1832), — *Almanak ten dienste van Zeelieden* 2.40 (beg. in 1837), — *Almanak voor Dienstboden* —.50 (1839—44).

Wolff, en trachtte het zijn vroeger geschied- en oudheidkundig karakter terug te geven. In dien geest blijft het een sieraad onzer jaarboekjes en een krachtig middel tot handhaving en opbouw van onze nationale volkswaarde.

[1] De *Opregte 's Gravenhaagsche Stads-almanak* voor 1823 dagteekent eigenlijk van vroeger, en heeft later een groote uitbreiding gekregen onder den titel van *Rijks- en Residentie-almanak*, waaronder hij thans algemeen bekend en beroemd is. Zijn oorsprong ligt in den *Almanac de la Republique française pour l'an* XIII, een der eerste uitgaven van de Gebr. Belinfante, in 1804. In 1806 kreeg hij den naam van *Almanac Impérial-Royal français*. In 1807 verscheen bij dezelfde firma de *Hollandsche Almanak of Belangrijk Zakboekje*; in 1823 de *Opregte 's Gravenhaagsche Stads-almanak*, die, allengs gewijzigd, verbeterd en uitgebreid, de titels aannam van *'s Gravenhaagsche Stads-Almanak*, *Stads- en Residentie-Almanak*, *Nederlandsche Residentie- en 's Gravenhaagsche Stads-Almanak*, *Nederlandsche Residentie-Almanak*, totdat hij werd, wat hij tot heden bleef, de *Rijks- en Residentie-Almanak voor Nederland en zijne Koloniën*.

BOEKEN-OVERZICHT.

Ofschoon de vorige boekenlijsten, in vakken afgedeeld, reeds eenig overzicht kunnen gegeven hebben van de belangrijkste verschijningen op elk gebied, meenen wij het niet overbodig, door het in herinnering brengen van namen en van feiten, de karakterschets der tijdvakken met eenige korte beschouwingen aan te vullen. Met allen nadruk evenwel wijzen wij er hier ter plaatse nogmaals op, dat deze overzichten zich niet vermeten iets te maken te hebben met de vraag of eenige wetenschap, als wetenschap, in beoefening vóór- of achteruit is gegaan, maar dat wij de boeken bovenal te bezien hebben voor zoo ver zij den handel, den boekhandel, raken. Meerdere of mindere waardeering ligt volkomen buiten bedoeling.

Rechts- en staatswetenschappen zijn voor den boekhandel steeds een rijke bron geweest. Zij waren dit vooral in de eerste helft van de halve eeuw die wij behandelen, na de nieuwe wetsbedeeling en de verleende vrijheid tot het uitgeven van wetboeken en andere officieele staatsstukken dadelijk na hun verschijning. [1]

[1] Deze vergunning werd gegeven bij Koninklijk Besluit van 2 Juli 1822:
»Den Raad van State gehoord,
Hebben besloten en besluiten:

Onze rechtsgeleerden beijverden zich in de geschiedenis en toepassing onzer wetgeving, zoowel ten behoeve van praktizijns als van gemeentebesturen en ambtenaren. Kapitale ondernemingen waren daarvan het gevolg, des te hooger te waardeeren omdat zij oorspronkelijk waren en minder dan eenig ander vak van wetenschap of letterkunde aan het buitenland, door omwerking en vertaling, ontleend werden. Om deze reden zijn dan ook de op dit gebied

---

Artikel 1. Het zal aan elk en een iegelijk vrijstaan om alle zoodanige staatsstukken als op eene officiële wijze van Gouvernementswege ter kennisse van het publiek zijn gebragt, in dagbladen, nieuwspapieren en andere periodieke geschriften, mitsgaders in werken, de geschied- en staatkunde van het Rijk betreffende, over te nemen, alsmede om dezelve gezamenlijk of afzonderlijk te drukken en uit te geven, ten zij het regt tot den gezamenlijken of afzonderlijken druk, en tot de uitsluitende uitgaven van zoodanige stukken, uitdrukkelijk door Ons, ten behoeve der landsdrukkerij mogt zijn gereserveerd, of ten zij daartoe door Ons speciale vergunningen of octroijen mogten zijn verleend, en zulks zonder prejudicie van vorige wettig verkregene octroijen of concessiën.

2. De bij de wet van den 25sten Januarij 1817 (*Staatsblad* n°. 5), tegen het nadrukken van oorspronkelijke stukken, bedreigde strafbepalingen, zullen mitsdien alleen kunnen en moeten worden toegepast op diegenen, welke zich het nadrukken mogten veroorloven van zoodanige stukken, waarop Wij het regt tot den gezamenlijken of afzonderlijken druk en de uitsluitende uitgave ten behoeve der landsdrukkerij mogten hebben gereserveerd, of waarvoor Wij dat regt bij speciale vergunningen of octroijen, aan particulieren zullen hebben afgestaan.

3. Alle zoodanige ten behoeve der landsdrukkerij gedane reserves en alle door Ons ten behoeve van particulieren verleende speciale vergunningen of octroijen, zullen in het Staatsblad worden vermeld.

Onze Ministers van Binnenlandsche Zaken en Waterstaat, en van Justitie, zijn belast met de executie van dit besluit, hetwelk in het Staatsblad geplaatst zal worden.

Gegeven op het Loo, den 2den Julij des jaars 1822, het negende van Onze regering."

WILLEM.

verschenen boeken in onze lijsten wat uitgebreider genoemd, dan dit bij andere groepen het geval is. Ons land mag, bij vergelijking, inderdaad trotsch wezen op de degelijke beoefening der rechts- en staatswetenschap, en onze uitgevers kunnen het eveneens zijn op de kloeke ondernemingen die zij aandurfden. Wij wijzen daaronder slechts op de werken van Hamelsveld, Luttenberg, van Hasselt, Voorduin, van Houten, Brouwer, Brocx, Fortuijn, allen tusschen *f* 20.— en *f* 120.—. De herdrukken van vele werken geven het beste blijk dat de boekhandel er wèl bij voer: Vaillant, Thorbecke, Dwars, Loke, allen met 2e, Mabé 4e, de Pinto 5e drukken.

Bestond onze rechts- en staatswetenschap om zoo te zeggen uit zich zelve, onze genees- en heelkunde ging voor een groot gedeelte te rade met wat er te dien opzichte in het buitenland uitkwam. Het is meermalen aan onze literatuur ten laste gelegd, dat zij wat te veel leeft van vertalingen. Het feit is niet te ontkennen. Wellicht meer dan eenig ander land leent Holland in ieder vak van wetenschap en letterkunde zijn boeken van den vreemde. Maar daarbij eenzijdig voorbij te zien, hoe ook onze eigen bodem zijn vruchten leverde, zou een zonde van ontrouw zijn jegens onze landgenooten, een misdaad van nationale minachting, waartegen niet ernstig genoeg kan worden opgekomen. Met voordacht hebben wij onze boekenlijsten meest zoo ingericht, dat de oorspronkelijke werken van de vertalingen afgescheiden zijn, opdat daaruit blijken zou in welke verhouding de eenen tot de anderen staan. Menigeen zal daaruit met zelfvoldoening zien, hoe rijk ons kleine land is aan mannen die een roem waren voor hun vak van wetenschap, en hoe de werken, die vooral door den praktischen blik der uitgevers aan Engeland, Frankrijk en Duitschland ontleend werden, de ernstige studie van de wetenschappelijke vakken niet weinig bevordelijk was. In grootere rijken wordt betrekkelijk veel minder vertaald dan bij ons.

Maar een gunstig gevolg daarvan voor ons is, dat het veld onzer beschouwing te ruimer en onze zelfstandigheid des te steviger wordt. Heeft de boekhandel, wie zal het ontkennen, zijn leven te danken aan de wetenschap en de letterkunde, men vergete niet dat deze evenzeer verplichting hebben aan den boekhandel, die, ja, zijn oog bespiedend over onze grenzen heen richt uit zucht naar eigen voordeel, maar daardoor te gelijk zijdelings medewerkt aan grondiger vakstudie en algemeener wetenschappelijke waardeering.

Bij vergelijking van ons overzicht van rechts- en staatswetenschap met verdere boekenlijsten, zal het in het oog vallen, dat de opgaven betreffende de eerste zoo ruim, die omtrent de andere vakken beperkter zijn. Ter verdediging daarvan achten wij ons verplicht te herhalen, dat het niet in het doel ligt een bibliographische lijst te leveren, maar door het op den voorgrond brengen van de meest belangrijke titels en handelsondernemingen een blik te geven op den historischen loop van de bijzondere boekensoorten en de daarmede verbonden beweging in den boekhandel. Uit den aard der zaak geeft de rechts- en staatswetenschap aanleiding tot veel lijviger en duurder boeken, dan andere studievakken. Genees- en heelkunde, natuur- en werktuigkunde, geschiedenis, theologie, taalkunde, enz. enz. geven haar voortbrengselen in den regel in veel beknopter vorm, maar in veel grooter aantal. Onze keus, wat dit laatste aangaat, heeft zich moeten beperken tot de voornaamste uitgaven, waardoor de verhouding van hoeveelheid buiten aanmerking bleef. Onze latere statistieke opgaaf zal in dat opzicht bevredigender zijn.

„Er is voorzeker", getuigde Dr. Galama in 1836, „in de geschiedenis der geneeskunde geen tijdvak aan te wijzen, hetwelk een zoo groot aantal beroemde heelkundigen heeft opgeleverd als dat hetwelk wij beleven. Geen leeftijd heeft zoo vele belangrijke heelkundige werken zien verschijnen als de onze, waardoor dan ook de heelkunde in de laatste jaren met reuzenschreden

vooruit gesneld is en hare tweelingzuster, de eigenlijke geneeskunde, zeer verre achter zich heeft gelaten. Er schijnt, als het ware, onder de voornaamste heelkundigen een edele wedstrijd plaats te hebben, waarin ieder op het zeerste streeft elken anderen den zegepalm te betwisten."

Is deze uitspraak volkomen waar, als wij, daarvan ten blijk, op de kostbare werken wijzen van Tittman, Chelius, Most, Richerand, Cooper, Maygrier, Ott, Lauth e. a., met evenveel voldoening leggen wij onze Hollandsche boeken van van Onsenoort, Sandifort en Tilanus daarnaast, terwijl wij, als wij het vak der geneeskunde overzien en den arbeid roemen van buitenlanders als Conradi, Hufeland, Geiger, Jörg, onze oorspronkelijke werken van Plagge, de Vriese, Vosmaer, van de Water, Pruijs van der Hoeven, Buchner, Schroeder van der Kolk, gerustelijk daar tegenover kunnen plaatsen.

Even als met de genees- en heelkunde ging het in dit tijdvak, en iets vroeger, met de natuurwetenschappen. Het getal der uitgaven daarin was, bij vergelijking met later jaren, zeer beperkt. Maar die weinige uitgaven waren in den regel veel uitgebreider en kostbaarder. Wij beroepen ons op de prachtwerken bij de firma Sepp uitgegeven, werken in afleveringen uitgekomen, maar soms den prijs van honderd guldens te boven gaande. Uit dat beroemde fonds halen wij slechts enkele titels aan, om te doen uitkomen hoe de natuurwetenschappen hier te lande beoefend werden vóór zij onder de groote menigte meer op den voorgrond traden, en hoe de boekhandel in die dagen ondernemingen aandurfde, waaraan in onzen tijd niet te denken valt. Zoo vinden wij onder de 150 titels, waaruit de fondslijst van J. C. Sepp & Zoon in 1850 nog bestond, de volgende kapitale werken, in het laatst der vorige en het begin van deze eeuw bij hen in het licht verschenen: Edwards en Catesby, *Uitlandsche Vogelen*, door Houttuijn, met 473 platen, 284.—, Houttuijn, *Uit-*

landsche Houten, met 101 platen, 60.—, *Icones Plantarum Medicinalium*, met 600 platen, — Kron, *Zeldzaamheden der Natuur*, met 288 platen, 216.—, Kops, *Flora Batava*. Dl. I—VI, met 480 platen, 240.—, Idem, Dl. VII—X, 178.50, — Idem, N. reeks I—IV, 210.50, — Nozeman en Sepp, *Nederlandsche Vogelen*, met 250 platen, 525.—, Sepp, *Afbeelding en beschouwing van Ned. Kapellen*, met 300 platen, 309.60, — Stoll *Cicaden en Wantsen*, met 72 platen, 80.—, Stoll *Sprinkhanen. Krekels, enz.*, met 72 platen, 65.—, Trew, *Zeldzame planten*, met 100 platen, 90.—, Cramer, *Uitlandsche Kapellen*, 272.—, *Surinaamsche Vlinders*, 150.—: behalve zoo veel anderen, die waarlijk wel bewijzen, dat wetenschap en boekhandel niet alleen in onzen tijd kracht en moed hadden tot uitgeven.

Enkele overblijfsels daarvan vinden wij nog in den eersten tijd dien wij behandelen. Kops, *Flora Batava*, in 1824 begonnen, wordt steeds, door opvolgende schrijvers, voortgezet. Anslijn geeft zijn kostbare *Artsenijgewassen*; Miquel, de Vriese en van Hall houden voorts onze botanische eer op, terwijl van Laar met zijn werk over *tuinsieraden* bescheiden in de achterhoede staat. — De scheikunde heeft haar waardige vertegenwoordigers in Mulder, van der Boon Mesch en Meijlink, waarbij de vertalingen van Erdmann, Rose en Berzelius zich aristocratisch aansluiten. — Kaiser en Herschell geven teekenen van frisch leven op astronomisch gebied. — De dierkunde heeft haar waardige voorstanders in van der Hoeven, Schlegel, W. Vrolik, Anslijn en Sandifort. Van Stuart en Kuijper, *De Mensch*, dat vroeger 60.— kostte, vindt een goedkoope herdruk voldoenden aftrek, en Uilkens' *Volmaaktheden*, die in het laatste jaar klompleet komen, blijven evenveel belangstelling wekken als de vertaling van Sommer's *Heelal*. — Brade en Normand voltooien hun bouwkundige werken, en Verdam, Baud, Kraijenhoff, Bleekrode, F. W. Conrad

en G. Simons toonen zich meesters in waterbouw- en werktuigkunde, terwijl Leeghwater's *Haarlemmermeer-boek* een 13en druk behoeft. — Jacob Swart en Pilaar zijn gewilde gidsen voor de zeevaart.

Hetzelfde verschijnsel als bij de natuurwetenschappen, maar in veel breeder afmeting, doet zich bij de vakken van algemeene, vaderlandsche en kerkelijke geschiedenis voor. Het publiek van vijftig jaar geleden zag er niet tegen op, een duur boek te koopen. De boekverkoopers vonden hun debiet evenmin in de veelheid van boeken als in het groote getal hunner klanten. Maar als er wat uitkwam dat degelijk was, dan wisten zij de liefhebbers te vinden, hetzij onder hen die er een bibliotheek op nahielden, hetzij onder die familiën welke uit een onbekrompen beurs naast andere zaken van weelde ook een goed boek gewoon waren zich aan te schaffen „als een nuttig en een blijvend iets." Vooral geschiedenis is bij ons ten allen tijde een gewild vak van literatuur geweest, in den beginne meer gelezen dan beoefend, meer op goed geloof aangenomen dan nagespeurd. Vandaar dat groote werken lang de standaardwerken bleven en een burgerrecht handhaafden, dat niet spoedig door nieuwigheden verdrongen werd. Uitgevers zagen dus niet tegen ferme ondernemingen op, wel wetende dat hun uitgaven blijvende fondsartikelen waren. Tusschen 1830—39 zouden er wel 30 editiën te noemen zijn, die meer dan 20.—, soms veel meer, golden, terwijl daarentegen kleine historische geschriften betrekkelijk weinig voorkwamen. Veelal bestonden zij in vertalingen wat algemeene en kerkelijke geschiedenis betreft; zooals de bekende werken van Becker, Menzel, Nösselt, Schlosser, Sporschill, Milner, Hagenbach, Merle d' Aubigné, Hess; al zien wij daarom niet voorbij de oorspronkelijke van van Kampen, v. Limburg Brouwer, Engelen, Löbensels, Kist, Royaards, IJpey en Dermout, van Hengel. — Vaderlandsche geschiedenis behoorde natuurlijk bij uitsluiting bij landgenooten

te huis. Onder dezen hebben wij te wijzen op namen als Bilderdijk, de Jonge, Nijhoff, van Kampen, Bosscha, Groen van Prinsterer, Scheltema, Collot d'Escury, Verkade, Lastdrager, Engelberts Gerrits, van der Aa, om alleen te spreken van de grootere uitgaven die van onze boekhandelaren uitgingen. Ten blijk, hoe een gunstig debiet doorgaans deze ondernemingen kroonde, verdient opmerking, dat Stuart's *Romeinsche Geschiedenis* en Hess' *Geschiedenis der Israëlieten*, beiden boeken van 36.—, een tweeden druk noodig hadden. De werken van van Kampen konden in den regel staat maken op een 500 tal koopers. Becker, Schlosser, Sporschill, Bosscha hadden nog grooter debiet.

Het publiek, dat in die dagen boeken kocht, werd bij voorkeur in den gegoeden middenstand gevonden. Het bepaalde zich in den regel tot enkele liefhebbers, bij ieder boekverkooper bekend, en werd aangevuld door de leesgezelschappen, in ons huiselijk Nederland zulk een eigenaardig verschijnsel. Een uitgever, die met smaak en voorzichtigheid te werk ging, en aan dezulken ontbrak het niet, kon dien ten gevolge op een eenigermate vast debiet rekenen, wel overtuigd dat hij geen grove winst behalen zou, maar even zeker, dat hij zich niet aan aanzienlijke schade zou blootstellen. Het eigenlijk ondernemen, het speculeeren, het opzetten en uitvoeren van eigen plannen met het oog op de teekenen der tijden, zou zich wel niet lang laten wachten, maar was tot nu toe meer uitzondering dan gewoonte. Tot deze rustige, zich zelv' beloonende uitgaven behoorden in voorname plaats ook nog de reisbeschrijvingen, in groot 8° deelen, versierd met een paar kopergravuren en omplakt met het bescheiden roodspikkel, welke, met haar zusters de romans, geboren werden vooral om tot dagelijksch voedsel der leesgezelschappen te strekken. Reisbeschrijvingen waren in de dagen toen stoomboot noch spoortrein den kalmen burger tot heen en weêr vliegen verlokte en het hoekje van eigen haard

de gemakkelijke plaats was, van waar uit men in verbeelding de gevaarlijke of langzame tochten van onderzoekers meêmaakte, de geliefkoosde lektuur in het huisgezin. En het moet gezegd worden, dat zij doorgaans zeer onderhoudend geschreven waren. Wat landgenooten betreft roemen wij daarin op Engelen, Potgieter, Kneppelhout, Ver Huell, van Lennep Coster; wat buitenlanders aangaat, op Puckler Muskau, Rellstab, La Place, Trollope, Washington Irving, Basil Hall. Van 1830—40 zouden wij nog wel een honderd deelen reisverhalen kunnen aanwijzen. — Enkele groote aardrijkskundige werken verdienen daarbij vermelding, zooals van Wijk's *Aardrk. Woordenboek* 63.85, Zimmermann's *De Aarde* 79.65, v. d Aa, *Aardrk. Woordenboek der Nederlanden* 142.25, en de aardrijkskundige werken van van Kampen, benevens Roorda van Eijsinga's *Aardrijksbeschrijving van Ned. Indië.* — Het laatste gedeelte van dit tijdperk kenmerkt zich door de verschijning van een nieuw soort van boeken, beschrijvingen van schoone landschappen naar aanleiding van keurige Engelsche staalgravuren, waarin vooral de smaakvolle en ondernemende uitgever Beijerinck voorging.

Van de meestgezochte atlassen en kaarten noemen wij die van Jaeger en die door onderwijzers-genootschappen uitgegeven, alsmede die bij de Wed. Hulst van Keulen verschenen.

Dat ook een burger publiek er niet tegen opzag van tijd tot tijd kostbare boeken te koopen, vooral wanneer die bij inteekening en in afleveringen werden uitgegeven, wordt bewezen door den bijval, dien sommige encyclopedische werken vonden, zooals het *Woordenboek der zamenleving* en het *Handelsmagazijn* bij Gebr. Diederichs en het *Aanhangsel op Nieuwenhuis' Woordenboek* bij H. C. A. Thieme.

Met de godgeleerdheid en aanverwante vakken stond het eveneens als met andere boeken: de werken daarover uitgegeven waren lang zoo overvloedig niet als later, maar zij waren in den

regel uitgebreider en duurder; zij hadden een langer bestaan, daardoor ook een zeker burgerrecht, en werden niet zoo spoedig door mededingers verdrongen. Een boek van 36.— zooals Muntinghe, *Geschiedenis der menschheid volgens den Bijbel* kreeg een *derden* druk; Niemeijer's *Karakterkunde* kostte 25.—; van Heijningen's *Bijbelsche Geschiedenis* 25.—, v. Hengel's *Gesch. der beschaving* 19.29, — Heringa's *Kerkelijke Raadgever* 17.70—. En zoo meer. Aan kritische en polemische theologie zou eerst later veel meer gedaan worden. Clarisse, de Greuve, van der Palm, van der Willigen, van Hengel, Overdorp, Herwerden, Le Roy, Royaards waren onze theologen, naast Tischendorf, Pfenniger, Huffell, Bretschneider, Stirm, Ullmann, Tholuck, Keith, wier werken in onze taal overgebracht werden. — Van Heusde's *Socratische School* maakte, onder de weinige wijsgeerige werken, grooten opgang.

In elk gegoed protestantsch huisgezin lag, en werd ook gelezen, een oudere of nieuwere druk van Keur's *Statenbijbel*, of van van der Palm's nieuwe bijbelvertaling, welker bezit, met de *Aanteekeningen* 65.80, op hoogen prijs werd gesteld, evenals v. d. Palm's *Bijbel voor de jeugd* 27.90, die een algemeen gelezen huisboek was en gedurende 1850—59 tweemaal herdrukt moest worden. Aan de behoefte van bijbellektuur werd voorts voldaan door *Prentbijbels* bij Gebr. Diederichs, Erven Doorman en het Bibliographisch Instituut, die allen een groot debiet hadden.

Van oudsher is er wellicht geen volk geweest, dat in de huiskamer meer gehecht was aan stichtelijke lektuur dan onze protestantsche landgenooten. Het lezen van een bijbelhoofdstuk aan den morgen van elken dag was in elk gezin een gewoonte, die wel wat losser werd dan vroeger, maar toch bij de meesten nog in strenge eer werd gehouden. Vader en moeder, indien zij iets lazen, grepen uit de portefeuilles der leesgezelschappen bij

voorkeur naar eenig stichtelijk boek, of een reisbeschrijving, en lieten de lichtere lektuur van romans en tijdschriften aan het jeugdiger geslacht over. Boeken te koopen was bij het groote algemeen nog altoos wel uitzondering, maar een godsdienstig huisboek mocht toch nergens ontbreken. Daarvoor diende of een bundel preeken van een geliefden dominé, of meer algemeen bekende boeken, zooals de werken van Egeling, Corstius, Verweij, Kaakebeen, Clarisse, bovenal die van van der Palm niet te vergeten, en iets later die van des Amorie van der Hoeven. De overlevering wil, dat Prof. v. d. Palm elken zondag als hij gepreekt had na kerktijd bij de firma du Mortier aanliep, waar een bankbiljet van 100.— klaar lag, dat hij inwisselde tegen de uitgesproken leerrede, welke voor de pers bewaard werd totdat er weêr een tiental volledig was. — In 1839 werd door G. Portielje het *Bijbelsch Magazijn* opgericht, dat, uitlokkend door zijn fraaie gravuren en door de verscheidenheid zijner medewerkers, in een losser vorm dan den preekstijl, bestemd was om in honderde gezinnen zijn plaats te vinden, en daarin te gereeder ingang kreeg door zijn verschijning in maandelijksche afleveringen.

Onder een aanwassend gedeelte van het protestantsche publiek, vooral op het platte land en bij de burgerklassen, was zich een overhelling gaan vestigen naar de oude onvervalschte Dordtsche kerkleer, een overhelling die zich al meer en meer uitsprak in het herdrukken en sterk verspreiden van de oude werken van van Lodensteijn, Hellenbroek, Smijtegelt, Mel e. a., en die, vermits de aanhangers dier richting van de algemeene kerk werden buitengesloten, op een afscheiding uitliep, die zelfs, onder Ds. Scholte, naar Amerika de wijk nam en daar de vrijheid van geweten zocht, welke haar hier betwist werd. Het spreekt van zelf, dat juist door dezen dwang de partij in belangstelling toenam, haar geschriften bij duizenden onder alle klassen te meer verspreid werden en telkens nieuwe uitgaven beleefden. Hoe meer

trouwens deze richting veld won, des te sterker openbaarde zich ook de behoefte aan de andere zijde. De protestantsch-kerkelijke strijd over leerstukken kwam langzamerhand uit de studeerkamers naar buiten. Opmerkelijk is, wat, volgens Potgieter, Bakhuizen van den Brink, toenmaals student in de theologie, in 1831 daaromtrent als voorgevoelende in een brief schreef: „Ook dit vak (theologie) zal zeker eens ten onzent zijne revolutie zien aanbreken, naar rato niet minder dan de stormen welke de staatkundige wereld beroeren, en het is daarom voor ons, theologanten, zaak ons met staatkunde wat minder, ons met ons vak wat meer te bemoeien."

De godsdienstige lektuur en de kerkelijke twistschriften namen dien ten gevolge in den boekhandel al meer en meer een groote plaats in. Vele dezer geschriften hadden in den laatsten tijd een losser stijlvorm aangenomen dan waaraan men vroeger gewoon was. In den regel was de boekentaal nog een geheel andere dan de gesprokene geweest. Het voor de pers bestemde had iets schoolsch, iets deftigs, iets gemaakts, dat dikwijls de duidelijkheid, altoos de natuurlijkheid in den weg stond. De tijd zou aanbreken, dat ons proza zich plooien zou tot minder gekunstelde vormen en dat onze letterkunde aan nieuwe krachten nieuwen rijkdom ontleenen zou. Geel, Potgieter, Kneppelhout, Beets, Hasebroek, het jonge Holland trad op, en wel, opmerkenswaardig genoeg, in een humoristischen geest, aan onze natie overigens zoo vreemd, en beloofde een frissche toekomst van leven en beweging. Evenzeer was dit het geval met onze dichtkunst. Van 1830—39 duurde de glorietijd van een oudere school nog voort. Tollens was in zijn volle kracht en gaf bundels en losse gedichten, die bij duizenden en tienduizenden verkocht werden. De beide Klijn's, Spandaw, Borger, Staring, van Halmaël, van der Hoop, Oosterwijk Bruijn, de oude garde van den *Muzen-almanak* onder Immerzeel's leiding, waren nog altoos de gevierde zangers. De Belgische

omwenteling deed Helmers in herdruk herleven en gaf de vaderlandsche lier in handen van van Lennep, Withuijs, de Thouars en zooveel anderen, wier nationale ontboezemingen naar alle zijden zich wegen baanden. Maar te gelijk en daarnaast stond gaandeweg een jonger geslacht op, dat een machtige stem zou krijgen voor volgende jaren: Beets met zijn *Jose* en *Kuser* en zijn Byroniaansche liederen, Hasebroek en ter Haar met hun gevoelige, gemoedelijke zangen, ten Kate, van den Bergh, Benniuk Janssonius, Calisch met hun warme lyrische verzen, Helvetius v. d. Bergh en Burlage met hun geestige blijspelen, van Zeggelen met zijn luimige verhalen en liedekens.

Voegen wij daarbij den roman, de geliefkoosde lektuur van den huiselijken haard. Het was nog de welaangename tijd, dat slechts eenige weinige uitgevers zich op deze literatuur toelegden en, indien zij goede waar leverden, zeker konden zijn van een winstgevend debiet aan leesgezelschappen en partikulieren. Want bij het nog schaars bestaan van eerstgenoemden, schroomden deftige huisvaders niet, van tijd tot tijd voor hun gezin zich ook een goeden roman aan te schaffen. De werken van Jacob van Lennep, *de Pleegzoon*, *de Roos van Dekama*, *Ferdinand Huijck*, boeken uit het leven van eigen geschiedenis en karakter gegrepen, al kostten die zware groot 8° deelen betrekkelijk een handvol geld, behoorden te huis in de familie-bibliotheek van menig welgegoed burger. Voor het overige was de toevloed niet zoo groot, of de leeskringen hadden er voorts genoegzame plaats voor. De oorspronkelijke roman was in aanzien. Wolff en Deken's *Sara Burgerhart* kreeg een 4en druk; de *Kleine pligten* (van Mej. de Neufville), van Lennep's werken, van den Hage's, Drost's, Heldring's, Christemeijer's verhalen hadden aanzienlijke oplagen of herdrukken noodig. De romans van Dresselhuis, Krabbendam, Rob. v. d. Aa, van Buren Schele, Bosdijk, waren gewilde onderhoudende boeken. De

eerste werken van de schrijfsters Mej. Toussaint en Hasebroek (1838) werden met ingenomenheid begroet.

Maar al deze voortbrenselen van eigen bodem waren niet voldoende om den gretigen Hollandschen lezer te bevredigen. Om in de behoefte van huiselijke uitspannings-lektuur te voorzien heeft steeds het buitenland zijn hulp moeten leenen. Bij geen enkele onzer naburen — en dit heeft grooten invloed gehad op de ontwikkeling van onzen nationalen smaak en onze antinationale neigingen — bij geen enkele onzer naburen is het lezen, het lezen in het gezin, het lezen door middel van leesgezelschappen, zóó algemeen als het was en is bij ons. Een natuurlijk gevolg daarvan was, dat wij uit den vreemde hebben overgebracht wat wij te kort kwamen en op die wijs meer dan eenige andere natie vertrouwd zijn geworden met de literatuur van het buitenland. De keus nu van die aanvulling, het rondzien naar goede lektuur ter vertaling, het bespieden van den gang dier letterkunde buiten onze grenzen, en, bij het doen van een greep, zoowel de degelijkheid van gehalte als het persoonlijk voordeel te wikken en te wegen, is voor een groot deel de taak, de plicht, de verantwoordelijkheid geweest van onze uitgevers. Hun invloed in dit opzicht is buiten kijf; zij hebben evenveel eer van de leiding tot een goeden smaak bij het publiek, als dat zij de schuld dragen van dé lichtzinnige prikkeling van hartstochten en verbeelding, indien zij geldelijk profijt hooger laten gelden dan het besef van hun zedelijken en maatschappelijken plicht. — In het tijdvak dat wij bezig zijn te bespreken, vóór 1840, heeft ons land waarlijk over zijn uitgevers niet te klagen. Integendeel, firma's als G. J. A. Beijerinck, de Erven Bohn, de Erven Loosjes, W. van Boekeren, G. T. N. Suringar, hadden goede oogen en goede conscientiën. W Scott, Bulwer, Cooper, Marryat, Morier, James, Miss Edgeworth, Miss Bury, Miss Sedgwick, Miss Bray, Miss Trollope, Lady Blessington — het verdient opmerking dat Engeland zoo-

veel schrijvende vrouwen heeft voortgebracht, — Spindler, Tromlitz, Grosse, Bechstein, Stolle, Carol. Pichler, Rellstab (wiens 1812 vier drukken beleefde), Manzoni, Sagoskin, Ingemann (de laatsten een Italiaan, een Rus en een Deen), zijn beroemde namen, die hier te lande door bovengenoemde uitgevers bekend zijn geworden. Voor een deel lag het aan het kleiner getal onzer uitgevers en evenzeer aan hun meer degelijke opleiding, maar een feit is het, en wel een zeer hoog te waardeeren feit, dat bij de keus van vertalingen in die dagen in den regel, veel meer dan later, te rade werd gegaan met oordeel van smaak en geweten, en dat slechts nu en dan, uit een achterhoek, een roman van Paul de Kock te voorschijn kwam, die door solide debitanten met weerzin achteraf werd gehouden. Liever dan in een prikkelenden inhoud zochten zij een lokaas in een aantrekkelijken titel, en gebruikten daartoe meestal een dubbeltal, gelijk bij voorbeeld: *Eugenia*, of *de zegepraal over de liefde*, — *Isidora*, of *de hut in het bosch*, — *De Bandiet te Rome*, of *de standvastige gelieflden*, — *Adolf en Amalia*, of *Erkenning van een misstap*, — *De Hermitage van St. Jacob*, of *Voor God*, *den Koning en het Vaderland* enz.

Tot de kleinere speculatiën, die het eerst voor de hand lagen en die door winstgrage uitgevers gretig werden aangegrepen, begonnen te behooren allerlei goedkoope boekjes, die zich opwierpen om kennis te verspreiden omtrent menigte van wetenschappelijke en huishoudelijke belangen, en dat wel onder de titels van *Handleidingen*, *Gidsen*, *Raadgevers*, en zoo al meer. In den regel waren ze meer aangelegd op den kooplust van het publiek dan op degelijke waarde en waren te gemakkelijker te drukken, daar men ze slechts uit Duitschland of Engeland te ontbieden en te vertalen had. Beide landen gaven in die soort van fabriekwerk een schadelijk voorbeeld. Het groote debiet toch van zulke geschriften gaf aanleiding tot velerlei misbruik en zwendelarij. Een zekere Dr. Schöpffer,

in Duitschland, schreef voor allerlei kleine firma's al wat men maar verkoos. Hij fabriekte zulke volksboekjes bij de vleet, onder niet minder dan drie en dertig schuilnamen; vooral geneeskundige raadgevingen tegen slapeloosheid, hemorrhoïden, geslachtsziekten enz. enz.; en zijne vrouw deed hetzelfde, onder vijf aangenomen namen, met huishoudelijke handboekjes van onderscheiden aard. Zoo iets gebeurde ook hier meermalen, al was het niet op zoo brutale schaal.

Voor het overige was Nederland wellicht zelden zoo overvloedig in staatkundige- en volks-vlugschriften, als in dit tijdvak. De omstandigheden gaven er alle reden toe. Nimmer had ons vaderland koortsachtiger opgewondenheid beleefd dan in 1830 bij de uitbarsting van de Belgische revolutie en haar gevolgen. Het kalme Hollandsche gestel was door een drift aangegrepen, waarvoor men het ten eenenmale onvatbaar zou hebben geacht. De gansche natie, van groot tot klein, verkeerde in een soort van gejaagdheid, van hartstochtelijken gloed, in overspanning, dag aan dag. De Belgische opstand en de Hollandsche algemeene wapening in 1830; de tiendaagsche veldtocht, 3—13 Augustus 1831; de scheidsrechterlijke tusschentreding der groote mogendheden met haar befaamde 24 artikelen; de heldendood van van Speyk op de Schelde; de belegering der citadel van Antwerpen; de geldnood van den staat en zijn leening van 138 millioen; de benarde toestand van binnen en van buiten, die al dringender en dringender werd en aanleiding gaf tot een algemeenen bededag in December 1832, dat alles greep het volk aan tot in het binnenste van het gemoed. Bovenal was daarvan het eerste jaar, het jaar 1830, getuige. Wie tot 's lands verdediging tegen de trouwelooze muiters geen weerbare armen kon aanbrengen, stortte met onbegrensde mildheid zijn vrijwillige giften in de schatkist van den staat. Wie geen geld had bracht zijn goed, zelfs zijn liefste, zijn meest begeerde. De hoogleeraar N. G. van Kampen gaf zijn gouden

eerepenningen, die hij voor bekroonde verhandelingen verworven had. Zóó velen.

Ook de boekhandel bracht daarbij zijn vaderlandslievende offers. Maar niet in geld of goed alleen. Moge hier vermeld worden de aandoenlijk-grootsche houding van den boekhandelaar-dichter Marten Westerman, zooals die door de Bosch Kemper in zijn *Geschiedenis* vermeld wordt: „Toen op 's Konings roepstem „Te wapen!" Westermans drie zonen wedijverden, wie van hen zou uittrekken, daar de vader in zijn boekhandel de hulp van al zijn volwassen zoons niet kon missen, maakte hij aan de onzekerheid een einde, door te zeggen: „ik of gij driën!" En al zijne zonen trokken te velde. Een van hen sneuvelde voor Leuven. Toen door eene groote onvoorzigtigheid iemand, die niet wist dat een van 's mans zonen bij het 2e bataillon Jagers diende, hem een brief uit het leger lezen liet, waarin de dood van den jongen Westerman gemeld werd, stond de vader roerloos. Geen enkele traan welde uit zijn oog. Hij sprak slechts de woorden: „Ik had het mij van al de drie moeten voorstellen." Maar weinige dagen later waren zijne haren vergrijsd". — Het verhaal van zulk een Spartaansch zelfbedwang moge pijn doen in dagen van weelderige rust en zou zelfs aan het gevoel van een vader doen twijfelen; maar wie van den hoogen moed en de nationale opgewondenheid dier dagen heugenis draagt, en bovenal wie den braven, den gemoedelijken Westerman persoonlijk heeft mogen kennen, zal eerst kunnen beseffen wat vlijmende zielesmart in die woorden verkropt werden. Men leze: *Het geweer van mijn zoon* in zijn lateren dichtbundel, en „*Westermans beteekenis als letterkundige en kunstenaar*, waarmeê A. J de Bull het 17e deel van *de Tijd* opent — en men zal den edelen vader even diep beklagen als innig eerbiedigen.

Waar dergelijke feiten plaats hadden, behoeft het geen verdere opheldering, hoe het kwam dat de boekhandel in die dagen zoo overvloedig was in geschriften van den dag. Het sneeuwde over

het land van allerlei gedrukte bladen. De staatkunde had elk oogenblik tot den algemeenen geest iets te zeggen; en die geest was onvermoeid in het hooren. G. K. van Hogendorp gaf van October 1830 tot Januari 1831 niet minder dan 13 brochures in het licht; Mr. S. P. Lipman 7, en in verhouding Donker Curtius, de Man, Fockema, van Breugel, Groen van Prinsterer, Thorbecke en zooveel anderen, genaamden en naamverzwijgenden. Schier talloos waren de nationale ontboezemingen van dichters als van Lennep, Tollens, Loots, Klijn, Boxman, van der Hoop, de Thouars, Withuijs, van den Bergh — wie telt ze. De koningskroon en het Nederlandsche wapenschild werden als bedolven onder de papieren blijken van aanhankelijkheid en volksliefde.

Andere tijdsomstandigheden lokten eveneens een grooter of kleiner aantal van vlugschriften uit. Daartoe behoorden bovenal de Fransche omwenteling in 1830; de voorstellen tot herziening der grondwet, van het burgerlijk wetboek, van het wetboek van koophandel en van de rechterlijke organisatie, in 1830 en 1831; het optreden van den Gouverneur-generaal van den Bosch en zijn hervormings-plannen ten opzichte van Ned.-Indie, in 1831; de verschijning der cholera in Europa, 1831; de vervolging der afgescheidenen van de gereformeerde kerk (de Cocq en Scholte) 1835, en de eindelijke erkenning dier gemeente vier jaar later; het 2e eeuwfeest der Utrechtsche hoogeschool, 1836; de stormen en dijkbreuken in December 1836; de dood van de koningin, gemalin van Willem I, 1837; de 25 jarige regeering des konings, 1838; de voorstellen omtrent de veranderingen in het tarief van uit-, in- en doorvoer; het geneeskundig staatstoezicht en de financiëele rijksplannen, 1838; het voorstel tot den aanleg van een spoorweg van Amsterdam naar Arnhem, tot het droogmaken van het Haarlemmermeer en tot verbetering van het muntwezen, 1838; de aandrang tot het eindelijk aannemen der gewijzigde 24 artikelen

van het Belgisch traktaat, 1839; het huwelijk van den erfprins (Willem III), 1839; de opening van den spoorweg tusschen Amsterdam en Haarlem, 1839; de voorstellen ter grondwets-herziening, 1839; en in dat zelfde jaar de kwaadwillige opruiing tegen de regeering van koning Willem I, ten gevolge van de benarde staatsfinanciën en het huwelijk met de gravin d'Oultremont.

Deze vlugschriften-literatuur, even onderscheiden in vorm als in onderwerpen en schrijftrant, nam in den boekhandel een niet geringe plaats in, vooral in den tijd, toen de dagbladen zich nog alleen tot kleinere berichten bepaalden. Wellicht is, betrekkelijk, daarin geen land overvloediger dan Nederland. Het papieren schroot is ten allen tijde hier, ten goede en ten kwade, met volle laag over de hoofden en in de harten van het publiek losgebrand.

Aan kinderboekjes was tot heden toe, vooral wat den uiterlijken vorm betreft, niet veel zorg besteed. Zij waren een onderdeel van den boekhandel en verschenen doorgaans bij uitgevers van den derden of vierden rang. Na 1830 komt hierin een merkwaardige verbetering. De uitmuntende verhalen van den Duitschen kanunnik C. Schmidt, *De hoppebloesems*, *De kersavond*, *De kanarie*, *Het verloren kind*, *Rosa van Tannenburg*, *De paascheijeren*, *De jonge kluizenaar*, *Fernando*, *De betooverde eijeren*, *Eustachius* en zooveel anderen, werden door het jonge volkje verslonden en moesten herhaaldelijk herdrukt worden. De uitgevers ten Brink & de Vries en G. J. A. Beijerinck zorgden daarbij voor een sierlijk uiterlijk en legden zich met buitengewone zorg op dezen tak van handel toe. Weldra werden zij op dien weg gevolgd door H. Frijlink, G. Portielje, de Erven Bohn, W. van Boekeren, Schalekamp en andere eerste firma's, die als het ware een onderlingen wedstrijd aangingen om den kinderen degelijke lektuur en hoogst bevallige boekjes in handen te geven, hetzij vertaald uit den vreemde, hetzij bewerkt door oorspronke-

lijke vaderlandsche schrijvers. Zoo verschenen achtereenvolgens een aantal kinderboekjes van Nieritz, v. Muller, Blanchard, Bouilly, Campe, Schoppe, maar ook van welbekende Hollandsche schrijvers en schrijfsters, als Robidé van der Aa, Arrenberg, Best, Engelb. Gerrits, Dusseau, Lastdrager, Biben, van Spall, Goeverneur, Petronella Moens, Mevr. Boeseken Peltenburg, Mevr. v. Meerten Schilperoort en anderen. Ook de prentenboekjes voor jeugdiger kleinen begonnen een geheele hervorming te ondergaan. Vooral de firma's Beijerinck en Frijlink legden zich erop toe, om aantrekkelijke figuren en groepen te kiezen tot plaatjes voor kinderboekjes en daarbij een tekst te voegen, die kinderlijk-bevattelijk was en spoedig van buiten geleerd kon worden. Zoo kregen die boekskens een zeker burgerrecht in de woonkamers en loonden hun uitvinders meestal met een overvloedig debiet.

De tijdschriften *Philarete* en *de Leidsman der jeugd* vonden een ernstigen mededinger in het *Hollandsch Penning-magazijn voor de jeugd*, dat van 1835—52 zich in algemeene gunst verheugen mocht.

Een andere handelstak, maar van nog meer gewicht, was die in school- en catechisatieboekjes. [1] In de kwijnende jaren onder en even na de Fransche overheersching, toen er zoo bitter weinig te verdienen viel, was de handel in schoolgoed, naast dien in bijbels, gezangboeken enz., een van de schrale bronnen, die nog iets opleverden. Dergelijke artikelen waren bijna de eenige behoeften, waaraan, bij hoeveel bezuiniging op weelde ook, voldaan moest worden. Bovenal was de hervorming van onderwijs en school-

[1] Een overzicht van de schoolboekjes, die in den loop dezer halve eeuw verschenen zijn, wij herhalen het, is de stof voor een hoogst belangrijke studie, die aan een beter bevoegde wordt overgelaten. Daarvoor biedt een rijke bron aan o. a. de bibliotheek van het Nederlandsch Onderwijzers-genootschap, thans geplaatst in de Universiteits-bibliotheek te Amsterdam.

wezen voor den boekhandel van groot gewicht. Terwijl, zelfs in het laatst der vorige eeuw nog, het lager onderwijs op zulk een laag peil stond, dat de leerboeken op de scholen zich veelal bepaalden tot den Heidelbergschen catechismus, eenige verhalen aan den bijbel ontleend en dergelijke schriftuurlijke lectuur, werd allengs de behoefte gevoeld aan eenvoudiger leermiddelen, en was het vooral naar aanleiding der bemoeiingen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, dat er een aantal betere schoolboekjes in het licht werden gegeven, gelijk die van Martinet, Perponcher, Hier. van Alphen, Wester, Swildens, Nieuwold, Schneither, Aeneae, van Bolhuis, Buijs, Hulshoff, Verwey, Adriani, v. d. Berg en zooveel anderen. Naarmate die hervorming, vooral na de verordening van 1806, zich naar alle richtingen over het geheele land uitstrekte, werd die handel al meer en meer van beteekenis. Geen wonder, dat de handen zich repten om hiermede een sobere bete broods machtig te worden. Geen wonder ook, dat op het schrale veld van oogst wel eens daden werden gepleegd en praktijken plaats grepen, die niet zouden gedaan zijn, indien de algemeene akker vruchtbaarder geweest ware, maar die niettemin in strijd waren met eerlijkheid en goede broederlijke trouw; dat er in één woord op dit gebied, hetgeen anders bijna nooit gebeurde, binnen eigen kleinen kring wel eens nadruk gepleegd werd. Van hoeveel gewicht het was schoolboeken als een der belangrijkste fondsartikelen tegen dezen roof te beschermen, ook in de tijdvakken die wij te overzien hebben, noemen wij alleen de volgende titels, aan de boekenlijst van 1835 ontleend: de werkjes van Wester: *Leeslesjes* 27e druk; 1*e*, 2*e* en 3*e Spelboekje* 22e druk: 4*e Spelboekje* 23e druk; *Mengelstoffen* 15e druk; *A, B, C boekje* 17e druk; *Gezangen* 19e druk; *Kleine Jan* 9e druk; v. Heijningen Bosch, *Kleine kindervriend* 29e druk; Anslijn, *Leesboek* 13e druk; Anslijn, *N. Spel- en Leesboekje* 14e druk; Muijt, *Spel- en Leesboekje* 6e druk; v. d.

Berg, *Bijbelsche Historievragen* 48e druk; Anslijn, *De brave Hendrik* 13e druk; Anslijn, *Raadgeving* 10e druk; Anslijn, *De brave Maria* 11e druk; v. Heijningen Bosch, *Moeder Anna* 13e druk.

In 1831 bood W. Brave Senr. het schoolboekje van van Heijningen Bosch, *Vader Jacob*, bij circulaire den boekhandel te koop aan en meldde daarbij, dat hij, sinds den 1en druk in 1807, dat werkje 22maal herdrukt had, te samen ten getale van 185.500 exemplaren; elke oplaag kostte *f* 780.— en leverde een zuivere winst op van *f* 1020.—. Inderdaad geen verwerpelijke kopij, hoe klein ook. Hij vroeg voor het kopijrecht dan ook de ronde, en voor dien tijd aanzienlijke som van *f* 5000.—.

Aan de bescherming van dergelijke kapitale fondsartikelen hadden wij, spoedig na het herstel van ons koninkrijk, de oprichting te danken van de „Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels", die zoo veel tot de latere regeling van den handel heeft bijgedragen.

HANDELS-TOESTAND.

De beide volgende afdeelingen, *Handelstoestand* en *Geschillen. De Vereeniging*, zouden eigenlijk bijeen behooren. Zij bevatten gelijksoortige, soms dezelfde onderwerpen. Zij zijn alleen gesplitst, om alles wat onmiddellijk van de Vereeniging uitging eenigszins afzonderlijk te houden. Desniettemin was de Vereeniging vaak ook gemoeid in zaken onder den eersten titel behandeld.

Wie een volledige geschiedenis van de Vereeniging ter hand zou willen nemen, vindt daartoe nog overvloedig stof in haar archief.

INHOUD.

Ontwikkeling van nieuw leven. — Langzaamheid van handelsverkeer. — Verouderde gewoonten.

Na de vestiging van ons koninkrijk in 1815 begint voor den Nederlandschen boekhandel, even als voor ons geheele volksleven, een nieuw tijdvak.

Dat België een deel van dat koninkrijk zou uitmaken, toen

op het Weener congres de mogendheden een nieuwe kaart van Europa ontwierpen, mocht uit een staatkundig oogpunt goed gezien zijn, voor onzen boekhandel was die toevoeging van weinig beteekenis. De Belgische broederen waren door taal, door godsdienst, door geheel andere zeden en behoeften zoo van ons onderscheiden, dat zij, wat letterkunde en boekhandel betreft, bijna niets met ons gemeen hadden. De Hollandsche boekhandel zou zich, op een enkele uitzondering na, binnen den kring onzer noordelijke provinciën blijven bewegen.

Ook was het er ver van af, dat reeds dadelijk bij het herstel onzer onafhankelijkheid een vak als de boekhandel een levendig, bloeiend bedrijf kon worden. Daartoe had ons volk, stoffelijk en geestelijk, veel te veel geleden. De Fransche overheersching had het nationaal kapitaal vrij wat besnoeid; alle uitgaven van weelde dienden, althans vooreerst, zooveel mogelijk te worden ingekrompen, ten einde door zuinigheid en spaarzaamheid de geleden verliezen te boven te komen. En dat die bezuiniging allereerst op het koopen van boeken toegepast werd, lag voor de hand. Maar ook de geest getuigde nog weinig. De tijd, die pas achter ons lag, was veel te onrustig, veel te drukkend, in sommige opzichten ook veel te hartstochtelijk geweest, dan dat de studeerkamer zoo op eens de stille kweekplaats kon worden van wetenschap en letterkunde. Alles had tijd en kalmte noodig om op zijn verhaal te komen, en jaren zouden er nog moeten verloopen eer schrijvers boeken schreven en uitgevers moed hadden tot het opzetten van kloeke ondernemingen.

Hiermeê mag niet gezegd zijn, dat de boekhandel tusschen 1815 en 1830 zoo goed als dood was. Volstrekt niet. Enkele firma's waren tegen den stroom blijven oproeien en hadden bewijzen geleverd van voorbeeldige krachtsinspanning. J. Allart te Amsterdam en later zijn weduwe te Delft, J. Immerzeel te 's Gravenhage, François Bohn te Haarlem, D. du Mortier te Leiden,

Joh. Altheer te Utrecht, C. G. Sulpke, de Wed. Warnars & Zn., J. den Hengst te Amsterdam, Blussé & van Braam te Dordrecht, Joh. Oomkens te Groningen, J. F. Thieme te Zutfen e. a. hadden, tegen wind en weêr in, de eer van den handel opgehouden en zelfs ondernemingen tot stand weten te brengen als later tijd zou kunnen benijden. Mannen van verschillende wetenschap en letteren hadden hun naam hoog blijven houden, en bovenal had onze vaderlandsche dichtkunst in de troebele dagen een bloeitijd doorleefd. Maar in dezen tijd van weder oplevende liefde tot het beoefenen van studie en kunst was het er trouwens ver van af, dat het groote publiek op eenmaal in deze herboren neiging deelde. Auteurs en uitgevers hadden wel degelijk een strijd te strijden om hun boeken verkocht te krijgen. Enkele bevoorrechten uitgezonderd, was het debiet van verreweg de meeste boeken uiterst gering en moesten er allerlei hulpmiddelen gebezigd worden om het zoo ver te brengen, dat de kosten van een uitgaaf zoo niet eenige winst afwierpen, dan althans gedekt werden. Een natuurlijk gevolg van deze mindere erkenning door de groote menigte was, dat de mannen van de pers zich in groepen aaneensloten en door onderlinge verheerlijking elkander trachtten te vergoeden wat zij in het publiek te kort kwamen. Genootschappen en vereenigingen waren aan de orde van den dag, en de bloemekens van lof en hulde lagen daar voor de leden voor het grijpen. Eens anders werk opschroeven en opvijzelen was de gereede weg om op eigen beurt opgeschroefd en opgevijzeld te worden. De kritiek, die zich eerst volkomen onafhankelijk deed gelden met de verschijning van *de Gids*, was niet altoos van eenzijdigheid en partijdigheid vrij te pleiten. Het ging nog aan, om van de goede vrienden gunstige beoordeelingen te krijgen in tijdschriften zooals *de Letteroefeningen* en *de Recensent*. Meestal ook werden die niet eens afgewacht, maar verschenen de boeken, wetenschappelijke zoowel als letterkundige, ingeleid door een voorbericht van een aanprij-

zend vriend, die, veelal vrij breedsprakig en langwijlig, betoogde welk meesterstuk er in de volgende bladen te vinden was. De uitgevers van hun kant moedigden dergelijke praktijken in hun voordeel niet weinig aan. Zij namen zelfs een toen nog nieuw middel te baat, om door vooruitgezonden prospectussen de aanstaande verschijning van het een of ander belangrijk drukwerk met den noodigen ophef aan te kondigen. In alle soorten van netten moesten de koopers gevangen worden, al bleek ook het uitgestrooide lokaas spoedig den lichtgeloovige te hebben beet gehad. De uitdrukking, het „voorzien in een dringende behoefte" werd in die dagen uitgevonden en tot gemeenwoord gemaakt. Zinnen als: „Iets tot aanprijzing dezes werks te willen zeggen, zoude niet alleen overtollig, maar zelfs beleedigend zijn voor schrijver en lezer", kregen burgerrecht. „Hoe vele uitmuntende geschriften (in dit of dat vak) in dezen vruchtbaren tijd het licht hebben mogen zien, geen gewis komt in voortreffelijkheid nabij aan....." was een regel, dien de zetter voor elk voorbericht klaar had. In het door een vriend, J. van Spaan, bezorgde prospectus van een bundel verzen eens dichters, wien een bekroning ten deel gevallen was bij het Haagsche genootschap „Kunstliefde spaart geen vlijt", vinden wij deze bescheiden aanprijzing:

Ziet hier een waar Poëet, een Schepper in de Kunst,
Een Eenling zijner eeuw, een toonbeeld van Gods gunst,
Een noesten arbeidsman, uit slijk en stof verheven,
Ten Dichtorakel aan het Haagsche Koor gegeven.
Bewonder in Van Dijk een Zanger, even groot
Als Abtwouds nachtegaal, de nooit volroemde Poot!
Zoo kon Vernuft en Kunst, door onbeperkt vermogen,
De laagste menschen tot den Godenstand verhoogen!

Waaraan de dichter-zelf de nederigheid had een couplet toe te voegen, aldus beginnende:

Dus pronkt mijn aangezigt in Neêrlands Dichtrenrij,
Wijl ik naar 't oordeel van de Haagsche Maatschappij
Den grooten Dichter Poot in dichtkunst evenaarde.

Zulke dingen gebeurden nog in 1830.

Nog een ander staaltje, dat tevens den tijd teekent. G. J. A. Beijerinck, een onzer deftigste en degelijkste uitgevers, gaf een roman uit, getiteld *Vader Klemens*, uit het Engelsch vertaald. Hij baande dat boek den weg, mede door een prospectus, hetwelk den inhoud teruggaf van een beoordeeling in de *Godgeleerde Bijdragen*, aanvangende met de woorden: „Een Roman, zoo het schijnt op eene ware geschiedenis gegrond. — En die zal men in de *Godgeleerde Bijdragen* gaan aankondigen en beoordeelen!? O tijden! O zeden! Dat kan er immers niet door. Romannenlectuur in verband met de Godgeleerdheid! *IJdele* Romannenlectuur en *Heilige* Godgeleerdheid! Welk een contrast! — Doch, bedaard, mijn Vriend! Wees niet bevooroordeeld en hoor. Romans en Romannen-lectuur kunnen geene onbepaalde aanbeveling vinden in Godgeleerde Bijdragen — maar er is onderscheid tusschen Romans en Romannen-lectuur. En lees eerst wat wij van en over deze dingen zeggen zullen. Bedriegen wij ons niet, dan zegt gij, zoo gij hooren wilt, aan het einde: „Ik ben blijde, dat men mij op dit boek opmerkzaam heeft gemaakt. Dat wil ik koopen en lezen en bekend maken en aanprijzen, waar ik maar kan!"

Waar de prospectussen uit die dagen zoo spreken, is niets meer noodig tot bewijs, dat de snorkerij om des debiets wille geen uitvinding van den laatsten tijd is.

Langzamerhand opende zich voor den boekhandel een blijder verschiet. De geschokte staat kwam tot verademing; algemeene handel en nijverheid begonnen zich vrijer te ontwikkelen; er werd weder geld verdiend; de welvaart nam toe. Het oude huiselijke

leven hernam zijn rechten: de eigen haard, niet langer verstoord door staatkundige partijschap en angstige zorg, herkreeg zijn rustige gezelligheid met al de daarmeê verbondene behoeften. De zucht naar ontwikkeling en lektuur deed zich in ons goed Holland gelden als van ouds, en als tot een nieuw leven ontwaakten wetenschap en letteren.

Met 1830 begint voor ons land een geheel nieuw tijdvak van nationaal bestaan. De Belgische omwenteling had den vaderlandschen geest wakker geroepen. De rustige Nederlandsche burger had gevoeld hoe warm zijn bloed gisten kon. De afscheiding van de Belgen sloot de Hollanders te nauwer aaneen: een geestdrift van broederschap, van vaderlandsliefde, van een ontwaakte veerkracht was vaardig geworden over ons geheele volk. De tiendaagsche veldtocht, door de bloem van onze jongelingschap meêgemaakt, moge geen land veroverd hebben, hij deed veel beter: hij riep het jong Holland tot een beweging, tot een warmte, tot een frisch en fier leven, dat zich op het terrein des vredes veel weldadiger toonen zou dan op een oorlogsveld.

Daar kwam buitenlandsche invloed bij. Zin voor letteren en kunst had zich ook bij onze naburen als op eenmaal in volle opgewektheid geopenbaard. Engeland was gaan dwepen met zijn vergeten Shakespeare, zijn Byron, Walter Scott. Frankrijk was opgewonden door de taal van Victor Hugo, Lamartine, Barbier, Béranger. Ieder volk had zijn karakter, zijn eigenaardigheid door zijn schrijvers en dichters opgerakeld gezien, en uit de vadsigheid, die een langdurige overheersching over geheel Europa had nagelaten, verhieven zich plotseling alle nationaliteiten, als in herboren zelfbewustheid en kracht.

Hier te lande, waar men van ouds gewoon was meer dan elders aan vreemde talen een zeker burgerrecht toe te kennen, werd naar al die stemmen geluisterd en bleef haar invloed niet achterwege. De behoefte om zich zelf te zijn en zich uit te spreken vermengde

zich met de sympathiën voor het buitenland, en zoo ontwikkelde zich hier, om voor het oogenblik alleen van de letteren te spreken, een gedeeltelijk nagevolgde, maar overigens volkomen vaderlandsche romantiek in de werken van van Lennep, Drost, Oltmans, Mej. Toussaint, en een hier en daar ontleende, maar te gelijk frissche dichtvorm in de bundels van Beets, Hasebroek, ten Kate, van den Bergh, Hofdijk. Een gansche menigte jonge talenten, werkende naar eigen richting en trant, sloot zich hierbij aan. Sinds 1830 was een nieuwe lente aangebroken. Overvloedig en in rijke schakeering toonde zij haar bloesems. En met haar ging ook de boekhandel een nieuwen tijd van vruchtbaren arbeid te gemoet.

Zijn hervorming zou evenwel eerst langzaam plaats hebben. Hij was nog te veel aan oude vormen gebonden, om dat nieuwe leven op eenmaal te kunnen aannemen.

Tot in het midden van deze eeuw, vóór de invoering der spoorwegen, had de boekhandel al heel weinig, en dan nog wel zeer gebrekkige gemeenschapsmiddelen. Boekenlijsten om het uitgegevene bij het publiek bekend te maken, waren er bijna niet. Advertentiën in de bestaande couranten waren te duur, en het uitzenden van commissiegoed werd eer tegengewerkt dan uitgelokt. Meestal eenmaal per maand kregen de kleinere boekverkoopers in de steden, en meest allen in de provincie-steden, een pak van hun hoofdcorrespondent te Amsterdam, die alles voor hen in ontvangst nam, verzond, weêr terug ontving, in één woord de noodzakelijke middenpersoon was, door wiens tusschenkomst alle handel heen en weêr gebeuren moest. Omdat er zoo weinig uitkwam en de vrachten zoo opliepen, zag men op tegen de kosten van vervoer, werd de langzame maar goedkoopste weg van beurtschip of pakschuit verkozen boven de diligence, en werden bestellingen verzameld dagen, soms weken lang, totdat er een pakje van bijeen was, niet om per post, maar om

bij gelegenheid, of bij het zoogenaamde maandgoed, verzonden te worden. Zoo kon het soms in de buitensteden twee volle maanden duren eer een particulier ontving wat hij bij zijn boekverkooper besteld had. En men onderwierp zich daaraan met lijdzaamheid, omdat dit nu eenmaal niet anders kon en de concurrentie onder de boekverkoopers te weinig was dan dat men bij een ander kon wachten wat de een niet gewoon was te doen. Als een paar voorbeelden van den tragen en gebrekkigen gang van zaken, deelen wij meê, dat nog in 1836 de boekverkooper Schouten te Oudewater verzoekt, hem toch voortaan volstrekt geen catalogen, fondslijsten, circulaires of wat het ook zij, langs een anderen weg te zenden dan dien van zijn hoofdcorrespondent te Amsterdam, en dus ook niet, wat nog al eens gebeurde, franco per post, „aangezien er ter zijner stede *geen Distributie of Postkantoor bestaat* en hij alle brieven en drukwerk, ofschoon door den afzender gefrankeerd, met zware extra kosten, dus tot zijn groot nadeel, per loopenden bode van het postkantoor te Gouda moet ontvangen." — In hetzelfde jaar dringt een der grootste firma's, die van Joh. Noman & Zn. te Zalt-Bommel, er op aan, dat men haar geen pakjes per diligence, maar alleen „per beurtschipper" toezende. — In 1830 bericht de firma Gustaaf Lenssen te Maastricht in het *Nieuwsblad* aan haar begunstigers in Oud-Nederland, dat zij thans, door de opening en de geregelde vaart op de Zuid-Willemsvaart, in staat gesteld is, om de haar gevraagde goederen „in den tijd van drie dagen" te 's Hertogenbosch te bezorgen."

Het publiek, hoe gaarne het ook vlugger bediend ware, schikte zich in dezen slakkengang; men mocht er soms over klagen, maar men had geen moed tot afdoende maatregelen. Want, vreemd genoeg, het vak van boekverkooper werd vroeger hier te lande altijd meer als een soort van maatschappelijke betrekking, dan als een vak van handel beschouwd. Men koos zijn boekverkooper, even als men

zijn dokter, zijn notaris of zijn apotheker koos. Die keus geschiedde als het ware voor het leven, en er moest al heel wat gebeuren eer men van dien sleurgang afging. De eenmaal zoo aangestelde had daardoor een zeker soort van recht verkregen en durfde dat handhaven tegenover zijn begunstiger en tegenover zijn beroepsgenooten. Mijnheer A. zou voor geen geld van boekverkooper veranderen, al roemde mijnheer B. er op, dat hij bij den zijnen zooveel beter bediend werd; en de boekverkooper C. riep hemel en aarde tot getuigen, als zijn stadgenoot, de jonge confrater D., de schandelijke onderkruiperij gepleegd had van bij mijnheer A. of B. een boek op bezien te sturen. — Boeken te verkoopen buiten de wallen van eigen woonplaats werd met een daad van roof gelijk gesteld; ja zoo broederlijk gemoedelijk was de eene confrater ten overstaan van den ander, zelfs in een ver verwijderde plaats, of liever zoo bang voor opspraak, dat hij ook vervolgwerken aan dezen ter levering opdroeg voor een vroeger stadgenoot die daarheen metterwoon verhuisd was. Het publiek, dat buiten den boekhandel stond, moest zelfs met deze edelmoedige confraterlijke verhouding gemoeid worden, en in menig prospectus, aan het publiek gericht, verklaart de uitgever, om zijne firma eer aan te doen, in zijne voorwaarden van inteekening, „dat hij op die plaatsen, waar soliede boekhandelaren gevestigd zijn, zelf geene exemplaren aan particulieren zal afleveren."

Met dergelijke banden was de debiethandel niet altoos een voordeelige broodwinning. Vooral niet bij de zuinige winst, die door de uitgevers werd afgestaan en die nog verminderd werd door de hooge vrachten van vervoer. Meer dan 20°/₀ werd nooit verleend; veeleer werd daar nog op beknibbeld, vooral bij tijdschriften. Het *Nederlandsch Magazijn* werd bij zijn vestiging in 1834 berekend per kwartaal op *f* 1.25 verk. *f* 1.50, met één premie-ex. op de 12, terwijl elke drie maanden over het verschuldigde beschikt werd en de proefafleveringen, om meê te

werken, tegen 10 cents berekend werden. Het *Penning-magazijn voor de jeugd*, in hetzelfde jaar, gaf maar één premie op de 25. De *Aardbol*, in 1836, werd vrijgeviger en bood $^{13}/_{12}$, $^{28}/_{25}$, $^{57}/_{50}$, $^{115}/_{100}$, met een prijs van *f* 4.25, verk. *f* 5.— en met halfjaarlijksche betaling. Gaandeweg werd de uitgever met premiën iets ruimer, maar gaf die dan niet in geld, maar in boeken uit zijn fonds, een toenadering, die wel gevolgd werd, maar niettemin bij menigeen ergernis wekte als een inkruipsel ten laste der uitgevers. G. Portielje was in 1837 een van de eersten, die één premie op de zeven exx. afstond bij de uitgaaf van het *Leven van Luther* door Lublink Weddik, in afleveringen, en maakte dan ook nog al eenigen ophef van die mildheid, door met groote cijfers er op te wijzen, hoe men nu op 7 exx. van een boek van *f* 7.— de voorbeeldelooze winst van *f* 14.72 behalen kon. De uitgever W. van Boekeren achtte die premie te hoog en trachtte die bij zijn uitgaaf van Rellstab, *Het jaar* 1812, 2e druk 1838, te herleiden tot 7 à 6½ en gaf dan tot verdere aanmoediging een ouden roman van W. Scott ten beste. Zoo werd door verschillende uitgevers ook aan dien debitant, die op het een of ander werk bij inteekening het grootste aantal koopers aanbracht, een keus van oude fondsartikelen tegen een (vroegere) waarde van *f* 20.— of *f* 25.— tot lokaas aangeboden. — Debitanten werden in die dagen waarlijk nog niet verwend.

In weerwil van de nieuwere handelsbegrippen, die door de gansche maatschappij al meer en meer begonnen door te dringen, begrippen van vrijheid en onafhankelijkheid, veel te lang door de Fransche overheersching en door den sleur der gewoonte in toom gehouden, was en bleef de boekhandel zeker wel de allertraagste om in eenige hervorming meê te doen. Hij bleef nog altoos een zeker gild, welks leden een soort van broederschap uitmaakten, dat zijn overleveringen en „usances" had, dat leefde

onder deels onbeschrevene maar desniettemin algemeen aangenomen wetten, en dat zich als van zelf boog onder het gezag van de onderlinge beoordeeling. De oprichting van de Vereeniging had in dat opzicht in den beginne eer kwaad dan goed gedaan. Zij oefende niet alleen een vaderlijk gezag, maar evenzeer een vaderlijke tucht uit; zij schroomde niet, aan haar leden en ook aan hen die geen leden waren, nu en dan een vrij scherpe berisping en terechtwijzing toe te dienen en met haar straf te dreigen, indien men, naar haar oordeel, „op dezen schadelijken en schandelijken" weg durfde voortgaan. En zoo bleef ieder jong boekverkooper binnen de perken door de ouderen gesteld, zonder den moed te hebben daar eenigszins buiten te gaan. Hij was een deel van het groote geheel, daarvan afhankelijk en steeds onder de vrees iets te zullen doen hetgeen aan den algemeenen boekhandel, of aan de vierschaar van de Vereeniging zou kunnen mishagen. In zeker opzicht gaf dit aan onzen handel een zekere eenheid van orde en gewoonte, die verschillende kwade praktijken in bedwang hield, maar aan de andere zijde belemmerde het in groote maat de vrijheid en het meêgaan met den tijd. Men ging met dit onderling toezicht zelfs zoo ver, dat er nog in 1837 ernstig spraak van was om uit den boekhandel zes firma's, drie uit Amsterdam en drie uit de buitensteden, te benoemen met de opdracht, om te beslissen of een jongmensch, die zich wilde vestigen, onder de algemeene correspondentie zou opgenomen worden of niet en, bij vergunning, gedurende de eerste jaren een zeker soort van voogdij over hem te oefenen, totdat hij door het stipt nakomen van zijn plichten getoond had op eigen beenen te kunnen voortgaan.

Onder die plichten behoorde in voorname plaats het nooit verkoopen van eenig boek onder den vastgestelden prijs. Het mocht jaren lang in den winkel hebben gestaan, verlegen en oud geworden zijn, zoolang het onopengesneden en ongelezen was bleef het nieuw. Oude boeken, dat wil zeggen gelezen of verouderde

boeken, mochten bij uitzondering verkocht worden door antiquaren en auctionarissen, die op hun eigen gebied gehandhaafd moesten worden; maar een gewoon boekverkooper, die zich aan dergelijk wanbedrijf bezondigde, kon er op rekenen eerlang zijn naam gebrandmerkt te vinden in het *Nieuwsblad*. Slechts enkele firma's waren van dezen regel uitgesloten: zij namelijk, die gewoon waren op fondsveilingen restanten te koopen en deze weêr bij aanbieding te plaatsen. Deze waren de eerste vertegenwoordigers, maar altoos onder boekverkoopers, van den later zoo bloeienden tweede-hands-handel. Onder deze behoorden, reeds in 1836, C. J. Koster, aan de Haringpakkerij, en Gebr. Koster, aan de Leliegracht, te Amsterdam, met A. van Alphen te Delft en J. H. van der Beek te 's Gravenhage.

Evenzoo lagen de uitgevers onder strengen dwang. Aan het verkoopen van fondsen, vóór de eigenaar failliet of dood was, werd niet gedacht. De boeken moesten met hun uitgevers als het ware vergroeien en kwamen nooit vrij, tenzij hij die ze ter perse gelegd had door een niet te keeren ongeval hun ontvallen was. Dan eerst kwamen zij ter markt en konden, ten uitverkoop of ten herdruk, in andere handen overgaan. Onder deze wet van gewoonte gebukt, kregen de grootere uitgevers natuurlijk zolders vol boeken, waar zij geen weg meê wisten en die met elk jaar in waarde verminderden. En zoo kwam, ter gedeeltelijke opruiming althans, het aanbieden van „stellen" in de mode, dat eerst hevig gegispt, maar van lieverleê toegelaten werd, omdat het aan beide kanten, voor uitgever en debitant, voordeel beloofde. Die stellen bestonden uit de samenvoeging van een tien- of vijftiental gelijksoortige of uiteenloopende werken, die voor de helft of een derde van den partikulieren prijs den boekhandel, maar bij uitsluiting den boekhandel, werden aangeboden tegen betaling op drie maanden. Zulke boeken werden nochtans van een kennelijk teeken, een stempeltje of figuurtje, op den titel of

op het achterblad voorzien, opdat ieder handelsbroeder zich zou kunnen vergewissen, dat de verkooper gerechtigd was, die voor iets minder dan den gewonen prijs van de hand te zetten en geen misdrijf pleegde; ook, opdat ze den uitgever niet tegen den gewonen boekverkoopersprijs zouden kunnen worden teruggezonden. Deze aanbiedingen, vooral van reisbeschrijvingen en romans, legden den grond tot de groote uitbreiding van leesbibliotheken, maar gaven te gelijk aanleiding tot scherpe klachten, in geval soms deze of gene zich verstout had een partikulier leesgezelschap in de rechten der prijsvermindering te laten deelen.

Een ander middel tot debiet was het in zwang gekomen premiestelsel, dat voor uitgevers het roekeloos in commissie-zenden eenigermate verminderde en den ijverigen debitant wat meer winst gaf. Vóór de uitgaaf begon men een aanbieding voor rekening te doen, met extra rabat en een halve premie op de 4, een heele op de 6, en zoo bij opklimming met grooter getallen exemplaren. Het 7 à 6, als iets nieuws en voordeeligs, lag op ieders lippen en gaf den boekverkooper Pluim de Jager het volgende liedje in de pen, dat bij elken Vereenigings-maaltijd met de noodige warmte opgedreund werd:

Wat men zoekt op markt of straten,
Wat men ons te koopen biedt;
Wat men kort of lang mag praten,
Zes à *zeven* krijgt men niet.
Bij den handelaar in bieren,
Bij den koopman in den wijn,
In effecten of papieren
Zes zal nimmer *zeven* zijn.

Neen, slechts *wij* zien nooit op ééntje,
Wij slechts zijn zoo mild en goed:

Even als een kuisch Heleentje
Somtijds met haar kusjes doet.
Loop maar als een jagthond zoeken,
Preek vrij als Demosthenes,
Slechts bij *handelaars in boeken*
Krijgt men *zeven tegen zes.*

Ook dit gebruik trouwens kreeg zijn keerzij. Bij kleinigheden kon zulk een gratis-exemplaar er licht op overschieten, maar bij kostbaarder werken ging dat bezwaarlijk, en zulks gaf vrij wat gekibbel, aangezien sommige debitanten het gingen beschouwen als een handelsrecht, ja zelfs bij de afrekening het op de verkochte commissie-exemplaren toepasten.

Daartegenover begon een dwangmiddel van de zijde der uitgevers kwaad bloed te zetten bij de debitanten. Langzamerhand won het uitgeven bij veertiendaagsche of maandelijksche afleveringen veld, en behalve dat dit den verkoopers veel meer last en arbeid kostte dan een afzet bij deelen, drong het hen tot tusschentijdsche betalingen, die letterlijk voorschotten werden. [1]

---

[1] Dat het uitgeven bij inteekening op voordeeliger voorwaarde — een maatregel van speculatie, die aan velen ergernis gaf en die al meer en meer toenam — niet een nieuwe uitvinding was, maar al van veel vroeger dagteekent, blijkt uit het volgende uittreksel uit het »Voorberigt van de 2e uitgaaf van het *Kabinet van Nederlandsche en Kleefsche Oudheden*", door van Nidek en le Long, in 1792, uitgegeven bij J. A. Crajenschot, te Amsterdam:

»Het misbruik, hetwelk sedert eenige jaren in het drukken by *intekening* heeft plaats gehad, moest zeer natuurlyk het publiek voorinnemen tegens eene diergelyke wyze van uitgeven. en dus eene algemeene afkeerigheid ten gevolge hebben, zo dra men onzen Landgenoten een bericht van *intekening* aanbood. Deze opmerking was den Uitgever niet vergeten, toen hy tot het voornemen besloot, om dit werk (hetwelk als

Op die manier dreven de uitgevers zaken met het geld der debitanten. Onophoudelijke bittere klachten waren hiervan het gevolg. Ieder boekverkooper, wilde hij zijn debiet niet zien verloopen, was genoodzaakt te werken met boeken bij inteekening, die vaak ook de meest verkoopbare boeken waren, maar werd

---

een onafscheidelyk gedeelte der Vaderlandsche Geschiedenis van den geschiedkundigen Wagenaar moet beschouwd worden,) vermeerderd en verbeterd het licht te doen zien. Dit deed hem in twyffel staan of hy hetzelve ter *intekening* zoude aanbieden, dan wel besluiten om hetzelve ten zynen koste alleen uittegeven: wel overtuigd, dat een werk van dien aart de aangewende moeite en arbeid zou belonen. Eenigen zyner vrienden nogthans, op welkers kunde en welmenendheid hy veilig kan vertrouwen, rieden hem tot het eerst ontwerp, waaraan hy zich dan ook gereedelyk onderwierp.

Hoe gunstig nu de uitslag dezer onderneming ook moge geweest, en hoe vele redenen de uitgever heeft om vergenoegd te zyn, daar hy een aanmerkelyk aantal Heren Intekenaren, waaronder zeer velen van uitmuntende geleerdheid en smaak, terstond heeft zien toetreden, om bezitters te worden van een zo nuttig als aangenaam werk; hy heeft zich nogthans niet volkomen misleid gevonden in zyne vooronderstelling, en durft zich op zeer goede gronden vleijen, dat byaldien het misbruik der *intekening* niet billyk het algemeen vertrouwen ten eenemaal had uitgedelgd, het getal der Intekenaren nog merkelyk groter geweest zyn zou.

Om echter die genen, welken om bovengemelde redenen tot dus verre hebben uitgesteld om op dit werk in te tekenen, niet geheel te versteken van de genoegens om hetzelve tot eene matige prys te kunnen magtig worden; heeft de uitgever besloten, om de *intekening* open te laten tot de uitgave van het twede deel, als wanneer dezelve zal gesloten en dus niet langer kunnen ingetekend worden. Te meer is de uitgever daartoe te rade geworden, om daardoor aan alle ware beminnaren van *Oudheid* en *Vaderlandsche* geschiedenis den tyd en de gelegenheid te geven van te kunnen oordeelen, zo wel omtrent de verbetering van den styl en de schikking van dit werk zelf, als wegens de uitvoering van letterdruk en koperen platen.

daardoor tevens gebonden aan tusschentijdsche wissels, die, bij niet-betaling, hem bedreigden met een publieke verdachtmaking.

Voor al het kwaad, dat in den boekhandel bestond of dien bedreigde, werd hulp gezocht bij de „Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels".

De uitgever vertrouwt voor het overige, dat deze edelmoedige aanbieding, van de *inteekening* nog eenigen tyd te verlengen, geen zweem van ongenoegen zal kunnen baren by de reeds getekend hebbende Heren Intekenaren, doordien men naauwkeurig zorge zal dragen, dat de eerste Intekenaren van de eerste plaatdrukken zullen voorzien worden."

GESCHILLEN. — DE VEREENIGING.

INHOUD.

Koninklijk Besluit van 24 Januari 1814. — Kon. Besluit van 24 Januari 1815. — Wet van 28 September 1816. — Wet van 25 Januari 1817. — Nadruk van schoolboekjes. — Vestiging van de Vereeniging. — Eerste werkzaamheden en processen. — Benoeming van een rechtsgeleerd raadsman. — Adres aan de Regeering om een betere wet. — Bijlegging van onderlinge geschillen. — Strijd tegen de postkantoren. — Commissie van onderzoek naar nadrukken, vooral in de zuidelijke provinciën. — Oprichting van boekverkoopers-gezelschappen. — Reglement der Vereeniging. — Nieuwsblad voor den boekhandel. — Uitoefening van tucht door de Vereeniging. — Nadruk van schoolboekjes en processen daarover. — Titel- en vormnavolging van een tijdschrift.

Aan het hoofd dezer afdeeling behooren in de eerste plaats de wetten en besluiten, die van rijkswege den boekhandel beheerschten.

BESLUIT VAN DEN 24 JANUARIJ 1814, N°. 1 (STAATSBLAD N°. 17), HOUDENDE BEPALINGEN OMTRENT DEN BOEKHANDEL EN DEN EIGENDOM VAN LETTERKUNDIGE WERKEN.

WIJ WILLEM, enz.

Overwegende dat de Wetten en Reglementen aangaande de Boekdrukkerij en den Boekhandel, door het Fransch Bestuur in deze Gewesten ingevoerd, niet alleen in den Boekhandel eene zeer nadeelige stremming veroorzaakten, maar ook eene strekking hadden om de vrijheid der drukpers volkomen te onderdrukken, den voortgang van de verlichting te beletten, en alles te onderwerpen aan eene willekeurige censuur, te eenemale strijdig met de liberale denkwijze waarop elk regtgeaard Nederlander den hoogsten prijs stelt, en die steeds het Gouvernement dezer Landen heeft gekenschetst;

Wijders in aanmerking nemende, dat, vóór de inlijving dezer Landen in Frankrijk, wetten in werking waren, waarvan het doeleinde was aan elken Schrijver en Drukker zijn wettig regt van eigendom te verzekeren, en dat de herstelling dezer Wetten (bijzonderlijk vervat in de Publicatie van den 3 Julij 1803) in den geest der tegenwoordige orde van zaken, allezins noodzakelijk moet geacht worden;

Gehoord de voordragt van onzen Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken;

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1. De Fransche Wetten en Reglementen, betrekkelijk de Boekdrukkerij en den Boekhandel, daaronder begrepen die, welke de Nieuwspapieren betreffen, zijn, van dato dezes, geheel en al afgeschaft [1].

---

[1] 1. Keizerlijk decreet, houdende een reglement op den boekhandel en de drukkerij, van 5 Februarij 1810; 2. Idem van 3 Augustus 1810, betrekkelijk de dagbladen der departementen (*Bull. des Lois* n°. 335);

2. Dien ten gevolge worden de Inspecteurs van de Boekdrukkerij en den Boekhandel honorabel van hunne posten ontslagen.

3. Insgelijks wordt de uit voorschrevene Fransche Wetten en Reglementen profluërende belasting, ten behoeve van het fonds der Generale Directie van den Boekhandel, met dato dezer, afgeschaft; wordende onze Commissaris-Generaal voor de Binnenlandsche Zaken met de zorg der daaruit voortspruitende liquidatie gechargeerd.

4. Een ièder is verantwoordelijk voor het geen hij schrijft, drukt of uitgeeft; indien de Schrijver niet bekend is, of aangewezen kan worden, is de Drukker alleen aansprakelijk.

5. Elk stuk dat, zonder naam van den Schrijver of Drukker, en zonder aanwijzing van den tijd en de plaats der uitgave, in het licht komt, zal als een Libel beschouwd, en de Uitgever of Verspreider daarvan als Paskwil-schrijver vervolgd kunnen worden.

6. Elk die een oorspronkelijk Werk, hetzij in eens, het zij bij Deelen of Stukken, uitgeeft, waarvan hij het regt van kopij, als Opsteller of anderzins, wettig bezit, verkrijgt hierdoor, voor zich zelven en zijne erven, het uitsluitend regt, om hetzelve werk uit te geven, mits in alles voldoende aan de bepalingen, in de navolgende artikelen vermeld.

7. Uit dien hoofde wordt uitdrukkelijk verboden op eenigerlei wijze zoodanig oorspronkelijk Werk, of na te drukken en te verkoopen, of buiten de Vereenigde Nederlanden nagedrukt zijnde, in te voeren, te verspreiden, of te verkoopen, op straffe, zoo van confiscatie van alle binnen deze Landen nog voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren van den nadruk, ten voordeele van den eigenaar van den oorspronkelijken druk, als van betaling aan denzelven eigenaar van de waarde van drie honderd exemplaren van den echten druk, te berekenen naar den verkoopprijs.

---

en 3. van 9 April 1811, waarbij de uitvoering in de vereenigde departementen bevolen wordt van de bedoelde decreten van 5 Febr. 1810 en van 3 Aug. 1810 (*Bull. des Lois* n° 362).

8. Op dezelfde straffen, als bij het bovengemeld art. 7 zijn bepaald, wordt insgelijks verboden het verspreiden of verkoopen van eenigerlei vertaling, verkorting of uitbreiding van eenig, in de Vereenigde Nederlanden, uitgekomen oorspronkelijk Werk, ten zij met schriftelijke toestemming van den eigenaar van hetzelve. Hiervan echter zijn uitgezonderd de uittreksels, beoordeelingen, opgaven, enz., die in Tijdschriften aan het publiek worden medegedeeld.

9. Wordt almede, op straffe als in art. 7 vastgesteld, verboden eenigerlei nadruk van de Nederduitsche vertaling eens buiten deze Landen uitgekomen Werks, of het debiteren eener andere Nederduitsche vertaling van hetzelfde Werk, binnen de drie eerste jaren na de uitgaaf der eerste vertaling.

10. Van het regt van eigendom zijn uitgezonderd Grieksche en Romeinsche klassieke Schrijvers, wat den tekst aangaat; voorts ook Bijbels, Psalm-, Kerk- en Schoolboeken, waarvan niemand het kopijregt bezit, mitsgaders alle gewone Tijdwijzers en Almanakken; blijvende echter verboden het nadrukken van al datgeen, hetwelk eenig Uitgever van eenen Almanak, tot vermeerdering van deszelfs nuttigheid, gemak of sieraad, mogt hebben bijgevoegd.

11. Een ieder, die voornemens is van eenig Buitenlandsch Werk eene overzetting, in welke taal ook, aan het publiek mede te deelen, en er zich den eigendom van te verzekeren, zal gehouden zijn:

a. Een exemplaar van het oorspronkelijk Werk aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats te vertoonen, op welks Titelblad alsdan van wege hetzelve Gemeente-Bestuur, zonder invordering van kosten, zullen moeten geschreven worden:

„*Vertoond den* (   ) *door* N. N., *ter vertaling in de* N. N. *taal*, *aan het Gemeente-Bestuur van* N. N.

In kennis van mij,
N. N."

b. Zijn voornemen tot de uitgave eener zoodanige vertaling, alsmede *dat* en *wanneer* het oorspronkelijk Werk door hem aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats, vertoond is, driemaal in de Courant zijner woonplaats, of, bij ontstentenis van dien, in de Courant der naastbijgelegen plaats te annonceren;

c. Binnen den tijd van zes maanden, na de voorschreven vertooning van het oorspronkelijk Werk, aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats te vertoonen zes afgedrukte geheele vellen der geannonceerde vertaling, en daarvan alsdan, insgelijks in de bij *b* gemelde Courant advertentie te doen.

12. Van alle gedrukte Werken, hoe genaamd ook, zullen, vóór derzelver uitgave, drie exemplaren (welke, voor zoo verre dezelve meer dan honderd bladzijden bevatten, ingebonden zullen moeten zijn), aan het Departement van Binnenlandsche Zaken gezonden worden; zullende over derzelver emplooi nader worden gedisponeerd; en zijn onder deze bepalingen ook alle Nieuwspapieren en periodieke Werken, Kaarten en Plaatwerken begrepen.

13. Van oorspronkelijke Werken, alsmede van vertalingen, vóór den datum van dit Besluit uitgekomen, wordt het bij art. 6, 7, 8, 9 en 10 bepaald regt van eigendom aan een' iegelijk toegekend, die bewijzen kan, hetzelve te bezitten; moetende hij, bij eene nieuwe uitgave, zich houden aan het gestatueerde bij art. 11 en 12.

14. Wekelijks zal eene lijst van de bij het Departement van Binnenlandsche Zaken ingekomen Werken, in de *Staats-Courant* worden bekend gemaakt.

15. Het tegenwoordig Besluit zal worden geïnsereerd in het *Staatsblad*.

BESLUIT VAN DEN 24 JANUARIJ 1815, N°. 12, (STAATSBLAD N° 6), MET VOORSCHRIFTEN TOT VERZEKERING VAN HET REGT VAN EIGENDOM AAN HUN, DIE VAN BUITENLANDSCHE WERKEN EENE VERTALING WILLEN UITGEVEN.

WIJ WILLEM, enz.

In aanmerking nemende dat de bepalingen bij art. 11b van het Besluit omtrent den Boekhandel, van 24 Januarij 1814, n° 1 (zie *Staatsblad* A° 1814, n° 17) vastgesteld, strekkende om voortekomen, dat de vertaling van één en hetzelfde Werk niet, uit onwetenheid, door twee of meer onderscheidene Boekverkoopers of Boekdrukkers worde ondernomen, bewerkstelligd of uitgegeven, bij ondervinding gebleken zijn, niet in alle gevallen genoegzaam aan het oogmerk te beantwoorden, vermits de plaatselijke Couranten niet overal gelezen worden of verkrijgbaar zijn;

Overwogen het verzoek door onderscheidene Boekverkoopers en Boekdrukkers, te dezen opzigte aan Ons gedaan;

En gezien de voordragt van Onzen Secretaris van Staat voor de Binnenlandsche Zaken, van den 19den dezer, n° 14;

Hebben goedgevonden en verstaan, om, bij ampliatie van art. 11b van Ons Besluit van den 24 Januarij 1814, n° 1, te bepalen dat een ieder, die voornemens is van eenig buitenlandsch Werk eene overzetting, in welke taal ook, aan het publiek mede te deelen, en er zich den eigendom van te verzekeren, gehouden zal zijn, om, behalve de verpligting, om van dit zijn voornemen, en van den tijd wanneer het oorspronkelijk Werk door hem aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats is vertoond, driemaal behoorlijke aankondiging in de Courant zijner woonplaats, of, bij ontstentenis van dezelve, in de Courant der naastbijgelegene plaats, te doen, ook zoodanige bekendmaking, ten zijnen koste, driemaal in de *Nederlandsche Staats-Courant* te doen plaatsen.

WET VAN DEN 28STEN SEPTEMBER 1816, TOT VASTSTELLING VAN STRAFFEN, VOOR HEN DIE VREEMDE MOGENDHEDEN BELEEDIGEN.

WIJ WILLEM enz.

Alzoo Wij in overweging hebben genomen, dat, uit krachte van art. 227 der Grondwet, elk aan de maatschappij of aan bijzondere personen, voor zoo verre dezer regten beleedigd zijn, verantwoording schuldig is van het geen hij schrijft, drukt, uitgeeft of verspreidt; dat zij, welke vreemde Mogendheden beleedigen, zich voornamelijk aan de maatschappij, tot welke zij behooren, verantwoordelijk stellen;

Dat in de nog bestaande Wetgeving geene genoegzame voorzieningen aangetroffen worden tegen het misbruik, dat te dezen van de vrijheid der Drukpers kan worden gemaakt;

Willende in eene materie welke de omstandigheden dubbel belangrijk maken, geene onzekerheid of twijfeling overlaten omtrent Onze bedoelingen en de verpligtingen van al de genen die dit Koningrijk bewonen;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Artikel. 1. De genen, die in hunne geschriften, vreemde Souvereinen of Vorsten in hun personeel karakter hoonen of beleedigen, de wettigheid van hun Geslacht en Regering tegenspreken of in twijfel trekken, of hunne daden met hoonende of beleedigende woorden berispen, zullen voor de eerste reize worden bestraft met eene geldboete van *vijf honderd guldens*, of bijaldien zij niet in staat zijn dezelve te voldoen, met eene gevangenis van *zes* maanden. — Het herhaald misdrijf zal bestraft worden met eene gevangenis van *één* tot *drie* jaren.

2. Dezelfde straffen zullen toepasselijk zijn op de Drukkers, Uitgevers, Uitventers en Boekverkoopers, die de vermelde geschriften zullen hebben gedrukt of in het licht gegeven, of doen drukken, of doen in het licht geven, voor zoo verre dezelve den Schrijver niet zullen kunnen aanwijzen, met zoodanig gevolg, dat de laastgemelden niet alleen in handen der Justitie geraken, maar van het gepleegd misdrijf in regten kunnen worden overtuigd, en alzoo bestraft.

Zullende de straf, tegen de Drukkers, Uitgevers en Boekverkoopers te appliceren, gepaard gaan met intrekking van hun patent, en met verbod, bij de eerste overtreding, om gedurende den tijd van *drie* jaren, en bij herhaalde overtreding, gedurende den tijd van *zes* jaren, eenig werk te mogen drukken of uitgeven, en in beide gevallen, met verbeurdverklaring der exemplaren van het verboden werk of geschrift.

3. Het zal noch aan de Schrijvers of Redacteurs, noch aan de Drukkers, Uitgevers of Boekverkoopers tot eenige verschooning of verzachting kunnen verstrekken, dat de stukken of artikelen, waarover zij in regten mogten betrokken worden, door hen uit andere gedrukte Werken of vreemde Nieuwspapieren zijn overgenomen, getrokken of vertaald.

4. Alle officiële klagten en reclamatiën van vreemde Gouvernementen, uit hoofde van geschriften bij art. 1 vermeld, zullen door Onzen Minister van Buitenlandsche Zaken directelijk worden gebragt ter kennisse van Onzen Minister van Justitie, ten einde de bij dezelve betrokkkene Schrijver, Redacteur, Uitgever, Uitventer, Drukker, of Boekverkooper, zoo daartoe termen zijn, door den Prokureur-Generaal of den Officier van het publiek Ministerie, onder welken hij ressorteert, in regten vervolgd worden.

WET VAN DEN 25 JANUARIJ 1817 (STAATSBLAD N°. 5), DE REGTEN BEPALENDE DIE IN DE NEDERLANDEN, TEN OPZIGTE VAN HET DRUKKEN EN UITGEVEN VAN LETTER- EN KUNSTWERKEN, KUNNEN WORDEN UITGEOEFEND.

WIJ WILLEM, enz.

Alzoo Wij in overweging hebben genomen, dat op eenen eenparigen voet behooren te worden bepaald de regten, die in dit Rijk, ten opzigte van het drukken en uitgeven van Letter- en Kunstwerken, kunnen worden uitgeoefend;

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. Het regt van kopij of van kopiëren door den druk is, voor oorspronkelijke Letter- en Kunstwerken, het uitsluitend regt van die genen, welke daarvan Autheurs zijn, en hunne regtverkrijgende, om hunne oorspronkelijke Letter- en Kunstwerken, geheel of gedeeltelijk, verkort of verkleind, zonder onderscheid van vorm of inkleeding, in eene of meer talen, met of zonder hulp der Graveerkunst, of eenige andere tusschenkomende Kunst, door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen.

2. Het kopijregt van vertalingen van een buiten dit Koningrijk in het licht gekomen oorspronkelijk Letterwerk is het uitsluitend regt van Vertalers en regtverkrijgenden, om hunne vertalingen van genoemd Letterwerk door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen.

3. Het in de voorgaande artikelen omschreven kopijregt, zal niet langer voortduren, dan twintig jaren na den dood van den Autheur of Vertaler.

4. Alle inbreuk op het voorsz. kopijregt, het zij bij eene eerste

uitgave van eenig nog niet gedrukt Boek- of Kunstwerk, het zij bij herdruk van het geen reeds in druk was, zal als *nadruk* aangemerkt, en als zoodanig gestraft worden, met confiscatie van alle binnen dit Rijk voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren van den nadruk, ten voordeele van den eigenaar van den oorspronkelijken druk, alsmede met betaling, aan denzelfden eigenaar, van de waarde van 2000 exemplaren van het nagedrukte Boek- of Kunstwerk, te berekenen naar den boekverkoopers-prijs van den wettigen druk, en zulks behalve de betaling eener boete, niet te boven gaande de som van *duizend guldens*, en niet minder dan *honderd*, ten behoeve van de algemeene armen van de woonplaats des nadrukkers; en zal de nadrukker bovendien, in geval van herhaald misdrijf, en naar gelang der omstandigheden, onbekwaam kunnen worden verklaard, om in het vervolg het beroep van Boek- of Kunstdrukker of verkooper te kunnen uitoefenen; alles onverminderd de bepalingen en straffen, welke tegen vervalsching bij de algemeene Wetten zijn of mogten worden gestatueerd.

Op dezelfde wijze, als hier boven is bepaald, zal worden gestraft het invoeren, verspreiden of verkoopen van buiten het Koningrijk nagedrukte oorspronkelijke Letter- en Kunstwerken, of vertalingen, waarvan men hier te lande het kopijregt bezit.

5. Onder de bepalingen der voorgaande artikelen is niet begrepen, het geheel of gedeeltelijk in druk uitgeven van de Grieksche, Romeinsche *auctores classici*, immers voor zoo veel den tekst derzelve aangaat; voorts Bijbels, Testamenten, Catechismussen, Psalm-, Kerk- en Schoolboeken; mitsgaders alle gewone Tijdwijzers en Almanakken; zonder dat nogthans door deze uitzondering eenige verandering wordt gemaakt in privilegiën of octrooijen, welke omtrent de in dit artikel gemelde voorwerpen reeds mogten bestaan, en waarvan de termijn als nog niet is verstreken.

Overigens blijft het vrij en onverlet om in Tijdschriften, door middel van uittreksels en beoordeelingen, den aard en de waarde van in

druk uitkomend Letter- en Kunstwerk aan het publiek te doen kennen.

6. Om het in art. 1 en 2 omschrevene kopijregt te kunnen eischen, moet alle, na de afkondiging dezer Wet in de Nederlanden in druk uitkomend Letter- en Kunstwerk bij iedere soort van uitgaaf, en zoo wel bij eene eerste druk als bij herdruk van hetzelve, aan de navolgende vereischten voldoen, te weten:

a. Dat het Werk gedrukt zij op eene Nederlandsche Drukkerij:

b. Dat het Werk eenen Nederlandschen Uitgever hebbe, en diens naam, of alleen, of vereenigd met dien eens buitenlandschen Mede-uitgevers, op den titel, of, bij gebrek van titel, waar dit het voegzaamst is, gedrukt zij, met aanwijzing zijner woonplaats en van den tijd der uitgave;

c. Dat van elk Werk, vóór of gelijktijdig met de uitgave, door den Uitgever drie exemplaren, waarvan één door hem op den titel, of, bij gebrek van titel, op de voorzijde eigenhandig geteekend, met bijvoeging der dagteekening, en van eene schriftelijke verklaring van eenen Nederlandschen Drukker, met eigenhandige naam, plaats en dagteekening, dat het Werk bij hem gedrukt is, zullen overgegeven worden tegen reçu aan het Gemeente-Bestuur zijner woonplaats, hetwelk dadelijk een en ander aan het Departement van Binnenlandsche Zaken zal verzenden.

7. Aan de bepalingen van deze Wet zijn ook onderhevig alle na derzelver afkondiging in het licht komende nieuwe uitgaven, of herdrukken van Letter- en Kunstwerken die reeds vóór dezelve waren uitgegeven.

8. Alle actiën, die uit deze Wet mogten voortvloeijen, behooren tot de kennis van den gewonen Regter.

In 1831 telde de Vereeniging 105 leden.

Al ligt de geschiedenis van het ontstaan en de eerste werk-

zaamheden der Vereeniging buiten ons bestek, en al zou het overwaard zijn, waartoe bibliotheek en archief de noodige bronnen bezitten, een breedvoerig overzicht te hebben over haar geheele arbeidsveld, zoo vinde toch een enkel woord betreffende haar eerste jaren hier zijn plaats, als tot inleiding van hetgeen later omtrent haar streven zal moeten worden medegedeeld.

Gedurende onzen Franschen tijd verkeerde alle handel, maar bovenal onze boekhandel, in hoogst moeielijke omstandigheden. De censuur, het verbod van uitvoer, de knevelarijen der ambtenaren, de telken dag aangroeiende belemmeringen, niet te vergeten de algemeene geldzorgen, dat alles maakte, dat vooral de boekverkoopers een harden strijd voor hun bestaan te strijden hadden. Een natuurlijk gevolg daarvan was, dat men om zijn dagelijksch brood te hebben soms de toevlucht had genomen tot middelen, die in andere tijden minder oorbaar zouden gevonden zijn. Een dezer middelen was het nadrukken van schoolboekjes, dat zedelijk zeker niet geoorloofd was, maar waarop de wetten in sommige streken van ons land geen vat hadden. Sinds 1810 toch had keizer Napoleon zijn broeder den koning van Holland te verstaan gegeven, dat de linker Rijn-oever de grensscheiding was tusschen Holland en Frankrijk, en dat dus Hollandsch-Braband, geheel Zeeland, en voorts dat gedeelte van Gelderland aan den linkeroever van de Waal gelegen, tot het Fransche rijk behoorden. Deze gansche streek werd alzoo buiten de Hollandsche wetten gesteld. Niettemin was zij, het spreekt van zelf, Hollandsch gebleven van taal en gewoonten en had zij zich alleen door dwang gebogen onder het Fransche juk. Ook de scholen waren voor een groot deel op den bestaanden voet blijven bestaan; en aangezien het ontbieden van schoolgoed uit Holland kosten en moeiten meêbracht, en anderdeels ook om partij te trekken van de vrijlating der wet, hadden enkele uitgevers niet geschroomd, de meest ge-

bruikte fondswerkjes van hun Hollandsche handelsbroeders na te drukken en ten eigen profijt te verspreiden, zeer tot grief en schade van de rechtmatige eigenaars. [1]

De nadruk van schoolgoed was alzoo gedreven straffeloos en in het openbaar, en natuurlijk al meer en meer, naar gelang hij onvervolgbaar was gebleken en door debitanten werd aangemoedigd. Als een enkel staaltje uit vele zij hier aangehaald de volgende circulaire van een benadeelden uitgever aan den boekhandel:

„Geinformeerd, dat D. Noman & Zoon, in den Bosch, bij eene gedrukte circulaire van het begin dezer maand aan onderscheide boekhandelaren berigten, dat onder anderen ook eerstdaags bij hun afgedrukt zullen zijn *Levensschetsen van Nederl. Mannen en Vrouwen;* daarmede zeker bedoelende: *Levensschetsen van Vaderlandsche Mannen en Vrouwen*, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, *bij mij* voor de vierde maal herdrukt, en waarvan ik *alleen* het recht van copy bezitte, en wel aanbiedende de 52 à 50 los voor *f* 2.18, en ingen. *f* 3.18; — verder, dat zij, die 416 à 400 neemen, nog $2^1/_2$ pCt. met contante betaaling korten zullen, strekt deeze, om u te berigten, dat bij mij voordaan de boven genoemde *Levensschetsen* zullen te bekomen zijn: de 52 à 50 los voor *f* 2.14, en ingen. *f* 3.40; — en dat er op de 416 à 400 3% zal kunnen gekort worden op Jaarrekening. Ik twijfel niet, of Gij zult, om diverse redenen, wanneer Gij van dit artikel noodig hebt, mijn aanbod boven dat van Noman & Zoon praefereren en blijf naa minzaame groete

Uw Medeburger

HAARLEM. A. LOOSJES Pz."

---

[1] De onderlinge nadruk was een zonde, dagteekenende al van ouds. In het jaar 1710 sloten een aantal boekverkoopers daartegen reeds een »Willige overeenkomst", waarvan wij de statuten hierachter als bijlage meenden te moeten opnemen.

Het feit was des te grievender, daar A. Loosjes Pz., met Dr. Mart. Nieuwenhuijzen, ook schrijver van die *Levensschetsen* was.

Waar dergelijke nadruk zoo onverholen en jaren lang plaats greep, is het wel geen wonder dat de uitgevers er steen en been over klaagden.

Nauwelijks was dan ook de oude orde van zaken hersteld en ons land weer een onverdeeld geheel, of drie der voornaamste uitgevers, D. du Mortier, Adriaan Loosjes Pz. en Joh. van der Heij, hadden hun mede-boekverkoopers opgeroepen, ten einde zich te vereenigen tegen het plegen en verspreiden van nadruk. Op den 11den Augustus 1815 waren 19 beroepsgenooten samen gekomen in het logement de Zwaan te Amsterdam en hadden de volgende „Acte van verbintenis" geteekend: [1]

„De ondergeteekenden, Boekhandelaren in de Nederlanden, eenen geruimen tijd met de diepste verontwaardiging zijnde ontwaar geworden, dat, niettegenstaande de vastgestelde Landswetten tegen het nadrukken en verkoopen derzelve, sommigen zich echter niet ontzien, om, zoo bedekt als openlijk, werken, van welke het kopy aan anderen toebehoort, op eene schandelijke wijze na te drukken, te verkoopen en te laten verkoopen, tot geen gering nadeel en schade dergenen die tot dezelver uitgaaf alleen geregtigd zijn. En vermeenende, dat het niet tegengaan

---

[1] Onder de oprichters behoorden, behalve de drie bovengenoemde ontwerpers: D. du Saar en A. en J. Honkoop te Leiden, W. van Vliet en W. Brave te Amsterdam, J. L. Augustini en Fr. Bohn te Haarlem, W. Wouters, R. J. Schierbeek, J. Groenewoud, W. Zuidema en J. Oomkens te Groningen, J. W. Brouwer te Leeuwarden, P. Nijhoff te Arnhem, J. H. de Lange te Deventer, J. G. van Terveen te Utrecht, H. C. A. Thieme te Zutfen: waarbij zich weldra aansloten Gebr. van Cleef, A. J. van Weelden te 's Gravenhage, P. den Hengst & Zoon, Wed. G. Warnars & Zoon, van der Breggen & Co. te Amsterdam, en L. Herdingh & Zoon te Leiden.

en doen ophouden van deze zoo allezins schadelijke, als voor den Boekhandel in het bijzonder zoo onteerende daad, voornamelijk is toe te schrijven, zoowel aan de moeijelijkheid van het aanleggen, als aan de kostbaarheid in het voortzetten der proceduren tegen dezelve, zoo hebben wij ondergeteekenden, tot opheffing van den, zoo door deze als andere verkeerde handelingen diep vervallen staat van den Boekhandel in ons midden zich vereenigd, om zulks met gemeene kracht tegen te gaan, verder te verhinderen, en voor het vervolg voor te komen, en wel op de volgende voorwaarden:

1°. Zij zullen voor gemeene Rekening van hun, ondergeteekenden, op alle mogelijke wijzen, zich trachten te informeren, welke werken er nagedrukt zijn of worden, die het eigendom zijn van een of meer der ondergeteekenden en de in regten noodige bescheiden hiertoe, zich aanschaffen.

2°. Ofschoon ieder der ondergeteekenden, verpligt en gehouden is het zijne toe te brengen, dat door hen gezamentlijk hieraan voldaan worde, zoo magtigen zij onderling, desniettegenstaande uit hun midden, de Boekhandelaars A. Loosjes te Haarlem, D. du Mortier te Leiden en J. van der Heij te Amsterdam, om namens deze Associatie, alle preperatoren en recherches te doen, welke ten deze zouden kunnen worden noodig geoordeeld, terwijl aan die drie tevens wordt gedemandeerd om te zorgen, dat deze Associatie uit verschillende personen bestaande, met dezelfde fermiteit, als een enkel individu te deze werkzaam zij.

3°. Eenige en genoezaam volledige bewijzen volgens de wetten gevorderd, ingevolge Art. 1 in handen bekomen hebbende, dat een of ander werk, van een of meer der ondergeteekenden, is nagedrukt, zal men voor gemeene rekening, in regten vervolgen en de procedures, hiertoe noodig, gehouden zijn vol te houden, ten einde toe, en zal men daarenboven alles aanwenden,

dat mogelijk, is, om te zorgen, dat zulks zoo kort en spoedig mogelijk getermineerd worde."

Op die bijeenkomst waren de drie, van wie de oproeping uitgegaan was, gemachtigd om van stonde aan in aller naam handelend op te treden.

Deze lieten dit ook niet lang wachten. Binnen weinig tijds hadden zij beslag gelegd op ruim een 40 tal nadrukken, de oorspronkelijke bezitters in hun rechten hersteld en den geheelen boekhandel aangemaand om dergelijke kwade praktijken voor het vervolg met alle kracht te keer te gaan.

Zij zouden evenwel verder gaan. Het lag voor de hand, dat er zich een aantal geschillen konden voordoen, voortspruitend uit de pas uitgevaardigde wet van 1817, in verband tot vroegere bepalingen. Oudtijds namelijk vroeg men om eenig werk uitsluitend te mogen drukken, uitgeven en verspreiden, oktrooi of privilegie. Zulk oktrooi waarborgde het kopijrecht gedurende den tijd waarvoor het was verleend, dat wil zeggen hoogstens voor 20 jaar. De wet had dus voor ieder een middel aan de hand gegeven om zich een kopijrecht te verzekeren. Maar daaruit volgde te gelijk, dat hij die van dat middel geen gebruik gemaakt, geen oktrooi aangevraagd had, ook geen kopijrecht bezat, maar een boek of geschrift had, dat vrij was en vrij kon worden nagedrukt. De geest van vrijheid, gelijkheid en broederschap, ons uit Frankrijk overgewaaid, had, bij die verheerlijkte gelijkheid van allen, het woord *privilegie* wat al te stuitend gevonden en onbestaanbaar met het modebegrip *maatschappelijk verdrag*. En op dezen letterlijk zoo uitgedrukten grond had het Staatsbewind der Bataafsche Republiek dan ook op 3 Juni 1803 een Publicatie gegeven, waarbij de oktrooien afgeschaft werden, „omdat iederéén, zonder eenige bijzondere wet, te zijnen behoeve aanspraak heeft op de bevestiging van zijnen regtmatigen eigendom". In de plaats dus van „oktrooien en privilegiën" was daardoor vastgesteld een „zoogenaamd regt

van copie of bezit", „welk regt van uitgave een eigendom is, waarop niemand dan de regthebber wettige aanspraak heeft, en in de uitoefening van welk regt niemand hem mag benadeelen". Van tijdsbepaling werd hier niet gesproken. Voorts was daarbij bepaald, „dat ten aanzien van werken, vóór het emaneren van deze wet binnen de Bataafsche Republiek reeds uitgekomen, het regt van eigendom of praeferentie, op denzelfden voet als bij deze wet bepaald is, wordt toegekend aan een ieder, die hetzelve bewijzen kan te bezitten". Het behoeft geen betoog, hoe die volkomen wettige bewijzen van een aantal vroegere boeken en boekjes in het ongereede waren en, al waren ze bewaard, hoe die verschillende wetten aanleiding stonden te geven tot allerlei gehaspel.

Toen nu in het begin van 1817 de nieuwe wet op den boekhandel verscheen en het 3e artikel daarvan bepaalde: „dat het kopy-regt, dat in de twee eerste artikelen omschreven was, niet langer zal voortduren, dan twintig jaren na den dood van den Autheur of Vertaler", hadden de drie gecommitteerden daarin, in verband tot de vroegere wetten, met reden een gevaar gezien voor den waarborg van eenmaal verkregen rechten. Ten einde daaromtrent zoo niet zeker, dan toch door een bevoegd oordeel ingelicht te zijn, hadden zij zich, in naam hunner „Committenten", tot vijf van de beroemdste rechtsgeleerden, J. van der Linden, M. C. van Hall, N. Sinderam, S. AE. Verburg en F. A. van Hall, gewend met verzoek om een gemeenschappelijk advies betreffende de vraag: „Of het voorz. 3e Artikel ook toepasselijk is op zoodanige Letter- en Kunstwerken waarvan het kopy-regt, vóór de invoering van de wet van 25 Januarij 1817 geboren of verkregen is; en of mitsdien de eigenaars van hetzelve kopy-regt door de invoering van deze wet, dat regt hebben verloren, of in het vervolg zullen verliezen, wanneer de Autheurs van de bij de wet bedoelde Letter- en Kunstwerken of bereids voor meer dan twintig jaren overleden zijn, of vervolgens komen te overlijden?"

Op deze vraag was door de vijf bovengenoemde mannen van gezag met het volgend opstel geantwoord:

„De Ondergeteekenden, Juris Utriusque Doctores en Advokaten voor het Hooge Geregtshof in 's Hage geadmitteerd, en binnen de stad Amsterdam praktiserende, gezien hebbende de voorenstaande Casus-positie en de vragen daaruit voorgesteld, zijn (onder verbetering) van gevoelen:

Dat het aangewezen artikel van de voorsz. wet nimmer toepasselijk kan zijn of gemaakt worden op zoodanige letter- of kunstwerken, waarvan het kopij-regt bereids vóór de invoering van dezelve wet, krachtens vroegere verordeningen of anderzins, wettig verkregen is; en dat mitsdien de eigenaars van zoodanig kopij-regt, dat regt niet hebben verloren of zullen verliezen in het geval, dat de autheurs dier werken bereids vóór meer dan twintig jaren mogten overleden zijn, of in het vervolg komen te overlijden; maar dat integendeel die eigenaars al de regten blijven behouden, welke de vroegere wetten aan hen hebben toegekend; indien zij zich bij het wederuitgeven of herdrukken van de voorsz. werken gedragen naar de bepalingen, welke daaromtrent bij de wet zijn voorgeschreven.

De ondergeteekenden vermeenen, alvorens zij overgaan tot het betoogen van dit hun gevoelen, te moeten opmerken:

Dat er vóór de maand December 1796 geene geschrevene wetten, rakende den boekhandel, hier te lande hebben bestaan, en dat derhalve tot op dien tijd alle geschillen, daartoe betrekkelijk, hebben moeten worden beoordeeld en beslist naar de grondregelen van het regt omtrent eigendom, en naar *costumiere* gebruiken.

Die grondregelen van het regt brengen, gelijk een ieder bekend is, mede, dat geen *eigendom* door enkel tijdsverloop kan verloren worden, ten zij men het bezit van zijn eigendommelijk goed verlaten heeft, en hetzelve is gekomen in een derde hand,

en alzoo de eigendom bij dien derden bezitter door verjaring verkregen is; terwijl, buiten dit geval, geen eigenaar in het bezit van zijnen eigendom blijvende, van dien eigendom kan worden ontzet.

Hieruit volgt, dat alle *kopy-regt*, vóór de *Publicatie van* 8 *December* 1796 wettig verkregen, is gebleven het wettig eigendom van deszelfs bezitters.

Wat nu die Publicatie zelve (de eerste wet omtrent den boekhandel hier te lande) betreft, dezelve handhaaft dit regt van eigendom voor de boekverkoopers, hunne erven of regtverkrijgenden, *als zijnde* (dus luidt *art.* 2 van dezelve Publicatie) *het gemelde regt een eigendom, waarop niemand, buiten zijne toestemming, aanspraak heeft, en waarin niemand hem mag benadeelen.*

Bij eene latere wet, en wel die van den 3 *Junij* 1803, wordt insgelijks dit regt van eigendom, met bijna gelijke bewoordingen, gehandhaafd, luidende het tweede artikel van dezelve wet als volgt: *als zijnde het gemelde regt van uitgave een eigendom, waarop niemand, buiten deszelfs toestemming, wettige aanspraak heeft, en in de uitoefening van welk regt niemand hem mag benadeelen.*

In beide deze wetten worden geene bepalingen gevonden, door welke het kopij-regt, of de eigendom van letter- en kunstwerken, binnen zekeren kring van jaren wordt beperkt; waaruit dan ook voortvloeit, dat alle kopij-regt, gedurende het bestaan van deze wetten verkregen, even als dat, hetwelk vóór de Publicatie van 8 December 1796 verkregen was, de onveranderlijke eigendom van deszelfs bezitter blijft, en door het enkel tijdsverloop van jaren niet verloren wordt.

Met den 1 Maart 1811 de Fransche wetten hier te lande ingevoerd zijnde, is, bij besluit van den 9 April 1811, het decreet van den 5 Februarij 1810, in zich bevattende het reglement op de boekdrukkerij en den boekhandel, in de Departementen van

het voormalige Holland ingevoerd: bij het 39e artikel van hetzelve decreet wordt gezegd: *Le droit de propriété est garanti à l'auteur et à sa veuve, pendant leur vie, si les conventions matrimoniales de celle-ci lui en donnent le droit, et à leurs enfans pendant vingt ans;* waaruit bij wettig gevolg schijnt te moeten worden afgeleid, dat het kopij-regt, onder het Fransche bestuur verkregen, niet zoo gaaf en onbeperkt, maar met die bepaling verkregen is, dat het door een tijdsverloop van twintig jaren na des autheurs dood ophoudt.

Bij besluit des Konings, destijds Souvereine Vorst der Vereenigde Nederlanden, van den 24 Januarij 1814, is deze bepaling wederom opgeheven; immers, nadat in de motiven van hetzelve besluit de verzekering van het regt van eigendom aan elken schrijver en drukker, als een der oogmerken van de Publicatie van 3 Junij 1803, opgegeven en in den geest der toenmalige orde van zaken noodzakelijk is geoordeeld, wordt vervolgens in art. 6 van hetzelve besluit vastgesteld: *elk, die een oorspronkelijk werk, het zij in eens, het zij bij deelen of stukken, uitgeeft, waarvan hij het regt van kopy als opsteller, of anderzins, wettig bezit, verkrijgt hierdoor voor zich zelven en zijne erven het uitsluitend regt om hetzelve werk uit te geven enz.*, waaruit het wettig gevolg schijnt te moeten worden getrokken, dat het kopij-regt, sedert het bekend maken van dit besluit tot op het in werking komen van de wet van 25 Januarij 1817, verkregen, het eigendom van deszelfs bezitter blijft, en door geen enkel tijdsverloop van jaren verloren wordt.

Wat nu ons reeds opgegeven gevoelen omtrent de vraag, bij de Casus-positie voorgesteld, en betrekkelijk de laatstgemelde wet betreft, hetzelve rust op de volgende gronden:

Vooreerst blijkt het uit de woorden van het derde artikel der wet, dat bij hetzelve alleen gesproken wordt van het kopij-regt, dat in de twee voorafgaande artikelen omschreven was: nu is het

buiten eenige bedenking, dat het regt door autheurs of eigenaars van letter- en kunstwerken, bevorens verkregen, deszelfs kracht ontleent, niet uit de wet van 25 Januarij 1817, maar uit de vroegere daaromtrent bestaan hebbende verordeningen, en alzoo daaruit moet worden beoordeeld; en dat alzoo dat kopij-regt, hetwelk bij deze wet voor het vervolg vastgesteld en gewijzigd is, en op hetwelk alzoo de uitdrukkingen en bepalingen, bij art. 3 van de nieuwe wet voorkomende, toepasselijk zijn, iets geheel anders is, dan dat, waaruit de eigenaars van vroegere in het licht verschenen werken hunne regten ontleenen.

Ten tweede is het een algemeene in het regt aangenomen grondregel, dat de wetten slechts voor het toekomende beschikken en ten opzigte van het verledene niet achteruit werken: in het Roomsche regt, hetwelk als *ratio scripta* in de beschaafde wereld nog geldig is, en onder anderen in de L. 7. *Cod. de legibus*, was reeds gezegd: *leges futuris certum est dare formam negotiis, non ad facta praeterita revocari;* en de nu nog in dit Rijk bestaande wetgeving, heeft dit beginsel uitdrukkelijk aangenomen in het *tweede artikel van het Burgerlijk Wetboek.*

Terwijl eindelijk alle regtsgeleerden, die het zoogenaamde transitoire regt behandeld hebben, eenparig leeren, dat bij geen nieuwere wetten regten, die eenmaal wettig verkregen zijn, kunnen worden weggenomen of verkort.

Nu is het buiten eenige bedenking. dat het *kopy-regt* van letter- en kunstwerken, hetwelk vóór het vaststellen der wet van 25 Januarij 1817 bestond en verkregen was, op grond van vroegere dienaangaande bestaande wetten, was een wettig en onbetwistbaar eigendom van deszelfs bezitters, zoo als zulks onder anderen blijken kan uit het besluit van Zijne Majesteit, als Souverein Vorst der Nederlanden, op den 24 *Januarij* 1814 genomen, als hetwelk in *art.* 6 met zoo vele woorden heeft vastgesteld: »dat elk die een oorspronkelijk werk uitgeeft, waarvan hij

het regt als opsteller of anderzins wettig bezit, hierdoor voor zich en zijne erven het uitsluitend regt verkrijgt, om hetzelve werk uit te geven enz."

Dit verkregen regt, dit *jus in re*, die eigendom, kan door geene latere wetten worden verhinderd, veel minder weggenomen.

Het is zoo, dat bij *art.* 7 van de wet van den 25 Januarij 1817 gezegd wordt, „dat aan de bepalingen van die wet ook onderhevig zouden zijn alle na derzelver afkondiging in het licht komende nieuwe uitgaven of herdrukken van letter- en kunstwerken." Maar het is ontegenzeggelijk, dat de wetgever door deze verordening niet anders heeft kunnen of willen verstaan, dan dat ieder, die in het vervolg eene nieuwe uitgave of herdruk in het licht zoude brengen, zich bij zoodanige uitgave of herdruk aan de *formulaire* bepalingen der wet, daartoe betrekking hebbende, zoude moeten houden en daaraan onderworpen zijn.

Dat dit en geen ander de geest des wetgevers kan geweest zijn, blijkt:

Vooreerst: uit de woorden van dat artikel zelve, waarin alleen over de uitgave en herdruk als zoodanig, en niet over het regt daartoe, dat is over het *kopy-regt*, gehandeld wordt.

Ten tweede: uit den stelregel. die bij alle regtsgeleerden omtrent de uitlegging der wetten is aangenomen, dat namelijk de wet uit de wet zelve moet worden beoordeeld en ontvouwd; en wanneer men dezen grondregel vergelijkt met het laatstgenoemd besluit van den 24 Januarij 1814, hetwelk niet is afgeschaft, vindt men in het 13e artikel van hetzelve, bijna in dezelfde bewoordingen, dezelfde bepaling als in het 7e artikel van de wet van 25 Januarij 1817, terwijl daar althans over des wetgevers oogmerk aangaande vroeger uitgegeven letter- en kunstwerken, geene bedenking konde zijn, naardien dat oogmerk in het besluit zelve uitdrukkelijk wordt aan den dag gelegd, en destijds

volstrekt noodzakelijk was, uit hoofde van de daarbij tevens ingevoerde verandering in de Fransche wetgeving dezen aangaande, hetwelk echter bij de wet van 25 Jannarij 1817 (daar het voorn. besluit van 24 Januarij 1814 alle deze regten bepaald had) volstrekt nutteloos zoude geweest zijn.

Ten derde: al vloeide de door ons bij deze aangenomene uitlegging van het 7e artikel der wet van 25 Januarij 1817 niet uit de woorden van hetzelve voort, en ook al waren deze woorden van eene meer onzekere beteekenis, dan nog zoude deze uitlegging, boven alle anderen, de voorkeur verdienen, omdat daarbij aan de wet zelve, tegen haren aard en strijdig met het beginsel van regtvaardigheid, niet wordt gegeven eene terugwerkende kracht, ten gevolge waarvan eenmaal wettig verkregen regten en bezittingen zouden worden verkort of weggenomen.

Men kan toch wel veronderstellen, dat de Wetgever bij de wet van 25 Januarij 1817 regels heeft willen vaststellen, met betrekking tot zoodanige *formaliteiten*, als hij wilde dat bij het uitgeven of herdrukken van vroegere in het licht verschenen letter- en kunstwerken, na de invoering dier wet, zouden worden in het oog gehouden, maar geenszins, dat hij daarbij tevens een eenmaal wettig verkregen *kopy-regt* zoude hebben willen verkorten of opheffen: indien dit deszelfs oogmerk ware geweest (hetwelk wij om de aangevoerde redenen onmogelijk achten), zoude hij zulks hebben behooren te doen door eene uitdrukkelijke en duidelijke verordening, hoedanige echter in de wet van 25 Januarij 1817 niet aanwezig is.

Eindelijk is het gevoelen van de ondergeteekenden allezins overeenkomstig met die beginselen van billijkheid en regtvaardigheid, welke de wetgever bij het vaststellen, en de regtsgeleerde bij het uitleggen eener wet nimmer behoort uit het oog te verliezen.

Immers, elk, die na de wet van 25 Januarij 1817 een *kopy-*

regt, het zij als autheur, het zij als kooper van hetzelve, verkrijgt, weet, of ten minste hij kan weten, dat, na verloop van twintig jaren na des autheurs overlijden, dat regt zal ophouden te bestaan: dit nu moge een ongunstigen invloed op den eigendom of waarde van letter- en kunstwerken hebben, de wet bestaat en is ieder bekend; zij moge drukken, maar zij drukt al de daarbij belanghebbenden gelijkelijk, en is mitsdien, uit dit laatste oogpunt beschouwd, regtvaardig.

Maar indien men het derde artikel der wet van 25 Januarij 1817 ook zoude willen doen terugwerken op vooraf verkregen kopij-regten, zoude men aan den wetgever zelfs een onregtvaardig oogmerk tevens moeten toekennen; want hoe zouden in dat geval zich diegenen bedrogen vinden, die, vóór de invoering der wet zich veilig verlatende op vroegere verordeningen — verordeningen, die onbepaald en voor altijd het kopij-regt als welverkregen eigendom verzekerden — eenig kopij-regt van letter- of kunstwerken, wier autheurs vóór meer dan twintig jaren zijn overleden, of van die autheurs vroeger, of naderhand van derzelver erfgenamen of regt verkregen hebbende, hadden gekocht; hoe, zeggen wij, zouden dezulken zich bedrogen vinden, wanneer zij zich nu, zonder eenige schuld van hunne zijde, door eene willekeurige wetsbepaling, dat welverkregen regt zagen ontnemen, en hunnen wettigen eigendom door ééne pennestreek als het ware vernietigen?

Aldus (*salvo meliori*) geadviseerd binnen Amsterdam, den 31 Maart 1817."

Met dit advies versterkt, had de Vereeniging meer kracht tot handelen gekregen.

In het jaar 1818 waren reeds twee van haar ontwerpers, Adr. Loosjes en du Mortier gestorven, en als hun opvolgers P. van Cleef en P. C. van Marle opgetreden. Al meer en meer overtuigd van het noodza-

kelijke, dat een kern van vakgenooten zich moest aaneensluiten om tegen elke bestaande of mogelijke aanranding zich te wapenen en in den verwaarloosden handel eenige orde te brengen, hadden in datzelfde jaar deze drie zich tot den algemeenen boekhandel gericht met een brief, waarin zij, wijzende op het reeds gedane, het wenschelijke betoogden dat de bond niet alleen voortdurend in stand bleef maar zich mocht uitbreiden. Zij riep daartoe allen, „die in Julij e. k. in Amsterdam zouden komen om de veiling van ongebonden boeken van de HH. den Hengst en Warnars bij te wonen, tot eene comparitie op, waarin zij hunne Committenten verslag zouden geven van hunne verrigtingen."

Dat verslag liep over *het eerste jaar* 1817, zoodat de oprichters zelven dat jaar als het jaar van de stichting der Vereeniging aangeven.

Behalve de mededeeling van eenige hangende processen over eigendomsrechten, die voor gemeenschappelijke rekening reeds gevoerd werden, en van de onderhandsche schikking van andere dergelijke geschillen, berichtte dit verslag tevens, dat Gecommitteerden den boekverkooper J. Tiel, „met belofte van een goed jaarlijksch douceur uit onze kas te betalen" hadden opgedragen een specifique lijst op te maken der geadverteerde boeken ter vertaling, „en dat zij bezig waren onder hun onmiddellijk toezigt een naamlijst te doen zamenstellen van alle boeken sinds den jare 1800 uitgegeven, ter vervanging van de zeer onvolledige en foutive van den boekhandelaar N. Cornel te Rotterdam." In December van dat jaar werd bij circulaire kennis gegeven, dat de heer R. Arrenberg het recht van eigendom op zijn *Naamlijst van Boeken* aan de Vereeniging had afgestaan en dat daarmede op diens voetspoor zou worden voortgegaan. Later werd ook de *Maandelijksche Boekenlijst* van A. B. Saakes overgenomen. — De Vereeniging was dus ten algemeenen nutte allengs verder gegaan. De jeugdige bond, die reeds dadelijk zooveel ijver ontwikkelde, was dat jaar in ledental verdubbeld en had het tot 48, een jaar later tot 72 gebracht.

Was nu door de vereenigde krachten van zoo velen de nadruk van schoolboekjes in onze provinciën zoo goed als geweerd, in de zuidelijke gaf die toch nog altoos handen vol werk, al stonden deze ook onder dezelfde wetten. Vooral Limburg stoorde zich weinig aan kopijrechten. Onze beste schoolboekjes werden daar, eenigszins verkapt, nagedrukt, kerkelijk goedgekeurd en onverhinderd verkocht. Een dier nadrukkers, Titeux, te Maeseyck, schroomde zelfs niet voor *zijn* nadruk te schrijven, dat *hij* de nadrukkers vervolgen zou. De Vereeniging had op die wijs voortdurend processen te voeren en groote moeite en kosten, aangezien de bewijzen van eigendom maar al te vaak bleken alles behalve in orde te wezen. Om in die kosten te voorzien, was de jaarlijksche contributie van *f* 5.— niet altoos voldoende en moest het tekortkomende door hoofdelijken omslag worden bijgepast; een belasting heftig bestreden van de zijde der debitanten, die met de verdediging van eigendomsrechten eigenlijk rechtstreeks niets te maken hadden. Tot stijving van de kas was alzoo besloten, dat ieder lid van het bij hem in het licht verschijnende een exemplaar aan de Vereeniging zou afstaan, welke boeken dan op den dag der vergadering onder de tegenwoordig zijnde leden zouden worden verkocht. Ook was in 1821 bepaald: „dat zich het doel der Vereeniging voortaan niet alléén zoude blijven bepalen om het nadrukken van boeken tegen te gaan en te beletten, maar zich verder zou uitstrekken, om ook alle voorkomende zaken in den boekhandel te behandelen, en zoo veel mogelijk algemeener werkzaam te zijn." Dien ten gevolge was er een reglement noodig geworden, waarvan een ontwerp, door Gecommitteerden opgemaakt en uit 15 artikelen, meest van huishoudelijken aard, bestaande, in de bijeenkomst van Juli 1821 werd vastgesteld.

Bij de gedurig voorkomende geschillen van meer of minder ernstigen aard en bij de vele leemten in de wet van 1817, ook in verband met vroegere decreten, hadden Gecommitteerden gemeend

zich, in moeielijke gevallen te moeten laten voorlichten. Zij hadden daartoe als vasten rechtsgeleerden raadsman den advocaat M. C. van Hall gekozen, en een der eerste maatregelen, met hulp van dezen genomen, was een adres geweest, gericht aan den koning, waarin op de gebreken in de wet van 1817 gewezen was, en bovenal op eene weglating in art. 5, waar spraak was van de uitzonderingen betreffende nadruk. Tot die uitzonderingen werden daar gezegd te behooren: „bijbels, testamenten, catechismussen, psalm-, kerk- en schoolboeken [1]," terwijl in vroegere wetten, van 1803 en 1814, daarachter uitdrukkelijk vermeld werd: „*waarvan niemand het kopy-regt bezit.*" Aangezien deze weglating de deur openzette voor tal van misbruiken, achtte de Vereeniging het allernoodzakelijkst dat daarin voorzien mocht worden. Tevens was in dit adres aangedrongen op de handhaving van de „Voorschriften tot verzekering van het regt van eigendom aan hen, die van buitenlandsche werken eene vertaling willen uitgeven," voorschriften bij de wetten van 1814 en 1815 bepaald, maar niet opgenomen in die van 1817. Voorts hadden Gecommitteerden aan de Hooge regeering een protest gericht tegen de zegelbelasting, gelijk deze bestond, op *alle* advertentiën, ook zelfs op die voorkomende op de omslagen van tijdschriften; een protest dat met een gunstig besluit; en een ander tegen het nadeel door directeuren van de posterij door de levering

---

[1] Deze formule was, om welke reden valt moeielijk te gissen, overgenomen uit veel oudere wetten, toen verreweg de meeste kerk- en schoolboeken op Hoog gezag ingevoerd en door privilegiën beschermd werden. Het gebruik dier boeken bepaalde zich toen slechts tot die enkelen, die door de Staats- of Kerk-overheid goedgekeurd en ingevoerd waren. Er werd door particulieren niet aan gedacht, zich met het uitgeven van bijbels of schoolboeken, die tot de zorg van Staat en Kerk behoorden, te bemoeien.

van periodieke en andere werken den boekhandel berokkend, dat niet met een toegevende beslissing bekroond was.

Dit laatste was den boekhandel steeds tot een groote grief. Sinds jaren was de verhouding tusschen directeuren van postkantoren en de boekverkoopers op zeer gespannen voet. Om de zeer karige traktementen van de ambtenaren bij de posterij, vooral op het platteland, eenigszins behoorlijker aan te vullen, had de regeering niet alleen toegelaten, dat eerst couranten, later tijdschriften en nog later boeken door die ambtenaren aan particulieren mochten geleverd worden, maar tevens, dat het ontbieden en de verzending daarvan *vrachtvrij* mocht geschieden. Toen deze vrijdom alleen couranten betrof, was dat nadeel bij de weinige couranten die er nog bestonden zoo groot niet: maar toen hij zich allengs ook uitstrekte tot artikelen van meer beteekenis en de postdirecteuren op kleine plaatsen kleine boekverkoopers werden, die geen porten te betalen hadden en de bestellingen langs den postweg veel spoediger konden uitvoeren dan eenig ander, werden zij gevaarlijke mededingers en deden den boekhandel groote afbreuk. Reeds in 1822 hadden de Groningsche boekverkoopers de volgende vraag aan de leden der pas opgerichte Vereeniging onderworpen: „Daar van tijd tot tijd de beambten van de postkantoren zich meer en meer toeleggen, om leveranciers der periodieke geschriften te worden, waartoe zij, door alles vrachtvrij te krijgen, beter dan een boekverkooper in de gelegenheid zijn; — en zich ook reeds bemoeijen met de lijsten van Inteekeningen op uit te komen werken te houden, alles tot groot nadeel van de boekhandelaars in de afgelegene provinciën: zoo wordt gevraagd, of er geene middelen aangewezen konden worden, om dat misbruik tegen te gaan; een misbruik, dat wij volstrekt beschouwen als lijnregt inloopende tegen het doel der Vereeniging, hetwelk geenszins postbeambten (die buitendien hun bestaan hebben), maar de belangen der boekhandelaars wil bevorderlijk zijn."

Het spreekt wel van zelf, dat deze klacht in die dagen van wordende, maar nog alles behalve goed geordende hervorming, een kreet in de lucht moest wezen. Herhaalde malen was zij, bijna van jaar tot jaar, bij de regeering ingebracht, maar nochtans bij voortduring onverhoord gebleven. Zelfs was het kwaad verergerd. Van hun kant toch namen de postbeambten hierop weerwraak tegen den boekhandel met allerlei kleine plagerijen. Vooral uitgevers, die hun het gewone rabat weigerden, waren daar de slachtoffers van. Proeven tusschen schrijvers en drukkers, bijvoorbeeld, werden met arendsoogen bespied of er ook eenig woord in voorkwam, dat niet als correctie kon aangemerkt en alzoo beboet kon worden, en de waarschuwingen in het *Nieuwsblad* waren eindeloos, „dat men toch voorzigtig met proeven moest zijn, daar men aan het postkantoor zoozeer van ijver voor de belangen van het vaderland blaakte, dat men alle kruisbanden nazag en ze om het geringste schrift, als verbodene correspondentie bevattende, taxeerde." In later tijdvak werd deze oorlog hoe langer hoe heviger.

Golden deze werkzaamheden de belangen van den boekhandel in het algemeen, aan schikken en plooien van onderlinge geschillen en persoonlijke grieven had het bestuur der Vereeniging steeds handen vol werk. De jaarlijksche verslagen uit den eersten tijd, waarbij tevens alle gevoerde briefwisseling gedrukt overgelegd wordt, zijn waarlijk nog geen toonbeelden van broederschap tusschen alle beroepsgenooten. Nu en dan komen er kritieken en aantijgingen in voor, die alles behalve malsch zijn en waarin heel weinig spraak is van goedwillige toenadering van weerskanten. In zulke gevallen was de tusschenkomst van een der drie Gecommitteerden of van de Correspondeerende Leden, die van 1825 af bestonden, meestal van goeden invloed om partijen tot elkander te brengen en te verzoenen. Dat goede woorden goede plaatsen vinden, werd ook toen bewezen, zeer tot bevordering van een beteren geest. Als staaltje daarvan diene o. a. het volgend

episteltje, geschreven door een hardnekkigen pruttelaar, die zijn vermeend recht op haren en snaren gezet had, maar door een bestuurslid volkomen tot bedaren gebracht bleek: „Mijnheer en Vriend! Betrekkelijk de bewuste kwestie tusschen mij en de Heeren L. Herdingh & Zoon, gelieve UEd. (zulks is thans mijn vriendelijk verzoek, dewijl ik de Heer J. van der Heij heden bij mij op een pijp gehad heb) met Hun Ed. nergens verder over te willen spreken. — De kosten der Brief zijn voor mijne Rekening. — Overigens blijve na vriendelijke groete UWEd. Dw. Dienaar en vriend."

Op die wijs van een pijpenpraatje werden door de drie hoofdmannen een aantal haken en oogen huiselijk in orde gebracht. Tien jaren lang hadden zij bij wijze van voogden een ongekrenkt vertrouwen en lieten zij zich die betrekking van harte gaarne welgevallen. Eerst in 1827 werd er aan gedacht of tijdelijke aftreding niet wenschelijk zou zijn en besloot men er toe, jaarlijks één van het driemanschap door een ander te doen vervangen, waardoor J. den Hengst dat jaar in de plaats van P. C. van Marle kwam. Op den ijver van het bestuur was dit besluit van tijdelijke afwisseling van niet den minsten invloed.

Terugziende op al wat er in den gang van zaken reeds verbeterd was, ging het moedig voort met het uitzien naar nieuwe maatregelen tot algemeen voordeel. Waren de voornaamste nadrukkers van schoolgoed binnen onze noordelijke provinciën tot rede gebracht, hier en daar, vooral in de zuidelijke, werd nog maar al te veel op dat gebied gestroopt, en het was alzoo op ernstigen aandrang van het bestuur, dat er, ten einde allerlei kwade praktijken te keer te gaan, in de vergadering van 1829 uit het midden der leden een commissie benoemd werd, om het bestuur daarin te helpen. Vijf leden: Brest van Kempen, J. C. van Kesteren, J. Oomkens, C. A. Thieme en M. Westerman, uit onderscheiden deelen des lands, en daaronder eerstgenoemde uit Brussel, kregen in last, „op te sporen en na te vorschen

alle moeijelijkheden of verkeerdheden, welke in den boekhandel bestaan, en de middelen te beramen tot verbetering derzelve." Met alle warmte werd die taak aanvaard, en de circulaire, die daartoe van het vijftal uitging, eindigt met het verzoek om meedeelingen van allerlei aard in deze woorden: „De benoemde commissie acht het overtollig UEd. de bestaande misbruiken, zoo verderfelijk voor onzen handel verder op te noemen. Zij neemt echter de vrijheid UEd. te doen opmerken, dat het tegenwoordig tijdstip alle waakzaamheid vordert, willen wij niet allen ons eigendom ten prooi laten aan de ondernemingen van eene lage winzucht, waartegen ons de bestaande wetten op den boekhandel niet kunnen beschermen; daar. bij hetgeen wij reeds gezien en ondervonden hebben, het nog te vreezen staat, dat zoodanige winstbejagers het niet bij de reeds aangewende pogingen zullen laten, maar ons langs allerlei wegen overstroomen met nadrukken, waardoor de vruchten, welke zoo menig onzer in een reeks van jaren door aanhoudende werkzaamheid vergaderde, verstikt zullen worden." — Trouwens het bestuur riep deze commissie niet alléén in het leven om het bij zijn pogen ter zijde te staan. Het wees er op, hoe noodzakelijk het was, dat er van alle kanten oogen in het zeil werden gehouden, en hoe goed het zou wezen, dat zich in alle groote plaatsen mochten vormen „stedelijke boekverkoopers-sociëteiten of departementale vergaderingen," van waar uit men acht zou geven op alle knoeierijen in eigen kring en te gelijk, onder vriendschappelijk verkeer, zou kunnen bespreken, wat der algemeene zaak dienstig zou kunnen zijn. Amsterdam gaf dadelijk gehoor aan dien wenk door de oprichting van zijn boekverkoopers-college; een voorbeeld, dat in 1833 door Rotterdam en in 1834 door Groningen gevolgd werd.

Zoo was, in het kort, de werking der Vereeniging geweest tot op den tijd, dat wij haar verrichtingen meer in bijzonder-

heden zullen nagaan. In de dertien jaren van haar bestaan had zij de grondslagen gelegd van een hervorming, die niet hoog genoeg kan gewaardeerd worden. Zij had een band geknoopt van onderlinge samenwerking, een geest gewekt van broederschap, een gezindheid voor goede trouw en orde, een besef van rechten en plichten. Dat beteekende reeds heel wat. Uit een klein begin was dat alles zoo als van zelf aangegroeid. Met ieder jaar was de kring en de kracht iets grooter geworden; bij elke bijeenkomst had de wederzijdsche omgang aangewonnen in gezelligheid, maar ook in degelijkheid. Gaandeweg waren de leden gaan begrijpen, dat zij het werk niet moesten overlaten aan het wakker besturend driemanschap alleen, maar dat zij àllen tot arbeid geroepen waren, waar die arbeid zou kunnen dienstig wezen aan het gemeenschappelijk belang. De tijd brak aan, dat van alle kanten bouwstoffen zouden worden aangedragen en handen zich zouden reppen, om op de gelegde fondementen een stichting te doen verrijzen, die het middelpunt zou worden van het Nederlandsche boekhandelsverkeer.

Schijnbaar werd die gang van zaken plotseling afgebroken. De Belgische omwenteling kwam op eenmaal allen rustigen handel verstoren. Alle plannen van kalm onderzoek en bezadigde werkzaamheid lagen voor een tijdlang in duigen. De commissie, zoo pas ingesteld, om in noord en zuid naar gebreken en herstellingsmiddelen uit te zien, vond haar terrein vaneengescheurd en haar medewerkers door den oorlog verstrooid. Op de Vereenigingsvergadering van 1830 moest de voorzitter berichten, dat de taak dier commissie vooreerst diende geschorst te worden, „omdat onze vaderlandsche zonen ten strijd waren getogen tegen de aanmatigingen van een trouweloos, oproerig en zedeloos volk, maar dat onmiddellijk na de beslissing der openbare gebeurtenissen de regte tijd zou zijn aangebroken om des te sterker op een nieuwe wet ter regeling onzer belangen aan te dringen.”

Waren door een en ander de hoofden van zoo menigeen in de war, niet toch die van de trouwe bestuursleden der Vereeniging. Gesteund door hun rechtskundigen raadsman maakten zij, in afwachting van de dingen die komen zouden, zich den tijd ten nutte om alvast met eigen hand een nieuwe conceptwet op den boekhandel samen te stellen, zoo mogelijk ter vervanging van de zoo gebrekkige van 1817. En toen na verloop van een drietal jaren de gemoederen wat tot kalmte waren teruggekomen en naar hun oordeel de tijd daartoe rijp was, werd dat ontwerp dan ook werkelijk, en wel persoonlijk, in 1834 door hen aan Z. M. den koning overhandigd, nochtans zonder eenig ander gevolg dan een minzame ontvangst.

Intusschen deden zij te gelijk al het mogelijke om den kring van den bond in alle streken des lands uit te breiden. Zoolang er nog geen nieuwe landswet bestond, konden toch alle boekverkoopers, die nog geen leden waren, de erkenning weigeren van kopij- en vertalingsrechten en was het voorloopig wenschelijk, dat er zoo velen, als daartoe slechts overgehaald konden worden, tot het lidmaatschap van het onderling verdrag toetraden. Tot dat doel werd in 1834 een nieuw reglement onder alle boekverkoopers verspreid.

In dit reglement, als het ware de nieuwe grondwet van de Vereeniging, dat trouwens in hoofdzaak gelijk was aan dat van 1821, maar ietwat uitgebreider in bepalingen van huishoudelijken aard, wordt bij wijze van inleiding het beginsel van de Vereeniging volgenderwijs nader omschreven:

„Zooals door den naam van deze instelling reeds wordt aangeduid, is het hoofddoel der Vereeniging: de bevordering van de belangen des boekhandels in ons vaderland.

„Ter bereiking van dit groote doel, en opdat hetzelve ieder lid bestendig voor oogen zij, verbinden al de leden zich, door bekrachtiging met hunne handteekening van de navolgende arti-

kelen, om met volhardenden ijver mede te werken aan de verheffing des Nederlandschen Boekhandels tot die mate van bloei en luister, welke dezelve eenmaal bereikte, en alzoo ook daartoe, om de jeugdige kweekelingen van dien handel dit diep in te prenten en hen daarin voor te gaan.

„Daartoe inzonderheid werken al de leden, zoowel als de na te benoemen Bestuurs- en Corresponderende leden, ieder in zijnen kring en in vereeniging met elkander mede, dat elk lid zijnen wettig verkregen eigendom en kopijregt behoude, en alzoo, om het *nadrukken van boeken*, als de grootste inbreuk op dat regt, tegen te gaan, en voorts zoowel de belangen van den handel in het algemeen, als de regten van elken individu in het bijzonder, te bevorderen en te handhaven, alles te weren, wat tot oneer of verlaging van den Boekhandel zoude kunnen verstrekken, elkander te waarschuwen, waar binnen of buiten den kring hunner Vereeniging kwade trouw gepleegd wordt, en zoodoende goede trouw en harmonie met wederkeerige belangstelling aan te kweeken.

„Daartoe ook strekken de jaarlijks te houden, en hier na te melden Algemeene Vergaderingen; ten einde, ingevolge op dezelve door de Leden te doene Voorstellen, met gemeenschappelijk overleg, den Boekhandel in Nederland in deszelfs alouden luister te herstellen."

Met dit ideaal voor oogen trad de Vereeniging een nieuw tijdperk in. Haar bestuur was intusschen tot vijf leden uitgebreid.

Als een der grootste behoeften werd alras de wensch geuit, dat de boekhandel een eigen blad of orgaan mocht bezitten, een blad, waarin alle boekhandelsbelangen als het ware vertrouwelijk zouden kunnen besproken worden en dat een aantal circulaires of advertentiën in de gewone bladen overbodig zou maken. Het *Nederlandsch Letterkundig Nieuwsblad*, sinds Januari 1834 bij S. de Visser te 's Gravenhage uitgegeven, kwam die wenschen onverwijld te gemoet. Genoemde uitgever toch, die zijn pas op-

gericht weekblad „tot het mededeelen van berigten en aankondigingen, die van een letterkundigen aard waren, of den handel in boeken, prentwerken enz. betroffen," voor het groote publiek bestemd had, maar voor die onderneming voorloopig niet veel bijval vond, maakte zich den uitgesproken wenk op den Vereenigingsdag van datzelfde jaar ten nutte en kondigde in September aan, dat hij voortaan zijn blad geheel en al ten dienste van den boekhandel zou doen strekken. Hij verzocht daartoe ieders medewerking door het inzenden van berichten, advertentiën enz., die voor de geabonneerden gratis zouden geplaatst worden, natuurlijk behalve het verplichte zegelgeld van 35 cents. Hij zelf zou zijn blad voor ieder boekhandelaar belangrijk trachten te maken door maandelijksche Nederduitsche, Fransche, Engelsche en Hoogduitsche boekenlijsten, van overgegane kopijen, verkoopingen, aangeboden vertalingen, en niet te vergeten een rubriek voor mengelingen, waarin voor allerlei mededeelingen den boekhandel betreffende ruimte zou zijn. Van dit goedkoope gemeenschapsmiddel werd al dadelijk genoeg gebruik gemaakt om aan het blad het bestaan te verzekeren. Van den 1sten October 1834 af kreeg het den gewijzigden titel van *Nieuwsblad voor den boekhandel*, en wel zoo bij uitsluiting, dat de uitgever, „toen hem op toevallige wijze kenbaar was geworden, dat er enkele particulieren waren, die gaarne dit blad zouden willen bezitten", het noodig oordeelde in Augustus 1835 aan het hoofd met groote letters af te kondigen, „dat dit blad eenig en alleen voor boekverkoopers was, alle drang om hetzelve buiten dit vak te bezitten *onbeschaamdheid* was en kortaf geweigerd moest worden." „Ik hoop niet", zoo eindigt de uitgever zijn verbod, „dat er onder al de confraters iemand zoo dwaas zal wezen, die tot het verderven van eigen handel de hand zal leenen; — doch werd er ooit iemand gevonden, die zulks deed, door dit blad, aan wien ook, te verkoopen, zoo zal de ondergeteekende het van zijn' pligt rekenen, het *nut* van den

Boekhandel *boven zijn eigen voordeel* te achten, en aan den zoodanigen dit Nieuwsblad *niet meer te zenden.*"

Ofschoon wij later een enkele maal op den gang van dit *Nieuwsblad* terug zullen moeten komen, is in de *Bijdragen tot de geschiedenis van den boekhandel*, deel II, door Mr. Sautijn Kluit daaraan en aan de overige bladen zulk een breed opstel gewijd, dat wij meenen daarheen te mogen verwijzen voor alle bijzonderheden dienaangaande.

Toonde zich de Vereeniging aldus vol van jeugdigen ijver, als een teeken nochtans van den geest dier nog vrijwel bekrompen dagen, en te gelijk als staaltjes hoe zij soms wel wat heel ver ging in de uitoefening van haar herderlijk gezag, worden hier de volgende betrekkelijke kleinigheden meêgedeeld.

In 1838 gaf de firma F. A. Julicher, te Lingen, den Hollandschen boekhandel per circulaire kennis, dat zij ter perse had een *Encyclopaedisch Woordenboek*, voor welke uitgaaf zij de medewerking der boekverkoopers op de gewone voorwaarden inriep. Een dergelijk geval had zich omstreeks dien zelfden tijd voorgedaan met een uitgever te Emden, die een Hollandsche *Zeevaartkunde*, en met nog een anderen te Dusseldorf, die een boekje over de *Brandewijnpest* in het licht gaf. De Vereeniging nam hieruit aanleiding om een vrij heftig adres aan al de boekverkoopers te richten, met aandrang zich schriftelijk te verklaren, dat zij geen enkel exemplaar van deze schandelijke inkruipsels zouden verkoopen. De gelofte, door den stempel der Vereeniging als het ware gezegeld, daartoe ter onderteekening rondgezonden, was van dezen inhoud:

„Als Nederlandsch Boekhandelaar verklaar ik bij deze plegtig, op geenerlei wijze te zullen verkoopen, noch het debiet helpen bevorderen, van Nederduitsche boeken, welke buiten dit Rijk zijn gedrukt of uitgegeven.

Gedaan te den 1838."

De bezadigde, heldere Willem Messchert kon deze daad niet goedkeuren. Hij voelde zich in gemoede gedrongen om in een zeer waardig geschreven brief daartegen op te komen en de vraag te doen, of een dergelijke samenspanning wel strookte met de eer van den Hollandschen handel. Waarop grondde zich die vijandige tegenwerking? vroeg hij. Deugden de boeken niet, hetzij om inhoud of taal, dan veroordeelden zij zich zelve. Waren zij goedkooper dan onze Hollandsche boeken, dan was dat een reden voor ons, om de onzen niet te duur te maken. Het was te voorzien, dat de vlieger van buiten 's lands verschijnende boeken in onze taal niet zou opgaan om de hooge rechten van invoer, die zij hier te betalen hadden. Maar wilden vreemde uitgevers zich daaraan wagen, dan hadden zulke boeken dezelfde aanspraken om verkocht te worden, als Fransche, Duitsche en Engelsche werken, die hier ter markt kwamen. In vroeger dagen zochten de Fransche auteurs het gewetensvrije Holland aan tot het uitgeven hunner werken en was dit voor ons, even als de uitgaaf van de oude klassieken, een belangrijke bron van voordeel geweest. Wat zouden wij er van zeggen, indien een buitenlandsch geleerde van naam zijn werk in Holland gedrukt begeerde en de buitenlandsche boekhandel uit naijver den invoer van zulk een boek verbood? Vrijheid van eerlijken handel behoorde te huis in ons vrije vaderland. — In een uitvoerig opstel, dat eigenlijk de kwestie zelv' al heel weinig aanroerde, gaf hierop Joh. Muller een repliek, waarin hij de daad van het bestuur der Vereeniging volkomen goedkeurde, uit vrees, dat het slagen van bovengenoemde ondernemingen aanleiding zou kunnen geven tot het invoeren van nadrukken en het begunstigen (men houde de hartstochtelijke vrees dier dagen in het oog) „van dat vloekverbond van roovers", die ons van alle kanten bedreigden. Dit betoog, dat, het spreekt wel van zelf als gevloeid uit de pen van Joh. Muller, even waardig van toon was als het stuk van Willem Messchert, gaf aan het bestuur der Vereeniging reden

om tegen laatstgenoemde een open brief te richten van acht folio bladzijden groot, waarin de ongelukkige Messchert, "dien men overigens betuigde om zijn letterkundige bekwaamheden en gezond oordeel hoog te achten", zóó aan de kaak werd gezet wegens zijn allergevaarlijkste vrije handelsbegrippen, dat een ieder tegen zulke hoogst nadeelige beginselen ernstig gewaarschuwd diende te worden. Die buitenlanders hadden ons reeds zoovéél kwaad gedaan! Zij hadden de verderfelijke *tijdschriften* in de mode gebracht, een van de oorzaken, dat onze bibliotheken zeldzamer werden, zéér ten bederve van onzen handel. Wij deden hen daarin zelfs na, en aten nu de zure vruchten van dezen edelen naijver. Hun boeken konden door goedkooper drukloon en grooter debiet veel lager in prijs zijn dan de onze. Waar moest het heen met onze uitgevers, met onze papierkoopers en drukkers, als wij hen ook in die goedkoopheid wilden volgen? Neen, ten voordeele van onze eigen industrie moesten wij ons verbinden, geen buitenlandsche grondstof te gebruiken, veel minder boeken in vreemde talen verkoopen, veel hooger invoerrechten zien te krijgen. "Paste men een vrijheid van handel, zooals Messchert die bedoelde, ook op den boekhandel toe; kwamen al de raderen van een vrije concurrentië zóó in bewéging, zullen dan, vragen wij, alle andere menschelijke hartstogten daarbij zachtelijk insluimeren? Dat zij verre: de concurrentie, door inkomende noch uitgaande regten beteugeld, zou onvermoeid voortgaan en zich door niets laten weerhouden; eerlang zoude het eigendomsregt meer heilig noch geëerbiedigd zijn, en de schoonste handel der wereld in eene ware letterroof verkeeren." „De Heer Messchert had het zich zelv' te wijten, dat zijn naam in dit stuk zoo dikwijls ongunstig moest voorkomen." — Toen deze zaak echter, ter bedaarder overweging, in handen van een commissie gesteld was, waarin ook Messchert en Muller zitting hadden, werd het volgend jaar een rapport uitgebracht veel meer in Messchert's geest.

Een dergelijke vermaning viel aan de Erven Doorman ten deel, die voor de uitgaaf van een bijbel de ondersteuning van predikanten hadden ingeroepen. „Het bewijs dezer daadzaak heeft de verontwaardiging der vergadering dermate opgewekt, dat aldaar met eenparige stemmen is besloten, om wanneer UEd. met dergelijke handelingen liet voortgaan, het Bestuur zich verpligt acht, dezelve in den Handel algemeen bekend te maken, hetwelk noodzakelijk zeer nadeelige gevolgen op het debiet Uwer fondsartikelen zal uitoefenen!" luidde de waarschuwing.

Bijna gelijktijdig had de firma Lastdrager & Zn. een kerkhistorisch werk ter pers, waarvan zij, vrij natuurlijk, prospectussen verspreid had onder de predikanten, vooral op het platteland, waar toen nog zoo weinig boekverkoopers waren, met verzoek dit plan te willen mededeelen en zoo mogelijk aanbevelen. Onder den indruk van hetgeen de firma Doorman overkomen was, haastten zij zich vreesachtig de volgende advertentie in het *Nieuwsblad* te plaatsen, ten gelieve van debitanten, die wellicht zelv' geen voet tot het zamelen van inteekenaren verzet hadden:

Aan Heeren Boekhandelaren.

„De Ondergeteekenden vernomen hebbende, dat HH. Boekhandelaren het hun ten kwade duiden, dat zij de *berigten en inteekenlijsten* wegens de *Kerkelijke Geschiedenis*, door den Wel Eerw. Heer B. Glasius te schrijven, *ook aan HH. Predikanten hebben gezonden*, menen Hun de redenen, die hun Ondergeteekenden daartoe hebben doen besluiten, te moeten mededeelen.

Zij zijn:

1°. Dat dit werk, zal dit doel bereikt worden, eene *algemeene* verspreiding behoeft, ook op de dorpen en onder den mingegoedden burgerstand; met welke beiden de Boekhandelaren geene of weinig relatiën hebben, maar tot welke beiden HH. Predikanten kunnen geacht worden in naauwe betrekking te staan.

2°. Dat de Ondergeteekenden, volgens hunne ervaring, geene redenen hadden, om op medewerking der HH. Boekhandelaren zich alleen te verlaten.

„Gaarne alles willende doen om wèl te zijn met HH. Boekhandelaren, verklaren zij die inteekeninglijsten niet aan HH. Predikanten te hebben gezonden, ten einde den Collega's hunne billijke voordeelen te onthouden, en, ten bewijze daarvan, verzoeken zij dat HH. Boekhandelaren de inteekeningen, die HH. Predikanten, met welke zij in betrekking zijn, reeds mogten hebben verkregen, overnemen; zullende zij de voordeelen, daaraan verknocht, aan hunne Confrères laten gelden, en evenwel HH. Predikanten hunne present-exemplaren doen toekomen, gelijk zij in elke plaats, waar Boekhandelaren wonen, doen zullen met de reeds bij hun ontvangene inschrijvingen. door HH. Predikanten bezorgd.

„De Ondergeteekenden vertrouwen, dat door deze mededeeling alle aanmerkingen zullen zijn opgeheven, en zij zich voortaan niet meer gedrongen zullen zien tot bijmiddeling, om het gelukken hunner pogingen te verzekeren: te meer, daar zij niets opregter wenschen dan steeds de goedkeuring, aan eene redelijke en ronde handelwijze toekomende, te verdienen."

AMSTERDAM, MEI 1835. LASTDRAGER & ZOON.

Behalve deze en soortgelijke minder kiesche en vrees aanjagende bemoeiingen, ging de Vereeniging trouwens voort, van haar hoogst prijzenswaardige werkzaamheid overvloedige blijken te geven. Dat betoonde zij vooral in het voortzetten van haar rechtsgedingen.

Een belangrijke rechtszaak, door haar bestuur ingesteld, hield o. a. in het jaar 1837 den boekhandel bezig; belangrijk niet om de geldelijke waarde, want het betrof maar een schoolboekje van 30 cents, maar om het beginsel. De firma P. Joling & Co., te Sneek, had uitgegeven een werkje *Rekenkundige Voorstellen uit Natuur- en Aardrijksbeschrijving* van Lucas Oling,

waarvan de oorspronkelijke uitgaaf reeds in 1803 had plaats gehad; een leerboekje, dat, wat namen van maten en gewichten en wetenschappelijke beschouwing aangaat, geheel verouderd en daarom door de firma Joling, waarvan de eene firmant zelf onderwijzer was, overeenkomstig de behoeften des tijds herdrukt en in den handel gebracht was. Na de uitgaaf werd deze firma aangeklaagd van nadruk door de firma Suringar te Leeuwarden, die indertijd van het verouderde boekje het eigendomsrecht voor zijn fonds had aangekocht. De beschuldigde nadrukkers verdedigden zich 1° door de bewering van ter goeder trouw gehandeld te hebben, en 2° met het beroep op art. 3 van de wet van 1817, waarin het kopijrecht tot op 20 jaar na den dood des auteurs bepaald werd, terwijl Lucas Oling reeds in 1806 overleden was. De aanklager van zijn kant grondde zijn klacht op de volgende beweegredenen: 1° dat de Vereeniging tot beginsel had, iederen nadruk tegen te gaan; 2° dat het werkje van Oling onder de wet van 1803 was uitgegeven, en 3° dat de wet van 1817 geen terugwerkende kracht had.

De Vereeniging meende deze netelige zaak te moeten overnemen om haar in beginsel uitgemaakt te zien. Nochtans achtte zij het in dit bijzonder geval voorzichtig, daaromtrent, vóór zij een proces begon, het advies in te roepen van twee rechtskundigen, de HH. Mr. S. P. Lipman en W. C. B. Wintgens, die, de bijzaken daarlatend, beide op bijna dezelfde gronden betoogden: dat de wet van 1803, die een altoosdurend kopijrecht aannam, niet door die van 1814 kon worden te niet gedaan.

De rechtbank te Sneek, voor welke de zaak het eerst diende, verklaarde den eischer in zijn recht, o. a. „overwegende", dat zijn recht, op een wettigen titel steunende, is een onvervreemdbaar recht, uitdrukkelijk vastgesteld bij de wet van 1803, welke wet opzettelijk wordt vermeld en aangehaald in het besluit van 1814 en waaraan door geene latere wetten is gederogeerd; 2° dat een ongestoord bezit van ruim 33 jaren van het kopijrecht door den

tegenwoordigen en vroegere eigenaren, waarvan de wettige eigendom volledig bewezen is, den verweerderen het recht ontzegt om, op grond van art. 3 der wet van 1817, thans de wettige bezitters in hun bezitrecht te verstoren, terwijl daarenboven die zelfde wet bij art. 5 de vroegere rechten en voorrechten uitdrukkelijk handhaaft; 3° dat het werk van Lucas Oling, in het jaar 1803 uitgegeven zijnde, het kopijrecht ook naar de wet van dat jaar behoort te worden beoordeeld en daaraan een voortdurend bezit wordt gewaarborgd; 4° dat, daargelaten het argument der verweerders dat dit werk een schoolboek zoude zijn, het genoegzaam is tot wederlegging van deze sustenu, dat bij art. 10 der wet van 1803 wordt bepaald, dat alleen die schoolboeken mogen worden nagedrukt, waarvan het kopijrecht niet de eigendom is van een ander, en 5° eindelijk, dat de wet van 1817 geen retroactieve kracht kon hebben, zoodat dien ten gevolge het eenmaal wettig verkregen eigendomsrecht nimmer naar eene latere wet kon worden beoordeeld. Verklaart voor geconfisqueerd, ten behoeve van den eischer, alle binnen dit Rijk voorhanden zijnde exemplaren, met condemnatie der gedaagden om aan den eischer te betalen de somma van *f* 600.— als het bedrag van 2000 exemplaren, en een geldboete van *f* 200.—, voor de helft ten behoeve van de armen van Sneek, en voor de andere helft ten behoeve van die van Workum, en in de kosten."

Van dit vonnis kwamen de beschuldigden in appel bij de rechtbank te Leeuwarden, die evenwel, op gelijke gronden, het appel vernietigde en de uitspraak van Sneek bevestigde.

Een dergelijke kwestie kwam in 1839 voor betreffende een boekje *Bijbelsche Historievragen*, door van den Berg, uitgegeven eerst door P. Nijhoff, later (46e druk) door Is. An. Nijhoff en nagedrukt door de wed Daene. Op dezelfde gronden werd de nadrukster veroordeeld, eerst door de arrondissements-rechtbank te Rotterdam, in appel door het provinciaal gerechtshof van

Holland, en in hoogste instantie door den Hoogen Raad [1].

Evenzeer om het beginsel, en niet om er geldelijk voordeel voor den eigenaar meê te beoogen, had een jaar of wat vroeger de Vereeniging zich genoopt gevoeld tot het aangaan van een proces, ook een zaak van kopijrecht betreffende, maar van een anderen aard. — G. Vervloet had in een zijner tijdschriften overgenomen, zonder voorkennis van uitgever of auteur, een gedicht van Tollens, getiteld *Algemeene Bededag*, 2 *December* 1832, uitgegeven door de firma M. Wijt en Zoon. De Rotterdamsche rechtbank had het overnemen van dit vers voor nadruk verklaard en den nadrukker verwezen tot een boete van *f* 400.— De firma Wijt was natuurlijk edelmoedig genoeg geweest om dadelijk na de uitspraak van dit vonnis van deze schadevergoeding afstand te doen.

Eindelijk kwam in 1839 een rechtszaak voor van geheel bijzonderen aard, maar van welker beslissing voor de toekomst veel afhing. — H. J. Fievez en G. Vervloet hadden te samen, de eerste als redacteur, de tweede als uitgever, in 1836 een tijdschrift opgericht onder den titel van *Iris*, *Bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften*. In Mei 1838 was deze associatie verklaard te zijn ontbonden en was de geheele eigendom van het tijdschrift overgegaan op Fievez, die den boekhandelaar H. Nijgh tot verderen uitgever genomen had. Maar nu verscheen op 1° Juni de zesde aflevering van den loopenden jaargang, met doorloopende pagineering, zoowel bij Vervloet als bij Nijgh, natuurlijk met verschillenden inhoud, maar onder denzelfden titel: *Iris*, *Bloemlezing uit buitenlandsche tijdschriften*, *9e jaargang No.* 6. De vraag was: in hoe ver was dit oorbaar of strafbaar? Mr. F. C. Donker Curtius, optredende voor den eischer H. Nijgh, beweerde de strafbaarheid, op grond van het overgegane eigendoms-

---

[1] Den geheelen loop van deze processen vindt men in *Het letterkundig Eigensdomsregt in Nederland*, uitgegeven bij Gebr. Belinfante, 1865.

recht, waartoe ook de titel behoorde, die vooral bij tijd- en maandschriften van groote beteekenis was. Mr. M. J. van Gigh, pleitende voor den gedaagde Vervloet, betoogde, dat eischer niet kon beweren, dat hij alleen in geheel Nederland bevoegd zou zijn om bloemen te lezen uit buitenlandsche tijdschriften, en dat er voor een bloote compilatie van vertaalde stukken geen kopijrecht bestond. De inhoud van beide werken had niets met elkander gemeen. En wat den titel betreft, er was geen wet, die verbood om een boek- of maandwerk onder denzelfden naam uit te geven als een reeds bestaand boek- of maandwerk, en de eischer kon zich daarover evenmin beklagen, als bijv. de erfgenamen van Wagenaar, indien deze nog het kopijrecht van zijn werk bezaten, aan Bilderdijk het recht hadden kunnen betwisten om op zijn beurt een *Vaderlandsche Geschiedenis* uit te geven. — De rechtbank, „overwegende dat het tijdschrift *Iris*, wat de over zijnde exemplaren aangaat, aan eischer bij contract was overgegaan; dat gedaagde wel met de uitgaaf van dit tijdschrift was voortgegaan, maar dat er geen inbreuk gemaakt was op eischers recht van eigendom; dat ten opzichte van letterwerken de inhoud het wezenlijke en eigenaardige daarvan uitmaakt, en de titel, het formaat, de druk, de pagineering, evenmin als alle uitwendige versierselen, welke daaraan mochten zijn toegebracht, kunnen geacht worden tot de innerlijke waarde iets toe te brengen — ontzeide den eischer zijn gedanen eisch en condemneerde hem in de kosten.

Bij de rechtbank te Rotterdam appelleerde de uitgever Nijgh tegen deze uitspraak. En met goed gevolg. Zij deed het vonnis te niet en veroordeelde Vervloet. Overwegende, „dat hier, zooal geen nadruk, dan toch in elk geval inbreuk gepleegd was op eens anders recht en eigendom, met het kennelijk en opzettelijk doel om zich tot dadelijk nadeel van een ander, winst of voordeel te verschaffen; dat het recht der uitgaaf, na ontbinding der associatie aan den een, en niet meer aan den ander toebe-

hoorde; dat de inteekenaren op de *Iris* in de war gebracht en verdeeld zouden worden en de waarde der uitgaaf daardoor werd verkort": condemneerde den gedaagde in boete en kosten.[1]

De Vereeniging bewees met het aanvaarden van al deze kwestiën aan den algemeenen handel inderdaad belangrijke weldaden. Zij liet beginselen uitmaken, waarin door de wetten niet voorzien was. Zij stelde regelen, waar die tot nog toe ontbraken. Het spreekt evenwel van zelf, dat deze processen, zelfs ook dan wanneer zij ten voordeele van den eischer uitgemaakt werden, vrij wat kosten na zich sleepten en op den duur de kas moesten uitputten. Reeds vroeger had men daarin trachten te voorzien door een hoofdelijken omslag. Maar de leden-debitanten, die voor zich zelve daar weinig of niets meê te maken hadden, kwamen met reden daartegen op, en dien ten gevolge werd in 1837 besloten, dat alleen dan door de Vereeniging een rechtsgeding zou worden aanvaard, wanneer het een der hoofdbeginselen van den boekhandel gold, maar dat zij alle overige geschillen zou laten uitmaken door arbiters, die uitspraak zouden doen als in het hoogste ressort.

De volgende jaren zouden leeren, dat deze broederlijke tusschenkomst, hoe gemoedelijk ook bedoeld, niet voldoende was om in handelsgeschillen de rechtbank altoos te vermijden.

---

[1] Ook dit geding is te vinden in *Het letterkundig Eigendomsregt.*

1840 tot 1849.

BOEKENLIJSTEN.[1]

Rechts- en Staatswetenschap.

Nu het drukken van wetten en besluiten, door een arrest van den H. Raad van 8 Sept. 1840, algemeen vrij geworden was, begon de firma Joh. Noman & Zoon een kloeke en welgeslaagde onderneming door herdruk in kompressen vorm van de *Staatsbladen van* 1813—40 (later voortgezet door van Goor en de Jong 1841—50, 1851—60, 1861—70, samen 60.50). Een dergelijke onderneming deed P. J. van Dijk acht jaar later, in den herdruk van de *Handelingen der Staten-Generaal.* Voorts verschenen van v. d. Honert: *Formulierboek* 15.—, *Handb. v. Burg. Regtsvordering* 16.—, *Geschiedenis der Wetgeving* 10.30, — *Tarief van Justitiekosten* en *Wetgeving op het Notarisambt*, — Voorduijn, *Geschied. der Wetgeving* 8.90, — Groen v. Prinsterer, *Bijdragen tot de herziening der Grondwet* 5.80, — Opzoomer, *Aanteekeningen betr. de Grondwet* (2e druk 1858, 3e 1878), — Engels, *Geschiedenis der Grondwetsherziening*, — van Assen, *De taal der Grondwet*, — *Handelingen der Staten-Generaal over de herziening der Grondwet* 21.10, en een menigte kleinere geschriften over dit onderwerp. Uitgaven van verschillende *Wetboeken*: Oudeman, *Ned. Wetboeken* 11.60 (3e druk 1857, 4e 1871), — Vernée, *Ned. Wetboeken* (3e druk 1852, 4e 1858,

[1] Herdrukken en reeds genoemde tijdschriften en jaarboekjes worden niet op nieuw vermeld.

5e 1867, 6e 1876), — Oudeman, *Wetb. van Burg. Regtsvordering* 14.70 (2e druk 1847, 3e 1862, 4e 1875), — Diephuis, *Het Ned. Burg. Regt.* 58.— (2e druk 1856, 3e 1868), — Vernède, *Handl. Ned. Wetgeving* 19.65, — v. d. Poll, *Verz. van Wetten* 6.60, — Asser, *Burg. Wetboek* 6.60 (2 drukken), — Asser e. a., *Wetboek van Koophandel* 6.— (2e druk 1863), — van Assen, *Burg. Wetboek* 6.30, — de Pinto, *Wetb. v. Strafvordering* 7.50, — en *Regterl. Organisatie* 3.50, — en verder van v. d. Honert, de Wal, Schuller e. a., en een uitgaaf van de *Wetboeken* door van Hasselt 18.10, — Martini, *Ned. Wetgeving met bijlagen* 22.90, — Vogelsang, *Handb. voor Plaatsel. Besturen* 11.60, — G. de Vries Az., *Wetgevende magt der Plaatsel. Besturen* (2 drukken), — van der Kemp, *Regt van Kantongeregten* 5.90 (2e druk 1855, 3e 1870), — Nienhuis, *Ned. Burg. Regt*, — de Witt Hamer, *Handb. Kantonregter* 6.80, — van Voorthuijsen, *Directe Belastingen*, — Pliester, *De Notarieele Wetenschap* 5.90 (2e druk 1864), — van Uije Pietersen, *Handleid. v. h. Notarisambt* 13.50 (2e druk 1857, 3e 1874), — Abbink, *Het Zee- en Assurantieregt* 23.25 (2e druk 1846, 3e 1863), — v. Hasselt, *Wetgeving Scheepvaart*, — v. d. Brugghen, *De Eedsleer*, — Engels, *Gesch. der Belastingen*, — Gogel, *Memoriën en Correspondentiën*, — Sandelin, *Répertoire d'Economie politique* 56.—, Drucker, *Staatscrediet*, — ten Zeldam Ganswijk, *Bijdr. Staatsbestuur*, — Ciriaci, *Regt van Patent*, — Ciriaci, *Person. Belasting* (2e druk 1861), — J. D. Meijer, *Consultatiën*, — de Gelder, *Handels-overeenkomsten* (2e druk 1855), — Potter, *Patentboek*, — Gerlach, *Handb. Dijk- en Polderbestuur*, — Hemkes, *Handb. v. Schoolopzieners*, — Nassau, *Lager Onderwijs*, — de Jonge Evertsen, *Delits de la Presse*, — de Jonge Evertsen, *De delictis contra Rem Publicam*, — Bake, *Cicero*, *De Legibus*, — Holtius, *Historiae Juris Rom. Lineamenta*, — Lipman, *Constitutioneel Archief*, — v. Hall, *Staatk. Opmerkingen*, — Vissering en Portielje, *Tariefshervorming in Engeland*, — Say, *Volkshuishoudkunde*, — Droz, *Staat-*

huishoudkunde, — Luttenberg, *Onderzoek omtrent het Armwezen* (2 drukken). — Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie* (2e druk 1868), — Donker Curtius, *Staatk. Brieven*, — Roorda, *Javaansche Wetten*, — *De Nederl. Indische Wetboeken* (bij Noman).

Ook vestigden zich de volgende tijdschriften: Oudeman en Diephuis, *Opmerkingen en Mededeelingen* (1845—68), — Sloet tot Oldhuis, *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* 5.50 (1841—73), — *De Tijdgenoot* 10.— (1842—45), — *Themis' Tempel of Keur van Regtszaken* 6.— (1844), — *Regt en Wet, Tijdschrift voor het Notaris-ambt* 7.— (beg. in 1846), — *Gemeente-Weekblad voor Burgerl. Administratie* 6.— (beg. in 1849), — *De Regtzaal, Verzam. van Arresten* 4.— (1849—60), — Schuller, *Politieke Bijdragen* 12.— (1847—48), — *Tijdschrift voor Registratie* 4.80 (1847—65), — *Het Regt in Nederl. Indië*, Red. Mr. A. Prins (beg. in 1849). — En het *Staat- en Staathuishoudkundig Jaarboekje* 2.— (beg. in 1849), — Gille Heringa, *Jaarboekje voor de Posterijen* 1.25 (1849—72).

Genees- en Heelkunde.

Oorspronkelijk: Tilanus, *Schets der Heelkunde* 2e druk 2.40, — Vrolik, *Dubbele misgeboorten* 6.50, — De Jonge, *Practische Geneeskunde* 8.30, — Vrolik, *Ziektekundige Ontleedkunde* 11.60, — Broers, *Observationes Anatomico pathologicae* 8.—, *Magazijn der Ontleedkunde* 42.50, — Ermerins, *Hippocratis Liber de morbis acutis* 5.50, — Duparc, *Kunst om geneesmiddelen voor te schrijven* 3.60, — *Verhandelingen van het Genootschap voor Genees- en Heelkunde* 22.60, — Beets, *Woordenboek van droogerijen* 17.50, — Holtrop, *Bibliotheek voor Genees- en Heelkunde* 8.10, — Gobee, *Pathologische Studiën* 4.80, — Hess, *Handb. der Oogheelkunde* 5.90, — Mensert, *Oogheelkunde* (onderdeelen in kleinere boekjes), — Vrolik, *De vrucht van den mensch* 75.—, Krieger en Polano, *Clinische*

Heelkunde 13.20, — Bosch, *Dysenteria tropica* 9.50, — Allebé, *De ontwikkeling van het kind* (3e dr. 1865, 4e 1879), — Dassen, *Krachten der Geneesmiddelen* 8.50, — Arntzenius, *Gebreken der Urethra* 7.—, Pruijs van der Hoeven, *Historia Medicamentorum* 4.50, — Moleschott, *Physiologie der Voedingsmiddelen* 7.80.

En kleinere werken van van der Deen, Mulder, Guyot, Pruijs van der Hoeven, Schroeder v. d. Kolk, Duparc, Verweij, van den Broek, Ramaer, Ali Cohen, Groshans, de Vriese, Luijten, Krieger, van Hasselt, de Man, Schoor.

Vertaald: Bock, *Ontleedkunde v. d. mensch* 10.80, — Bock, *Ontleedk. Zakboek* 3.—, Ellis, *Het wezen der krankzinnigheid* 3.50, — Busch, *Handb. der Verloskunde* 25.—, Duflos, *Scheikundige geneesmiddelen* 5.—, Hufeland, *Enchiridion medicum* 3e druk 10.80, — Busch, *De Vrouw* 30.—, Fuchs, *Ziekelijke veranderingen der huid* 65.—, Plath, *Leerb. der Verloskunde* 3.60, — Conradi, *Algem. Ziektekunde* 3.90, — Most, *Woordenboek der Geneesmiddelleer* 9.60, — Canstatt, *Ziekten van den Ouderdom* 8.25, — Canstatt, *Bijz. Ziekten- en Genezingsleer* 47.50 (2e druk 1857), — Isensee, *Geschiedenis der Geneeskunde* 6.50, — Naegele, *Leerb. der Verloskunde* 8.90, — Sobernheim, *Leer der geneesmiddelen* 13.60, — Chelius, *Leerb. der Heelkunde* 3e druk 21.—, Mandl, *Ontleedkunde* 6—, Chelius, *Oogheelkunde* 9.50, — Bourgery en Jacob, *Ontleedkunde* 40.—, Kampfmuller. *Materia chirurgica* 7.20, — Chailly, *Verloskunde* 6.75, — Bressler, *Kinderziekten* 6.—, Budge, *Alg. Pathologie* 9.40, — Wittstein, *Artsenijbereidk. Praeparaten* 7.25, — Siebert en Simon, *Alg. Diagnostiek* 4.20, — Dieffenbach, *Operative Heelkunde* 16.80, — Stromeijer, *Handb. der Heelkunde* 10.70, — Pereira, *Materia medica* 15.—, Marshal Hall, *Het Zenuwstelsel* 4.10, — Ennemoser, *Het Magnetismus* 7.20, — Romberg, *Zenuwziekten* 5.60, — Schoenlein, *Klinische lessen* 5.10, — Rokitansky, *Ziektek. Ontleedkunde* 17.25, — Meissner, *Ziekten der Kinderen* 8.10, — Zehetmayer, *Hartziekten* 4.50, — Frank, *Oorheelkunde*

7.30, — Oesterlen, *Geneesmiddelleer* 12.30, — Henle, *Alg. Ontleedkunde* 13.80, — Henle, *Rationeele Pathologie* 4.75, — Vogt, *Natuurkunde van den mensch* 4.—, Ruete, *Leerb. der Ophthalmologie* 10.90, — Valentin, *Natuurkunde van den mensch* 16.80, — Valentin, *Handl. Physiologie* 5.50, — Tulk en Humfry, *Vergel. Anatomie* 4.80, — Wunderlich, *Pathologie en Therapie* 50.40, — Emmert, *Leerb. Heelkunde* 31.60, — Coley, *Kinderziekten* 4.20, — Bock, *Ziektek. Ontleedkunde* 7.50, — Bergmann, *Medicina Forensis* 6.60, — Schurmayer, *Handb. Geneesk. Politie* 3.90, — Siebold, *Handb. geregtel. geneesk.* (2e druk 1854).

En kleinere werken van Leupold, Bock, Troschel, Frank, Forget, Scharlau, Jones, Franck, Gonzee, Weatherhead, Polansky, Duflos en Hirsch, Negrier, Guthrie, Zimmermann, Roser, Schlemm, Henoch, Berard, Weiss, Bennett, Frankel, Liszmann, Thomson, Lessing, Dietl, Paget, Carpenter, Muhlhauer, Pereira, Lutzau, Ritter, Remak, Berndt, Marshal Hall, Bennett, Iwersen, Martin, e. a.

Een aantal brochures over de Cholera.

Voorts verschenen de volgende tijdschriften: *Archief voor Geneeskunde*, uitgegeven door Heije, 6.90 (1841—44), — *Bijdragen tot Geneeskundige Staatsregeling*, 3 dln. 10.60 (1842—43), — Moll's *Tijdschrift voor Geneeskunde*, voortgezet door Wehlburg 5.55 (1843), — *Kliniek. Tijdschrift voor wetenschappelijke Geneeskunde*, uitgeg. door Gobee 4.— (1844—49), — *Journal médicinal de la Neérlande* 8.— (1844), — *Nieuw Archief voor binnen- en buitenlandsche Geneeskunde*, door van Deen 4.80 (1845—51), — *Het Repertorium. Tijdschrift voor de Geneeskunde*, door Rienderhoff en Hekmeijer 6.50 (1847—56), — *Nederlandsch Tijdschrift voor Verloskunde, Ziekten der Vrouwen en der Kinderen*, door Broers en van Goudoever 6.— (1847—63), — *Natuur- en Geneeskundig Tijdschrift van Neêrlands Indië* (beg. in 1844), — *Magazijn voor Veeartsenijkunde*, door Numan en Wellenbergh,

nieuwe serie 4.20 (1849—50). — En het *Geneeskundig Jaarboekje* 1.40 (1842—54), — het *Nieuw Statistisch Geneeskundig Jaarboekje*, door Ali Cohen 2.90 (1847—54), en de *Almanak voor Studenten aan Geneeskundige Scholen* 2.— (1849—52), vervolgd door *Almanak voor Studenten aan Klinische Scholen* (beg. in 1853).

Natuur- en Wiskundige wetenschappen.

Natuurkunde.

Ontijd, *Grondkrachten der natuur* 2.40, — *Natuurk. Verhandelingen der Maatschappij van Wetenschappen* (begonnen in 1799), — Dumeril, *Grondbeginselen der Natuurk. Wetenschappen* (vert.) 12.—, Snell, *Phil. beschouwing der Natuurwetenschap* (vert.) 1.50, — van den Berg, *Grondbeginselen der Natuurkunde* 4.20, — von Humboldt, *Kosmos* (vert.) 26.80 (2e druk 1864), — Pouillet-Muller, *Handb. v. Physica en Meteorologie* (vert.) 5.—, von Poppe, *Natuurkunde* (vert.) 2.50, — Harting, *Het Microscoop* 15.75, — Uilkens, *Volmaaktheden van den Schepper* 2e druk (door Kaiser, Beima, van der Hoeven, van Hall, Matthes, wier werken op hun rubriek gebracht zijn) 37.50 [1], — Mason, *Schepping door tusschenkomst* (vert.) 2.25, — *Sporen van de natuurlijke geschiedenis der schepping* (vert.) 5.—, Buijs Ballot, *Physiologie van het onbewerktuigde* 2.70.

Tijdschriften: *Bulletin des Sciences physiques et naturelles en Hollande*, Red. par Miquel, Mulder et Wenckebach 6.— (1838—39), — *Natuurkunde. Tijdschrift voor Physica, Chemie, Pharmacie, Natuurl. Historie enz.*, uitgeg. door het Gen. tot nut en genoegen (1844—59).

---

[1] Uilkens, evenals vroeger Martinet, predikant, had de natuur uit een wetenschappelijk en godsdienstig oogpunt beschreven. Twintig jaar na 's schrijvers dood meende de uitgever Suringar het plan van diens werk te moeten overnemen, diens naam als een hulde daaraan toevoegende, maar overigens elke afdeeling ter nieuwe bewerking opdragende aan een vakgeleerde van erkende verdienste.

Scheikunde.

Lehmann, *Zakboek der Scheikunde* (vert.) 3.60, — Mulder, *Scheikundige onderzoekingen* 31.75, — Millard, *Scheikunde ten algemeenen nutte* (vert.) 2.20, — Duflos en Hirsch, *Landbouwk. Scheikunde* (vert.) 1.75, — Mulder, *Physiologische Scheikunde* 17.50, — Fresenius, *Qualitative Scheikunde* (vert.) 2.50, — Duflos en Hirsch, *Huishoudk. Scheikunde* (vert.) 1.90, — Liebig, *Bewerktuigde Scheikunde* (vert.) 3.30, — Kuchler, *Scheikunde en fabriekwezen* (vert.) 6.60, — Wöhler, *Bewerkt. Scheikunde* (vert.) 1.25, — Liebig, *Brieven over Scheikunde* (vert.) 3.60 (2e dr. 1860), — Johnston, *Landbouwscheikunde* (vert.) 2.40, — Wöhler, *Onbewerkt. Scheikunde* (vert.) 1.50 (2e druk 1872), — Mulder, *Populaire Scheikundige lessen* 1.60, — Girardin, *Scheikunde voor den beschaafden stand* (vert.) 7.— (2e dr. 1850, 3e 1868), — *Geregtelijke Scheikundige onderzoekingen*, — Fresenius, *Quantit. Scheikundige ontledingen* (vert.) 5.20, — Knapp, *Scheik. Technologie* (vert.) 1.50, — Stöckhard, *Scheikunde* (vert.) 4.50 (2e druk 1860), — Pösselt, *Analytische Scheikunde* (vert.) 2.70, — Millard, *Grondbeg. der Scheikunde* (vert.) 1.50, — Marchand, *Bewerktuigde Scheikunde* (vert.) 2.80.

Kleinere geschriften van Buijs Ballot, Elsner, Kopp.

Tijdschriften, *Chemisch Pharmaceutisch Archief*, uitgeg. door de Vrij, Eickma en v. d. Vliet, 6.— (1840—41), — *Tijdschrift voor Schei- en Artsenijbereidkunde*, door Haaxman 6.— (1844—45), voortgezet onder den titel van *Tijdschrift voor Wetenschappelijke Pharmacie* 4.50, (1849—67) en *Nieuw Tijdschrift* enz. 4.— (beg. in 1868).

Sterrekunde.

Kaiser, *Micrometermetingen* 2.20, — Miss Taylor, *Maantafels* (vert.) 3.60, — Beima, *De annulo Saturni* 5.25, — Baudet, *Système Planétaire* 12.50, — Janse, *Constructie van Zonnewijzers*

2.25, — Kaiser, *Sterrekundig jaarboek* (beg. in 1846) — Kaiser, *De Sterrenhemel* 12.— (2e dr. 1850, 3e dr. 1860), — Kaiser, *Beschrijving v. d. Sterrenhemel* (Uilkens) 7.50.

Kleinere werkjes van Uitendijk, Herschell.

Zeevaartkunde.

Van Cleeff, *Catechismus der Zeevaartkunde* 2e druk 1.40, — Roest, *Het Marine-stoomwerktuig* 8.70, — v. d. Spek Obreen, *Zamenstelling van Zeilschepen* 8.50, — Lecomte, *Practikale Zeevaartkunde* 43.50, — Huijgens, *Kennis van het Scheeps-stoomwerktuig* 16.—, Thom, *De aard der Stormen* 6.30.

Tijdschrift *toegewijd aan het Zeewezen*, 2e reeks. Red. Pilaar en Obreen 5.50 (1833—51).

Wiskunde.

Schröder, *Meetkundige bepalingen*, *Verzameling van nieuwe wiskundige voorstellen van het Genootschap Onvermoeide arbeid*, — Stamkart, *Verticale snelheden*, — Speijer, *Tafels van Logarithmen* 2.—.

Kleinere geschriften van Croll, Eitelwein, Stamkart.

Tijdschriften: *Bijdragen ter beoefening der zuivere Wiskunde* (1829—34), — *Magazijn voor Rekenkunde* 1.10, (1829—35), — *Magazijn voor Stel- en Meetkunst* 2.—, (1832—35), — *Bijdragen tot de beoefening der gewone Cijferkunst* (1833—40), — *Tijdschrift voor de Wis- en Natuurkunde*, Red. van der Weijde 2.60 (1841—43), — *Nieuw Tijdschrift voor Reken-, Stel- en Meetkunst* 2.— (1847—50).

Natuurlijke Historie.

Schlegel, *De Diergaarde van Natura Artis Magistra* 2.25 [1]. — Vrolik, *Recherches sur le Chimpansee* 24.75, — Ver Huell, *Handl.*

[1] De oprichting der dierentuinen in de hoofdsteden van Europa bracht er niet weinig toe bij, dat de dier- en plantkunde algemeener dan vroeger in beoefening kwam.

voor verzamelaars van Vlinders 1.25, — v. d. Hoeven, *Natuurl. geschiedenis van den Negerstam* 3.45, — Snellen van Vollenhoven, *Handl. schadelijke Insecten* 1.40, — Schlegel, *Les oiseaux d'Europe* 4.—, *De Diergaarde te Parijs* 14.40, — Ramaer, *Dierlijke vermogens* 2.—, Snellen v. Vollenhoven, *Bijdragen tot de Fauna van Nederland* (beg. in 1849).

Molkenboer en Kerbert, *Flora Leydensis* 5.—, Miquel, *Monographia Cycadeorum* 4.—, de Vriese, *Plantae novae Indiae Bat.* 3.60, — van Hall, *Handboek der Kruidkunde* 2.90, — Miquel, *Systema Piperaceorum* 9.90.

Kleinere geschriften van Bruinsma, von Schubert, van Hoven, Fresenius.

Tijdschriften: *Nederl. Kruidkundig Archief*, uitgeg. door de Vriese, Dozy en Molkenboer (beg. in 1846), — *De vriend van den Landman*, verzameld door Enklaar (1837—73) en toen vereenigd met den *Boeren-goudmijn; De Boeren-raadgever* (1839—42), — *Maandschrift voor Tuinbouw* 3.— (1846—52), — *Landbouw-Courant* 8.— (beg. in 1847), — *Magazijn voor Landbouw en Kruidkunde* 6.50 (1848—76).

Uilkens, *Vaderl. Landhuishoudkunde* 3.30, — Uilkens, *Handb. Ned. Tuinbouw* 3.—, Korte, *Leven van Thaer* (vert.) 2.—, Lobe, *De Landman* (vert.) 2.85, — *De Geldersche Bouwhof*, — Richardson Porter, *De landbouw tusschen de Keerkringen* 6.80, — van Laar, *Magazijn van Tuinsieraden* 43.20 (2e druk 1831, met 192 platen), —.

Tijdschrift *van Alg. Kunsten en Wetenschappen, inzonderheid voor Land- en Tuinbouw*, Red. Uilkens en Teenstra 3.— (beg. in 1848), — En *Landhuishoudkundige Almanak* 0.25 (1844—70), — *Almanak voor Landbouwers en Veehoeders* 0.30 (begonnen in 1847), — *Almanak voor den Landman*, door Staring 0.30 (beg. in 1848)[1].

---

[1] In 1873 zegt de uitgever dat van dezen almanak 14.300 exx. geplaatst worden; in 1875 16.000 exx.

Geologie.

Van Hall, *Geologie* 3.—, Leonhard, *Geologie* (vert.) 30.75, — Beima, *Beschrijving v. d. Aardbol* (Uilkens).

Kleinere werkjes van Leonhard, Staring.

Waterbouw- en Werktuigkunde.

Storm Buijsing, *Waterbouwkunde* 32.—, De Geus, *Waterweegkunde* 2.60, — van Hall, *Kennis der Locomotiven* 16.—, Rust, *Schets der Technologie* 4.60, — Mohr, *Werktuigkunde v. d. Apotheker* (vert.) 5.—, Conrad, *Verspreide Bijdragen* 2.50, — Van Diggelen, *Droogmaking der Zuiderzee* 5.10, — *Jaarboekje voor Kunsten en Wetenschappen*, door Bleekrode, 5.40 (1847—50).

Kleinere geschriften van Venema.

Verhandelingen v. h. Kon. Instituut voor Ingenieurs (beg. in 1848).

Bouwkunde.

Penn, *Handb. d. schoone Bouwkunst* 13.—, Brade, *Bouwkundig Handboek* 2e druk 25.—, Storm van 's Gravesande, *Handboek der Bouwkunst* 16.— (3e druk 1863), — Tetar van Elven, *De vijf Bouworden* 4.80, — Servaas de Jong, *Gothische Bouwkunst* 6.—.

Tijdschriften: *Tijdschrift van het Gen. ter bev. van Nijverheid te Onderdendam* (1841—42), — *Bouwkundige Bijdragen*, uitg. door de Maatsch. ter bev. der Bouwkunst (beg. in 1842), — *Bouwkundig Magazijn* (1843—56), — *Tijdschrift voor Handel en Nijverheid* 12.— (1844—47), — *Algemeene Nijverheidscourant*, Weekblad (1848 N° 1—26).

Godsdienst en Wijsbegeerte.

Statenbijbel bij Hoogkamer, 18.30, — Mulder, *Bijbel voor de Israelitische jeugd* 11.90, — Radijs, *Bijbel voor de jeugd* 8.75, —

Mevr. v. Meerten, *Kinderbijbel* 3.20, — *Prentbijbel*, (Noorduijn en Noman) 7.80 [1].

Neander, *Het leven van Jezus* 7.20, — da Costa, *Voorlezingen tegen Strauss* 8.—, de Greuve, *Critische verdediging tegen Strauss* 11.80, — Kist, *Het Protestantsch Kerkgezang* 2.—, v. Senden, *Verdediging van Bijbel en Openbaring* 12.10, — van Balen Blanken, *De Jood onder de heidenen en in zijn vaderland* 8.40, — Hagenbach, *Het wezen der Hervorming* 34.70, — van Willes, *Bijbelsche uitlegkunde* 12.—, Ellendorf, *Zedeleer en Staatkunde der Jezuieten* 3.60, — Folmer, *Aanteekeningen op de Evangeliën* 4.50, — Pareau, *Hermeneutica Codicis Sacri* 4.80, — Pareau, *Initia Institutionis Christianae moralis* 4.—, van Heusde, *Initia Philosophiae Platonicae* 7.50, — Royaards, *Gesch. Christendom in de middeleeuwen* 3.60, — Colenbrander, *De vier Evangeliën* 3.60, — Nösselt, *Het leven van Jezus* 12.— , Polak, *De vijf boeken Mozes* 10.—, Buchmann, *Symboliek* 6.—, da Costa, *Voorlezingen O. Testament* 7.95, — Bretschneider, *Godsdienstige Geloofsleer* 5.90, — Blaupot ten Cate, *Oorsprong der Doopsgezinden* 5.75, — Heringa, *Opera exegetica* 5.50, — Huffell, *De waarheid is uit God* 3.—, Scholten, *De leer der Herv. Kerk* 7.50, (4e druk 1870), — Ab Utrecht Dresselhuis, *Bijbelsche uitlegkunde* 8.—, Ullmann, *De Hervormers voor de Hervorming* 4.80, — Hemsterhuis, *Oeuvres philosophiques* 7.50, — van Oosterzee, *Handel. der Apostelen* 4.75, — Hofstede de Groot, *De opvoeding van den mensch* 9.50, — van Dissel, *Flavius Josephus* 4.—, van Oosterzee, *Het leven van Jezus* 22.—, (1e druk 1846, 2e 1863), — Mensinga,

---

[1] In 1845 besloot het Nederlandsch Bijbelgenootschap te doen drukken 20000 exx. van het Nieuwe Testament en 6000 exx. van den geheelen Bijbel overeenkomstig de Staten-overzetting, maar volgens de toen gebruikelijke taal en spelling, en die voor een geringen prijs te doen uitgeven bij Blussé & Comp te Dordrecht.

De vereering van Maria 8.40, — Vinke, *Libri Symbolici* 4.90, — Opzoomer, *De leer van God*, — Scholten, *Opzoomer's Godgeleerdheid*, — da Costa, *Paulus* 8.75, — Opzoomer, *De gevoelsleer van Oosterzee* 5.—, Ahrens, *Grondbeginselen v Mensch- en Zielkunde* 5.60, — Vinke, *Het N. Testament* 20.80, — Niermeijer, *Echtheid van Paulus' Brief Efezers* 3.90, — Schenkel, *Christendom en Ongeloof* 3.90, — Statius Muller, *Herinner. Gesch. Kerk* 4.90, — Koorders, *Het leerstelsel der Herv. Kerk* 11.60, — Fockens, *De H. Schrift d. O. Verbonds* 4.—, da Costa, *Het Evangelie van Lucas* 4.75, — Thiersch, *Het oordeel van het ongeloof* 4.75, — Stirm, *Verdediging des Christendoms* 5.90, — Moll, Veth, Domela Nieuwenhuis e. a. *Bijbelsch Woordenboek* 26.50.

Kleinere werken van Strauss, Jordan, Capadose, Laan, v. d. Hoeven en Immink, Hazelhoff, v. d. Willigen, Aebli, Dieper, Max Geibel, Tholuck, Bouman, Wijs, Gieseler, Tenkinck, Le Roy, Young, Coquerel, Sartorius, Hohlenberg, Bauer, v. Oordt, Gallé, Liernur, Kurtz, Teenstra, Stuffken, Carp. Alting, Wallman, Boerman, Koster, Ellendorf, Umbreit, Doedes, Jentink, Schleyermacher, Baur, Hettinger, Thoden v. Velzen, v. Heijningen, Fockens, Huffell, Lisco, Ab Utrecht Dresselhuis, Polak, Schmid, Ewald, Scholten, Witkop, Lentz, Ullmann, Hofstede de Groot, Pareau, Opzoomer, Krause, v. Koetsveld, Fockens, Domela Nieuwenhuis, Schultens, Herbst, v. Dogteren, Ebrard, Comte, Timmer, v. Hengel, Burger, Albrecht, Maurice, v. Bemmelen, Erdmann, Groen v. Prinsterer, Coquerel, des Amorie v. d. Hoeven, Loman, de Wette, Zullig, Fleming, Rutgers v. d. Loeff, Francken, Roorda, Goguel, Meijboom, J. v. Vloten, Harting, Scheffer.

In 1841 een aantal brochures tegen het concordaat.

In 1845 een aantal, wel 50, over Ronge en den heiligen rok van Trier, en een aantal tegen de jezuieten en tegen de roomsche kerk, die alles behalve van verdraagzaamheid getui-

gen, en meerendeels door kleinere boekverkoopers uitgegeven [1].

Tijdschriften: *De Evangelische Kerkbode* 4.— (1840—51) — *De Katholieke Kerkhervorming*, uitgeg. door Muller, Czerski, Ronge e. a. 3.95 (1845—47), — *Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie* 8.— (1845—56), — *Godsdienstig Weekblad en Kerkelijke Courant* 5.50 (1847—51), — *Kerkelijke Courant*, *Weekblad voor de Nederl. Herv. Kerk*, Red. H. M. C. van Oosterzee en Kits van Heijningen 6.50 (beg. in 1847), — *Repertorium voor buitenlandsche Theologie* 8.— (1848—52), — *De Fakkel*, *Protestantsch Volksblad* 5.— (1848—64).

En het *Handboekje voor de Zaken der R. Kath. Eeredienst* 1.25 (beg. in 1847), — *Jaarboekje voor de Doopsgezinde Gemeenten* 1.90 (1840—50).

Stichtelijke lektuur.

Baxter, *De eeuwige rust der heiligen* 3.90, — Zwingli, *Het huiselijk leven* 3.90, — Uhden, *Leven van Wilberforce* 3.25, — Lublink Weddik, *Bloemlezing uit Luther* 6.35, — Böckel, *Het leven*

[1] Gelijk, bij voorbeeld, de drie bij J. C. J. Raabé uitgegeven brochures: *Het Jezuitenboekje* (*waarschijnlijk door* Johannes Ronge), 0.60.

Motto: Gelijk lammeren zijn wij binnengeslopen, gelijk wolven regeren wij, gelijk honden zal men ons verdrijven, maar gelijk arenden zullen wij ons weder verjongen.

De Jezuit, Franciscus Borgia.

De Jezuitenpest. De Jezuiten en het Jezuitismus sedert 1814, 0.30.

Roomsche Mysteriën, beschreven door een ooggetuige, L. v. B. Duitsch-Katholiek, naar het Hoogduitsch door G. van H. Rongiaan,

Motto: Et les abbés règnent toujours!?

en menigte van dergelijk gehalte, die toen niets goeds uitrichtten, veel kwaad stichtten en alleen winstbejag ten doel hadden.

van Jezus 6.60, — Laatsman, *Beeldengalerij van geloovigen* 3.—, Beets, *Het leven van van der Palm* 3.—, Strauss, *Kerkklokstoonen* 2e druk 4.75 [1], — Fockens, *Salomo's Spreuken* 6.—, Royaards, *Evangeliewoorden* 3.—, Steiger, *De verloren zoon* 3.—, Carpentier Alting, *Hendrik en Maria* 3 60, — Heldring, *De Bijbel en de mensch* 6.—, Strauss, *Helon's Bedevaart* 2e druk 7.20, — Huffell, *Eén ding is noodig* 5.80, — Corstius, *Eubiosis* 5.—, Tholuck, *De weg des heils* 6.—, Zschokke, *Mijn leven, denken en werken* 5.— [2], Swiers, *Het heil in Christus* 3.90, — Roussel, *Huiselijke godsdienstoefening* 4.40, — van Koetsveld, *De Vriend der kranken* 3.75 (3e druk 1854), — James, *Geschenk van een Christelijk Vader* 4.40 [3], — James, *Het Huisgezin* 3.60, — Bretschneider, *Godsdienstige geloofsleer* 5.90, — Bretschneider, *Licht en leven* 5.50, — Hasebroek, *Thomas à Kempis' Navolging van J. C.* 3.—, van Spall, *De mensch in de wereld* 3.—, Ellis, *Pligt en roeping der*

---

[1] Door dezen 2en druk, uitgegeven door den toen zoo gevierden Jonathan (J. P. Hasebroek), kwamen de werken van Friedrich Strauss weder in den smaak. *De Kerkklokstoonen* beleefde een 5en druk in 1858, *Helon's Bedevaart* een 3en druk in 1860, *De doop in de Jordaan* een 3en druk in 1863.

[2] Zschokke's werken (1844—57) maakten een verbazenden opgang. *Mijn leven, denken en werken* (1844) kreeg in 1860 een 4en druk, *Mijn omzien in de wereld* (1848) in 1856 een 5en druk, *Christelijk Huisboek* (1849) in 1855 een 2en druk, *Uw Huisboek* (1849) een 4en druk, een volksuitgaaf in 1854, die in 1861 haar 15e duizendtal aankondigde, *Uren aan de Godsdienst gewijd* (1819—25) een 6en druk in 1871, *Stichtelijke Uren* (1854) een 7en druk in 1862, *Ziet opwaarts* een 4en druk in 1865 (zijnde een bloemlezing uit de *Uren*, door Reinhold verzameld). — Tien jaar later was Zschokke weêr zoo uit de mode, dat de kopijrechten in 1874 voor een appel en een ei verkocht werden.

[3] James' werken: *Bestuur en aanmoediging* (1841), *Geschenk v. e. Christ. Vader* (1844), *Het Huisgezin* (1844), *De weg des Geloofs* (1853), *De Christ. Belijder* (1855), *Vrouwelijke Godsvrucht* (1855) hadden een groot debiet. Sommige werden herdrukt.

Vrouw 3.— (3e—5en druk), — van Koetsveld, *De Oudejaarsavond* 3.— (6e druk 1874), — De Gasparin, *Het Huwelijk* 7.90, — Claus Harms, *De Evangeliedienaar* 3.—, Mijnster, *Christelijk geloof en leven* 8.80, — Goudschaal, *Christelijke Mengelingen* 3.30, — Zschokke, *Mijn omzien in de wereld* 3.50, — Ewald, *Christelijk Zondagsboek* 3.50 [1], — Hasebroek, *De God des hemels en de bergen* 6.— (3e druk 1856), — Muntendam, *De lijdende Heer* 3.—, Zschokke, *Christelijk Huisboek* 4.90, — Zschokke, *Uw Huisboek* 5.40, — Zschokke, *Uren aan de Godsdienst gewijd* 3e druk 25.—, Beets, *Stichtelijke Uren* 19.20 (1848—51) 2e druk 1854, 3e 1872) [2], Nieuwe reeks 12.60 (1858—60).

Leerredenen van Moll, Sonstral, v. Heijningen, Heringa, v. d. Groe, Radijs, Spijker, van der Palm, v. Oosterzee [3], Moolenaar, Huet (*Sermons*), W. A. v. Kampen, Clarisse, Molhuizen, Vinke, van Senden, v. Staveren, Ternooij Apel, v. Bemmelen, Mensinga, v. Rossum, Muurling, Tromp, v. Doorn, Beets, v. Hengel, Paniel, Domela Nieuwenhuis, Krummacher, Roskes, Ditmar, Corstius, Nijhoff, Storm, v. Balen Blanken, Ewald, Swiers, Begeman, van Rhijn, Toewater, Dermout, Laatsman, Hallo, van Leeuwen, Hasebroek, des Amorie van der Hoeven, des Amorie v. d. Hoeven Jr. (4e druk 1858), Gezelle Meerburg, Muller, Entz, v. d. Willigen.

Kleinere werken van Capadose, Radijs, Daub, v. d. Groe, Beneken, Polman, Prins, F. Mastenbroek, Sikkel, Lublink

---

[1] Ewald's werken waren zeer gezocht: *Zondagsboek* werd herdrukt in 1847, *Christelijke Opwekking* (1846) kreeg een 3en druk in 1855, *Menschenbestemming* (1846) 2en druk in 1854, *Gelijkenissen* (1845) 3en druk.

[2] In 1872 werd het kopijrecht van de kompl. *Sticht. Uren*, met 470 exx. van dezen 3en druk, verkocht voor *f* 3762.—.

[3] De eerste bundel *Leerredenen* verscheen in 1846. Sinds volgden zij elkander op in verschillende bundels, met steeds klimmend debiet. Van 1871—76 werden zij gezamenlijk herdrukt in 12 deelen 19.80.

Weddik, Domela Nieuwenhuis, James, Clark, Schrant, v. Koetsveld, Scheltema, Ewald, Ditmar, Engels, Bretschneider, Lavater, Swalue, Reinhardt, v. d. Velde, Nork, Heinichen, Heldring, Fockens, Laan, v. d. Trappen, Frenkel, Felice, Looman, Boerman, Bruinier, Mevr. v. Meerten, Busch Keizer, v. Balen Blanken, Monod, Bruinses, Roelants, v. Heijningen, Kohlbrugge, Zschokke, Pike, Stockhardt, de Liefde, Reiche, Comte, Clarisse, Berghege, de Wal, de Gasparin, Koethe, v. Senden, le Roy, v. Spall, Herbert, Rutgers v. d. Loeff, Arndt, Amshoff, Visser, Josset, de Chatelain, Penning, Boeseken, Mason, Theremin, Knapp, Witkop, Rocher, Zwaagberg, Charlotte Elisabeth.

Voorts verschenen de volgende tijdschriften:

Godsd. tractaatjes v. jonge lieden (1841—53), — *De Protestant. Tijdschrift voor Bijbelkennis en Godsvrucht* 2.30 (1841—55), — *De Katholiek. Godsdienstig Maandschrift* (beg. in 1842), — *De Protestantsche Zendingen onder de Heidenen* 0.60 (1842), — *Theophania. Bijdragen tot bevordering van wetenschap en deugd* 2.— (1842—46), — *De Gids der jeugd. Godsdienstig wetenschappelijk tijdschrift* 1.80 (1842—46), — *Bijbelsch Dagschrift. Godsdienstige overdenkingen* 4.80 (1842—56), — *Bijbelsch Magazijn voor de jeugd* (begonnen in 1842), — C. Schmid, *Christelijk Tijdschrift voor de jeugd* (beg. in 1842), — *De Handhaver der Hervormde Godsdienst* 2.60 (1843—46), — *Het Mannakruikje. Verzameling van geestelijke lectuur voor Christenen* 2.60 (1843—53), — *Bijdragen ter bevordering van Christelijk leven*, door Amshoff en Muurling 0.80 (1844—67), — *Paarlen des Bijbels ter bevordering van Bijbelkennis en Godsvrucht bij de jeugd* 3.— (1845), — *Christelijk Album. Woorden van stichting in onze huiskamer* 3.— (1846—69) [1], — *De Vereeniging. Christelijke*

---

[1] Het *Christelijk Album* dankte zijn ontstaan aan den algemeen heerschenden smaak voor stichtelijke lektuur, waaraan vooral te gemoet gekomen werd door de uitgaaf van preeken en godsdienstige boeken. De

Stemmen. Red. Heldring 6.— (1846—68), — *Maria en Martha. Lectuur voor Christen Vrouwen en Moeders* 3.60 (1846—56), met het Bijblad *Moeders schoot* 1.50 (1846—69), — *Leerredenen uitgegeven ter bevordering van Evangelische kennis* 1.20 (1846—69), — *Preken, uitgegeven om Evangelisch licht te verspreiden* 1.20 (1846—62), — *Christelijk Zondagsblad*. Red. Swiers 2.60 (1846—55), — *Berigten aangaande de uitbreiding van Gods Koninkrijk* 1.20 (beg. in 1847), — *De Godsdienstvriend* 1.80 (1848—58), — *Evangeliespiegel. Maandschrift ter aankweeking van den godsdienst des harten* 1.80 (1848—70) [1], — *De Kinderkerk. Verzameling van kin-*

---

uitgever meende, dat een verscheidenheid van kleinere stukjes, en wel in eenigszins losser stijl, bij maandelijksche afleveringen verschijnende, het publiek welkom zou zijn. Dat bleek. Vooral ook door middel van colportage, een nog zeer weinig gebruikten maatregel in die dagen, klom het debiet in het tweede jaar tot ruim 5000 exemplaren. Maar wat opmerkenswaardig en een staaltje is, hoe zonderling soms ondernemingen in de wereld komen, is dit, dat het *Christelijk Album* de twee eerste jaren gedreven en geschreven werd, met medewerking van den uitgever, door jongelui aan het Haarlemsch gymnasium en door jonge literatoren, vrienden van den uitgever, die in het schrijven van dergelijke gemoedelijke tafereeltjes behagen vonden. Als proef kon dit een tijdlang goed gaan; maar zoodra dat geheim mocht uitlekken, zou het gezag verloren zijn. Met het derde jaar zocht het *Album* alzoo een bekend predikant als redacteur en de medewerking van een aantal collega's. — Een groote aantrekkelijkheid van het *Christelijk Album* waren ook zijn met zorg gekozen staalgravuren, die door de inteekenaren als plaat op groot papier aan den wand gehangen, of als vignet tegenover den titel geplaatst konden worden.

Deze uitgaaf kostte van 1846—57 *f* 58.899.—). In fondsveiling 1857 bracht het kopijrecht, met ruim 6000 afzonderlijke deelen, een som van *f* 7000.— op. Door concurrentie was het debiet toen al aanmerkelijk gedaald.

[1] 1857 Red. Meijboom, 1867 Maronier, in 1871 vereenigd met het *Godsdienstig Album*. De *Evangeliespiegel* telde in 1857 ruim 1100 inteekenaren.

derpreken 1.20 (1848—57), — *Algemeen Christelijk Zondagsblad* 1.25 (1848), — *De Weergalm* 3.— (1848—54), — *Broederlijke Woorden*, door Knap 1.30 (1849—50), — *Evangeliebode*, door Doedes 1.— (1849—54), — *Leerredenen voor Evangelische Christenen, door Luthersche Predikanten* 1.20 (1849—56), — *Volksmagazijn voor burger en boer* Red. de Liefde 4.— (1849—60). — *Het Zondagsblad* (1849), — *Christelijk Museum* 6.— (1849—56).

En de jaarboekjes:

Volksalmanak voor Roomsch-Katholieken 0.30 (1840—46), — *Christophilus. Christelijk Jaarboekje* 3.60 (1841—47), — *Woorden uit den Bijbel voor elken dag des jaars* 0.20 (beg. in 1842), — *Eukleria. Christelijk Volksboekje* 0.90 (1844), — *Christelijke Volksalmanak* 0.60 (1844—76), — *Christelijk Jaarboekje* 0.75 (1844), — *Volksalmanak voor tijd en eeuwigheid.* Red. Heldring 0.60 (1848—51), — *Bijbelsche Almanak*, uitgeg. door het Tractaat-Genootschap 0.10.

Omstreeks 1848 trad de zoogenoemde moderne richting meer openlijk op en gaf aanleiding tot menigte van wetenschappelijke strijdschriften en stichtelijke lektuur in dien geest.

Geschiedenis.

Algemeene en buitenlandsche Geschiedenis.

Riedel, *Alg. Geschiedenis* 19.—, Jost, *Alg. Gesch. des Israëlitischen Volks* 17.20, — v. Rotteck, *Wereldgeschiedenis* 10.—, Hermes, *Geschied. der laatste 25 jaren* 9.—, Clavel, *Gesch. der Vrijmetselarij* 9.—, Kugler, *Gesch. v. Frederik den Groote* (met 360 illustratiën) 22.—, v. Limburg Brouwer, *Cesar en zijn tijdgenooten* 14.50, — Eijlert, *Willem III Koning van Pruissen* 16.35, — Dozy, *Historia Abbadidorum* 8.—, Sporschill, *Gesch. v. d. 30jarigen oorlog* 6.50, — Birch, *Leven van Lodewijk Philips* 13.40, — Alison, *Gesch. v. h. Spaansche Schiereiland* 7.—, Welter, *Wereldgeschiedenis* 7.30; —

Geschiedenis der oorlogen in Europa sedert 1792 17.20, — Hermes, *Gesch. van Europa na* 1830 6.—, Hagen, *Gesch. v. d. jongsten tijd* 12.50 [1], — Lamartine, *Gesch. Fransche Omwenteling* 6.50, — Carlyle, *De Fransche Omwenteling* 10.80 (2e druk 1870), — Polak, *Alg. Gesch. der Wereld* 50.80, — Eng. Gerrits, *Biographisch Handwoordenboek* 10.20 [2], — von Raumer, *De Vereen. Staten van N. Amerika* 6.—, de Stuers, *De Nederlanders in Sumatra* 10.80.

Kleinere werken van Burck, d'Auzon de Boisminart, Teenstra, Rijneveld, Janssen, Pol, Engelbrecht, Clausewitz, van Vollenhoven, Depping, de Superville, Guizot, Becker, v. Asch v. Wijck, v. d. Heijden, Fox, Eyre, Regnault, van Hengel, Hoffmann, Veegens, Riedel, Sprenger v. Eijk, Saint Hilaire, J. D. Meijer, van Heusde, van Dijk, Walraven, Juijnboll, Weeda, Grosse, Montholon, Appers, Gruau de la Barre, Klosz, Capefigue, Scheltema, Lauts, Schotel, Witkamp, K. Wachsman, Christian, de Beer, Nolan.

In 1848 een aantal brochures en verzen over de Fransche revolutie.

Vaderlandsche Geschiedenis.

Arend, *Alg. Geschiedenis des Vaderlands* [3], — v. d. Eijnde en v. d. Willigen, *Geschied. der Ned. Schilderkunst* 22.75, — Groen v. Prinsterer, *Geschiedenis des Vaderlands* 12.10 (2e druk 1852, 4e 1875),

---

[1] Voor Nederland vrij bewerkt door Prof. Bosscha.

[2] In het prospectus van dit werk, dat een degelijke bewerking belooft te zijn, klaagt de uitgever, M. H. Binger, over het fabriekmatige van zooveel ondernemingen (1845) en »dat het publiek met Magazijnen, Museums, Woordenboeken, Tijdschriften en Maandwerken van allerlei aard als overstroomd wordt."

[3] Plan van den uitgever J. F. Schleijer. Dl. III 2 tot III 5 door O. van Rees en W. G. Brill; IV door J. van Vloten. Met de 1e afl. van het V deel, bij den dood van van Vloten, gestaakt.

De Nederlanden door Nederlanders geschetst 10.—[1], *De Nederlanden. Karakterschetsen* 20.—[2], Immerzeel, *Levens der Ned. Kunstschilders* 18.—[3], L. P. C. v. d. Bergh, *Gedenkschr. Ned. Geschiedenis* 9.80, — v. d. Vijver, *Geschiedk. beschrijving v. Amsterdam* 18.—[4], v. d. Kemp, *Maurits van Nassau* 13.40, — *Het leven van Willem I* 24.—[5], Bosdijk (J. v. d. Capelle), *Beleg en verdediging van Haarlem* 11.20 [6], — Hermans, *Bijdragen* en *Geschiedk. Mengelwerk N.-Brabant* 20.—, Rob v. d. Aa, *Oud Nederland* 21.60, — Bouman, *Geschied. Geldersche Hoogeschool* 8.90, — v. Lennep, *Voorn. geschiedenissen van*

---

[1] Met houtgravuren door Hollandsche kunstenaars geteekend en gegraveerd.

[2] Met gravuren van H. Brown, naar teekeningen van Hollandsche kunstenaars.

[3] Immerzeel, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders*, *Beeldhouwers enz.* was een onderneming, die, blijkens het prospectus, met groote voorliefde door den letterkundigen en kunstlievenden dichter-uitgever op het touw gezet werd. Het plan onderscheidt zich ook hierdoor, dat het alleen het kunstenaarsleven en niet het »privative" leven der schilders geven wil en tusschen de 200 tot 300 portretten bevatten zal, niet in staal of koper gegraveerd, dat het werk veel te duur zou maken, maar in hout. »Te goeder uur", zegt Immerzeel in zijn prospectus, »werd mijn oogmerk gelukkig in de hand gewerkt door de thans tot eene verbazende hoogte gevoerde kunst om op hout te graveren, zóó los, geestig en schoon, dat hare voortbrengselen met de fraaiste etsstukken wedijveren kunnen. Daar in Holland deze kunst intusschen nog niet zoo ver gevorderd is, dat hare producten reeds eenen zweem gekregen hebben van wat wij in de geïllustreerde Fransche edities van *Don Quichotte*, *Molière*, *Gilblas* en van andere werken bewonderen, heb ik het raadzaam gevonden de vervaardiging der benoodigde portretten, aan de voornaamste houtgraveurs te Parijs op te dragen."

[4] Met houtgravuren door Hollandsche kunstenaars geteekend en gegraveerd.

[5] Met 130 platen en portretten, get. door H. F. C. ten Kate en op staal geëtst door J. P. Lange, meest in den tekst gedrukt. (Uitg. K. Fuhri, die ook voor den schrijver gehouden wordt).

[6] In romantischen vorm.

Noord-Nederland 11.50 [1], — Acker Stratingh, *Aloude Staat des Vaderlands* 15.—, Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck* 7.40, — Hofmann Peerlkamp, *De vita et moribus Schimmelpenninck*, — Ver Huell, *Leven van Ver Huell* 9.40, — v. d. Maaten, *Geschied. der Nederlanden* 10.80, — de Stuers, *Vestiging der Nederlanders op Sumatra*, 10.80, — Honig, *Geschied. der Zaanlanden* 12.—, v. d. Aa, *Biograph. Woordenboek Ned. Dichters* 13.—, Corvin Wiersbitzky, *De 80jarige oorlog der Nederlanders* (vert.) 43.50 [2].

Kleinere werken van Clemens, Hermans, Fockema, Schotel, v. Kampen, Veegens, Verster, v. Halmael, des Amorie v. d. Hoeven, v. Groningen, Fockema, v. Hall, Abbing, Eng. Gerrits, van Til, Verweij, Leemans, Magnin, Koenen, Beijer, de Wal, Buddingh, Sloet tot Oldhuis, Lichtenberg, Zeeman, Janssen, Berg v. D. Muilkerk, Portielje, Tydeman, Groen v. Prinsterer, Vreede, Moll, de Superville, v. Asch van Wijck, Swalue, Scheltema, Tadema, Visscher, v. Limburg Brouwer, Cramer, Noordziek, v. d. Ende, Oltmans, Ludeking, Dirks, Beijerman, Engelen, Meijlink, Bodel Nijenhuis, v. d. Schaaff, Smith, Bosdijk, Diest Lorgion, de Stuers, Dassen, v. Swieten.

Tijdschriften: *Polymnia, of Bloemen op het veld der Geschied- en Aardrijkskunde geplukt* 6.— (1842), — *Historisch tijdschrift*, uitgeg. door L. G. Visscher (beg. 1841), — *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde*, door v. d. Chijs, 4.— (1833—45).

Kerkelijke Geschiedenis.

Sackreuter, *Gesch. d. Christ. Godsdienst en Kerk* (vert.) 7.25, —

[1] (1e druk 1846, 6e 1879.) Het kopijrecht van den 5en dr. werd, met enkele exx., in 1876 verkocht voor *f* 4052.55.

[2] Vertaald naar het onuitgegeven Hoogduitsche handschrift, en met oorspronkelijke platen en portretten, vervaardigd door Hollandsche meesters (Uitgaaf van M. H. Binger 1844).

Glasius, *Geschied. der Kerk na de Hervorming* 11.25, — Genthe, *Leven van Luther* (vert.) 12.—, Neander, *Gesch. der Christ. Kerk* (vert.) 9.—, Moll, *Gesch. der eerste Christenen* 9.—, ter Haar, *Gesch. der Kerkhervorming* 6.— [1], Ranke, *De Pausen* (vert.) 13.—, Baird, *Kerkel. geschied. N. Amerika* (vert.) 6.50, — Neander, *Gesch. Christelijk leven* (vert.) 6.30 — Sporschill, *Gesch. der Kruistogten* (vert.) 6.50, — Coquerel, *De Kerken der Woestijn* (vert.) 9.—, Clavel, *Gesch. der Godsdiensten* (vert.) 12.— [2], Henry, *Het leven van Calvijn* (vert.) 7.20, — Neander, *Gesch. der Christel. Godsdienst en Kerk* (vert.) 40.80, — Kist, *Nederl. Bededagen* 11.—, Dowling, *Geschied. der Roomsche Kerk* 6.60, — Hagenbach, *De Christ. Kerk in de zes eerste eeuwen* 8.70, — Delprat, *De Broederschap van Geert Groote* 3.—, Kurtz, *Kerkgeschiedenis* 3.50 (2e druk 1873).

Kleinere werken van Royaards, Busch, Witkop, Glasius, Blaupot ten Cate, Söltl, v. d. Meer v. Kuffeler, Diest Lorgion, Halbertsma, Kist, Bretschneider, Tryxel, Neudecker, Sprenger v. Eijk, Julius, Hoffmann, Weil, v. Heijningen, Ullmann, Marheineke, IJzenbeek, da Costa, Ab Utrecht Dresselhuijs, Bruinses, Bungener, Gruneisen.

Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, door Kist en Royaards (1829—40), vervolgd als *Nederlandsch Archief v. Kerkel. Geschiedenis* (1841—49), voortgezet in *Nieuw Archief* (1852—54) en in *Kerkhistorisch Archief*, door Kist en Moll (1855—66).

---

[1] Van 1844—49 verschenen van dit werk vier drukken, en in 1853 een 5e, goedkoope editie.

[2] De fraaie staalplaten waren van dit werk het lokaas, even als van de *Geschiedenis der Vrijmetselarij* van denzelfden schrijver. In het prospectus wordt dit werk met onbetamelijken ophef, als van zeldzame degelijkheid aangeprezen en de bestaande werken, zooals dat van Picart, voor »smakelooze compilatiën, die even zoovele dwalingen als regels bevatten", uitgemaakt.

Aardrijkskunde.

Land- en Volkenkunde. Reisbeschrijving.

Van Senden, *Bijbel-Atlas* 15.80 (2e druk 1866), — v. Kampen, *De Aarde* 3e druk 8.40, — Davis, *China en de Chineezen* 11.—, Zweerts, *Gezigten in Amerika*, met staalplaten van Bartlett 48.—, Zacharia en v. d. Smissen, *Handb. der Aardrijkskunde* 3.80, — *Payne's Universum*, met staalplaten 1843—50 48.—, *Handwoordenb. der Alg. Aardrijkskunde* 5.75, — Buddingh, *Natuurl. Aardrijksbeschrijving* 6.90, — Buddingh, *Statistiek voor Handel en Nijverheid* 21.45, — Beijer, *Leerb. der Aardrijksbeschrijving* 11.20, — Warren, *Engelsch Indië* 6.65, — Waterman, *Bijbelsche Aardrijkskunde* 3.80, — Muller, *Bijdragen over Sumatra* 3.10, — v. Vliet, *Bijdragen kennis der O. Ind. Bezittingen* 10.—, Teenstra, *Beschr. Ned. O. Ind. Bezittingen* 6.80, — Lauts, *Japan* 3 45, — Lauts, *Bali en de Balineezen* 3.50, — *Java, Land- en Zeetogten* 15.—, Kohl, *De Britsche eilanden* 7.—, Kramers, *Geogr. Statist. Handboek* 16.—, Kuijpers, *Panorama der bew. Aarde* 12.—, v. d. Aa, *Neerl. O. Ind. Bezittingen* 20.75, — Olivier, *Tafereel van O. Indië* 6.85 [1].

Kleinere werken van Mendel, Leemans, Bernett, Heldring en Graadt Jonkers, Selberg, v. Meerten, Littrow, van Geuns, Kussendrager, Houwen, de Sturler, Ab Utrecht Dresselhuis, Boers, Krecke, Bergsma, Biuzer, Bodel Nijenhuis en Eekhoff, Nassau, Korthals, van Straten Ponthoz, Kommers, v.

---

[1] Voor jongelieden. Op verzoek van den uitgever Beijerinck, in 1840, bewerkte de schrijver zijn in 1836 uitgegeven grooter werk in een losser vorm ten behoeve van het jeugdig geslacht, »opdat dit", zegt het prospectus, »al spoedig bekend mogt worden met het schoone, bloeijende land, dat ons thans meer dan ooit dierbaar moet zijn, nu het, in den verwarden financieelen toestand van ons dierbaar Vaderland, onze éénige steun en hoop is."

d. Aa, Posthumus, Merle d'Aubigné, Bisschop Grevelink, Veth, Bassler, v. d. Burg, Prescott, Sinneth, v. d. Smissen, Kan en Dikhuizen.

Reisbeschrijvingen van Demidoff, 's Gravenweert, de Sturler, Ackersdijck, Ruschenberger, Hood, Christ, Meijen, Kneppelhout, Weede, Ereth, Boelhouwer, v. Baalen, Rausse, Ver-Huell, van Senden, v. Lennep Coster, La Mérie, Koekkoek, Ritter, Dickens, Davids, Gurney, Young, Visino, Beucker Andreae, Kohl, Protesk, v. Staveren, Busch, Derschau, Mauvillon, Rellstab, Grant, v. d. Hoeven, Polak, des Amorie v. d. Hoeven, Dijkema, Ritter, Kennedy, Engelen, Selberg, Kappel, v. Gheel Gildemeester, Adrian, Dethmar, v. Herwerden, Brooke, Bryant, v. Hoevell, Scherer, Ziegler, Moffer, Mac Farlane, Dijkma.

Voorts de tijdschriften: *De Globe. Keur van Reisverhalen* 7.20 (beg. in 1841), — *Bijdragen tot de kennis der Nederl. en vreemde Koloniën, bijzonder tot de vrijlating der slaven* 4.— (1844—47), — *Tijdschrift voor Ned. Indië*, uitgeg. door v. Hoëvell, voortgezet door Bleeker 13.— (beg. in 1838)[1], — *De Indische Bij.*

---

[1] Dit tijdschrift, vroeger te Batavia uitgegeven, werd in 1849 naar Nederland overgebracht bij de firma v. B. Hoitsema te Groningen, later sinds 1870 bij Joh. Noman & Zn. te Z. Bommel.

Enkele bijzonderheden, getrokken uit de biografie van Dr. P. Bleeker, (*Jaarboek der Kon. Academie van Wetenschappen* 1877) vinden hier eên plaats. Zij zijn een eigenaardige bijdrage tot de geschiedenis van de wetenschappelijke pers in Ned.-Indië. Dr. Bleeker zegt daar van zich zelv':

»Een der punten op wetenschappelijk gebied waarover ik mij al kort na mijne aankomst in Indië verbaasde (1842), was het volstrekt ontbreken aldaar van eenig tijdschrift voor de geneeskundige en natuurkundige wetenschappen, en ik besloot te trachten een zoodanig tijdschrift in het leven te roepen. Ik was zoo gelukkig in mijne poging te slagen en reeds in 1844 te doen verschijnen den eersten jaargang van het *Natuur- en*

Geneeskundig Archief van Nederlandsch Indië. Zooals mijne nederige positie toen meëbracht, stond op den titel de toenmalige chef van den geneeskundigen dienst, P. J. Godefroy, als hoofd en mijn persoon als laatste lid der redactie. Het bleef echter slechts in stand tot het jaar 1847, toen ik wegens verplaatsing naar Samarang mij niet meer met de redactie kon belasten, en anderen niet te bewegen waren de redactie op zich te nemen.

»Met de oprichting van dit tijdschrift was blijkbaar een nuttig werk verricht. De bijdragen bleven niet achterwege, en de lust tot onderzoek en tot het openbaar maken van de uitkomsten er van, werd bij genees- en natuurkundigen er niet weinig door opgewekt. Toen de uitgave werd gestaakt hadden vier lijvige boekdeelen het licht gezien."—

Met van Hoëvell's vertrek uit Indië (1848) hield ook het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* op te Batavia te verschijnen, om op Nederlandschen bodem te herleven. Het Bataviaasch Genootschap deed niets meer van zich hooren. Eensklaps scheen alle wetenschappelijke werkzaamheid in Indië uitgedoofd. — Ook bestond er geene gelegenheid meer eenige wetenschappelijke bijdrage door de periodieke pers publiek te maken. De eenige particuliere drukkerij in Indië was die van het Bataviaasch Genootschap, en na de moeielijkheden tijdens van Hoëvell met die drukkerij ondervonden, wilde niemand zich blootstellen aan mogelijk verdere botsingen met de regeering, door het beheer der drukkerij op zich te nemen. Van Hoëvell had gepoogd der pers eenige meerdere vrijheid te verschaffen, en werd door het Gouvernement daarom gewantrouwd en gedwongen te repatrieeren.

De regeering, die met leede oogen de te niet gegane tijdschriften had zien werken, meende nu zelve den stoot te moeten geven tot de oprichting van een nieuw wetenschappelijk tijdschrift. Het *Indisch Archief* van J. A. Buddingh had aan dien prikkel zijn ontstaan te danken, doch bleek weinig levensvatbaar te zijn. Het kon zijn twee eerste kinderjaren niet overleven.

Het kortstondig bestaan van de Indische wetenschappelijke tijdschriften was vooral daaraan toe te schrijven geweest, dat zij werden uitgegeven door bijzondere personen. Hun bestaan was afhankelijk gebleken van het in den regel zeer tijdelijk verblijf der redacteurs op Batavia. En daar de personen, die geschiktheid en lust hadden eenige redactie op zich te nemen, zeer gering in getal waren, stond elk tijdschrift uit den aard der zaak op losse schroeven. Bovendien kon van alleen staande personen

niet verwacht worden de aanstoot tot samenwerking der krachten op een bepaald doel. De aard der Indisch-Europeesche maatschappij bracht met zich, dat niemand te Batavia van eene uitsluitend wetenschappelijke betrekking leefde. Wie er zich nog aan de wetenschap wijdde, was in de eerste plaats ambtenaar of officier of koopman, en kon slechts beschikken over den tijd door dienst, bureel of kantoor vrijgelaten.

Tot verzekering van een beteren en vasteren gang op het gebied der wetenschap moest dus een andere weg worden ingeslagen. Die weg werd als van zelf aangewezen door de geschiedenis van het Bataviaasch Genootschap. Die instelling, in 1778 gesticht, had reeds een meer dan zeventigjarig bestaan achter zich. Het had de moeielijke tijden van 1780 en 1810 doorleefd, jaren lang een kwijnend bestaan gerekt en nu en dan zelfs jaren achtereen niets voortgebracht. Maar het was blijven bestaan, en zijne werken, hoe ongeregeld en traag soms elkander opvolgende, vormden eene doorloopende onafgebroken reeks van toen reeds een twee en twintigtal deelen. — Het had de eerst een halve eeuw later opgerichte tijdschriften allen overleefd — omdat het was een genootschap, niet volstrekt afhankelijk van een enkel individu of van enkele personen.

Maar de ondervinding had geleerd, dat het Bataviaasch Genootschap niet bij machte was het geheel der wetenschap te omvatten, zonder nadeel voor enkele takken. De tijden waren veranderd en verdeeling van arbeid was gebleken noodig te zijn. In het begin van de tweede helft der eeuw waren toereikende krachten in Indië aanwezig, om van de oprichting van zusterinstellingen naast het Bataviaasch Genootschap goede uitkomsten te mogen verwachten. De vier jaren bloei van het *Natuur- en geneeskundig Archief* hadden bewezen, dat althans eene instelling uitsluitend aan de natuurwetenschappen gewijd, alleszins kans op levensvatbaarheid zou aanbieden. Mannen als F. Junghuhn, J. K. Hasskarl, C. M. Schwaner, H. Zollinger, P. A. Baron Melvill van Carnbee, H. D. A. Smits en nog enkele anderen, die toen in Indië bloeiden, stonden daar als zoovele waarborgen dat het aan stof tot den opbouw en het in stand blijven van een genootschap voor de natuurwetenschappen niet zoude ontbreken.

Deze overwegingen waren de aanleiding tot de oprichting van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, waartoe in Juli 1850 werd besloten. Dat zij vruchtbaar werkte getuigen de 22 deelen van haar Tijdschrift en de 8 deelen Verhandelingen, die zij in het

eerste tienjarig tijdvak van haar bestaan, tevens het laatste van Dr. Bleeker's verblijf in Indië (die haar president was), het licht deed zien.

Het glansrijk slagen der Natuurkundige Vereeniging reeds dadelijk na haar optreden had eene algemeene opwekking op wetenschappelijk gebied ten gevolge.

Het Bataviaasch Genootschap meende bij de jeugdige zuster niet te mogen achterblijven. Reeds in 1849 had Bleeker voorgesteld eene reorganisatie van het Genootschap, waarbij het gesplitst zou worden in afdeelingen aan bijzondere groepen van wetenschappen gewijd, maar dit plan was toen als niet uitvoerbaar verworpen. Van dit oordeel was men reeds eenigermate teruggekomen na de vestiging der Natuurkundige Vereeniging en nadat de plannen gerijpt waren en tot uitwerking kwamen tot oprichting van afzonderlijke Tijdschriften aan de Geneeskundige én Rechtswetenschappen gewijd. Maar voor het Genootschap zelve was de tijd toen voorbij, om het gehéél der wetenschap te blijven omvatten. Het Genootschap achtte het toen zijn taak, zich meer uitsluitend te bewegen op het gebied der Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië en verwante takken der wetenschap. Het *Indisch Archief* was na een tweejarig bestaan zijn voorgangers gevolgd, en het Genootschap besloot, zèlf een Tijdschrift op te richten gewijd aan de Indische Ethnologie en Linguistiek. Ruim een vierde eeuw na de oprichting bloeit dit tijdschrift nog onverzwakt en werpt nog steeds ruimschoots vruchten af (1876).

Het voorbeeld door de beoefenaars der natuurwetenschappen gegeven, werd door de Geneeskundigen gevolgd.

In 1852 kwam tot stand de Vereeniging ter bevordering der geneeskundige Wetenschappen in Nederlandsch-Indië. Ook deze besloot tot het uitgeven van een Tijdschrift, dat sedert onafgebroken is blijven bestaan en thans reeds een aantal deelen telt.

De Natuurkundige Vereeniging besloot in 1853 het initiatief te nemen om der nijverheid in Indië een hoogere vlucht te geven, door het in 't leven roepen van eene Tentoonstelling van nijverheid en landbouw te Batavia, waarvan weder het gevolg was de oprichting eener Maatschappij van Nijverheid. Den 2den December 1853 kwam die Maatschappij tot stand, en kort daarna verscheen ook de eerste aflevering van haar Tijdschrift, onder redactie van Dr. P. Bleeker. Maatschappij en Tijdschrift zijn thans nog in leven en bloei, maar in een eenigszins anderen vorm. De Maatschappij is gesplitst in afdeelingen, die later zelfstandige inrich-

Tijdschrift voor de kennis der Nederl. Volkplantingen, door Blume en Veegens 8.— (1842—44), — *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië*, uitgeg. door het Kon. Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (beg. in 1843), — *Le Moniteur des Indes* (1845—47).

Encyclopedische werken, Taalkunde, Onderwijs.

Wat deze betreft, ook voor 1840—49 hebben wij alleen meê te deelen de volgende weinige titels:

Woordenboek in vier talen (Fuhri) 24.50 (door Calisch) [1], — J. van Wijk Rz., *Alg. Woordenboek voor jonge lieden* 25.—, Sprenger v. Eijk, *Vaderl. Spreekwoorden* 7.90, — de Jager, *Verscheidenheden Taalkunde* 3.40, — Meijer, *Taalk. Verhandelingen*, — Brill, *Hollandsche Spraakleer* 6.60, — Alb. Thijm, *Ned. Spelling*, — Chan-

---

tingen zijn geworden en eenigszins gewijzigde namen hebben aangenomen.

Van Hoëvell, benoemd tot lid van den Raad van State, meende de redactie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* te moeten neêrleggen. Dat tijdschrift had toen reeds meer dan het vierde eener eeuw bestaan. In Indië had het den stoot gegeven tot een verhoogd geestelijk en wetenschappelijk leven. In Nederland overgeplant was het krachtig opgetreden voor de belangen van Nederlandsch Indië en had niet minder krachtig bijgedragen tot de wijziging van koloniale staatkunde in een vrijgevigen zin. De liberale partij wenschte het tijdschrift in stand te houden, en haar hoofden, vooral van Hoëvell en Thorbecke, haalden Dr. Bleeker over, na van Hoëvell de redactie op zich te nemen. Deze nam die taak gedurende vier jaren op zich en gaf haar toen in handen van prof. P. J. Veth, die haar later overgaf aan den heer van Soest.

[1] Een oorspronkelijk plan van den uitgever, waarvoor hij een geheel nieuwe non-pareil letter deed gieten. Er moesten 9000 letters op éénc bladzij staan, zevenmaal zooveel als op een gewoon gr. 8°, terwijl elk vel van 16 pag. slechts tegen 14 cts. berekend werd.

guion, *De Ned. Taal in Z. Afrika*, — Kramers, *Kunstwoordentolk* 9.— (3e druk 1863), — Jonckbloet, *Gesch. d. Middeln. Dichtkunst*, — Jonckbloet, *Middelned. Epische Versbouw* 2.—.

Voorts verschenen de volgende tijdschriften:

De Unie, uitgeg. door de Onderwijzers-vereeniging in Zuid-Holland 1.40 (1842), — *Wetenschappelijk Tijdschrift voor de studie der Paedagogie* 2.60 (1843), — *De Schoolbode* 4.80 (1843—47), — *De Leerschool. Tijdschrift voor Kweekelingen* 2.— (1844—48), — *Nederlandsch Tijdschrift voor onderwijs en opvoeding* 2.— (1844—66), — *De Wekker. Weekblad voor het onderwijs en de opvoeding* 4.— (beg. in 1844), — *Magazijn voor Nederl. Taalkunde* 2.50 (1847—53), — *De Volksschool. Tijdschrift voor jeugdige onderwijzers* 2.50 (1847—56), — *Archief voor Nederl. Taalkunde*, verz. door de Jager (1847—56).

En het *Jaarboekje voor Hooger-, Middelbaar- en Lager onderwijs*, door Buddingh 1.80 (1843—46).

Algemeene oude en nieuwe Letterkunde.

Dion. Chrysostomi Olymp., ed. Geel 5.—, v. Limburg Brouwer, *Grieksche Mythologie* 1.80, — Tydeman, *Oost. West. en Noordsche Mythologie* 2.20, — Hulleman, *Duridi Samii quae supersunt* 2.80, — Hulleman, *Symbolae litterariae* 6.60, — Hofmann Peerlkamp, *Virgilii Aeneis* 10.—, Ekker, *Plutarchus* 1.80, — Bake, *Scolica Hypomnemata* 6.40, — Hofmann Peerlkamp, *Horatii Epistolae* 3.—, Mahne, *Supplem. ad Epistolas Rhunkenii* 1.20, — *Miscellanea philologica* 2.50, — Spakler en Heemskerk, *Oude Letterkunde*, — D. J. v. Lennep, *Hesiodi Theogonia*, — Tregder, *Gesch. der Gr. en Rom. Letterkunde*.

Juynboll, *Letterk. bijdragen*, — Lulofs, *Zamenspraken van Erasmus*, — Klikspaan (Kneppelhout), *Studententypen* (1e druk 1841, 3e 1872, 4e 1876), — Kneppelhout, *In den vreemde*, — v. Kam-

pen, *Verhandelingen*, — Geel, *Het Proza*, — v. Kampen, *Bloemlezing Hoogd. Letterkunde*, — v. L. Brouwer, *Een Ezel en eenig speelgoed*, — M. de Vries, *Hooft's Warenar*, — M. de Vries, *Der Leken Spieghel* [1], — Lulofs, *Handb. Ned. Letterkunde*, — des Amorie v. d. Hoeven, *Redevoeringen*, — Schrant, *Redevoeringen*, — Halbertsma, *Letterk. Naoogst*, — Jean Paul, *Beelden en gedachten*, — Veegens, *Bloemlezing Nederl. Prozaschrijvers*, — v. d. Palm, *Verhandelingen*, — M. C. v. Hall, *Gemengde Schriften*, — Lulofs, *De declamatie*, — Klikspaan, *Studentenleven* (1e druk 1844, 3e 1873, 4e 1876), — *Duizend en een nacht. Arabische Vertellingen*, met 2000 houtgravuren, (bij C. v. d. Post Jr. 1847) 23.20 [2], — *Duizend en een Nacht*, in het Javaansch vertaald door Roorda 21.—.

Dichtkunst.

Da Costa, 25 *jaren*, — Meijer, *De Boekanier* (2e druk 1847, 3e 1861, 4e 1873), — ten Kate, *Byron's Gjouwer*, — Jacob v. Dam, *N. Gedichten*, — Beets, *Ada van Holland*, — Beets, *Proza en Poëzy*, — ten Kate, *Ahasverus*, — Potgieter, *Liedekens van Bontekoe*, — Tollens, *Verstrooide Gedichten*. — Hofdijk, *Egmond*, — Hirschig, *Oude liefde, naar Tibullus*, — v. d. Hoop, *Columbus*, — Engelen, *Zedel. Vertoogen van Horatius*, — v. Zeggelen, *De Valkenvangst*, — v. d. Bergh, *Eric XIV*, — ten Kate, *Zangen des tijds*, — v. Someren, *De St. Elisabethsnacht*, —

---

[1] In 1843 vestigt zich de Vereeniging ter bevordering van Oud-Nederl. letterkunde, waarvan de uitgaaf van *Der Leken Spieghel* de eerste vrucht was. Later volgden: van Maerlant, *Dboec van den Houte* (door Tideman), *Roman van Karel den Groote* (door Jonckbloet), *Der Minnen Loep* (door Leendertz), *Roman van Walewein* (door Jonckbloet), van Maerlant, *Leven van St. Franciscus* (door Tideman).

[2] Herdruk van de vroeger bij Gebr. Diederichs verschenen uitgaaf.

v. Halmael, *De Schieringers en Vetkoopers*, — Helv. v. d. Bergh, *De Nichten*, — ten Kate, *Maria Magdalena*, — Groen v. Prinsterer, *Vaderl. Zangen*, — v. Lennep, *De Bouwkunst*, — Spandaw, *De invloed des gevoels*, — Hofdijk, *De Bruidsdans*, — da Costa, *Bilderdijk's Ondergang der eerste wareld*, — Pruimers, *Rijmen* 2e druk, — Schipper, *Engelin, vergeet mij niet*, — *Poëtische Bibl. Duitsche Dichters: Schiller's en Goethe's Werke* [1], — *Bloemen uit den lusthof der Vad. Poëzy* (2e druk 1853, 3e 1862, 5e 1869, 6e 1877), — van Lennep, *De slag bij Coevorden*, — v. Zeggelen, *Een avondpartij*, — v. d. Bergh, *Byron's Zeeroover*, — Leesberg, *Herdersdichten*, — Loosjes, *Dramatische Dichtwerken*, — v. Goethem, *Milton's Verloren Paradijs*, — Greb, *N. Gedichten*, — Lentz, *Christelijke Gedichten*, — v. Zeggelen, *De Ridder en de Dame*, — Tollens, *De Overwintering*, geïllustreerd [2], — v. d. Kasteele, *Dichtwerken*, — Raven, *Dichtlooveren*, — B. Janssonius, *Lentebladen*, — Schipper, *De Liereman*, — Alberdingk Thijm, *Drie Gedichten*, — M. de Vries, *Cats' Dichtwerken* 28.— (1843—54), — Helv. v. d. Bergh, *Hieronymus Jamaar*, — Sifflé, *N. Gedichten*, — v. d. Bergh, *Edmunds Mandoline*, — Lesturgeon, *Verstrooilingen*, — ter Haar, *Huibert en Klaartje*, geïllustreerd (3e druk 1858), — Heije, *Kinderliederen* op muziek, — Arend, *Fingal, naar Ossian*, — Engelen, *Staatshervormen*, — da Costa, *Alfonsus I* 2e druk, — Wijsman, *Lenteloover*, — v. Zeggelen, *Lach en Luim* (3e druk 1851), — v. Lennep, *Ruwaardes Geertruida*, — ten Kate, *Legenden en Mengelpoëzy*, — Alb. Thijm, *De Klok van Delft*, — da Costa, *Feestliederen* 2e druk, — Alb. Thijm, *Legenden en Phantasiën*, — v. d. Broek, *De Schipbreuk*, — Heije, *Sprookjes uit de*

---

[1] Nadruk (Schultze & Voermans).

[2] Niet geïllustreerd 5e druk 1851, 11e 1879. Dit gedicht verscheen het eerst in de werken der Holl. Maatsch. van fraaije Kunsten en Wetenschappen, als bekroond prijsgedicht, in 1819.

oude doos, — van Lennep, *Nederl. Legenden* (3e druk 1865), — *Bijbelsche Vrouwen*, *Dichterlijk Album* (2e druk 1853, 3e 1869), met staalgravuren [1], — Schimmel, *Twee Tudors*, — da Costa, *Poëzy* 2e druk, — da Costa, *Wachter*, *Wat is er van den nacht*, — da Costa, *Zangen*, — Meijer, *Heemskerk* (2e druk 1860, 3e 1873), — Tollens, *Een Bedelbrief*, — ten Kate, *Parijs*, — Beeloo, *Gods oordeelen*, — da Costa, 1648 *en* 1848, — Spandaw, *Vooruitgang*, — Beeloo, 1572, 1672, 1772, — ten Kate, *Het Juni-oproer*, — v. d. Bergh, *Een Dichtbundel voor mijn Vaderland*, — Hirschig, *Verhalen in poëzy*, — Boxman, *Blik op Europa*, — Messchert, *De Gouden Bruiloft*, geïllustreerd (niet geill. 3e druk 1855, 4e 1876), — Schimmel, *Gondebald*, — Tollens, *Laatste Gedichten*, — ten Kate, *De Durgerdamsche Visschers*, — Hofdijk, *Een Kunstenaarsidylle*, — Alb. Thijm, *Palet en Harp*, — Hofdijk, *De Jonker van Brederode*, — Schimmel, *Joan Wouters*, — Schimmel, *Giovanni di Procida*, — Messchert, *Nagelaten Gedichten*, — ter Haar, *De St. Paulusrots* (drie drukken spoedig na elkaâr).

Romans en Verhalen.

Clemens, *Schetsen en Verhalen*, — Clemens, *Herinneringen en Ontmoetingen*, — De Vries, *De Atheist*, — Honig, *Catharina Hermans*, — Bosdijk, *De Waardin*, — Sloos, *de Procureur*, — Nepveu, *Bertha Coppier*, — Bosdijk, *Het jaar der dwaasheid*, — van Buren Schele, *De Rinaldo van het Noorden*, — van Lennep,

---

[1] *Bijbelsche Vrouwen* (1847). Een gelukkige onderneming in een tijd toen het publiek nog hart had voor gemoedsleven en poëzij. Door deze bijschriften bij platen zijn meesterstukken ontstaan (Beets' *Eva*, da Costa's *Hagar*, ter Haar's *Hanna*), die onze letterkunde niet zou hebben, indien de fraaie gravures de dichters daartoe niet hadden opgewekt.

Ongeveer 2000 exx. werden van deze kostbare bundels verkocht.

De uitgaaf met platen kostte *f* 15678.70.

Ferdinand Huijck, — *De Minderbroeders*, — Mej. Hasebroek, *Twee Vrouwen*, — de Wilde, *De Vragener Kapel*, — Appeltern, *De Grot van Tosto*, — Steenbergen v. Goor, *De mensch en de misdaad*, — van Loon, *Tooneelen uit het Strafregt*, — Mej. Toussaint, *Het Huis Lauernesse* (2e druk 1842, 3e 1843, 7e 1878), — Vriesaard, *Schetsen uit de Regtzaal*, — Storck, *Het Beleg van Steenwijk*, — Clemens, *Een nieuw boek*, — Waning Bolt, *Romant. Tafereelen*, — van Rehberg, *August*, — de Vries, *Achttien eeuwen*, — van Spall, *De familie Ekenstein*, — Mispelblom, *Luik in* 1830, — Storck, *De Nederlanders bij Chattam*, — van Linde, *Broederhaat en Wraakzucht*, — Bosdijk, *Ignatius*, — Bergeijk van Hulst, *Rom. Verhalen*, — Mej. Hasebroek, *De Bedevaartgangers*, — Christemeijer, *Mengeloogst*, — Ribe, *Dorpslaar*, — Beekman, *Het slot Karelslust*, — van Buren Schele, *De wilde jager*, — van Heijden, *De Intriganten*, — *De Kaleidoskoop van Jonas*, — van Loon, *Nieuwe tooneelen uit het Strafregt*, — Bange, *Tafereelen Dorpspredikant*, — Toussaint, *Eene Kroon v. Karel den Stoute* (2e druk 1865), — van Linde, *Rochus Meeuwiszoon*, — Vriesaard, *Tooneelen Regtzaal en Kerker*, — Mevr. Ern. van Beijeren, *Karolina Bergfeld*, — Molton, *Gedenkschriften van een Regtsgeleerde*, — Immerzeel, *Balthasar Knopius* 2e druk, — van Buren Schele, *Adolf van Gelder*, — Gijsberti Hodenpijl, *Willem van Bergen*, — van Rehburg, *Imagina*, — Honig, *Rom. Tafereelen uit de Zaanlanden*, — Krabbendam, *Schaduwtrekken*, — de Vries, *Het Testament*, — van Loon, *Schetsen uit het menschel. leven*, — Krabbendam, *Olivier van Noort*, — de Vries, *De vinger Gods*, — Pieter Jacobs, *De Minnezanger*, — van Koetsveld, *De Pastorie van Mastland* [1], — Ern. v. Beijeren, *De Armbanden*, — *De Smidsdochter van Naarden*, — de Wilde, *Het*

---

[1] Vijf drukken spoedig achtereen, 6e druk 1863, 7e druk 1874. De drie eerste drukken waren in groot 8°, elk met een oplaag van 600 exx., de drie volgende elk van 1500 exx., de 7e van 2000 exx.

Pestkerkhof, — van Linde, *De verloofde van den Watergeus*, — Toussaint, *Verspreide Verhalen*, — Waldhouwer, *De twee Vaandrigs*, — de Vries, *Edmond*, — van Linde, *De Pleegdochter*, — van Loon, *N. Schetsen*, — *Ida Nosten*, — de Vries, *De Eed*, — Sloos, *De Bastaardbroeders*, — van Rehberg, *Mijn reiszak*, — *De Stins Voorst*, — van d. Eikenhorst, *Verborgenheden van Amsterdam*, — van Buren Schele, *Nederland in* 1672, — Krabbendam, *Claes Compaen*, — Dijk, *De slapende in den Haarl. Hout*, — v. Rijswijk, *De familie Lecroix*, — *Physiologie van den Haag*, — *Amsterdam in* 1566, *of Geloof en Berouw*, — Toussaint, *Ximenès*, *Alba*, *Orsini*, — *Machteld van Woerden*, — de Vries, *Gustaaf of het Brandmerk*, — *Een Drenthsch Assessor op reis*, — Boudewijn, *Jonge Juffrouwen* (2e druk 1875), — de Vries, *Een Man en eene Vrouw*, — Boudewijn, *Bloemlezing*, — Ern. van Beijeren, *Eerzucht en Vrouwenwaarde*, — de Vrij, *Hendrik van Bronkhorst*, — Anton, *Lectuur voor Rijken en Armen*, — Brederode, *De Noormannen op Walcheren*, — Dijk, *Sophia van Berthout*, — Kerning, *De Vrijmetselaar*, — Toussaint, *Leicester in Nederland*, — Donkersloot, *Kantonnementsleven*, — van Buren Schele, *De Bastaarddochter*, — *De Jezuitenprooi*, — Ern. v. Beijeren, *Een Holl. Vrouw in Rusland*, — de Quack, *Marie de l'Ormeau*, — de Vries, *De Barbier van Pierchill*, — *Het jagtslot Hohenstein*, — Henriette Marie L., *Coquetterie*, — Haselhoff, *De vernietigde vloek*, — *De Proponent*, — Storck, *De Westfriezen in* 1573, — de Vries, *De* 12*e en* 13*e eeuwen*, — Ern. van Beijeren, *Levensstormen*, — *Ons Dorp*, *Schetsen*, — *Pater Gozewein en de twee huisgezinnen*, — *Blikken in de wereld*, — *Twee Vrienden*, — Kneppelhout, *Verhalen*, — Koster, *Adolf van Meliskerken*, — Bosdijk, *Bloemen en Vruchten*, — Honig, *Nicolaas Ruichaver*, — Toussaint, *Negen Verhalen*, — de Vries, *Verhalen*, — *Schetsen uit de Kosterie te Kleinhuizen*, — van de Velde, *De bruid van den doode*, — Donkersloot, *Droomen der toekomst*, — van Steenwijk,

De Vagebond, — De Bruijn, *Lotgevallen eener kleine familie*, — van Brederode, *Het halssieraad van den Prins*, — van de Capelle, *Het Beleg van Oudewater*, — Honig, *Meyndert v. d. Thijnen*, — van de Werken, *De Erfenis*, — v. d. Veen, *Pauls verblijf op den Sperwerhorst*, — de Vries, *Helena*, — van Buren Schele, *De Keizersdochter*, — Toussaint, *Diana*, — van Schaick, *Geert*, — *Jongeheeren. Typen*, — van Koetsveld, *Godsd. en Zedel. Novellen* (3e druk 1858, 4e 1875), — Boudewijn, *Beelden en Schaduwen*, — van Schaick, *Jacob*. — De Bruijn, *Een Voogd en twee Pupillen*, — de Vries, *Samuel de Booze*, — Carp. Alting, *Garlak*, — *Strijd en rust*, — Dijk, *De Kapelaan*, — *Verhalen* van Sikken, Kneppelhout en Boudewijn, — Dijk, *De Burgtvrouw van Collendoorn*, — Beckman, *Een huisgezin*, — van Spall, *Een huiselijk tafereel*, — *De onechte Dochter*, — v. Limb. Brouwer, *Het Leesgezelschap te Diepenbeek* (3e druk 1854, 5e 1879), — Toussaint, *Mejonkvr. de Mauleon*, — Jones, *De zoon van den Bankier*, — Bosdijk, *Hoe men 't verst komt*, — Storck, *Lotgevallen van een Officier*, — *Het Geweten en het menschelijk hart*, — Thineus (T van Duinen), *Ons Dorp* (3e druk 1861), — *Doctor Rovers in en buiten praktijk*, — van de Werken, *De Maleijer*, — Hock, *Mina en Betsy* (2e druk 1853), — Bruinses, *Uit het leven*, — van Schaick, *Tafereelen uit het Drentsche dorpsleven* (2e druk 1858), — Suz. Marie B., *Twee gevangenen*, — Honig, *De wraak eener huishoudster*, — *Togten op mijn stoel*, — van de Capelle, *Schout Toppens*, — Bosdijk, *Achter de schermen*, — *De Kiezersclub van Nyvenheim*, — *Mijn kamer*, door een student, — Toussaint, *Het Huis Honselaarsdijk*, — *Paul Jonas*, — *Lief en Leed*, door Johannis, — Krabbendam, *Het Huis te Leegh*. — *Ernst en Luim*, *Tooneelen uit het landleven*, — *Roses Reisverhaal*, door een Neefje van Klikspaan, — *Graaf Orlof's Reizen*, door een Neefje van Klikspaan, — Chonia (Kinderman), *Wat er van Diepenbeek werd* (2e druk 1858).

Vertaalde romans van Dickens [1], Tromlitz, Lecomte, Spindler, Goldsmith, Dumas, James, Taylor, Grattan, Bray, Ingemann, Stolle, Biernitzky, Hauff, Hazlitt, Hook, Marryat, Andersen, Bulwer, Villiers, Cooper, Belani, Werg, Fr. Bremer, Hall, Jean Paul, Brot, Birch Pfeiffer, Masson, Sparre, Bechstein, Laurentz, Hess, Blessington, d'Arlincourt, Bernhardt, Lau, Leigh Hunt, Ellis, Trollope, Haller, Sue [2], Sinclair, Stemberg, Wangenheim, Varese, Miss Mitfort, Howard, Crusenstolpe, Thornton, Ainsworth, Mouldy, Réfues, Norden, v. Schubert, Frohberg, Bird, Almquist, Bungener, W. Scott, Flygare Carlèn, Oettinger, Henriette Hanke, Spiesz, Herbert, Vidocq, Zschokke, Smith, Lubojatsky, Schoppe, Sommer, Reijnolds, de Geer, Hutchinson, Hanke, Cantu, Edgeworth, Lever, Hahn-Hahn, Whitehead, Fullerton, St. Hilaire, Herlos-

---

[1] Gebroeders Diederichs gaven in 1840 uit de *Olivier Twist* van Charles Dickens, zijn eersten roman.

Spoedig daarop, in hetzelfde jaar, gaf H. Frijlink een prospectus in het licht van *de Klok van Meester Humphrey*, in klein fol. formaat, in twee kolommen en met houtgravuren van Bal. Deze uitgaaf schijnt gewijzigd te zijn wat vorm betreft; althans gedurende 1840—42 kwam dit werk uit in groot 8° en in afleveringen, tot drie deelen, met steendrukplaten.

Omstreeks denzelfden tijd (1840) verscheen bij denzelfden uitgever *Lotgevallen en ontmoetingen van Samuel Pickwick*. Dickens' werk was toen reeds in Engeland zoo beroemd, dat van dit boek, volgens Frijlink, in het oorspronkelijke al over de 200.000 exx. waren verkocht.

[2] *De Verborgenheden van Parijs* 17.—. Van *De Wandèlende jood* verschenen twee vertalingen, beide van 19.60. — Een nieuwe, geillustreerde, uitgaaf verscheen in 1871. — Van *Martyn de Vondeling* verschenen drie vertalingen, een van 16.30, een van 14.80 en een van 10.50, en een Fransche *nadruk* bij Gebr. Diederichs. — Van *De Zeven Hoofdzonden* verschenen drie vertalingen, een van 16.70, een van 14.50 (de 3e werd gestaakt) en een Fransche *nadruk* bij Gebr. Diederichs.

sohn, Willkomm, Wildenhahn, Heller, Therbet, Smidt, Bronte, Miss Grey, Dornau, Schucking, Rau, Wetterberg, Schirges, Otto, Ware, d'Israeli, Warren, Rossini, Reybaud, Bornhauser, Sealsfield, Salzmann, Köhler, Saint Genois, Sherwood, d'Azeglio, Mühlbach, Williams, Kell, Gerstäcker, Scherr, de Feval, Melville, Carleton, von Bulow, Webb, Carew, van Horn, Ritsche, von Schubert, Gore, Fullerton, v. Sternberg, Mackenzie, Douglas Jerrold, Hackländer, Braun, Sprang, Marsh, Bury, Karr, Thackeray, Strauss, Scribe, Auerbach, Laurenz, Jewry, Mucke, J. Sandeau, Goudrécourt, Acton Bell, Berthet, Martin, Landelle, v. Horn, Palmblad.

Plaat- en Kunstwerken.

Album van Holl. en Belg. Kunstschilders (Weimar te 's Hage 1844, — *De Hollandsche Schilderschool* (C. W. Mieling 1847), in 1848 voortgezet onder den titel van *Hollandsch Schilder- en Letterkundig Album*. Lithographiën van de voorn. Holl. schilders, met bijdragen van de voorn. Holl. schrijvers en dichters, 1848 en 1849, — E. J. v. d. Berg, *Proportieleer*, — *Gecostumeerde Studenten-optochten te Leiden en te Utrecht.* — Alex. Ver-Huell: *Zijn er zoo?* (N. uitg. 1876), *Zoo zijn er*, *Op het ijs*, *De Visch en de Mensch.*

Tijdschriften.

Algemeene Letterkunde.

De Kunstkronijk 10.— (beg. in 1840) [1], — *Museum of Verzameling van uitgezochte Verhalen* 2.75 (1841—44), — *Het Instituut.*

---

[1] De *Kunstkronijk* is van haar eerste optreden af tot voor weinige jaren een der belangrijkste tijdschriften in ons land geweest. Zij was dit om haar oorsprong, haar richting, haar goedslagen.

In Maart 1840 vestigde zich te 's Gravenhage, onder den naam van

Maatschappij van Schoone Kunsten, een hoogst aanzienlijke vennootschap tot het drijven van boekhandel, waarop wij later terugkomen.

Een van haar eerste uitgaven (Mei 1840) was de *Kunstkronijk*, *een werk toegewijd aan de schoone kunsten*, bestaande uit 12 vel druks in 4°, met geïllustreerden tekst, en 24 litographiën of gravuren, op chineesch papier. De prijs van den jaargang was 10.—, waarvoor de inteekenaar tevens kreeg een lot in een verloting van kunstwerken, bestaande uit een schilderij ter waarde van 1000.—, en voorts uit schilderstukken van minder kostbaarheid, aquarellen, teekeningen, geïllustreerde werken, boeken, gravuren en lithographiën, zonder nieten. Deze uitgaaf ging buiten den gewonen boekhandel om, maar werd verspreid door agenten in elke stad, een maatregel, die in het begin de boekverkoopers, en in hun naam de Vereeniging, in het harnas joeg en niet weinig geschrijf en gewrijf uitlokte. Niettegenstaande deze tegenkanting verkreeg de *Kunstkronijk*, vooral ook om haar loterij, reeds spoedig een getal van 1200 inteekenaren, welhaast nog aanzienlijk vermeerderd, toen de directie besloot om ook de boekverkoopers, tegen het gebruikelijk rabat, tot medewerking uit te noodigen. — Een groot deel van dezen bijval had de *Kunstkronijk* dan ook met recht te danken aan haar echt nationaal doel. »Zij wilde", zoo als haar program meldde, »in eene Volksgalerij de beeldtenissen der groote mannen van Nederland vereenigen; zij wilde de kunstschatten der groote steden zoowel als die, welke in verzamelingen van voorname liefhebbers worden aangetroffen, aan het algemeen doen kennen." Haar eerste jaargang, onder redactie van Florent van Ghent, bevatte een aantal houtsneden van keurigen arbeid. In den 2en jaargang, onder redactie van H. S. J. van Weerden, werd ook meer zorg besteed aan den tekst, vooral door de medewerking van J. A. Alberdingk Thijm, die toen onder de initiaal M zijn kunstkritische loopbaan begon.

Deze adellijke associatie, wat wel te verwachten was geweest, duurde nochtans niet lang. Zij gaf tevens allerlei kostbare boeken uit, verloor heel wat geld, kreeg in eigen boezem tweedracht en twist, en werd reeds in April 1843 ontbonden, met het in veiling brengen harer fondsartikelen en drukkerij. C. G. Withuijs, secretaris der commissie van deelhebbers, werd tot liquidateur der onverkochte fondsartikelen en tegelijk tot directeur van de *Kunstkronijk* en van de houtsneeschool (waaraan aanvankelijk 50 jongelieden verbonden waren) aangesteld, te beginnen met 15 Januari 1844. Maar ook deze vreugd was kort. In Maart daaraanvolgende bedankte Withuijs reeds en nam Mr. T. H. C.

Drieling het roer in handen, stellende de *Kunstkronijk* onder de redactie van J. J. L. ten Kate en de houtgraveerschool onder leiding van P. G. Mensinga. Deze laatstgenoemde vond evenmin rozen op zijn pad, bedankte ook, en in December 1844 adverteerde Mr. Drieling, dat de loopende 4e jaargang van de *Kunstkronijk*, 1843—44, geliquideerd zou worden door de firma J. van Daehne & Co. te 's Gravenhage, terwijl K. Fuhri voortaan eigenaar geworden was van de *Kunstkronijk* en van de houtsneeschool, met al haar vervaardigde gravuren ten getale van 3000.

Van nu af was het beleid in betere handen. Fuhri aanvaardde zijn taak niet alleen als helderziend en geestdriftig koopman, maar tevens met het geweten van den degelijken uitgever. Hij verklaarde openlijk in een circulaire aan den boekhandel, dat het hem niet van het hart kon, een schoone inrichting als die van de houtsneeschool thans, nu zij juist haar bloei te gemoet ging, te zien verbrokkelen; dat hij ook in de uitgaaf van de *Kunstkronijk*, met haar verloting, een gewichtig middel zag om kunst en boekhandel te bevorderen, zoowel ter vermeerdering van kennis en smaak, als tot het in wandeling brengen van vaderlandsche schilderijen, het vervaardigen van lithographiën en het verkoopen van een groot getal boeken als prijzen in de loterij. Ten einde ernstig op zijn doel af te gaan zou hij geen kosten ontzien; hij nam de school over met haar nog overgebleven 20 leerlingen onder de bekwame maar dure leiding van prof. Brown en H. F. C. ten Kate; hij had zijn broeder E. Fuhri overgehaald, diens drukkerij van Utrecht naar den Haag over te planten, en verbond zich ten behoeve van de *Kunstkronijk* telken jare voor 200 hout-illustraties, 24 keurige lithographiën bij Mieling, en ten behoeve der loterij voor minstens 24 schilderijen, aan te koopen op de tentoonstellingen te Amsterdam, 's Gravenhage en Rotterdam, en voorts uitmuntende gravuren, steendrukplaten, kostbare boeken en muziekuitgaven; alles vooraf ten toon te stellen in een gebouw te 's Hage, en te doen verloten ten overstaan van een notaris.

Daartegenover beval hij zijn inrichting aan tot het leveren van allerlei soort van houtgravuren, voor wetenschap en kunst, voor typographische versiering, culs de lampe, vignetten, bovenal platen voor tijdschriften en illustraties, ter vervanging van zooveel gebrekkigs, dat ons zoo ver bij het buitenland deed achterstaan.

Het laatste plan mocht niet gelukken. Het publiek had nog bitter weinig oordeel over slechtere of betere houtgravuren en bleef zich vergenoegen met het werk, waaraan het tot heden toe gewoon was. De dure

houtgraveerschool kreeg geen werk en kon alzoo niet lang blijven bestaan. Fuhri's nobel doel, om hier te lande dezen alouden tak van kunstnijverheid te doen herleven, leed schipbreuk, en na een korte maar kostbare poging moest hij zijn school opheffen, terwijl hij vóor zijn eigen geïllustreerde werken, en andere uitgevers met hem, voortaan de noodige houtgravuren liet vervaardigen op het bloeiend etablissement van Vermorcken te Brussel.

Beter ging het met de *Kunstkronijk.* Fuhri begreep als koopman, dat een tijdschrift, geheel gevuld met kunstberichten en kritiek, geen groot publiek kon vinden, en zonder nu die richting te verlaten, maakte hij toch den inhoud gaandeweg smakelijker door letterkundige bijdragen, novellen en dichtstukken van onze voornaamste letterkundigen, met illustraties opgeluisterd. Ook zijn verloting maakte hij aantrekkelijker door er meer afwisseling van voorwerpen in te brengen, altoos evenwel met dien verstande dat er geen prijs werd aangekocht, die niet in zich zelf een artistieke waarde had. Om mededinging af te sluiten kocht hij in 1846 het *Hollandsch Schilder- en Letterkundig Album*, dat in gelijken geest door Mieling werd uitgegeven. Met 1850 werd dit bij de *Kunstkronyk* ingesmolten en deze onder redactie gesteld van J. van Lennep, S. J. van den Bergh en E. M. Calisch. Om te doen uitkomen, dat zijn uitgaaf niet bloot een speculatie was, maar wel degelijk de algemeene kunstontwikkeling mede op het oog had, schreef Fuhri in dat jaar een prijsvraag uit voor een drama en een blijspel, in proza of poëzij. De beoordeeling werd opgedragen aan H. Tollens Cz., Mr. J. van 's Gravenweert en Mr. J. van Lennep. De beide best gekeurden zouden elk ontvangen een premie van *f* 200.— en geïllustreerd worden opgenomen in de *Kunstkronyk*, terwijl de opvoering op het Nederl. tooneel gewaarborgd werd. Jammer, dat er niets anders dan middelmatigheden inkwamen en een bekroning dus achterwege moest blijven.

In 1851 maakte Fuhri gebruik van de eerste wereldtentoonstelling te Londen, om daar, ten behoeve zijner loterij, een aantal voorwerpen aan te koopen, bij uitsluiting uit de Hollandsche afdeeling, waardoor de vaderlandsche industrie erkend, en de kunstwaarde der prijzen verzekerd werd; altijd schilderijen en teekeningen als prijzen op den voorgrond houdende. Hetzelfde gebeurde op de wereldtentoonstelling te Parijs, vier jaar later. Fuhri toonde, ook ten bate zijner *Kunstkronyk*, een ontzaglijke werkkracht, en al stapelde hij zijn ondernemingen de een op de ander, niemand zal hem kunnen beschuldigen, dat hij niet aan allen zon-

der onderscheid haar eischen gaf. Met een stortvloed van keurig geïllustreerde prospectussen, advertentiën, biljetten; met onvermoeibare pogingen door reizen, tentoonstellingen, allermeest door onberispelijke zorg voor tekst en platen, bracht hij zijn *Kunstkronyk* tot aanzienlijke hoogte, hield hij eigen belang op het oog, maar bevorderde hij tegelijk in niet geringe maat de belangen van kunst en kunstenaars, en verloste hij menig broeder-uitgever, ten behoeve zijner loten, van een aantal mooie boeken, die onverkocht op den zolder lagen.

Door ongelukkige omstandigheden genoopt moest hij in 1855 zijn *Kunstkronyk* van de hand doen en werd de uitgaaf van 1856 af door A. W. Sijthoff voortgezet.

Deze, een waardig leerling van zijn voorbeeldigen patroon, drukte diens voetstappen, ook bij de voortzetting van dit tijdschrift. Sijthoff bleef den inhoud van tekst en platen met evenveel ijver en zorg behandelen. Aan de verloting wijdde hij zijn handelsgeest nog meer. Den geest van den tijd volgende, koos hij minder schilderijen tot prijzen, maar prikkelde de begeerlijkheid van het groote publiek door blinkende stukken zilver en smaakvolle meubelen, die hij in alle grootere steden deed ten toon stellen, en colporteerde daardoor te gelijk zijn *Kunstkronyk*. Ook vond hij gaandeweg gelegenheid om door de loterij een menigte van zijn eigen en andere fondsartikelen op te ruimen. Op die wijs handhaafde het tijdschrift zijn ouden roem, en verheugt zich, dank zij ook den lokvink, de loterij, nog in een bloeiend leven.

Maar alles behalve alléén trok de loterij de aandacht van het groote publiek. Ook de inhoud van de *Kunstkronyk* behield voortdurend haar waarde. Sijthoff besteedde daaraan zijn beste zorgen. Van 1857—1874, onder redactie van T. van Westrheene, C. Vosmaer, G. Keller en Dr. J. ten Brink, hield zij zich roemvol staande, terwijl de medewerking en het toezicht over de platen door den bekenden kunstkeurigen schilder Simon van den Berg niet weinig toebracht aan haar verdienste als plaatwerk. Daaronder behooren wel in de eerste plaats de 32 etsen van William Unger, welke artist door het kloek initiatief van Sijthoff zich had laten bewegen om naar Nederland te komen en daar die heerlijke etsen te vervaardigen, die zoowel in de *Kunstkronyk* als in afzonderlijke uitgaven, bij Sijthoff en Buffa verschenen, de meesterstukken van onze schilderschool onder meer algemeen bereik brachten. Sedert 1875 zijn het grootendeels de platen, die waarde aan de *Kunstkronyk* geven; de tekst wordt voornamelijk door vertalingen van buitenlandsche novellen ingenomen.

Verslagen en mededeelingen, uitgeg. door de vier klassen van het Kon. Ned. Instituut 4.35 (1841—46), — *Le Musée littéraire* 3.50 (1841—44), — *Holland. Oorspronkelijk Tijdschrift* 3.— (1842), — *De Honigbij, of Bloemlezing op het gebied van Wetenschap, Kunst en Smaak* 3.90 (1842—61) [1], — *Polymnia* 6.— (1842—43), — *Nederlandsch Letterblad* 3.— (1842—44), — *Kabinet van verscheidenheden* 7.80 (1843), — *Erina. Nederlandsch Magazijn voor Vrouwen* 6.— (1843—51), — *Braga. Dichterlijke*

---

[1] *De Honigbij. Bloemlezing op het gebied van wetenschap, kunst en smaak*, opgericht in 1842 door Joh. Noman & Zoon, was een maandwerk van gemengden inhoud, even als zoo menig ander, zonder zich te onderscheiden door iets bijzonders; een onderneming, die haar opgang zocht in leesgezelschappen en in gezinnen, die er een huisbibliotheekje op nahielden. De lijst van inteekening had aan haar hoofd een prospectus, dat natuurlijk breed opgaf van al het boeiende en onmisbare, dat in dit nieuwe tijdschrift gegeven zou worden, tegen den buitengewoon goedkoopen prijs van 3.90, 8 à 12 platen daaronder begrepen; maar het trok de aandacht vooral door een met blauwen inkt gedrukten bevalligen bloemrand, waarboven een korf, die een aantal bijen liet zwerven rondom het volgende bekende motto, dat te gelijk een protest beteekende tegen den veldwinnenden smaak van tijdschriften die zich voor een groot gedeelte met kritiek gingen bemoeien:

't Naarstig honigbijtje vloog
IJvrig heen en weêr, en zoog
't Geurig sap uit alle bloemen.
»Bijtje", sprak een herderin,
»Schoon ik uwe vlijt bemin;
»Kan ik uw gedrag niet roemen:
»Menig bloempje, schoon van schijn,
»Is vol doodelijk venijn!" —
»Ach", sprak zij, »mijn herderin,
»Al 't venijn laat ik er in!

mengelingen 2.40 (1843—44) [1], — *De Huisvriend*, verzameld

[1] *Braga. Een tijdschrift heel in rijm*, 10 December 1842 verschenen bij de firma Paddenburg (K. D. de Haas) te Utrecht, maakte in zijn tijd heel wat opschudding. Het had zijn ontstaan te danken aan letterkundige veete en vijandschap tusschen de dichters van het jonge Holland, die aan de Leidsche Akademie, en van twee andere groepen die te Utrecht en te Groningen studeerden. Beets, Hasebroek e. a., met hun navolgers, brachten een sentimenteele romantiek in de mode en wonnen zich daarmeê een naam, terwijl de andere partij een meer natuurlijke en klassieke richting aanhing, maar weinig gehoor vond. Uit die jaloerschheid werd de geestige *Braga* geboren. In het striktste geheim, een geheim dat eerst ten volle in 1883 ontsluierd werd, vereenigden zich twee jonge literatoren, A. Winkler Prins, pas als doopsgezind predikant beroepen te Tjalberd in Friesland, en J. J. L. ten Kate, theol. student te Utrecht, tot het samenstellen van een hekel-tijdschrift, waarvan aan de firma Paddenburg de uitgaaf opgedragen werd, op voorwaarde dat de uitgever $^1/_3$ en de redactie $^2/_3$ van de winst zouden genieten. Het verscheen in folio formaat in nommers van vier bladzijden, om de veertien dagen, en zou per jaar 2.40 kosten. Onbarmhartig zwaaide het de geeselroê over de sentimenteele poëten en hun poëzij, en dat wel in vormen zoo scherp en zoo meesterlijk, dat het in de letterkundige wereld groote opspraak wekte, en men angstig vischte, wie toch wel de vermomde schrijvers mochten zijn. Later bleken (zie de voorrede van de nieuwe uitgaaf in 1883), dat dit voor het grootste gedeelte waren ten Kate en Winkler Prins, geholpen door Leendertz, Dronrijp Uges, Kretzer, en eenige weinige anderen. Zoo als het meer gaat: redacteuren en uitgever hadden zich van deze frissche, aan den weg timmerende editie gouden vruchten beloofd, niet berekenende, dat deze hekelverzen alleen binnen een kleinen kring opzien zouden baren en dat het groote publiek zich al heel weinig met dezen strijd bemoeien zou. De uitgever schrijft met teleurstelling, dat er bij de verschijning van n° 4 nog geen 60 inteekenaren waren, maar dat het debiet na vijf maanden tot 160 exx. geklommen was. Bij het eind van den 1^{en} jaargang bedroeg de winst 126.40, waarvan de uitgever kreeg 42.13, en de rest moest verdeeld worden tusschen de beide redacteuren. De onderneming was dus alles behalve een goudmijntje gebleken.

Deze minder gunstige uitslag en de drukker studie, die vooral ten

door Goeverneur 3.— (beg. in 1843), — *De Referent* 7.— (1843—44) [1], — *De Flaneur. Letterkundige en algemeene Kunstbe-*

Kate te gemoet ging, veroorzaakten, dat de twee oorspronkelijke stichters zich van de redactie terugtrokken en de 2e jaargang onder de geheime leiding gebracht werd van den toenmaligen doopsgezinden doctorandus te Utrecht (later professor) J. G. de Hoop Scheffer en den vroeggestorven 2en Luitenant der Genie Hendrik Kretzer. Winkler Prins, Leendertz, Kerbert, werkten van tijd tot tijd nog mede, maar de *Braga* werd kalmer, gewoner, verloor van lieverleê haar scherpen kritischen aard en verdween met haar tweeden jaargang. In 1854 verscheen bij Post Uiterweer een bloemlezing onder den titel van *Bragiana* en in 1883 een herdruk van den geheelen *Braga* in klein 8° bij A. ter Gunne, met openbaring van de geheele geschiedenis en van al de namen der geestvolle schrijvers.

[1] *De Referent.* Frederik Muller had zich nauwelijks, in 1843, als antiquaar te Amsterdam gevestigd, of hij gaf ook al aanstonds als uitgever blijk van de degelijke wijs, waarop hij zijn handel begeerde te drijven. Met dat doel richtte hij een tijdschrift op onder bovengenoemden titel. Eenvoudig en zonder ophef wijst hij in zijn prospectus erop, dat de stichting van dit tijdschrift was om de vaderlandsche beoefenaren en voorstanders der wetenschappen geregeld bekend te maken met het nieuwste hetgeen er, zoowel binnen- als vooral buitenslands, in de geleerde wereld zou voorvallen, en op de gewichtigste dier verschijnselen meer bepaald de aandacht te vestigen. Met dit oogmerk werden in *De Referent* in de eerste plaats aankondigingen en verslagen of overzichten van nieuw verschenen wetenschappelijke werken gegeven, en berichten nopens ontdekkingen, reizen, geleerde genootschappen, personen, prijsvragen enz. enz. medegedeeld. Bij een en ander zou inzonderheid spoed en volledigheid in het oog gehouden worden. Voorts werd in *De Referent*, onder de rubriek Aanvragen en Mededeelingen, aan de vaderlandsche geleerden de gelegenheid opengesteld om kosteloos hun onderzoekingen, opmerkingen wegens betwiste punten enz. mede te deelen, of aanvraag te doen naar zeldzame boekwerken enz. Een tijdschrift in dezen geest moest inzonderheid welkom zijn aan diegenen onzer geleerden, die, op kleine plaatsen gevestigd, buiten rechtstreeksche aanraking waren met 's rijks hoofd- of academiesteden

schouwingen, *Verhalen en Typen* 3.— (1843), — *Payne's Universum* 6.— (1843—50) [1]. — *Geïllustreerde Courant* 5.90 (1844 alleen n° 1—26), — *Leliën. Lectuur voor jonge lieden* 6.— (1844), — *Historisch en romantisch Album* 4.— (1844—57), — *De Tijdspiegel* 7.20 (beg. in 1844) [2], — *Huisboek der zamenleving* 5.40 (1845), —

en alzoo aan dergelijke hulpmiddelen behoefte hadden, wilden zij den gang van hun vak van studie geregeld gadeslaan en volgen.

De Referent, groot 4° in twee kolommen gedrukt, zou driemaal 's maands uitkomen in nommers van 8 bladzijden, elke jaargang voorzien van de noodige registers, tegen den prijs van hoogstens 10.—.

Hetzij dat die prijs te hoog was of het belangstellend publiek te klein, *De Referent* mocht maar twee jaren bestaan, tot schade, maar tot eer van zijn uitgever.

[1] Ter aanmoediging van het debiet beloofde de uitgever bij het 3e deel een premieplaat, staalgravure door den graveur A. H. Payne, voorstellende »den aanval eens leeuws op een jager te paard", van 48 bij 66 Ned. duim, »een kunstsieraad ter versiering van elke kamer." Reeds dadelijk bij de uitgaaf had de uitgever het premiestelsel (maar alleen voor boekverkoopers) toegepast. Wie hem 5 exx. bestelde, kreeg voor 11.— boeken uit zijn fonds; 10 exx. voor 25.—; 20 exx. voor 51.—.

[2] De *Tijdspiegel*, uitgegeven bij K. Fuhri, in 1844, ging uit onder de leiding van B. T. Lublink Weddik en K. N. Meppen, die evenwel hun namen als redacteuren op den titel verzwegen. Hij werd aangekondigd als *Een nieuw papieren kind van den Ouden Saturnus* en stelde zich ten doel om (»verwaand genoeg", zei het prospectus, »maar toch waarlijk zonder aanmatiging") op humoristischen toon, door ernst en scherts, de verschijnselen op staats-, kerkelijk en letterkundig gebied te weêrspiegelen. Al namen de redacteuren gaarne bijdragen van anderen op, zooals bijv. in het eerste deel Boudewijn's gevoelige schets *de Winkeldochter*, toch waren de beide eerste jaargangen bijna geheel van hun hand. De *Tijdspiegel* was het orgaan van een gematigd liberalisme, en had als zoodanig een bepaald karakter, dat hem van andere tijdschriften daardoor onderscheidde. In vorm teekende hij zich af door gemoedelijke satire, waarvan in die jaren de beide redacteuren, met Heldring, Boudewijn (J. L. van der Vliet), o. a. de verdienstelijke vertegenwoordigers waren.

De Tijd. Merkwaardigheden der Letterkunde en Geschiedenis van den dag. Red. Boudewijn 10.50 (1845—64) [1], — *De Echo der buitenlandsche schrijvers* 13.— (1846—48), — *Leesmuseum voor Roomsch Katholieken* 3.— (1846—58), — *De Vlinder. Keur van historische en romantische verhalen* 4.60 (1847—48), — *De Criticus. Tijdschrift voor satire, ironie en humor* 4.50 (1847—48), — *De Maandroos. Museum voor de jeugd* 3.— (1847), — *De Dorpsbibliotheek. Lectuur voor hoofden en harten* 4.— (1848—56), — *Flora. Tijdschrift voor Dames* 6.— (1848—56), — *Onze Tijd* 6.— (1848—76) [2], — *Hollandsch Schilder- en Letterkundig Album.* Red.

De *Tijdspiegel* vond, om zijn richting en toon, reeds aanstonds bijval en werd gretig in leesgezelschappen opgenomen. Ook besteedde de uitgever er alle mogelijke zorgen aan. In 1853 ging het eigendom van de *Tijdspiegel* over aan D. A. Thieme, en met 1857 kwam de redactie in andere handen. Thieme hield tot zijn dood toe zijn lievelings-tijdschrift in eer. Gelijk het tot op den huidigen dag in eer gehouden blijft.

[1] Zie later J. L. van der Vliet.

[2] *Onze Tijd. Merkwaardige gebeurtenissen onzer dagen.* Zamengesteld door eene Vereeniging van letterkundigen (bij Gebr. Diederichs). Dit tijdschrift, een navolging van *Unsere Zeit*, begon in 1848. De aanloop van het prospectus levert een blijk, dat sommige maatschappelijke verschijnselen over alle tijden al vrij wel hetzelfde zijn. Althans wat in 1848 gezegd werd, kon evenzeer vroeger en later gezegd worden; het kon althans in onze dagen hetzelfde luiden:

»Welke tijd is de onze?” zoo vangt het prospectus aan.

»Een tijd van spanning en van strijd, een tijd van vooruitgang, van gedurige worsteling met al wat bestaat. Op het gebied van wetenschap, godsdienst en kerk de eisch tot vrijer beweging tegenover oude leerstelsels en eigenmagtige leidslieden. In de staatkunde het ontwaken der onderscheidene nationaliteiten tegenover het bestaande statenstelsel. In het innerlijke leven der volken, bovenmenschelijke pogingen om de deelneming aan wetgeving en regtsoefening in wezentlijkheid te verkrijgen, tegenover een waanwijze bureaucratie en een onbuigbare, verblinde autocratie, welke hare magt naar het getal bajonetten telde, dat ter harer

van Lennep e. a. 13.60 (1848— 49), — *De Telegraaf. Letterkundig Weekblad.* Red. Beima en Oudemans (1848), — *Minerva. Letterkundig Weekblad* (1848), — *Geïllustreerd Weeknieuws* (1848 n° 1—13), — *Het Zondagsblad* (1849—62) [1], — *Gruno. Algemeen wetenschappelijk Tijdschrift* 7.— (1849), — *Nederland. Proza en Poëzy van Nederlandsche Auteurs* 8.— (beg. in 1849) [2], — *Vergeet mij niet. Romantisch Tijdschrift* 3.— (1849—51), — *Egeria. Maandschrift voor jonge lieden* 3.— (1849—50).

---

beschikking stond. In de maatschappij zelv': de diepe klove tusschen arm en rijk; van over-voortbrenging der nijverheid en weelde tegenover de bitterste armoede; de denkbeelden van persoonlijke vrijheid en gelijkheid tegenover de almagt des kapitaals en de voorregten der erfelijke aristocratie."

Volgt een betoog over het gewicht der Fransche omwenteling, waarvan de gevolgen niet te berekenen zijn, en die het tijdschrift *Onze Tijd* gaandeweg in allerlei richting bepalen wil. Aan dit beginsel getrouw, was *Onze Tijd* een der degelijkste tijdschriften.

[1] Zie later J. L. van der Vliet.

[2] *Nederland*, in 1849 uitgekomen bij W. H. van Heijningen, ging met 1854 over aan de uitgevers J. C. Loman Jr. te Amsterdam en N. de Zwaan te Utrecht; met 1856 aan Loman alleen. De eerste redactie was ongenoemd. Later waren redacteuren:

1854—55 H. J. Schimmel.

1856 N. Donker, J. A. Molster, H. J. Schimmel.

1857—59 }
1860—63 } N. Donker, H. J. Schimmel.

1864 verandert de titel in *Nederland, Verzameling van oorspronkelijke bijdragen van Nederl. Letterkundigen.*

1864—66 N. Donker, A. G. C. van Duijl, H. J. Schimmel.

1867—70 T. van Westrheene Wz.

1871 D. F. Tersteeg.

1872 J. W. Straatman.

1873— J. ten Brink.

Sinds 1868 schafte de uitgever de platen af en breidde den tekst uit.

Tijdschriften.

Van gemengden inhoud en aard.

De Militaire Spectator 6.50 (beg. in 1832) [1], — *De Nieuwe Spectator. Krijgs- en geschiedkundig Tijdschrift voor het Ned. Leger* 7.75 (beg. in 1846), — *Le Militaire* 6.— (1844—55), — *Nederl. Muzikaal Tijdschrift* 1.50 (1839—58), — *Cecilia. Muzikaal Tijdschrift* 6.— (beg. in 1844), — *De Volksvriend. Maandblad, uitgeg. door de Vereeniging tot afschaffing van sterken drank* 1.20 (beg. in 1846), — *Sissa. Maandschrift voor het Schaakspel* 3.— (1847—74), — *Wespen* 3.— (1845—48), — *Teekenkundig Magazijn* 3.— (1846—51), — *Modejournaal der nieuwste Borduur- en Tapisseriepatronen* 2.50 (1843—51), — *Album van Brei-, Haak- en Knooppatronen* 2.50 (1846—51), — *Aglaja. Maandboekje voor Dames-handwerken* 3.— (1848—64) [2], — *De Bon ton. Dames Modes* 4.50 (1835—50), — *De Elegant. Heeren Modes* 4.50 (1841—44).

---

[1] In 1881, bij den 50en jaargang, beroemen de uitgevers Broese & Comp. er zich met recht op, dat hun *Militaire Spectator* gedurende de halve eeuw van zijn bestaan aan niet minder dan zes concurreerende tijdschriften eervol het hoofd geboden en die allen overleefd heeft.

[2] *Aglaja*, Maandboekje voor Dames-handwerken, was een voordeelige onderneming. Zooals alle tijden hun geesten hebben, meer of minder van gewicht, zoo lag het vrouwelijk publiek van omstreeks 1850 onder den drang van allerlei modezucht. Haken, knoopen, breien, borduren van allerlei *petits riens* — Duitschland en Engeland hadden den toon gegeven — waren aan de orde van den dag. Al de daaromtrent in den vreemde verschijnende handboekjes en patronen werden dienstbaar gemaakt aan de maandelijksche afleveringen van *Aglaja*, die het tot een debiet bracht van 5500 exemplaren en een Fransche en Duitsche vertaling of navolging vond. Het tijdschriftje bestond van 1848—64: toen werd het samengesmolten met het grootere modejournaal *De Gracieuse*.

(Deze uitgaaf kostte van 1848—57 *f* 78.952,—). Bij fondsveiling bracht het kopijrecht met de overige exx. een som van *f* 10.400,— op.

Almanakken en Jaarboekjes.

Algemeene Letterkunde.

Aurora 4.90 (1840—78)[1], — *Noord-Brabantsche Volksalmanak* 0.80 (1840—48), — *Zaanlandsch Jaarboekje* 0.75 (1841—56), — *Momus en Satyr* 0.80 (1842), — *Miniatuur-Almanak voor*

---

[1] *Aurora.* Het plan van dit jaarboekje ging, in navolging van dergelijke almanakken in Engeland en Duitschland verschijnende, uit van K. Fuhri te 's Gravenhage: het verscheen voor het eerst in 1840, onder redactie van Mr. J. I. D. Nepveu, die in 1847 den dichter S. J. van den Bergh als mede-redacteur aannam. In 1849 ging de uitgaaf over aan A. C. Kruseman te Haarlem, onder dezelfde redactie tot 1854, toen Mr. Nepveu zich terugtrok en de leiding aan van den Bergh alleen overliet.

De samenstelling van zulk een jaarboekje eischte een onafgebroken zorg: van den redacteur voor het bijeenbrengen, soms bijeendrijven, van goede bijdragen; van den uitgever voor het kiezen en doen bewerken van platen en band. Wat den eersten aangaat, spreekt het van zelf, dat het aantal aangeboden, maar onbruikbare bijdragen al grooter en grooter werd, en dat tegelijk de schrijvers van naam telken jaar al moeielijker te bewegen waren om een of ander stuk als bestelwerk en meestal kosteloos aan de redactie in bruikleen af te staan.

Immerzeel beleefde met zijn *Muzen-almanak* een heel anderen tijd. Ieder dichter van naam gaf daarin het beste wat hij had, en dichters van nog niet veel naam hunkerden naar de onderscheiding om hun bijdrage opgenomen te zien. Dat was als het ware hun ridderslag. Die wedstrijd van eer hield in later dagen allengs op. De auteurs vielen òf voor een schier niet te ontkomen bedelpartij, òf lieten zich, waar zij gelijk in hadden, grof betalen. Zoo stond de redacteur voor heete vuren, indien hij zijn almanak boven het peil van het middelmatige houden wou.

Wat de gravuren betreft, die voor de verantwoording van den uitgever kwamen, was vaak aan zorg en teleurstelling geen einde, daar, in tegenstelling met vroeger tijd, toen schilders en graveurs hun beroep als een kunstvak opnamen, de graveurs veelal dezen arbeid ten behoeve van vluchtige jaarboekjes meer plachten te doen als oppervlakkige bijzaak. — De brave

Kinderen 0.50 (1842—58), — *Vergeet mij niet* 3.90 (1844—47), — *De Vlinder* 0.80 (1844—46), — *Ned. Israëlitische Muzen-Almanak* 1.50 (1844), — *Zuid- en Noord-Hollandsche Volksalmanak* 0.80 (1844—45), — *Almanak voor Zeeuwsche Blijgeestigen* 0.60 (1845), — *Almanak voor Vaderl. Geschiedenis en Letterkunde* 0.50 (1846), — *De Bije-Koer. Frysk Jierboekje* 0.30 (beg. in 1846), — *Dames-Almanak* 0.50 (1847—66), — *Democriet. Anecdoten-Almanak* 0 60 (1848), — *Nehalennia. Jaarboekje voor Zeeuwsche Geschiedenis en Letteren*, door H. M. C. v. Oosterzee, 1.90 (1849—50), — *Dorcas* 2.30 (1849—53), — *Holland. Almanak*, uitgeg. door Mr. J. van Lennep, 3.90 (1848—65) [1], — *Warnasarie. Letterkundig Jaarboekje voor Ned. Indië* (1849—57).

———

S. J. van den Bergh, de ijverigste en nauwgezetste redacteur die er ooit geweest is, gaf aan zijn lievelingskind zijn tijd en zijn hart. — In 1865 ging *Aurora* in handen van den uitgever J. H. Laarman te Amsterdam over. (Deze uitgaaf kostte van 1850—65 *f* 60.972.—).

[1] *Holland.* Almanak uitgegeven door Mr. J. van Lennep.

De uitgever P. Kraaij Jr. maakte in een circulaire, gedagteekend December 1847, den boekhandel bekend, dat hij met 1848 zou uitgeven een nieuwen almanak onder bovenstaanden titel. Dit jaarboekje was bestemd het midden te houden tusschen de pracht-almanakken en de provinciale almanakken, of liever zou beider bestanddeelen in zich vereenigen. Hij was daar te meer toe geleid, nu de pracht-almanakken, door de ineensmelting van den *Muzen-Almanak* met den *Vergeet-mij-niet*, met één verminderd waren, en nu tot nog toe, bij het bestaan van zooveel provinciale almanakken, de provinciën Noord- en Zuidholland den haren nog bleven missen. Alzoo zou *Holland* een letterkundig pracht-jaarboekje worden, maar te gelijk gewijd zijn aan provinciale geschiedenis en oudheidkunde. Dit karakter droeg dan ook reeds dadelijk de eerste jaargang. Mr. J. van Lennep zeide in zijn voorbericht: »Ik wil volstrekt niet beweeren, dat er behoefte bestond, 't zij aan een Provincialen, 't zij aan een nieuwen Pracht-almanak. Doch nadat het eens den Heer Kraaij goed gedacht had, een nieuw Jaarboekjen uit te geven en my de

Van gemengden inhoud en aard.

Jaarboekje uitgeg. door de Vereeniging voor het Paardenras 1.25 (1845—56), — *Jaarboekje der Boogschutterijen* 0 70 (1848), — *Mars. Jaarboekje voor het Ned. Leger* 0.80 (1849— 50), — *Huishoudelijke Almanak* 0.60 (1849—51), — *Ned. Jaarboekje der Posterijen* 1.25 (1849—57).

---

redactie daarvan op te dragen, achtte ik het wenschlijk, dat zoodanig jaarboekjen eenigzins van den gewonen sleur afweek, en niet slechts aan zijn bestemming als werkjen van smaak, maar ook als Provinciale Almanak zoo veel mogelijk voldeed. Of my zulks, in het eerstgenoemde opzicht, gelukt is, daarover mogen mijne lezeressen oordeelen: — en wat het tweede betreft, zoo vergenoeg ik my, met te vermelden, dat het werkjen is geschreven door Holländsche schrijvers, en op Hollandsch (geen machinaal) papier is gedrukt: dat de behandelde onderwerpen, zoo in proza als in poëzy, alle betrekklng hebben tot Holland en Hollanders: dat de teekeningen in Holland gemaakt, de plaatjens in Holland gesneden of gelitografieerd, de muzyk in Holland geschreven en de band in Holland vervaardigd is, alles door ingezetenen, die opcenten aan de Provincie betalen: — in één woord, dat ik in dezen zoo Provinciaal geweest ben, als de felste voorstander van tien gerechtshoven zou kunnen verlangen. — Men zal my, hoop ik, niet ten kwade duiden, dat ik my, zoo op de keerzijde van den kalender, als in de kronijk (die ik beide onmisbaar achtte) eenige onschuldige boert veroorloofd heb. De tijden zijn droevig, en de geest heeft wel eens wat opbeuring noodig. Vindt soms iemand mijn scherts mislukt of misplaatst, hy verschone my en bedenke, dat men niet geestig wezen kan wanneer men wil."

Die ondeugendheden in kalender en kronijk, zoowel wat tekst als illustratie van kleine houtgravuren betreft, waren in de twee eerste jaargangen van groote aantrekkingskracht. — In 1851 verloor de *Holland* ten eenenmale zijn provinciaal karakter en werd een prachtjaarboekje aan de anderen gelijk. De luimige gedichten *van den Schoolmeester*, in 1851 begonnen met een *Proeve eener Natuurlijke Historie voor de Jeugd*, bleven elk jaar de aandacht trekken.

Met 1867 nam de *Holland* den titel van *Castalia* aan. In het voorbericht van dezen jaargang schrijft Mr. J. van Lennep, dat hij de redac-

tie aan andere handen (A. J. de Bull) overgegeven heeft, niet omdat er eenige mindere overeenstemming tusschen de vennooten (redactie en uitgever) bestaat, maar enkel, omdat de taak van bijdragen uit eigen fabriek en het heen en weêr schrijven over het werk van anderen, hem na de verloopen 18 jaren te lastig wordt. »Van ongenoegen tusschen mijn vriend P. Kraaij Jr., met wien ik de onderneming op touw had gezet, was geen sprake; integendeel heeft, sedert den dag, waarop wy onze kompagnieschap hebben aangegaan, niet alleen de beste verstandhouding tusschen ons geheerscht, maar is de heusche en voorkomende wijze, waarop hy mijn taak steeds verlicht heeft, de voornaamste reden geweest, dat ik aan die taak gedurende achttien jaren mijn zorg ben blijven wijden, en geene dan genoeglijke en dankbare herinneringen neem ik van onzen gemeenschappelijken arbeid mede. — Er is een tijd, dat men zich los moet maken van banden, die beginnen te knellen, en 't is beter, dat de lieden vragen: »waarom nu reeds?" dan dat zy zeggen: «vroeger ware beter geweest."

In 1875 werd de uitgaaf gestaakt. De tijd van jaarboekjes was voorbij: prachtwerken van allerlei aard vervingen de plaats der verouderde almanakken.

Tusschen *Holland* en *Aurora* bestond jarenlang een vriendschappelijke maar scherpe naijver. Met angstige spanning werd elk najaar uitgezien, wie van beide de beste en bevalligste gravuren, den fraaisten band zou geven. De twee uitgevers deden van weerskanten al het mogelijke om elkaâr daarin de loef af te steken. Hun belang en hun eergevoel dreven hen tot hun uiterste best. Aan hun vriendschap heeft dit nooit eenig kwaad gedaan; en hun werk werd er te beter door.

BOEKEN-OVERZICHT.

De herdrukken van een aantal kapitale werken op het gebied van staats- en rechtswetenschap zijn het voldoende bewijs, hoe ook in dit tijdvak de boekhandel aan dit vak van studie veel te danken had: die van Asser, de Vries, Pliester, de Gelder, v. d. Kemp, Luttenberg, Groen van Prinsterer beleefden 2e, Diephuis, Opzoomer, van Uije Pietersen, Abbink 3e, Oudeman 4e drukken. Ook de kostbare nieuwere ondernemingen doen zien, dat onze uitgevers vol moed de auteurs ter zijde stonden en van hun kant den noodigen ijver ontwikkelden. Daaronder mag gewezen worden op de uitgaven van v. d. Honert, Diephuis, Vernède, van Hasselt, Martini, Oudeman, Abbink, de uitgaven der *Staatsbladen* en der onderscheiden tijdschriften.

In alle takken van administratief beheer was beweging en leven. De verklaring en toepassing der wetboeken, de regeling van ons staatsbestuur en de ontwikkeling van politieke belangstelling gaven aan pen en pers overvloedigen arbeid, waarvan de boekhandel zijn niet geringe voordeelen genoot. Opmerkelijk is het getal tijdschriften, die zich in dit tijdvak vestigden, al was er menigeen onder, dat na eenige jaren levens door andere verdrongen werd of zich door te gering debiet niet langer staande kon houden. Niettemin kon het tijdvak van 1840—49 inderdaad niet klagen over lauwheid op het gebied van rechts- en staatkunde.

Evenmin op dat van genees- en heelkunde. Wat de genees-

kunde betreft, vinden wij haar voornaamste schriftelijke beoefenaars in Broers, de Jonge, Ermerins, Duparc, Gobee, Bosch, Allebé, Dassen, Arntzenius, Pruijs van der Hoeven, Moleschott, Beets, en in de buitenlanders wier werk vertaald werd, Ellis, Duflos, Busch, Fuchs, Conradi, Canstatt, Isensee, Sobernheim, Budge, Bressler, Wittstein, Pereira, Ennemoser, Romberg, Schönlein, Meissner, Zehetmayer, Oesterlen, Wunderlich, Coley. Voor de heelkunde noemen wij bij voorkeur onze landgenooten Tilanus, Vrolik, Krieger, Polano, Hess, Mensert, en de vreemden: Bock, Busch, Plath, Naegele, Chelius, Mundi, Bourgery en Jacob, Kampfmuller, Chailly, Dieffenbach, Stromeijer, Marshhal Hall, Rokitansky, Frank, Henle, Ruete, Valentin, Falk, Humfry, Emmert. Voegen wij daarbij het aantal kleinere geschriften over verscheiden onderdeelen en die menigte verhandelingen en bijdragen, die onze schrijvers zoo ruim gelegenheid hadden te plaatsen in de werken van genootschappen of in tijdschriften, dan behoeft het geen betoog hoe deze wetenschap bloeide. De uitgevers zagen niet op tegen zelfs zeer kostbare editiën met platen, in de overtuiging dat zij bij jongere doctoren, studenten aan de akademiën en leerlingen aan de klinische scholen, voor welke laatsten voornamelijk de vertalingen bestemd waren, een beloonend debiet zouden vinden.

Met 1840 kan gezegd worden een nieuw tijdvak voor de natuurwetenschappen aangebroken te zijn. In iedere richting vertoonde zich ontwikkeling. Dezelfde geest, die aan Humboldt's *Kosmos* over heel de wereld zooveel bijval schonk, bracht de pennen van allerlei onderzoekers, elders en hier, in beweging en maakte zich vaardig om voortaan op te treden als de macht, die een hervorming zou brengen over de maatschappij der toekomst. Het was alsof aller oogen opengingen voor de schatten en wonderen der natuur, alsof er een algemeen vermoeden wakker werd, hoe haar geheimen en krachten eerst nu zich stonden te open-

baren. De zucht naar kennis greep overal om zich heen. De nieuwe uitgaaf van Uilkens' uitmuntend werk, maar nu door vakgeleerden in zijn onderdeelen bewerkt, vestigde hier te lande den blik op sterrenhemel, lucht en dampkring, dieren-, planten- en delfstoffenrijk. Harting baande met zijn *Microskoop* den weg tot het schier onzichtbare; de *Sporen van de natuurlijke geschiedenis der schepping* en Leonhard's *Geologie* gaven aan vervlogen eeuwen haar natuurleven terug. —De scheikunde, hier te lande met Mulder, en door vertalingen met Fresenius, Liebig, Wöhler, Stöckhardt, Girardin en Johnston aan haar hoofd, vroeg om haar recht niet alleen, maar strooide haar weldaden door haar toepassing op allerlei takken van fabriekwezen, nijverheid en landbouw. — Kaiser's *Sterrenhemel* vond zooveel bewonderaars, dat het lijvige en dure boek later tweemaal herdrukt moest worden. — Wiskunde werd een gevierde wetenschap, en bouwkunde, vooral de waterbouwkunde, kreeg nieuw leven door de werken van Storm Buijsing en Brade. — Niet minder kreeg de zeevaartkunde haar deel, door de werken van Jacob Swart, Obreen, Pilaar, van Cleeff, Huijgens en Lecomte.

Opmerkelijk is het hoe de geschiedenis gaandeweg een keer neemt. Waren het vroeger doorgaans uitgebreide standaardboeken die gezocht werden, van lieverlede begint de bijzondere geschiedenis beoefend te worden in die van afzonderlijke tijdvakken, volken, personen, zooals, om maar enkelen te noemen: Hermes, *De laatste 25 jaren*, Eijlert, *Willem III van Pruissen*, Alison, *Het Spaansche Schiereiland* enz. Geldt dit voor de algemeene, het toont zich evenzeer in de kerkelijke en vaderlandsche historie. Als voorbeelden halen wij aan Coquerel, *De Kerken der Woestijn;* ter Haar, *Gesch. der Kerkhervorming*, Henry, *Het leven van Calvyn*; v. d. Vijver, *Gesch. van Amsterdam*, *Het leven van R. J. Schimmelpenninck.* In deze jaren ook beginnen de provinciale en gemeente-archieven al meer en meer behoorlijk geregeld, be-

kend gemaakt en gebruikt te worden, o. a. dat van Friesland door Fockema, Verweij, Dirks, Eekhoff; van Groningen door Diest Lorgion, Smith, Feith; voor Gelderland door Nijhoff; voor de Zaanlanden door Honig; voor Noord-Brabant door Hermans; in later jaren van alle kanten, tot groot nut voor de geschiedkundige wetenschap, overal nagevolgd. Soms gebeurden dergelijke uitgaven, hetgeen zeer prijselijk was, onder geldelijken steun van wege provincie, gemeente, of een of ander genootschap, gelijk o. a. Leeuwarden deed ten opzichte van Eekhoff's geschiedkundige beschrijving dier stad (bij welker tekst de gemeente Leeuwarden op haar kosten gratis toegaf elf kaarten en platen) en Haarlem, eerst met de Bruijn Kops' *Stukken der Grafelijke tijden* en daarna met A. J. Enschedé's *Het Archief der stad Haarlem.*

Nog een ander verschijnsel doet zich voor. Wat in het laatste gedeelte van het vorige tijdperk met enkele werken gebeurd was, toonde zich in dit al meer en meer: de opluistering door platen in staal- en steengravuren of houtsneden. Van buiten af, door de werken van Sporschill, *De groote Wereldstrijd* en *De 30 jarige oorlog*, was dit hier ingevoerd en zeer aantrekkelijk bevonden. Die van Kugler, *Frederik de Groote*, en Clavel, *Vrijmetselarij* en *Geschiedenis der Godsdiensten* volgden, en weldra bracht hun verkoop onder het anders niet koopende publiek, dat bovêndien door de goedkoope verschijning bij afleveringen verlokt werd, zulk een nieuwe beweging in den handel, dat verscheidene ondernemingen met het oog daarop werden op touw gezet. Daaraan danken wij o. a., wat ons land betreft, de *Geschiedenis des Vaderlands* begonnen door Arend, voortgezet door van Rees, Brill en van Vloten, een werk dat, helaas, door den dood van den laatsten met 1713 gestaakt werd; het *Leven van Willem I*, v. d. Aa, *Oud Nederland*, en de *Nederlandsche Karakterschetsen* door de Maatschappij van schoone kunsten uitgegeven. De voorliefde voor geschiedenis ontwaakte bij schrijvers en lezers en toonde zich in een aantal vrij

lijvige boeken, die wij in herinnering roepen door eigen namen als van Limburg Brouwer, Dozy, Bosscha, Scheltema, Schotel, v. d. Willigen, Immerzeel, Groen van Prinsterer, L. P. C. v. d. Bergh, van Lennep, Acker Stratingh, de Stuers, van der Maaten, Eng. Gerrits, Moll, Kist, Royaards, ter Haar, Glasius, Riedel; en die van vreemden als Rotteck, Lamartine, Carlyle, Sackreuter, Genthe, Neander, Hagenbach, Dawling, Baird. — De Fransche revolutie van 1848 bracht in het laatst van dit tijdperk een menigte kleinere geschriften in de wereld, maar zou voor de toekomst van grooter gevolgen zijn.

Reisbeschrijvingen verschijnen nog altoos in overvloedige hoeveelheid. Des Amorie v. d. Hoeven, van 's Gravenweert, de Sturler, Ackersdijk, Kneppelhout, van Senden, Ver-Huell, Engelen, van Herwerden, v. Lennep Coster, Ritter, Davis, Hood, Ruschenberger, Brooke, Bryant geven aantrekkelijke verhalen omtrent door hen bezochte streken in den vreemde. Opmerking verdient mede, dat in het *Nieuwsblad* van 25 Juni 1840 de volgende advertentie voorkomt: „Als een gevolg van de uitvinding der *Daguerreotype*, inzonderheid voor de talrijke reizigers, die jaarlijks Parijs bezoeken, is dezer dagen bij Elix & Co. te Amsterdam een prentwerk verschenen onder den titel *Parijs en deszelfs omstreek*, bevattende afbeeldingen naar afdrukken der *Daguerreotype*, met eene trouw en naauwkeurigheid gegeven als te voren onmogelijk was daar te stellen." Wie zou toen hebben kunnen vooruitzien de onschatbare gevolgen, die deze uitvinding met haar verbeteringen, ook voor den boekhandel, hebben zou!

De kennis van Ned. Indië breidt zich uit door aardrijkskundige en maatschappelijke beschrijvingen van Mulder, van Vliet, Teenstra, Lauts, van der Aa, de Stuers, Olivier, Poster. — Nieuwe staalgravuren, uit Engeland aangevoerd, roepen nieuwe prachtwerken over landen en steden te voorschijn, en Payne's *Universum* verspreidt zich bij honderde exemplaren.

De voornaamste atlassen en kaarten waren die van v. d. Aa en Glimmerveen, en van de Bruijn en J. Swart.

Op godgeleerd en kerkelijk gebied ontstaat een machtige beweging. Het werk van Strauss, *Das Leben Jesu*, waarover wij in onze lijsten uitvoeriger spraken, brengt de pennen van binnen- en buitenlandsche geleerden in vollen gang. De zoo geroemde Groninger school, reeds op het eind van het vorige tijdvak geleid door de hoogleeraren Hofstede de Groot, van Oordt en Muurling, vindt meer en meer aanhang. Partijen splitsen zich in onderscheiden richting en krijgen haar heftige woordvoerders. Scholten, Opzoomer, Hofstede de Groot, Pareau, Vinke, da Costa, Groen van Prinsterer, Doedes, Koorders, van Senden, treden op, naast vroeger genoemden als de Greuve, Heringa, Royaards, van Hengel, v. d. Willigen, Bouman, van Heusde. Vertalingen verschijnen van Folmer, Buchman, Bretschneider, Ullmann, Neander, Hagenbach, Thiersch, Stirm, Tholuck, Gieseler, Bauer, de Wette, Umbreit, Schleijermacher, Krause. Hagenbach's *Hervorming* is een boek van 34.70, Vinke's *N. Testament* 20.80, Moll, Veth en Dom. Nieuwenhuis' *Bijbelsch Woordenboek* 26.50; Oosterzee's *Leven van Jezus* 22.— zou een 2en druk beleven in 1863, en Scholten's *Leer der Herv. Kerk* een 5en in 1870. Boeken van gewicht en omvang, niet te vergeten de preekbundels, verdringen zich; de boekhandel heeft met deze en zoo veel kleinere geschriften een gouden tijd. Voeg daarbij de beweging in de katholieke kerk, door den afval van den priester Ronge e. a.; door het sluiten van een concordaat, en door den strijd tegen de Jezuiten — een strijd, die, helaas, aan vroeger ergernissen van onzaligen geloofsijver herinneren moest!

Het is der aandacht waard, dat onder al dezen leerstellingen en kerkelijken strijd de eigenlijke stichtelijke literatuur eenigermate naar achteren geschoven werd. Bij het eind van dit tijdvak werden de uitgaven van gemoedelijk-vrome strekking betrekkelijk minder

in getal dan vroeger. Wel hadden zij in den handel nog altoos een eereplaats en vonden zij een ruim debiet, gelijk onder meer overtuigend blijkt uit de buitengewone oplagen van Zschokke's verschillende werken en den bijval aan enkele volkstijdschriften, gelijk het *Christelijk Album*, te beurt gevallen; maar alles begon naar een meer of minder bepaalde kleur te zoeken, die, het kon niet anders, altoos een zeker polemisch karakter droeg. Daarenboven begon reeds, na 1848, de zoogenoemde moderne richting, eerst als een sluiker, later meer met een ridderlijk open vizier, zich hier en daar in het openbaar te vertoonen. Tenzij de titels een gestempelden naam te lezen gaven, wantrouwde men het nieuw-uitkomende. De partijen sloten zich vaster aaneen en alzoo wijder van elkander af, en de rustige burger, die van dit kerkelijk geharrewar zoo weinig mogelijk weten wou, maar voedsel zocht voor het gemoedelijk leven, vreesde terecht, door deze stichtelijke lektuur het paard van Troje binnen de muren van zijn huis te zullen inhalen. Aan de eene zijde maakte de vrees voor een al te letterlijk geloof, aan de andere zijde de voorzichtigheid ten overstaan van al te ruw afbrekend ongeloof, de groote menigte afkeerig om zich aan den invloed van het eene of van het andere bloot te geven. Het meest lezende publiek was te vinden aan den kant der behoudsgezinden, die in Oosterzee, Beets, Hasebroek en een aantal, meestal Engelsche, geestverwanten nieuwe gevierde woordvoerders kregen. Daar kwam bij, dat de stichtelijke lektuur een anderen uiterlijken vorm begon aan te nemen. Duurder boeken werden niet meer zoo verkocht als vroeger. Het ontvangen van maandelijksche afleveringen bleek meer en meer in den smaak te vallen, en wat vroegere schrijvers behandeld hadden in een deel van grooter of kleiner omvang, vond thans een nieuwen weg in het tijdschrift, dat nog bovendien het voordeel van afwisseling en verscheidenheid had door den aaneengesloten band zijner medewerkers. De aanzienlijke uit-

breiding van het getal godsdienstige tijdschriften en jaarboekjes in dit tijdperk is een opmerkelijk feit, dat althans voor een groot gedeelte uitging van de uitgevers-zelven, die, den smaak van het publiek waarnemende, van hun kant heel wat bijbrachten om daaraan overvloedig te voldoen. Tijdschriften van allerlei kleur en tint, voor allerlei soort van lezers, ontwikkelden en eenvoudigen, voor mannen en vrouwen, voor volwassenen en kinderen, verdrongen elkaâr in steeds klimmende maat.

In 1844 vestigde zich de „Vereeniging tot bevordering van Christelijke lectuur," die de firma H. Höveker te Amsterdam als haar uitgever aannam. Het doel dier Vereeniging was in haar titel uitgesproken. Loffelijk in beginsel, was zij voor den boekhandel nochtans een nadeel berokkenend concurrent, vermits zij, door haar inkomsten gesteund, boeken veel goedkooper verkrijgbaar stelde dan eenig uitgever vermocht te doen. Zij had dit trouwens gemeen met menig andere philanthropische vereeniging. In haar zevende verslag, 1852, vermeldt zij, dat zij in haar eerste jaar 8000 boeken verkocht, en dat dit getal gedurende het zevende jaar, 1852, reeds tot 13200, of tot 50000 in het geheel was gestegen. Wel een bewijs, dat gekleurde stichtelijke lektuur hier te lande gezocht is, en tevens dat goedkoopheid een groot middel is ter verspreiding.

Werpen wij een vluchtigen blik naar het breede veld der letterkunde, dan vallen ons allereerst in het oog de roemrijke namen, die onzen alouden bloeitijd van de beoefening der klassieke letteren in eerbiedige herinnering houden. De deftige oude talen staan op het punt haar onbetwist gezag aan akademiën en onder de geleerden betwist te zien. Nog hebben zij haar priesters in Hoffmann Peerlkamp, Bake, Mahne, D. J. van Lennep, Hoeufft. Welhaast zal het altaar schier verlaten staan. Maar terwijl het Grieksch en Latijn in beoefening dreigen achteruit te gaan, treedt de studie onzer eigene taal al meer op den voorgrond. Een

kring van jeugdige akademieburgers vestigt de Vereeniging ter bevordering van oud-Nederlandsche Letterkunde. Matthijs de Vries, Jonckbloet, Tideman, Leendertz, de Hoop Scheffer, zijn de baanbrekers die, behalve door eigen werk, naast dat van de Jager, ook door hun voorbeeld de liefde voor het Hollandsch zullen doen herleven. — Ook de nieuwere vaderlandsche letterkunde gaat met vaste schreden en man aan man haar glorietijd te gemoet. Van de oudere garde: Lulofs, v. Limburg-Brouwer, Schrant, Lublink Weddik, Heldring, des Am. v. d. Hoeven, Halbertsma, van Kampen, Geel; van de jongere kampioenen: Beets, Hasebroek, Kneppelhout, en vroeger genoemden. De bron der poëzij welt weliger dan ooit. Ons volk wordt door een zekere drift naar verzen aangegrepen. Zijn gemoedelijke stemming, die zich uit in de overhelling tot eenvoudig-vrome lektuur; de opgewonden vaderlandslievende geest na den oorlog met België; de behoefte aan huiselijke gezelligheid, die tot een algemeene deugd geworden is; de romantiek, die ons van buiten af al meer en meer aanwaait, en, niet te vergeten de klimmende waardeering van onze eigen Hollandsche taal, geeft open ooren voor de zangen onzer als uit den grond oprijzende dichttaal. Wat getal van poëtische werken aangaat, heeft ons land nooit zulk een overvloed gekend. Onze uitgevers, die vroeger alles behalve voordeelige rekening maakten met bundels van Bilderdijk, Klijn, Loots, Staring en zooveel andere hoofdmannen dier dagen, betwisten elkander het voorrecht om verzen ter pers te leggen van Tollens, da Costa, Beets, ten Kate, van Lennep, ter Haar, Heije, Meijer, van Zeggelen. Tollens strooit zijn bundels in duizende huisgezinnen; da Costa treedt als de gevierde meester op nieuw op met zijn *Vijf en twintig jaren* en zijn schitterende politieke zangen; Beets met zijn *Guy*, zijn *Ada*, zijn bundels *Gedichten*; ten Kate met zijn *Ahasverus* en zijn gloeiende tijdverzen; van Lennep met zijn vaderlandsche legenden; ter Haar met zijn *Joannes en Theagenes*, zijn *St. Paulus rots*; Heije met zijn *Kinderliederen*; Meijer

met zijn *Boekanier* en zijn *Heemskerk*, en van Zeggelen met zijn komische verhalen, zijn *Valkenvangst*, zijn *Avondpartij*, zijn *Ridder en de Dame* — allen geliefde voortbrengselen, die twee- of meermalen werden gedrukt. Voeg daarbij Potgieter, Hofdijk, van der Hoop Jrsz., Engelen, van den Bergh, Helvetius van den Bergh, Pruimers, Schippers, Greb, v. d. Kasteele, B. Janssonius, Lesturgeon, Alb. Thijm, Schimmel, van den Broek, Beeloo, Boxman en menig ander en de verschijning van een dichterlijk plaatwerk als de *Bijbelsche Vrouwen*, een boek van *f* 20.—, dat een debiet had van ongeveer 2000 exemplaren: dan zijn dit blijken genoeg van buitengewone dichterlijke vruchtbaarheid, een vruchtbaarheid, die aan overdaad grensde en die door *Braga* zoo jammerlijk aan de kaak gesteld en gegeeseld werd.

Ook was deze overvloed den boekhandel niet altoos ten zegen. Het ligt voor de hand, dat, bij die dichterlijke aanstekelijkheid, de dichters naar uitgevers zochten, maar dat laatstgenoemden niet steeds een publiek vonden, dat behagen schepte om zulke eerste voortbrengselen te koopen. Auteurs, bovenal jonge poëten, opgeschroefd door vrienden en hoorders, laten zich licht verleiden om hun (laat het iets meer zijn dan) uilen voor valken aan te zien en meenen recht te hebben op een deel van de zoo vaak denkbeeldige winsten, die zij droomen in de beurs van hun uitgever. Helaas, dat deze zoo onbegrensd dikwijls het slachtoffer is van zijn toegefelijkheid, hulpvaardigheid, ook van de vrees om neen te zeggen, en niettemin bij schrijver en publiek geacht wordt zich voordeelen toe te eigenen die eerder een ander dan hem toekomen. Jeugdige auteurs over het algemeen, in welk vak ook, meenen in den regel een daad van zelfverloochening te doen, wanneer zij hun eerste kopij den uitgever gratis afstaan en zijn er hemelsbreed ver van af te willen gelooven, dat deze hun soms veel grooter dienst bewijst dan zij hem doen. Indien daar voor den uitgever geen andere buitenkansen tegenover stonden, door bekwaamheid, geduld of,

omstandigheden hem in den schoot geworpen, zou deze soort van handelsman wel dwaas doen door ooit iemand anders dan gezochten, winstvasten auteurs te wille te zijn.

Minder onzeker of gewaagd is het roman-terrein. Het werd dit vooral na 1840, toen, ten gevolge van de vele leesgezelschappen, de boekverkoopers deze gelegenheid tot goedkoop onderling lezen uitbreidden door het oprichten van leesbibliotheken, gaandeweg in allerlei plaatsen al meer en meer toenemende [1].

---

[1] Leesbibliotheken zijn er bij ons sinds lang geweest, maar bij uitzondering in de hoofdsteden. L. D. P(etit) haalt in het *Nieuwsblad* 1869 aan een *Catalogue des livres qui se trouvent dans le Bibliothèque publique, recueillis par H. Scheurleer Fz., dans une Salle publique sur le Buytenhof* ('s Gravenhage) *à l'usage des Curieux et de ceux qui aiment la Lecture.* Hij geeft van die bibliotheek de volgende beschrijving.

»Deze Leesbibliotheek was op een geheel nieuw plan ingericht, waarvan de voorrede van den Catalogus uitvoerige rekenschap geeft. De Catalogus, die in 1759 verscheen en reeds 3008 titels telde, werd in hetzelfde jaar door drie supplementen gevolgd, zoodat op het einde van dat jaar de bibliotheek 5110 boeken bevatte. Dat de eigenaar er steeds op bedacht was om zijne collectie uit te breiden, om daardoor aan de eischen van het publiek te voldoen, blijkt voldoende uit zijn voorrede, waarin hij onder anderen aan »de liefhebbers der wetenschappen en voorstanders van nuttige ondernemingen" zegt: »De vermeerdering der intekenaars, en te gelijk de recommandatie van zommige Heeren, heeft mij zodanig aangemoedigd, dat ik alles bijgebragt hebbe wat mogelijk voor mij was, om UEd. met een nieuwe vermeerdering van Boeken behoorende tot de Leesbibliotheek te verrassen. Om een yder genoegen te geeven, hebbe ik zorge gedragen om in alle Faculteiten en Taalen, zo wel Oude als Nieuwe uitgekoomen Boeken te plaatsen. Twijffele niet of UEd. zult mij met Uwe intekening niet alleen, maar teffens met Uwe Recommandatie blijve begunstigen, ten eijnde dat deze mijne nuttige onderneeming blijve floreeren in weerwil van zommige, die het succes in deze door kwaade inductie te geven zoeken te stremmen."

»De bibliotheek was voor het publiek toegankelijk op alle werkdagen van des morgens 9 tot 1½ uur en van des namiddags van 3 tot 7 uur.

Het stond een ieder vrij uit de bibliotheek het boek te kiezen dat hij noodig had; hij kon het mede naar huis nemen tegen afgifte van een door hem onderteekend reçu. Om het den lezers gemakkelijk te maken, mocht men de mede naar huis genomen boeken voor een onbepaalden tijd houden. Werd echter een boek verlangd dat reeds uitgeleend was, dan kreeg hij, die het geleend en nog niet terugbezorgd had, eene waarschuwing; na ontvangst daarvan mocht hij het door hem geleende boek als het een werk in folio was niet langer dan 3 weken behouden; was het in 4° dan slechts 14 dagen, en als het een boek in 8° of 12° was, dan moest hij het binnen 8 dagen terug bezorgen. Meer dan één boek kon men niet te gelijk leenen, en als het verlangde werk uit meer dan één deel bestond, kreeg men eerst het eerste deel, daarna als dit terug bezorgd werd het tweede, enz. zoodat meerdere personen te gelijkertijd hetzelfde werk konden lezen. Daar het dikwijls gebeurde dat er een boek verlangd werd dat reeds uitgeleend was, werden de »liefhebbers" verzocht verscheidene boeken te gelijk ter leen te vragen, uit welke opgave de bibliothecaris eene keus deed en het voorhanden boek afleverde, zoodat hij bijna altoos zeker was aan het verlangen der heeren liefhebbers te voldoen.

»De abonnementsprijs bedroeg voor een geheel jaar *f* 12.—.
» » half » » 7.—.
» eene maand » 1,50.

»Zij, die zich niet wilden abonneeren, maar nu en dan eens een boek leenden, betaalden voor een boek in folio 12 stuivers per deel.
» » » » 4° 6 » » »
» » in 8° of 12° 3 » » »

»Wilde men in de bibliotheek alleen iets nazien of lezen en was men niet geabonneerd, dan moest men 5¼ stuivers entréegeld betalen en mocht dan blijven gedurende den tijd dat de bibliotheek geopend was. Verlangde men een boek mede naar huis te nemen, dan moest men de volle waarde daarvan in klinkende munt bij den bibliothecaris deponeeren.

»In den catalogus werd bij ieder boek de waarde opgegeven, zoodat men, als een boek verloren of beschadigd werd, dadelijk kon nazien hoeveel men voor schadevergoeding te betalen had.

»»De meeste Journaalen, Boeksaale, Jaarboeke en Nieuwigheden die daagelyks uytkoome, zijn Regulierlyk in deeze Bibliotheek te vinden, en worden gelyk alle nieuw uytkoomende Boeke tot de minste pryse aan een ieder die dezelve begeere te houde verkogt.""

Behoefte aan lektuur en lektuur-verschaffing gingen hier merkwaardig te zamen. Onze eigene letterkunde wierp vruchten af zoo frisch en zoo ruim, als men niet zou hebben durven voorspellen. Jacob van Lennep was in zijn volle kracht, Mej. Toussaint gaf uit haar rijke pen telken jare een nieuwen bundel of groot tafereel; haar geesteszuster Betsy Hasebroek volgde haar in haar minder historische, maar gemoedelijke eigenaardigheid, na; Clemens maakte opgang met zijn geestige verhalen; Honig met zijn vaderlandsche schetsen; Boudewijn (J. L. van der Vliet) met zijn humoristische causeriën; van Koetsveld trad op met zijn *Pastorie van Mastland*, v. Limburg Brouwer met het *Leesgezelschap van Diepenbeek*, van Schaick met zijn *Dorpsverhalen*, Henriette Marie L(angelaan) met haar *Coquetterie*, dat te gelijk een der eerste proeven van Fuhri was om te breken met het groot 8° formaat en voor den roman een handiger en goedkooper vorm te kiezen. En naast dezen sloten zich aan de vruchtbare pennen van Bosdijk, van Buren Schele, Donkersloot, Storck, benevens een aantal, die, zooals J. de Vries (onder verschillende schuilnamen als: A. van Loon, Asmodée, A. W. van Brederode, Reid-Irving, v. d. Eikenhorst enz.) het leveren van boeken ten behoeve van leesbibliotheken tot een loutere broodwinning verlaagden. Onze literatuur leverde gedurende dit tijdvak het tot heden toe ongehoorde aantal op van ongeveer 200 oorspronkelijke romantische werken in groot 8°, boven de vele verhalen en bundeltjes van minder handelswaarde.

In gelijke evenredigheid namen trouwens de vertalingen toe. Het uitgeven van wetenschappelijke en zuiver letterkundige werken eischte in elk geval eenige kennis en veel tact; dat van romans was gesneden brood. Door middel van het vertalingsrecht de hand te leggen op een boek uit den vreemde; verzekerd te zijn van een uitsluitend bezit zonder gevaar van mededinging; dat boek te doen vertalen zoo goed of zoo slecht als men zelf verlangde;

het te doen drukken zoo voordeelig mogelijk; het op te sieren met een sprekend vignet of met platen, bij wijze van uithangbord, en het in den handel te brengen als artikel van consumptie voor leesbibliotheken, was waarlijk geen heksenwerk. Wie nooit wat aan uitgeven gedaan had of er de plichten van begreep, kon dergelijke schadelooze speculatie veilig wagen.

En naar mate de uitgevers daarvan te kust en te keur te vinden waren, naar dezelfde verhouding verrezen ook de schrijvers, die of oorspronkelijke waar fabriekten, of hun pennen vleugelen gaven voor het opkrassen van allerlei vertalingen. Het *Nieuwsblad* wemelde van advertentiën, waarin werk werd aangeboden tegen goedkoop loon of prijscouranten werden gegeven van vertaalarbeid. Namen te noemen dient nergens toe, al kan de napluizer die desverkiezende in het *Nieuwsblad* gemakkelijk vinden. Maar wij hebben een ganschen voorraad aanbiedingen vóór ons van een inhoud als de volgende:

„(N. N.) bezittende een grondige Nederlandsche taalkennis en een goeden stijl, biedt zich aan om uit het Fransch, Engelsch en Hoogduitsch sierlijke en naar den geest bewerkte vertalingen te leveren voor *f* 2.50 uit eerstgemelde, voor *f* 3.50 uit laatstgenoemde talen."

„(N. N.) Schrijver van *Het beleg en de verdediging van Haarlem*, meldt bij deze aan HH. Uitgevers, dat hij wel genegen zou zijn tot de vervaardiging van een geschiedkundigen Roman in denzelfden geest als bovengenoemd Werk; hetzij eenig gedenkwaardig punt door HunEd. zelf wierd *opgegeven*, hetzij die keuze aan hem Schrijver. overgelaten werd. Hij heeft nog een manuscript liggen, dat hij, onder een gefingeerden naam, voor *f* 4.50 per vel wil afstaan."

„Verhuisd naar....

„(N. N.) Schrijver van *De Wegen der Voorzienigheid; God is*

Liefde, *Geene rozen zonder doornen* enz. enz. Dienende deze tot algemeene kennis aan HH. Uitgevers, die met hem in betrekking staan of in relatie zouden wenschen te komen, waartoe hij zich welwillend aanbeveelt."

Waarop de volgende week een concurrent adverteert:

Niet verhuisd!

„(N. N.) Schrijver der *Schoone Bagijn van Amersfoort;* der *Kiezersclub van Kijvenheim;* der *Schetsen van den geest der Eeuw*; vertaler van Belani's *Zwerver*; van Strauss, *De waarheid in het leven*; van Sue's *Duivelheuvel;* van *Het fregat Gorgone;* van *Mendoza*, *de Koning der Bedelaars;* van *De twee Tudors* enz. enz., vestigt langs dezen weg op nieuw de aandacht van HH. Uitgevers op zijne vroegere aannemelijke voorwaarden, is niet ongenegen de bewerking van een of ander Tijdschrift, of Dagblad op zich te nemen."

Het natuurlijk gevolg van een en ander was, dat naast de firma's van geweten zich plaatsten kleinere firma's met kleiner of in het geheel geen geweten, en dat voortaan het getal vertaalde romans dat van oorspronkelijke ver overtreffen zou. In dit tijdvak bedroeg het den arbeid van niet minder dan 150 buitenlandsche, hier ingevoerde auteurs, wier vertaalde boeken zeer zeker op het driedubbele kunnen geschat worden. Aan een statistisch napluizer zij het verbleven, onze getallen na te cijferen en er een paar bij of af te doen Maar wanneer wij optellen, vaagweg, onze eigen romans van eenigen naam tot een getal van bijkans 200, en daarnaast meenen te mogen stellen, dat de 150 genoemde vreemde namen vrij zeker dooreengeslagen in deze zelfde tien jaren elk *drie* romantische werken aan onze lezers hebben geleverd, dan hebben wij onze becijfering zeer zeker niet overdreven. Voegen wij hier nog bij, dat van deze 150 de Engelsche en de Duitsche letterkunde, elk met p. m. 60, ongeveer gelijk stonden en dat de overige 30 aan andere talen toebehoorden.

Aan deze vertalingen had onze handel zoowel als onze letterkunde niettemin soms groote verplichting. Allereerst wel aan den eenigen Dickens, wiens werken, in den beginne niet met zoo buitengewonen ophef ontvangen, in later tijd bij duizende exemplaren ook over ons land verspreid werden. Voorts, om alleen de voornaamsten te noemen, aan Thackeray, Bulwer, Marryat, d'Israeli, Warren, James, Trollope, Ainsworth, Douglas Jerrold, Cooper, Miss Edgewood, Miss Bury, Miss Bray. Van de Duitschers waren de meestgezochten: Spindler, Tromlitz, Zschokke, Gerstäcker, Hackländer, Auerbach. — Aanteekening verdient, hoe op eenmaal de Noordsche literatuur in de mode kwam en haar voortreffelijkheid toonde in de werken van Fredrika Bremer, Em. Flygare Carlèn, Ingemann, Andersen, Sparre, de Geer, Almquist, Palmblad. Al deze schrijvers, en met hen zoo veel anderen, verkwikten ons familieleven en brachten den handel aanzienlijke voordeelen aan. — Winsten niet minder, maar zedelijken invloed hoogst bedenkelijk, de beide Franschen, die in deze jaren alles in rep en roer brachten: Eugène Sue en Alex. Dumas. Noemen wij daarvan eerst Sue, *Mystères de Paris.*

De verschijning van dit boek is voor de letterkunde van de geheele wereld van groote, en zeker niet van weldadige, beteekenis geweest. Overal bracht het een geweldige, koortsachtige opschudding te weeg. De uitgevers uit alle landen betwistten elkaâr de vertalingen. Men zou zeker het cijfer van eenige millioenen krijgen, indien men de exemplaren kon weten, die er in de verschillende talen van dit boek gedrukt zijn. Daargelaten de ziekelijke overprikkeling, die het veroorzaakte, bracht het ongehoord debiet meê, dat het aanleiding gaf tot die gansche reeks van sensatieboeken, die in dezen tijd de publieke zedelijkheid vergiftigden. Na de ontsluierde geheimen van Parijs volgden, het spreekt van zelf, die van Londen, van Weenen, van Berlijn, van welke groote stad niet? de een al sterker gekleurd dan de andere, en

door het publiek allen gretig verslonden. Op kleiner schaal sloten zich de *Physiologiën* daarbij aan, een soort van schotschriften, die de schandalen der hoofdsteden tot in de binnenkamers toe begluurden en aan het licht brachten. Bij sommigen daarvan was het talent, waarmeê ze geschreven waren, niet te ontkennen; maar daardoor trokken zij aandacht te meer en gaven de geboorte aan dat tal van gelijken huize, die allengs meer tot allerlei laster, naaktheid, vieschheid en walgelijkheid ontaardden.

Ook Nederland heeft daarvan den ongelukkigen invloed ondervonden, daargelaten dat de handel er zijn voordeelen van getrokken heeft.

De *Mystères de Paris* vonden in 1844 hier te lande een navolging in de uitgaaf van *De Verborgenheden van Amsterdam*, door L. van den Eikenhorst, schuilnaam van J. de Vries, uitgegeven bij S. H. Spree. Genoemde de Vries, die, onbegrijpelijk handig en brutaal, jaren lang bij wijze van fabriekarbeid een menigte scherpgekleurde romans in de wereld zond, kondigde deze *Verborgenheden* in een prospectus aan met een ernst een betere zaak waardig. „Onder de talrijke voortbrengselen der Fransche letterkunde in de laatste jaren", zegt hij, „verdient ongetwijfeld *Les Mystères de Paris* de eereplaats. Zelden, of liever nimmer, is er een werk geschreven, dat door de geheele beschaafde wereld met meer geestdrift ontvangen is dan dit. Ook hier wekte de lezing van dit voortreffelijk werk de diepste bewondering en de grootste geestdrift voor den menschkundigen Schrijver, die met zulk een onnavolgbaar talent de uitgestrekte wereldstad, tot in derzelver geheimste schuilhoeken voor aller oogen wist bloot te leggen. — Met ingespannen oplettendheid over het gelezene nadenkende, ontstond bij ons (L. van den Eikenhorst) de vraag, of niet ook in onze vaderstad zich veel bevond, wat den opmerkzamen waarnemer rijke stof voor een belangrijk werk aanbood; wij beantwoordden ons deze vraag toestemmend en vonden ons van dag tot dag

meer aangespoord en met lust bezield tot het aanwenden onzer geringe krachten, om den sluijer op te heffen, die in de hoofdstad van ons vaderland, het magtige Amsterdam, nog *zooveel* bedekt. — Zwaar is de op ons genomen taak, wij ontveinzen het ons niet, en niet zonder huivering zetten wij ons er toe neder, om de *Verborgenheden van Amsterdam* te schrijven. Maar wij laten daarom den moed niet zinken; wij gevöelen lust tot onzen arbeid en stellen ons tot pligt een werk te leveren, waarin wij waar zulks noodig is geene krachtige tinten zullen sparen om onze schilderijen leven bij te zetten."

Het spreekt van zelf, dat dit boek, 3 dln, prijs 14.40, even als zoo vele andere van dergelijk allooi, buitengewonen aftrek vond en zelfs een tweeden druk beleefde in 1866. Ook van de *Verborgenheden van Parijs* kwam 25 jaar na zijn eerste verschijning, in 1868 een nieuwe uitgaaf en in 1872 een 3e, ten behoeve van het nieuwe geslacht, dat, gelijk het prospectus opgaf, „zijn nachtrust opofferde om aan dit meesterstuk zijn weetgierigheid te bevredigen." De oude smaak (en handelsspeculatie) werd alzoo toen op nieuw opgerakeld; het schandalen-genot kwam andermaal in de mode, en weldra had ons publiek zich ook toen weêr te vergasten op navolgingen als *Europeesche Hofschandalen*, *Het Testament van St. Helena*, *De Geheimen van het Hof der Tuilleriën onder het Tweede Keizerrijk*, *De Verborgenheden van het Hof van Constantinopel*, *Isabella of de Geheimen van het Hof van Madrid*, Panchaud, *Amsterdam bij dag en bij nacht*, *Verborgenheden der galante wereld*, en dergelijke vodden meer.

Naast de romans van Eugène Sue veroverden die van Alexander Dumas zich een wereldplaats. Allereerst als feuilleton verschenen in voorname Parijsche dagbladen, werden zij oogenblikkelijk na hun kompleet-komen, of reeds bij wijze van aflevering gedurende hun verschijning, in nadruk en vertaling naar alle deelen der aarde verspreid. Hun debiet was even fabelachtig

als de spoed, waarmeê de talentvolle schrijver den een door den ander als het ware deed verdringen. Een spotprent, overgenomen in Boudewijn's *de Tijd*, stelt den auteur voor met tien pennen, aan elken vinger een, en nog twee aan de voeten. Dumas zelf, in een proces, hem aangedaan door de journalen *La Presse* en *Le Constitutionel*, verklaarde voor den rechter, dat in een tijdsverloop van vier of vijf jaren door hem aan verschillende dagbladen de kopij geleverd was van de bekende romans *Monte-Christo*, *Vingt ans après*, *Le Chevalier de Maison rouge*, *La guerre des femmes*, *Le siècle de Louis XIV*, en eenige kleinere geschriften, benevens het begin van de romans *La Dame de Montsoreau*, *Le Batard de Mauléon* en *Les Mémoires d'un Médecin;* dat hij dagelijks in zijn dienst had drie paarden en drie knechts, alleen tot het overbrengen van kopij en proeven, en dat hij nu, door overspanning, wel eenige rust noodig had.

Al deze boeken, vooral uit de Fransche literatuur, brachten bij den boekhandel schatten gelds in omloop. Ook bij ons. Want al stonden zij in eigenaardig talent op zich zelv', hun geest van dramatische prikkeling, ook die van minder kiesche ontsluiering, gaf aan schrijvers en uitgevers maar al te veel verleiding om den gebleken smaak van het publiek tegemoet te komen en winst te zoeken in de hartstochtelijke opgewondenheid der menigte, ware het ook ten haren bederve. Firma's als bijv. die van H. Thompson te Amsterdam, S. H. Spree, ook aldaar, aasden op dit gebied door het uitgeven van allerlei oorspronkelijke en slordig vertaalde, onhebbelijk gedrukte boeken, het een na het ander klokspijs voor leesbibliotheken, met uitlokkende titels, gelijk *Verborgenheden der Hel. Door den Duivel* enz. — P. J. W. de Vos, platenkleurder te Amsterdam, werd door het uitgeven van een *Waarachtige Physiologie van Amsterdam en de meest bekenden van Amstels ingezetenen* zoo voor dat vak ingenomen, dat hij een soort van fabriek opzette van rijp en groen, prullen van allerlei slag,

meestal romans, die met de noodige bombarie in de couranten opgevijzeld en den liefhebberen in de geestelijke maag gestopt werden. Toen hij, na een jaar of wat, met dat misdruk zich zelv' overdrukt had en in verdruk was geraakt, ging hij tot zijn prentenkleurderij terug en spoedig daarop failliet.

Wij hebben bij deze Fransche schrijvers iets langer stil gestaan, om een voorbeeld te geven van den invloed van enkele romans, en doen daardoor niets te kort aan de hier te lande verschenen vertalingen van andere Fransche auteurs als Alph. Karr, Bungener, d'Arlincourt e. a., wier werken met de besten van andere landen gelijk stonden.

Wij herinneren hier — en dit dient nu eens voor al herhaald — dat de vakken, die wij overzagen, niet alleen met een zeer vluchtig oog moesten worden beschouwd, maar evenzeer dat die vakken slechts een gedeelte uitmaken van het ruime veld van den boekhandel. Boeken ten dienste van het maatschappelijk leven en van het huishouden, over aangelegenheden van tijd en dag, over bijzondere bedrijven en belangen: dat overgroot aantal boeken en geschriften van mindere prijswaarde, maar daarom niet van geringer beteekenis voor wetenschap en letterkunde; bijna het gansche gebied van het lager onderwijs, dat zulk een groote waarde op onze handelsmarkt vertegenwoordigt: dat alles hebben wij ter zijde moeten laten om niet al te uitvoerig te worden, en in de hoop dat ons gebrekkig, zéér gebrekkig werk door anderen moge worden verbeterd en aangevuld. Zoo beseffen wij bovenal onze tekortkoming in betrekking tot het schoolwezen, en willen de eersten zijn om te bekennen, dat de lijsten van woordenboeken, taalkunde en onderwijs, gevolgd door een opgaaf van tijdschriften betreffende het onderwijs, slechts een schraal beeld geven van de ontwikkeling op dat terrein, evenzeer als van de kapitalen die er in den handel door werden omgezet.

Hetzelfde geldt van de kunst. Ook hier gaan wij veelal de platen kunstwerken met stille waardeering voorbij, alleen onder de opmerking, dat de steendrukkunst voortreffelijk beoefend werd op de inrichtingen van Mieling, Desguerrois, Backer en Trap.

Dezelfde schrijfsters en schrijvers van boeken voor de jeugd van het vorige tiental jaren blijven ook gedurende dit tijdperk een rijke bron voor de uitgevers. Mevr. van Meerten Schilperoort, hetzij op zich zelve, hetzij te zamen met haar vriend Robidé van der Aa, helpt den uitgever Beijerinck voortdurend aan keurigen kinderlijken tekst bij keurige kinderlijke plaatjes. Amalia Schoppe, Mevr. Boëseken Peltenburg, Arrenberg, Dusseau, Noothoorn, van Sandwijk, van Spall, zijn de auteurs der kinderwereld. Steeds zien er nieuwe verhalen van C. Schmid het licht en worden de anderen herdrukt. Een grooten mededinger heeft deze Duitsche voortreffelijke verteller gevonden in zijn landgenoot Gustav Nieritz, wiens *Tooverfluitje*, *Het Visschersmeisje*, *Eert uw Vader*, *Het Mijnwerkerszoontje*, *Fedor en Louise*, *De Vondeling*, *De arme Speelman*, *De Kanarievogel*, *Het kind eens Konings* e. a. met bijna even veel graagte ontvangen worden [1]. Eveneens beginnen de verhalen van Hoffmann, zijn *Arm en rijk*, *De booze geest*, *Vertrouw op God* e. a. op prijs te worden gesteld. De firma's Beijerinck, Frijlink, de Erven Bohn en Loosjes, betwisten elkaâr de vertalingen van vreemden bodem en te gelijk de eer van smaakvolle uitgaven. Vooral de beide eerstgenoemden wedijveren in zorg voor netheid en sierlijkheid. Ook krijgt de kinderwereld meer verscheiden-

[1] Gustav Nieritz was een voorbeeld van zeldzame bescheidenheid. Zijn eerste kinderboekjes, ook zijn *Volkskalender*, gaf hij uit toen hij ondermeester was op een armenschool te Dresden. Hij bracht het nooit verder dan hoofdonderwijzer op een Bezirk-Schule, met een traktement van 500 Thaler. Op zijn 87e jaar (1872) gaf hij zijn eenvoudig levensbericht uit, en zegt daarin, dat hij met zijn pensioen van 200 Thaler best tevreden is.

heid van lektuur. Voor de jeugdige kleinen wordt gezorgd door lieve prentgeschenkjes, uitgegeven door van Goor, ter Gunne, van Nooten, van Boekeren, v. d. Sigtenhorst en het lithographisch etablissement van Trap; daaronder niet te vergeten de overbrenging van de in alle talen vertolkte Duitsche *Struwelpeters.* Voor de meer ontwikkelden verschijnen de verhalen uit de vaderlandsche geschiedenis door Lastdrager, de reisverhalen van Marryat, van der Aa, van Sandwijk. De uitgever Fuhri wendt de gravuren van zijn houtsneeschool aan tot aardige prentenboeken, zijn *Groot Nederlandsch Prentenboek*, zijn *Omnibus*, waarbij de vermakelijke tekst geleverd wordt door van Zeggelen en Ising, en die een overgroot debiet hebben. Eindelijk, in 1849, treedt een nieuw auteur der toekomst op in Andriessen met zijn *Tony en Armand.*

De gebeurtenissen van den dag roepen natuurlijk weêr een aantal vlugschriften van de pers. De voornaamste aanleidingen daartoe waren de herhaalde wenschen en voorstellen, die gedurende dit heele tijdvak de grondwetsherziening in 1848 vooráfgingen. Voorts, in 1840, de opkomst der Christelijk-historische richting, naast die der Groninger school en het zich openbaren van het R. K. kerkgezag; de ontevredenheid met 's lands beheer en de troonsafstand van Willem I; in 1841 de komst van Willem II aan de regeering, de financieele moeielijkheden van het rijk, de opruiende geschriften van Andringa de Kempenaer, Meeter e. a., de onteigening ten behoeve der spoorwegen; in 1842 de bezwaren tegen het hooger, middelbaar en lager onderwijs, de toetreding van Luxemburg tot het Tolverbond, het financieel traktaat met België; in 1843 de geldnood van den staat, de dood van Willem I; in 1844 de vrijwillige leening door minister van Hall (met zijn gevolg van spotschriften: de geïllustreerde *Wet van behoud*, het *Théâtre des Variétés*, de *Wespen*, *Physiologie van het Kon.*

der Nederlanden, het *Politiek beestenspel* enz.); in 1845 de katholieke bewegingen (de rok van Trier, de miraculeuze medailles), Ronge, Czerny en andere anti-katholieken; in 1846 de invoering der staatsexamens, de handhaving der formulieren in de protestantsche kerk, de uitzetting van bisschop de Graaff uit Java, de koloniale stelsels, de opkomst van de beoefening der staathuishoudkunde, de nieuwe kiesstelsels, de oud-bisschoppelijke klerezie, de landverhuizing; in 1847 de expeditie naar Bali, wetsherzieningen; in 1848 de Fransche omwenteling, de nieuwe grondwet, en de gevolgen daarvan ook in 1849.

HANDELS-TOESTAND.

INHOUD.

Canongette & Comp. — B. Nayler & Co. — Bibliographisch Instituut. — Maatschappij van Schoone Kunsten. — Begin van den tweede-hands-handel. — Ongebonden auctiën. — Wet op het zegel. — Tarief van in-, uit- en doorvoer. — Verantwoordelijkheid van drukkers, uitgevers en verspreiders van strafbare geschriften. — Nieuwsblad en Jaarboekje voor den boekhandel. — Boekenlijsten. — Bibliotheek. — Prijsvraag over het verval van den boekhandel. — Antwoorden van J. H. Gebhard, K. Fuhri, en Vluchtige gedachten van A. ter Gunne.

Ging onze boekhandel voort op zijn oude manier handel te drijven, dat wil zeggen als een zeker soort van gild, waarin men na volbrachte leerjaren en op aanbeveling van zijn patroons werd opgenomen, het begin van dit tijdperk werd verontrust door vier vreemde indringers, die in dat broederlijk kamp vrij wat beweging veroorzaakten. Zij waren buitengewoon genoeg, dat ze hier geen vermelding zouden verdienen.

In 1834, of daaromstreeks, vestigde zich op den Vijgendam te Amsterdam een persoon onder de firma Canongette & Co., dien wij alleen aanhalen, omdat hij een tijdlang, vooral tusschen 1840—49, met zijn snorkerij niet alleen den boekhandel, maar het geheele Nederlandsche publiek in rep en roer bracht. Met

hoogdravende courantenberichten deed hij zich voor als commissionnair van eenige groote huizen te Parijs en bood hij een aantal Fransche boeken aan tegen verlaagden prijs, zich teekenende F. Canongette, *Chef de la maison Canongette & Co. à Amsterdam et autres grandes villes et Colonies Hollandaises.* Hij zond zijn boekenlijsten het heele land door, reisde met een uitstalling alle steden af, en kreeg inderdaad een belangrijk debiet, zeer ten nadeele van andere Fransche boekverkoopers en van de debitanten in 't algemeen, omdat hij weinig of geen rabat gaf en rechtstreeks handelde met het publiek in alle plaatsen. Het bleek al spoedig, dat Canongette zich voor een koopje meester wist te maken van de restanten van oplagen, daarbij agent was van Belgische nadrukkers en soms ook niet schroomde verouderde of nagedrukte boeken van nieuwe titels te voorzien. Dat alles nam niet weg, dat het publiek van zijn lage prijzen gediend bliefde en zijn zaak een vrij aanmerkelijken omvang kreeg, vooral ook toen hij zich op papier- en kantoorhandel toelegde en in alles ongehoord goedkoop was. — Wij zouden het niet de moeite waard achten dit meê te deelen, indien wij er niet aan konden toevoegen een staaltje van de verbolgenheid, die deze „gemeene indringer" bij den boekhandel teweegbracht en diens rechten durfde verkorten. Nog zoo weinig was het begrip van vrijheid van handel doorgedrongen. dat het waarschuwingen regende in de dagbladen; dat men het voorstel deed om met zijn tienen of twintigen een kapitaal bijeen te brengen ten einde Canongette een moordende concurentie aan te doen, en dat zelfs in allen ernst het *Nieuwsblad voor den boekhandel* in Juli 1835 een adres aan de boekverkoopers opnam, dat eindigde met het volgende vermakelijke plan:

„Geëerde Confraters! Al die geschriften tegen Canongette helpen ons niets; wij moeten *werkelijker handelen*, wij moeten eenparig onzen geëerbiedigden Koning en onze verdere regering bekend

maken met de handelwijze van hem, die als een venijnspuwende adder voor den algemeenen boekhandel is, en door zijn toedoen deszelfs eertijds zoo bloeijende welvaart langzamerhand zal vernietigen. Hiervoor moeten wij waken, door namelijk Z. M., onzen dierbaren Koning, onderdanig te verzoeken, om het land van het aanzijn van zulk een mensch te ontslaan, hetgeen hij ons niet zal weigeren, daar hij het belang van vele zijner onderdanen niet aan dat van eenen vreemden gelukzoeker zal opofferen." —

Wat er van de firma Canongette & Co. geworden is, is ons niet bekend en doet ook weinig ter zake. Zij heeft eenige jaren haar handel gedreven en is spoorloos verdwenen.

Evenzeer een vreemde eend in de bijt was in die dagen de veel geruchtmakende firma B. S. Nayler & C°, mede te Amsterdam. Behalve het avontuurlijke van hun handel hadden beide dit gemeen, dat niemand geweten heeft vanwaar zij kwamen of waarheen zij gestoven zijn. Overigens hadden zij een opmerkelijk onderscheid. Indien het een doorgaande regel ware, dat, gelijk Nayler in een van zijn vele pamfletten, in kwaden zin beweerde, „de stempel, dien de Schepper drukt op het gelaat zijner schepselen, een vertrouwbaar afdruksel is hunner inborst," dan had Nayler een toonbeeld moeten zijn van een nobel karakter. Ons heugt nog dat innemend uiterlijk, dat fijn beschaafde in voorkomen en manieren, dat hooggeborene, een echt Engelsch lord waardig. Gansch in tegenspraak met zijn gewone wijs van doen. Zonderlinger tegenstrijdigheden zijn niet denkbaar, dan in dezen persoon vereenigd waren. Het eerste wat wij omtrent Nayler vinden is, dat hij in Amsterdam omstreeks 1825 een „Nederlandsche Boekbinderij" moet gehad hebben; althans C. H. C. Wiedemann, ook boekbinder, komt bij een circulaire van 1 Januari 1826 in volle verontwaardiging op tegen de boekbinders B. S. Nayler & Co., die beweerd hadden dat de Hollandsche

binders hun vak niet verstonden, maar dat hun firma op veel betere Engelsche manier te werk ging. Ook blijkt Nayler zijn binderij in 1829 overgedaan te hebben aan zijn meesterknecht W. C. van Veeren. Dezelfde boekbinder B. S. Nayler houdt in 1828 in Leiden voor professoren, studenten en liefhebbers lezingen over Engelsche taal- en letterkunde en maakt daardoor kennis o. a. met prof. Geel, die hem als literator zeer hoog stelt. In 1829, toen zich reeds noemende „Bookseller", geeft hij een boekje uit over schrijfkunst en calligraphie en beveelt zich daarmeê aan als schrijfmeester te Amsterdam. In 1831 schijnt hij lithograaf geweest te zijn; hij noemt zich althans een specialiteit in landkaarten, door hem zelf op steen geteekend. In 1834 is hij koopman in Perryaansche stalen pennen en Engelsch postpapier. In 1836 treedt hij op als uitgever van tien gelijkvormige boekjes, waarvan zeven nadrukken zijn van stukken van Pope, Moore, Tiedge, Wieland en anderen, en drie vertalingen uit het Engelsch. In hetzelfde jaar koopt hij restanten op van uitgevers en doet aanbiedingen van romans, van dertig werken van Bilderdijk, van een bont allerlei. Te gelijk geeft hij uit de bekende vertaling van Sterne's *Sentimenteele Reis* door prof. Geel. Deze uitgaaf gaf aanleiding tot heel wat opspraak. Prof. Geel had die naamloos uitgegeven, onder den schijn alsof ze door een kantoorklerk in zijn snipperuren vervaardigd ware tot oefening in het Engelsch. De *Vaderlandsche Letteroefeningen* had zich daaraan geërgerd en ter kwader uur een recensie opgenomen, waarin over die heiligschennis de staf werd gebroken. En nu verscheen er met naam een antikritiek van prof. Geel, waarin de uitgever van *de Recensent*, Joh. van der Heij, meedoogenloos over den hekel werd gehaald. Nayler, die den boekhandel door zijn bluffende aanbiedingen vrij wat ergernis gegeven en daardoor nog al aanstoot geleden had, vond die gebeurtenis met de *Sentimenteele Reis* veel te grappig om er geen partij van te trekken, en schreef van

15

zijn kant een allerheftigste brochure, onder den titel *Pillen en Beenen. Pillen om te slikken voor recenseerende Geleerden, Beenen om op te kluiven voor Boekhandelaren.* Te gelijk begon hij zich nu, behalve op het uitgeven van allerlei kleinigheden, voornamelijk toe te leggen op het houden van publieke veilingen van boeken, zoo het heette, maar vermengd met eau de cologne, sigaren, jachtgeweren, fijne wijnen en gemengde prullaria; verkoopingen, die een aantal menschen lokten zoowel om den verscheiden aard der artikelen, als om de geestige leiding van den verkooper. Het kan niet ontkend worden, dat Nayler, even als Canongette, hierin wonderen deed. Hij verkocht Fransche, Duitsche, vooral Engelsche klassieken en prachtwerken, vonkelnieuw, tot ongehoord lage prijzen en onuitputtelijk van voorraad. Ook dit werd hem natuurlijk kwalijk genomen door den boekhandel. En nu ving tevens zijn openlijk verzet aan tegen dien handel in het algemeen. Hij begon met een aanval op het *Nieuwsblad* en zijn uitgevers S. de Visser & Zoon; tastte, uit weerwraak, iedereen aan, dien hij meende van „knoeien" te kunnen beschuldigen; richtte zijn pijlen bij voorkeur op de voornaamste firma's, v. d. Heij, Joh. Muller, Broese, Schonekat, Fuhri (dien hij om de bekroning van zijn na te noemen prijsantwoord „den kleinen Lycurgus" betitelde), en bovenal op de Vereeniging, met haar „brieschenden leeuw" (Meijer Warnars) aan het hoofd. *„Tell truth and shame the Devil"* werd zijn spreuk aan Shakespeare ontleend. Onder die leus sloeg hij als een ware dolleman op allen en op alles los; hekelde „de editorale talenten" van de uitgevers; bespotte de verkoopers, „die de kunst van koopen niet verstonden", en lachte met het publiek, dat zich door sullen van boekverkoopers, vooral door de slaapkoppen, „leden eener lamlendige en armzalige Vereeniging," sinds jaren lieten bedotten. Hij deed dat in menigte van schreeuwende advertentiën, catalogen en vlugschriften: *Bezuiniging! Bezuiniging!! Bezuiniging!!!*, — *Eendragt maakt Magt!*, — *On-*

gebonden toelichting! en maakte dat drukwerk te sprekender door alle mogelijke groote en kleine lettersoorten, handjes, strepen, witte ruimten, illustratiën enz. Eindelijk zou hij nu ook fondsveilingen gaan houden, „omdat door de hooge prijzen van Meijer Warnars en van Kesteren weduwen bestolen, weezen tot den bedelstaf gebragt en half failliete uitgevers onbarmhartig doodgeslagen werden. De 18e Juni 1842 zou voor den boekhandel de Waterloo-dag zijn en aan de overheersching het hoofd geboden worden!" — een plan, dat trouwens, gelijk hij-zelf eerlijk betuigde, jammerlijk in het water viel.

Onderwijl liet Nayler zich als uitgever evenzeer gelden. Hij gaf uit: Fokke, *De vrouw is de baas*, — *De bevattelijke Goochelaar*, — *Handleiding tot de kennis van wijnen*, — *Belasting op de ongehuwden*, — *Laura of de kus*, — *Cognac met zout*, een brochure, waarvan hij, in den choleratijd, duizenden bij duizenden, ook door exemplaren bij herbergiers en tappers verkrijgbaar te stellen, aan den man bracht. En daarnaast nadrukken en vertalingen van Engelsche en Duitsche klassieken en enkele werken van waarlijk ernstige beteekenis. Vreemder nog, deze kwakzalver in zijn hart schreef, onder al dat marktgeschreeuw door, zeer prijzenswaardige studiën over Walter Scott, over Moore; gaf bloemlezingen in het licht uit de Engelsche literatuur met noten van hem zelv'; vertaalde in het Engelsch uitgezochte stukken van van der Palm, van Lennep en van Kampen; bewerkte een *Rhetorical Grammar*, — *Historical and illustrated Account of the English Language and Literature*, — *Select scenes from the British Drama*, — *Sources of elegant Pronunciation*, — *The English Language, its Pronunciation;* noemde zich „Teacher in Caligraphy, Elocution and Stenography", en hield te Amsterdam en elders lezingen over Engelsche letterkunde en taal, die, door een bloem van hoorders, zeer druk bezocht werden.

In 1848 was Nayler, een faillieten boedel nalatende, eensklaps met de noorderzon verdwenen. In 1871 was hij, blijkens

een bericht in *the Bookseller*, schrijver van een geprezen werkje *Pronunciation made easy* en taalmeester te Londen. Later schijnt hij naar Australië verhuisd te zijn en zich een voorvechter betoond te hebben van het spiritisme.

Stroopers als Canongette en Nayler hebben in hun dagen ongetwijfeld den gewonen boekhandel veel kwaad gedaan. Maar de duizende Fransche en Engelsche boeken, die zij met hun goedkoope prijzen gebracht hebben in woningen, waarin ze anders wellicht niet gekocht zouden zijn, hebben daar de kiemen gelegd tot een ontwikkeling, die aan later tijd ten goede gekomen is.

Waren de beide genoemden een Franschman en een Engelschman, de derde was een Duitscher.

Omstreeks 1837 — wij wezen er reeds op in het vorig tijdvak bladz. 39 — vestigde zich, onder beheer van R. Reim, te Amsterdam, een vertakking van het in die dagen veel beweging makende „Bibliographisches Institut." Dit Instituut was een van de eerste boekenfabrieken op groote schaal. J. Meijer te Gotha, handelende onder de firma Wittwe M. Meijer, had aldaar in 1827 een boekverkooperij opgericht, waarvan hij zich gouden bergen droomde, die hij dan ook werkelijk voor een gedeelte verkreeg. Hij legde zich in den aanvang toe op het nadrukken van Duitsche klassieken, waarvan heele reeksen verschenen: een in zoogenoemd kabinet-formaat voor 4, en een miniatuur-formaat voor 2 groschen het deeltje, met inleidingen en met portretten der schrijvers op den koop toe. Deze nadruk vond bij de oorspronkelijke uitgevers natuurlijk heftigen tegenstand en werd dan ook spoedig in Pruissen verboden. Meijer had dit vooruit gezien, maar liet er zich volstrekt niet door uit het veld slaan. Hij reisde naar Amerika en richtte eerst te Nieuw York en daarna te Philadelphia een filiaal op, en deed datzelfde later te Parijs en te Am-

sterdam. In Londen slaagde hij minder gelukkig voor het debiet van zijn nadruk, maar stelde zich daarvoor schadeloos door een menigte half afgedrukte staalplaten te koopen en die in zijn nieuw etablissement te Hildburgshausen bij duizenden te laten afdrukken. Zoo bracht hij over heel Europa in den handel een aantal groote prenten tot kamerversiering en naderhand als premieplaten bij zijn overige uitgaven: een *Conversations-Lexicon*, *Bijbels*, wel zeven in getal, een *Bibliotheca Classica*, een slordige vertaling van Shakespeare, een *Bibliothek Deutscher Kanselberedsamkeit*, en verschillende prentwerken, waartoe de kleinere staalplaten moesten dienen en waarvoor de tekst in verschillende talen vrij licht en dicht vervaardigd werd. Op die wijs kreeg het „Bibliographisches Institut" werkelijk een wereld-debiet van nadrukken en fabriekwerk. In 1856 hield het, bij den dood van zijn chef Meijer, op te bestaan.

R. Reim, die aan het hoofd van het Amsterdamsche huis gestaan had, gaf in 1842 zijn magazijn aan een ander over en vestigde zich voor eigen rekening. Hij was zijn meester waardig, drukte *Bijbels*, een vertaling van de *Stunden der Andacht*, Nösselt, *Das Leben Jesu*, Genthe, *Luthers Leben* enz.; enz , en daarnevens zeer verdachte boekjes die „in envellope" afgeleverd werden. Na een gelukkig niet lang bestaan verdween hij, maar liet over 1840—49 een donkere schaduw achter, vooral om zijn betreurenswaardig kwakzalver-voorbeeld.

Nommer vier, van vrij wat degelijker gehalte, kwam van eigen bodem en dreigde met geduchter invloed.

Als een merkwaardige verschijning in den boekhandel, om haar hooge afkomst, driftige werkzaamheid, kort bestaan en nawerkenden invloed, mogen wij niet voorbijgaan de geschiedenis van de in der tijd veel besproken, maar nu lang vergeten „Maatschappij van Schoone Kunsten", waarvan wij in de boekenlijsten

bij het tijdschrift *De Kunstkronyk* reeds eenige melding hebben gemaakt. Wij geven wat wij nog hebben kunnen machtig worden.

Bij acte van 3 Maart 1840, gepasseerd door den notaris Gerardus van der Haak, te 's Gravenhage, werd besloten tot het aangaan eener vennootschap tusschen jhr. J. J. van Rijckevorsel, adjunct-houtvester in het 2e district van Z.-Holland, enz. enz. ter eenre, en Z. K. H. Willem Frederik George Lodewijk, prins van Oranje enz. enz., J. W. baron Huyssen van Kattendijke, hofmaarschalk des konings, Theod. baron de Smeth van Deurne, kamerheer des konings; Mr. F. H. C. Drieling, grondeigenaar, J. G. H. van den Heuvel, grondeigenaar, A. P. P. C. R. de Céve, kolonel adjudant van Z. K. H. prins Frederik, en J. J. Eeckhout, lid van het Kon. Ned. Instituut, ter andere zijde, ten doel hebbende de oprichting, bij actiën, van een societeit en commandite, ter bevordering der schoone kunsten in Nederland, en wel op de volgende bepalingen en voorwaarden:

„De Vennootschap draagt den naam van Nederlandsche Maatschappij van Schoone Kunsten, onder bescherming van Z. K. H. den Prins van Oranje.

De Maatschappij houdt haar zetel te 's Gravenhage en hare firma zal zijn J. J. van Rijckevorsel & Comp.

De werkzaamheden der Maatschappij omvatten het teekenen, schilderen, steendrukken, graveren op allerlei wijzen, plaatdrukken, boekdrukken, koopen en verkoopen, commissie- en ruilhandel, en alle vakken, die de Kunsten en Wetenschappen betreffen of daarmede in verband staan.

De duur der Maatschappij is bepaald op tien jaren, doch kan worden verlengd.

Het kapitaal der Maatschappij is bepaald op *ƒ* 250.000.—, verdeeld in 500 aandeelen of actiën ieder van *ƒ* 500.—.

Van deze 500 aandeelen zullen in het loopend jaar niet meer

dan 300 mogen worden afgegeven, en de 200 overige aandeelen onder den Bestuurder blijven berusten, zullende op de algemeene vergadering van het jaar 1841 en na het openleggen der eerste balans worden beslist, of er al dan niet termen zijn om het geheele kapitaal op te nemen.

Het beheer en bestuur dezer Maatschappij wordt uitsluitend uitgeoefend door den aansprakelijken Vennoot die den naam van Bestuurder draagt en minstens twaalf aandeelen moet bezitten.

Er zal niettemin bestaan een Raad van voorlichting en toezicht, bestaande uit ten minste zes en ten hoogste twintig leden, gekozen uit de aandeelhouders. Van dezen Raad zullen twee leden worden gedelegeerd, die den naam van Commissarissen dragen en speciaal belast zijn met de bestendige voorlichting omtrent alle de voorwerpen van Kunst.

De Bestuurder geniet, boven en behalve zijn aandeel in de dividenten, een tractement van niet minder dan drie duizend guldens 's jaars; dat tractement zal tot vier duizend verhoogd worden, zoodra de balans een divident van 20°/o oplevert, en zal op vijf duizend gesteld worden het jaar dat de balans eene uitkeering van 40°/o oplevert.

De gedelegeerde Commissarissen-Adviseurs genieten ieder *f* 1200.— 's jaars, onafhankelijk van hun aandeel in de dividenten.

Bovendien geniet de Bestuurder, alsmede de Raad van voorlichting en toezigt, 10°/o van de zuivere winsten, na aftrek van 5°/o voor de aandeelhouders.

Bijaldien uit de jaarlijksche balans resulteert, dat een derde van het maatschappelijk kapitaal is verloren, zullen de Directeur of de Vennooten de bevoegdheid hebben de ontbinding en liquidatie te vorderen.

Aangezien er reeds voor meer dan 100 aandeelen is ingeschreven, wordt de Maatschappij van heden af, 3 Maart 1840, als

gevestigd beschouwd en zal zij hare commercieele werkzaamheden dadelijk aanvangen." —

Tot eenig verantwoordelijk vennoot en bij uitsluiting bestuurder dezer vennootschap was benoemd de heer jonkh. J. J. van Rijckevorsel.

Tot leden van den raad van voorlichting en toezicht werden gekozen de hh. baron Huyssen van Kattendijke, Drieling, van den Heuvel, kolonel de Céve, baron de Smeth van Deurne en Eeckhout, die met eenparigheid van stemmen tot voorzitter-honorair kozen Z. K. H. den prins van Oranje, en als commissarissen-adviseurs delegeerden de hh. kolonel de Céve en Eeckhout.

De Maatschappij vestigde zich al dadelijk op breeden voet. Zij legde ten eigen behoeve een groote drukkerij aan; richtte, onder bestuur van den uitstekenden Engelschen graveur H. Brown, een school voor het graveeren in hout op, waarin zij Nederlandsche jongelieden verlangde voor die kunst op te leiden: sloot met buitenlandsche uitgevers voor kunstwerken contracten van ruiling; verbond Hollandsche schrijvers en teekenaars aan haar etablissement; begon aanstonds met het uitgeven der *Kunstkronyk* en verschillende andere geillustreerde, keurig bewerkte, uitgaven; stelde in iedere stad, ten nadeele van den algemeenen handel, vaste agenten aan, die bij uitsluiting haar eenige correspondenten zouden zijn, en kondigde haar alles overtreffenden handel met niet weinig ophef aan in binnenlandsche en vreemde dagbladen. Zoo liet zij onder anderen *La France littéraire* zeggen: „Nous applaudissons de grand coeur à la création de cette Société Neêrlandaise. Nous croyons que tout le monde y trouvera son compte: les artistes dans leur réputation et leur bien-être, le public dans ses plaisirs, l'art dans sa gloire, les actionnaires dans leur argent."

Behalve de *Kunstkronyk*, die, het dient erkend te worden, een uitstekende greep was, verschenen al zeer spoedig: *Valhalla. Ga-*

lerij van vermaarde Nederlandsche Mannen; — *De Nederlanden*, *Karakterschetsen*, — *Neerlands Eerezuil*, *Geschiedkundige Tafereelen van Nederlands roemruchtige daden*; en een *Bibliotheek voor de Jeugd*, die bestaan zou uit 36 deeltjes met ten minste 500 houtsneeplaten; allen werken, die om hun kunstprenten ook voor het buitenland bestemd waren, waarvoor de Maatschappij, bij wijs van ruiling, in haar magazijn een depôt opsloeg van vreemde werken, zooals *Mes prisons. Mémoires de* Silvio Pellico, — *Voyage à Suriname*, *ill.*; — *Scènes de la vie des peintres*, *ill.*; — *Voyages pittoresques*, *ill.*; — *Les Artistes Contemporains*, *ill.*; — *Physionomie de la société en Europe*, *ill.*: — *Etudes de dessins d'après Raphaël*, e. a., die tegen geringen prijs, ook weêr bij haar agenten-alléén, te verkrijgen waren.

Het kon wel niet anders of deze drieste daden moesten bij de boekverkoopers, die zich in hun rechten gekrenkt achtten, een vijandige beweging wekken. Van alle kanten brak de storm los in advertentiën, dagbladartikelen, brochures. Op de vergadering van de Vereeniging van hetzelfde jaar 1840 werd de pas opgerichte en zoo stout werkende maatschappij heftig aangevallen en het besluit genomen, om, zoo mogelijk, een algemeen verzet uit te lokken. Daartoe ging in September aan alle boekverkoopers uit de volgende circulaire:

Mijnheer!

„Op de Algemeene Vergadering, gehouden den 10den Augustus l.l., was de overweging, aangaande de opgerigte Maatschappij voor Schoone Kunsten, enz., een belangrijk punt van behandeling. Veel en uiteenloopend waren de gevoelens, welke door sommige Leden werden in het midden gebragt, en hoewel men in de ondergeschikte punten mogt verschillen, in de hoofdzaak was men het eens, dat, namelijk, zoodanige Maatschappij, door kracht van geldelijk vermogen in werking gebragt, den Boekhandel zeer aanmerkelijk moest benadeelen, en deszelfs beoefenaren, zoo al niet

op lageren trap stellen, hen dan toch, van vrijwerkende en concurrerende personen, zou vormen tot debitanten van één Groot Etablissement.

De Vergadering, al het nadeelige en onteerende, dat daarin voor den Boekhandel gelegen is, inziende, was voor een aanzienlijk gedeelte wel genegen, die Maatschappij in den Boekhandel als een' dooden tak te beschouwen en alle handelsgemeenschap met dezelve te weren; dan op de aanmerking, dat er omstandigheden zouden kunnen plaats hebben, waardoor het volstrektelijk weigeren tot het debiteren van artikelen, door die Maatschappij uitgegeven, nadeelig voor het bestaan der individu's kon zijn, en dat het buiten de magt der Vereeniging lag dit geheel af te keeren, werd besloten: hier liever de wet der zedelijke overeenstemming te doen gelden, en met bedaardheid en ernst de pogingen dier Maatschappij, om ons bestaan te ondermijnen, voorzigtiglijk tegen te werken; niets van hetgeen van haar afkomstig is publiek ten toon te stellen of aan te bieden; in geen geval zich met correspondentiën of agentschappen te belasten; bij aanvrage van artikelen, door de Maatschappij uitgegeven, dezelve, zoo veel mogelijk, door soortgelijke werken uit het fonds van andere uitgevers te doen vervangen, en, niet dan in de uiterste noodzakelijkheid, iets, door haar uitgegeven of nog uit te geven, aan vaste principalen te leveren, maar zulks in geen geval te doen aan toevallige koopers of begunstigers.

De Vergadering meende, dat in ons Land het zedelijk eergevoel op te hoogen trap stond, dan dat men niet gerustelijk zoude mogen veronderstellen, dat geen Boekhandelaar, om luttel winst, met roekelooze hand, dien voornamen tak van volksbestaan zoude willen afbreken, of de vruchten daarvan helpen brengen onder het bereik van eenige rijke particulieren, en zich, zoo doende, partij stellen van een aantal Confraters, die dan nog altijd de magt aan zich zouden hebben, den zoodanigen buiten hunne

correspondentie te stellen; iets, waartoe de ter Algemeene Vergadering aanwezige fondshouders niet onduidelijk te kennen gaven, zich gaarne te willen verbinden.

Het Bestuur, voornoemd, is belast, om dengenen, die op de Vergadering niet tegenwoordig is geweest, en bij wien men misschien aanzoek tot de aanvaarding van een agentschap gedaan heeft of nog mogt doen, met dit besluit bekend te maken, opdat de zoodanige zich niet in verlegenheid bevinde en besluiteloos zij, wat hier te moeten doen; en hem tevens vriendelijk en dringend te verzoeken, in den geest van dit besluit wel te willen medewerken, en daardoor iets te helpen bijdragen tot steun van den Nederlandschen Boekhandel. — Mogt UEd. reeds voorloopig tot zoodanig agentschap zijn toegetreden, het Bestuur neemt, in naam der Algemeene Vergadering, de vrijheid, u het gevaarlijke en onteerende, dat daarin voor den Boekhandel gelegen is, in overweging te geven; met vriendelijke uitnoodiging, om daarvan terug te komen, of aan hetzelve binnen *veertien dagen* de gronden te willen mededeelen, welke UEd. meent, dat u zulks zouden verbieden.

Daar bovengemelde mededeeling zoo wel aan de Boekhandelaren buiten de Vereeniging, als aan derzelver Leden, mag geschieden, hebben wij gemeend, u niet beter den geest der Vergadering te kunnen doen verstaan, dan door u het daarover behandelde in de hoofdpunten mede te deelen.

In vertrouwen, dat UEd. met ons het doel en de strekking der meergen. Maatschappij zult erkennen, en onze goede bedoelingen zult helpen bevorderen, hebben wij de eer te zijn:

Amsterdam, Het Bestuur voornoemd."
15 *September* 1840.

Deze maatregel had voorloopig de gewenschte gevolgen. De directeur der Maatschappij, van Rijckevorsel, begreep terecht den

boekhandel te vriend te moeten houden, en vaardigde onmiddellijk, dato 23 Sept. een brief uit, waarin hij het uitsluitend agentschap ophief, het gewone rabat verzekerde en den geheelen boekhandel aanbood om gebruik te maken van zijn graveerschool en drukkerij, ten behoeve van gewone boekverkoopers-uitgaven. Voor het bestuur der Vereeniging echter bleek, blijkens een reeks van weerskanten gewisselde brieven, deze toenadering niet voldoende. Als een staaltje van den toenmaligen geest deelen wij meê, dat de Vereeniging het der Maatschappij als een grief toerekende, dat zij zich gevestigd had buiten haar voorkennis; dat zij voor haar uitgaven aangezocht had Hollandsche auteurs, die gewoon waren hun werk uit te geven bij anderen; dat zij Fransche en Belgische plaatwerken invoerde ten nadeele van den gewonen Franschen boekverkooper; en eindelijk, dat zij als prijzen in de loterij van de *Kunstkronyk* niet bij voorkeur den Hollandschen uitgever ontlastte van zijn restanten. De directeur, het dient tot zijn eer vermeld, had de welwillendheid, zich bereid te verklaren, aan deze grieven zooveel mogelijk te gemoet te komen Desniettegenstaande hield de verbolgenheid der Vereeniging aan. In een tweede circulaire drong zij er nogmaals op aan, dat de boekhandel zich toch niet met deze verderfelijke onderkruipers zou inlaten. „Wij twijfelen niet," zoo luidde het aan het slot, „of ieder Boekhandelaar, welke in eenige betrekking tot deze Inrigting staat, zal, indien hij in waarheid een zoon van den grooten Koster verdient genoemd te worden, zich hoe eer hoe liever van dezelve losmaken, om vereenigd met zijne confraters middelen te bedenken, om de zich voor onze toekomst digt opeenstapelende onheilspellende donderwolken aan den horizon te verdrijven."

Intusschen had de Haagsche boekverkooper J. W. ten Hagen openlijk tegen de wat al te krasse aanmatiging van de Vereeniging protest aangeteekend. In een open brief van 24 October 1840 komt hij ervoor uit, dat hij met de uitgaven der maat-

schappij, vooral met haar *Kunstkronijk*, goede zaken gedaan heeft, en verklaart hij dat hij aan de Maatschappij liever een eerlijk stuk brood verdient, dan lid te blijven van een Vereeniging, die haar leden de zware verplichtingen oplegt in de circulaire van September vermeld. Deze ruiterlijke daad bleef aan de aandeelhouders niet onbekend; en toen nu, nadat het jaar 1841 op gelijke wijs als 1840, maar met groot verlies, was doorgebracht en de directeur van Rijckevorsel zijn uitgeverstaak moede werd, knoopte men met een praktisch man, als ten Hagen scheen te zijn, onderhandelingen aan om den gewezen directeur te vervangen. Ten Hagen stelde zijn voorwaarden en verlangde eenige wijziging in de statuten, waarvan het uitvloeisel was het navolgend door ons gevonden stuk, dat wij meenen het afdrukken waard te zijn:

„Den 23 April verscheen voor den Notaris J. G. van der Haak te 's Gravenhage de Heer J. W. ten Hagen, Directeur van de Nederlandsche Maatschappij van Schoone Kunsten, welke aan genoemden Notaris overhandigde het proces verbaal der Buitengewone Vergadering van aandeelhouders op denzelfden dag, houdende veranderingen van de Statuten dier Maatschappij.

Op die vergadering waren present geweest voor de daarbij genoteerde................................. aandeelen.

J. W. ten Hagen..........................	41
„ gemagtigd voor Jonkhr. F. van Rijckevorsel.................	6
„ gemagtigd voor Jonkhr. Dommer van Poldersveldt.........	10
Mr. G. Delprat, gemagtigd door Z. M. den Koning.	35
Mr. D. Donker Curtius, gemagtigd voor Jonkhr. J. J. van Rijckevorsel....................	6
Baron de Smeth van Deurne.................	5
Transporteere.........	103

Per transport.........	103
Mr. F. H. C. Drieling......................	5
„ gemagtigd voor J. H. G. van den Heuvel.........	5
Mr. v. Schooneveld gemagtigd voor Graaf van Limburg Stirum..........................	2
E. R. de Goede gemagtigd door C. Suzan......	4
Mr. G. Delprat..........	5
	124 aand.

De Bestuurder, J. W. ten Hagen, gaf aan de Vergadering te kennen, dat door hem aan elk der Actionnarissen was toegezonden een beknopt gedrukt verslag door hem gedaan in de jaarlijksche Algemeene Vergadering van 15 Maart j. l., betreffende al hetgeen door hem sedert zijne benoeming en aanvaarding van bovengenoemde betrekking in het belang der Maatschappij was gedaan en verrigt, zoo mede de voorstellen op die Vergadering aan de goedkeuring der leden aangeboden en welke voornamelijk bestonden in:

1° goedkeuring van de door hem gemaakte wijzigingen en beschikkingen in dat verslag genoemd;

2° dat de Raad van Voorlichting en Toezigt zoude worden vervangen door Zes Commissarissen, waarvan drie speciaal voor de Kunst en drie speciaal voor de Comptabiliteit, met magtiging op die Commissarissen om met hem een ontwerp van wijziging der Statuten op te maken ter bevordering van den gang der zaken bij de Maatschappij en dit Ontwerp aan de beslissing van eene volgende Vergadering van aandeelhouders voor te dragen.

3° A. Dat de Maatschappij in eigendom zoude overnemen zijne Liniecrfabriek, Binderij, Boek- en Plaathandel en clientèle, tegen zoodanigen prijs als twee uit de Vergadering van Aandeelhouders te benoemen leden zullen opgeven of door een arbiter vast te stellen; B. dat hij tot waarborg voor zijne gestie qua Bestuur-

der als voor het goede debiet der over te nemen goederen, aandeelen der Maatschappij à pari zoude nemen en daarvan 25 stuks zou deponeren."

De Bestuurder J. W. ten Hagen gaf wijders te kennen, dat er eenig verschil van gevoelen was ontstaan omtrent enkele door hem voorgestelde wijzigingen in de Statuten, maar dat hem van eene hoogst te eerbiedigen zijde, welke alle verdere bedenking ophief, was te rade gegeven de volgende bepalingen aan te nemen:

„1. De Bestuurder zal zich geheel aan de belangen der Maatschappij toewijden en daartoe zijnen Boekwinkel, Linieerfabriek en Binderij door een ander doen gereren, mits niet in het lokaal der Maatschappij.

2. De Bestuurder zal als cautie voor zijne gestie 12 aandeelen deponeren.

3. De Raad bestaat uit Aandeelhouders en is tegenwoordig uit de volgende Heeren zamengesteld: Baron de Smeth v. Deurne, J. H. G. v. d. Heuvel, Mr. F. H. C. Drieling, L. Tiling (als gemagtigde van Z. M. den Koning), Mr. G. Delprat, Jonkhr. T. van Rijckevorsel en J. H. Singendonk; wordende art. 16 der Statuten gesupprimeerd.

4. Er zal zijn een Secretaris der Maatschappij. Deze zal onder approbatie van den Raad door den Bestuurder worden benoemd. — De Secretaris zal niet dan met goedvinden van den Raad kunnen worden afgezet. — Al de door de Maatschappij uit te geven stukken worden aan den Secretaris ter lezing gegeven. — Hij ageert als Algemeen Secretaris.

5. Er is een Commissaris voor de Kunst, welke den Raad voorlichting geeft, benoemd door den Bestuurder onder approbatie van den Raad van Toezigt.

6. De Raad zal niet minder dan met drie zijner leden kunnen vergaderen en beslissen.

7. De Bestuurder deelt aan den Raad maandelijks eene lijst mede der boeken, brochures, affiches, platen en vignetten, welke bij de Maatschappij worden uitgegeven of gedrukt. — De Raad kan bij meerderheid der leden eene uitgave beletten.

8 De namen der Autheurs moeten steeds bij den Bestuurder bekend zijn.

9. Geen buitenlandsch hetzij druk- hetzij Kunstwerk van godsdienstigen aard zal door de Maatschappij worden ingeruild en in den handel gebragt, dan met goedkeuring van de meerderheid van den Raad.

10. Alle ambtenaren, leveranciers en bedienden zullen worden aangesteld door den Bestuurder met goedkeuring van den Raad.

11. Elke contraventie tegen de hiervoren bepaalde artikelen zal regt geven aan ieder der deelhebbers, om de dissolutie der Maatschappij te vorderen.

12. Bij ampliatie van art. 29 der Statuten worden nu voor alsdan als vaste arbiters benoemd de drie oudste Advocaten zitting hebbende in den Raad, of de onmiddellijk daarop volgenden, zoo een of ander zich mogt verschoonen." —

„Behoudens nadere goedkeuring van den Raad geeft de Bestuurder te kennen, dat het hem aangenaam is, voorloopig te kunnen zeggen, dat hij aan den wensch der Vergadering hoopt te kunnen voldoen door zijne keuze alsdan te vestigen op de zoo gunstig van alle zijden aanbevolen Letter- en Kunstlievende Heeren C. G. Withuijs en Elink Sterk, ter vervulling der betrekkingen van Secretaris en Commissaris voor de Kunst, op zoodanige instructie als nader met goedvinden van den Raad zal worden vastgesteld, tot regeling van beider werkzaamheden." —

De verandering bleek niet veel verbetering te zijn. Wederzijds voelde men zich teleurgesteld. De aristocratische aandeelhouders, meer verlies dan winst vooruitziende, hadden weinig lust hun gestort kapitaal met nieuwe bijdragen te vergrooten;

de besturende hoofden van hun kant beweerden dat zij zonder geld geen handel konden drijven. Na allerlei gekibbel en gekijf viel de Maatschappij, na het korte leven van drie jaren, uit den band en eindigde haar zoo hoog bestaan met het in veiling brengen van al haar bezittingen, behalve de *Kunstkronijk*, die als éénig winst belovend artikel door een nieuwe associatie werd in stand gehouden. Een gedeelte der houtgraveerschool bleef daaraan verbonden. Aan het hoofd van beide werd C. G. Withuijs aangesteld; maar ook deze vond, naar het blijkt, in dezen kleiner werkkring evenmin behagen, als hij het vroeger bij de groote Maatschappij gevonden had als secretaris van de afdeeling kunst. Na een korte poos gaf hij de leiding van beide over in handen van Mr. Drieling, die ten slotte in December 1844 aankondigde, dat *Kunstkronijk* en school het eigendom waren geworden van den uitgever K. Fuhri. — Voor den verderen loop der zaak zie men het tijdschrift *de Kunstkronijk.*

Wezen wij er in het vorig tijdvak op, dat reeds in 1836 enkele firma's, die gewoon waren op veilingen de restanten van fondsartikelen op te koopen, daarvan aanbiedingen maakten en zoo den eersten grond legden tot den tweede-hands-handel, maar altoos nog maar alleen onder boekverkoopers, in 1847 kwam de firma J. H. van der Beek, toen te Amsterdam, er open voor uit, dat hij zijn handel wenschte te gaan drijven met het publiek. „De boeken", zoo berichtte hij, „door mij in den laatsten tijd uit de fondsen van van der Monde, Backer, Gebr. Diederichs, de Grebber en anderen aangekocht, zijn allen door mij in prijs verminderd; niet bij stellen bied ik ze aan, maar ik heb elk artikel afzonderlijk genoteerd, om niemand in de verpligting te brengen, om voor een paar werken die hij gebruiken kan, er eenige bij te nemen daar hij niets aan heeft. Ik ben tevens

voornemens met mijn goed op de uitgebreidste schaal werkzaam te zijn, zoo door aankondigingen als door het doen circuleren van catalogussen. Ik verkoop boter bij de visch, contant, of in het geheel niet. Disponeren is mij te kostbaar en te lastig. — Voor het oogenblik doe ik nog een aanbieding aan den Boekhandel: elk doe zijn voordeel. Maar later geef ik geen rabat meer. Iedereen, wie ook, kan mijne boeken krijgen, mits hij mij het geld overmake."

In dezelfde ronde taal, zonder er zoogezegd doekjes om te winden, was van der Beek gewoon zijn vakgenooten toe te spreken. In 1841 had hij reeds geschreven: „Onder den vloed van aanbiedingen en prijsverminderingen (ook door de meest solide huizen gedaan) vestig ik Uwe attentie op de mijne. Ik zal hier geene van de afgesletene motieven aanvoeren, alsof zulks op dringend aanzoek der Confraters geschiedde, of dat ik plaatsgebrek of te veel voorraad van ingenaaid goed had! Neen, het zoude eene beleediging, het gezond oordeel der Confraters aangedaan zijn, zoo men wilde veronderstellen, dat zij niet allen begrepen, dat het om geld te doen was. Men zal mij dan ook wel geen geloof weigeren, als ik verzeker dat zulks bij mij letterlijk het geval is."

De redenen, die van der Beek, en ook de firma's C. J. en Gebr. Koster, bewogen zich thans ook tot het publiek te wenden, waren hierin gelegen, dat allerlei andere firma's hen in den laatsten tijd in het doen van aanbiedingen hadden nagevolgd. Vroeger waren de genoemden als het ware de specialiteiten in dat vak; maar gaandeweg waren er een aantal stroopers op dat jachtveld gekomen. Uitgevers hadden wel aanbiedingen gemaakt van stellen hunner eigen fondsartikelen, doch zelden hadden zij vreemd goed daarbij gevoegd; dat was aan de opkoopers overgelaten. In de laatste jaren trouwens waren fondsveilingen veel minder zeldzaam geworden dan voorheen. Blijkens een circulaire van Juni 1819

had een drietal firma's te Amsterdam: Wed. H. Gartman, Wed. G. Warnars & Zoon en J. J. Schmidt, zich vereenigd om jaarlijks, in de maand Juni, één verkooping te houden van ongebonden boeken en gaven zij daarvan den boekhandel kennis, opdat ieder voor dien tijd bewaren zou, wat hij te veilen had. De conditiën waren voor het verkochte 10°/₀ en 2½°/₀ voor registratie. Aan die ééne vaste jaarlijksche auctie had men zich een tijdlang meestal gehouden. Maar van lieverleê, vooral sinds 1840, was daarin groote verandering gekomen. Bij sterfgeval of liquidatie wachtte men niet langer tot de Juni-veiling, maar zag men er zelfs voordeel in, om een afzonderlijke verkooping van een of meer fondsen tusschentijds aan te leggen. En naar mate door den dood van voorname uitgevers al meer en meer boedels vrij kwamen, naar die mate kwamen er ook meer ter markt. Tusschen 1830—40 werden er 9, tusschen 1840—50 31 fondsveilingen gehouden, buiten de gewone jaarlijksche [1]. Een gevolg

---

[1] Zulke »ongebonden veilingen", waarop tevens gelegenheid gegeven werd tot het zoogenoemd »teekenen" voor aanbiedingen tot minderen prijs, eindigden, of werden afgebroken, veelal met een vriendschappelijken maaltijd. Pluim de Jager had daarvoor een tafellied gedicht. waaruit wij de volgende coupletten afschrijven:

> Zoo wijd en orde en zedlijkheid
> Op aarde wordt gevonden,
> Schuwt elk den man, die ordloos leeft,
> Om wet, noch om geboden geeft,
> Men gruwt van ongebonden.
>
> De Geestlijkheid verkondt het luid,
> En telt het bij de zonden:
> Zij weert de leeken uit de kerk,
> Die zich in handel, woord, of werk
> Gedragen ongebonden.

daarvan was, dat iedereen restanten begon op te koopen en die door stellen zocht te plaatsen; en een ander gevolg daarvan was, dat de vroegere specialiteiten nu ook een anderen uitweg zochten en zich begonnen te wenden tot het groote publiek, aangezien hun op het veld van den boekhandel het gras voor de voeten werd weggemaaid.

Hebben wij de bewegingen nagegaan, die zich op het gebied onzer boeken openbaarden, thans ligt de beurt aan de feiten, welke op den handel in het algemeen van invloed waren, hetzij van buitenaf komende, hetzij uit eigen kring voortgesproten.

In Februari 1843 werd bij de tweede kamer ingediend een voorstel tot een nieuwe wet op het zegel, waarvan art. 22 aldus luidde:

„Het zegelregt voor de na te melden gedrukte stukken wordt bepaald als volgt:

Voor een vel papier, eene oppervlakte hebbende van beneden

Justitia spreekt vonnis uit,
Op goede en echte gronden:
Zij straft ze streng, met boei en band,
Die vlekken van het vaderland,
Die leven ongebonden!

En echter... zijn er handelaars,
Die openlijk verkonden,
Dat zij, — wie kan den gruwel zien? —
Aan ons ten verkoop zullen biên
Hun werken... ongebonden.

Hoe?... zwijgt dan nu Justitia?
Duldt zij hier 't ongebonden?...
O neen!... doch hier dreigt straf noch wet:
Zijt ge op een ander woord gezet,
Lees dan vrij... niet gebonden.

de 15 vierkante Ned. palmen op								—.01
van	15	tot beneden	de 20	vierk.	Ned.	palmen		—.01 5
"	20	"	" 25	"	"	"		—.02
"	25	"	" 30	"	"	"		—.02 5
"	30	"	" 35	"	"	"		—.03
"	35	"	" 40	"	"	"		—.03 5
"	40	"	" 45	"	"	"		—.04

en voorts bij opklimming, telkens met verhooging van *een halve cent*, voor iedere, zelfs onvolledige, reeks van tien vierk. Ned. palmen."

En art. 23:

"Aan het zegelregt bij het laatst voorgaand artikel vastgesteld, zijn onderhevig de navolgende gedrukte, gegraveerde, gesteendrukte, of op eenige andere wijze vervaardigde stukken, de geschrevene alleen uitgezonderd, te weten:

Alle dagbladen, couranten, nieuwspapieren, periodieke werken of tijdschriften, catalogussen of notitiën van boeken, kunstvoorwerpen, meubelen en andere goederen, prijs-couranten, prospectussen, aankondigingen en berigten, uitgegeven, ter lezing gelegd, aangeplakt, rondgevent of verspreid of op eenige andere wijze in omloop gebragt wordende, van welken aard, inhoud of bestemming ook, zelfs in den vorm van brieven of circulaires enz. De bijvoegsels of supplementen, zoomede de in omloop gebragte proefbladen van al de opgemelde stukken, zijn aan hetzelfde zegelregt onderhevig."

Dagbladpers en boekhandel zagen zich door dit ontwerp bitter teleurgesteld. Zoodra het bekend geworden was dat er een nieuwe wet zou worden voorgedragen, hadden zij de rechtmatige hoop gekoesterd, dat de drukkende zegelbelasting zoo niet voor sommige zaken geheel afgeschaft, dan toch veel milder zou worden gemaakt. In die verwachting zagen zij zich, op enkele kleine wijzigingen na, bedrogen. Verschillende groepen van courantiers, boekverkoopers, colleges, uitgevers, zonden hun bezwaarschriften

bij de regeering in. Zij wezen erop, hoe de zegelbelasting op de dagbladen hier te lande veel bezwarender was dan in alle andere staten; hoe daardoor de pers gebonden werd en hoe de belemmering van de dagbladen tegelijk een hindernis was voor de verspreiding van kennis en wetenschap. Maar bovenal meende de boekhandel reden tot klagen te hebben, nu op nieuw niet alleen de tijdschriften, maar ook de prospectussen, berichten, proefbladen van uit te geven boek- en kunstwerken gedrukt bleven door een belasting, die het vrije vertier alleszins in den weg stond en het op touw zetten van groote nieuwe ondernemingen schier ten eenenmale onmogelijk maakte; zeer ten bate van het invoeren van buitenlandsche boeken en ten nadeele van eigen nationale wetenschap. Zij wezen er op, hoe onbillijk het was, zelfs proefbladen en prospectussen te belasten van ondernemingen, die nog niet tot stand waren gekomen en die bij mislukking zelfs voor haar pogingen geld zouden te betalen hebben aan het rijk. Zij rekenden met cijfers voor, hoe in andere landen de vermindering van zegelrecht dienstbaar geworden was tot hoogere inkomsten op andere wijs aan de schatkist, en wezen aan, hoe een aantal artikelen van nuttelooze weelde in ons land bevoorrecht waren ten koste van zaken van volksbelang en publiek nut. Niets mocht baten: het ontwerp werd den 3en October 1843 tot wet verheven.

Vreemd, en een eigenaardig teeken des tijds, was het trouwens, dat terwijl van zoo verschillende zijden tegen deze belasting een heftige beweging uitging, de Vereeniging ter bevordering van de belangen van den boekhandel daarin het stilzwijgen bewaarde. Op de algemeene vergadering in Augustus 1843 verklaarde het bestuur zelfs, „dat het gemeend had geen bezwaren tegen de conceptwet te moeten inbrengen: „in de eerste plaats, omdat daarin de voor den Boekhandel gunstige uitzonderingen behouden en gehandhaafd waren. In de tweede plaats, omdat het het strijdig achtte met het belang des boekhandels, eene meerdere ontlasting te

vragen van het zegelregt op de Dagbladen; ook voor deze was het wetsontwerp gunstiger dan de bestaande wet; en wij zouden vreezen, dat bij meerdere ontlasting in dezen het getal der Dagbladen, waarmede thans ons Vaderland reeds zoo overruim voorzien is, nog veel meer zou aangroeijen, zoo al niet tot nadeel van de reeds bestaande journalen, dan toch zeker ten nadeele van den Boekhandel, die, onzes inziens, ontwijfelbaar door het steeds vermeerderend getal van politieke nieuwsbladen thans reeds zwaar gedrukt wordt.""

Een andere belasting ten nadeele van den boekhandel dreigde te worden bestendigd, toen in 1844 het ontwerp van een nieuw tarief van in-, uit- en doorvoer in behandeling kwam, waarbij een inkomend recht van *f* 15.— voor de 100 Ned. ponden voor ongebonden, en *f* 20.— voor gebonden of gecartonneerde boeken bleef vastgesteld. Al de Hollandsche firma's te Amsterdam, Leiden, Rotterdam, Utrecht en 's Gravenhage, die handel dreven met het buitenland, kwamen in een adres tot de tweede kamer tegen dit voorstel in eerbiedig verzet. Zij betoogden daarin, dat de boekhandel bij uitzondering de handel was waarin de commissie-handel niet gemist kon worden. Terwijl toch elke andere handel met het buitenland kon gedreven worden op staal of monster, was de titel van een boek voor den wetenschappelijken man alles behalve voldoende om daarnaar de waarde van den inhoud te berekenen. Een in-commissie-zending was noodzakelijk en onvermijdelijk, met recht om het onverkochte na eenigen tijd te kunnen terug zenden. En aangezien de Hollandsche boekverkooper daarvoor reeds de vrachten te betalen had, ook voor het onverkochte, dreigde deze geheele handel met het buitenland te niet te gaan, indien hij bovendien door zulk een hoog invoerrecht gedrukt bleef Daarenboven zou het wel onmogelijk zijn, dat hier te lande ooit herleefde de handel in klassieke literatuur,

waarin Holland vroeger zoo beroemd was. Deze tak van letterkunde moest vooral in den vreemde zijn debiet zoeken, en geen uitgever zou zich laten vinden tot dergelijke editiën, als zijn onverkochte boeken met *f* 15.— de 100 Ned. pond bezwaard werden. Dergelijke klassieke boeken, van zware banden voorzien, in vroeger eeuw hier inheemsch, waren thans hier uitverkocht en buiten onze grenzen verspreid; het verschijnsel stond te wachten, dat Hollandsche geleerden, zulke Hollandsche voortbrengselen verlangende, meer dan den dubbelen prijs zouden moeten bekostigen, door den hoogen invoer van *f* 20.— per 100 Ned. pond. Het behoud van deze invoerrechten, zoowel op nieuwe als oude boeken, een belasting die o. a. in Duitschland onbekend was, zou voor den Hollandschen boekhandel en aanverwante vakken als een ware ramp te achten zijn.

Ten gevolge van deze en andere overwegingen werd bij besluit van 19 Juni 1845 het invoerrecht van gebonden en ongebonden boeken tot *f* 10.— per 100 Ned. pond verminderd, de uitvoer vrij gelaten en de doorvoer op 10 cents bepaald. Alleen voor België werd met Januari 1846 hierop een uitzondering gemaakt en de invoer op *f* 20.— gebracht.

Bij de opening van de zitting der staten-generaal 1842—43 werd o. a. ter behandeling ingediend een voordracht ter wijziging van het tweede boek van het strafwetboek, waarbij ook uitgever en drukker verantwoordelijk en strafbaar werden gesteld voor strafbare drukwerken, al was ook de schrijver daarvan bekend en aangewezen.

Ofschoon dit ontwerp niet aangenomen, maar tot later verdaagd werd, meenen wij toch het adres, dat hieromtrent, op raad van het bestuur der Vereeniging, door den geheelen Nederlandschen boekhandel bij de tweede kamer werd ingediend, om zijn belangrijkheid in zijn geheel te moeten meêdeelen:

„Geven de ondergeteekenden Boekhandelaren te.....
met den meesten eerbied te kennen:

Dat door de Regering bij Art. 2 van den V titel en Art. 19 tot 22 van den XVII titel van het II boek van het ontwerp van Strafwetboek bepalingen zijn voorgesteld, nopens de aansprakelijkheid van drukkers, uitgevers en verspreiders, tegen welke de ondergeteekenden zich verpligt achten hunne bedenkingen aan UEdel-Mogenden met eerbiedigen aandrang te ontvouwen.

Geene critiek van redactie, alleen de bestrijding van het door de Regering aangenomen beginsel bij de voorgedragene wetsbepalingen hebben de ondergeteekenden zich hier voorgesteld.

De Regering heeft namelijk bij het voorstel omtrent de aansprakelijkheid van drukkers, uitgevers en boekverkoopers, wel eene algemeene onderscheiding van opzet en schuld vastgesteld, maar het beginsel miskend, dat de aansprakelijkheid van de bekendheid van den schrijver zelve behoort te worden afhankelijk gemaakt.

Vandaar dat de voorgestelde wetsbepalingen in strijd zijn met de regtsbeginselen en derzelver volstandige toepassing in wetgeving en regtsbedeeling, in tegenspraak met de woorden en bedoeling van de Grondwet, nadeelig voor de regten der drukpers, dat bolwerk der nationale vrijheden, onvereenigbaar met het welbegrepen belang van den boekhandel, en in de uitkomst lijnregt aandruischende tegen het doel, hetwelk de Regering zich voorstelt.

Volgens de algemeene regtsbeginselen kan ieder slechts voor zijne eigene daad aansprakelijk zijn. Het strafregt laat daaromtrent geene enkele uitzondering toe. Ten opzigte van de drukpers bestaat thans geene afwijking van dit eeuwig beginsel, en voorzeker geene reden, om door zoodanige afwijking voor het vervolg dat beginsel te schenden.

In het bestaande strafwetboek werd niets gevonden omtrent schriftelijken laster of hoon, hetwelk met de zoo even uitgedrukte stelling in strijd zoude zijn. Volgens Art. 367 Code Pénal was

niet het aanplakken, verkoopen of verspreiden van eenig lasterlijk geschrift op zich zelve als strafwaardig voorgesteld, maar de lasteraar, die door zoodanige middelen de openbaarheid zijner handelingen deed bevorderen, werd met straf bedreigd. De verkooper of verspreider werd dus alleen dan vervolgd en gestraft, wanneer door de onbekendheid van den schrijver, hij zelf voor den schuldige moest worden gehouden.

Op deze regtsbeginselen is door de wetgeving hier te lande nimmer eenige inbreuk gemaakt, maar integendeel hebben Grondwet en wetten dezelve altijd erkend en gehuldigd.

De Grondwetten van 1814, 1815 en 1840, het besluit van 24 Januarij (staatsbl. No. 17) houdende bepalingen omtrent den Boekhandel en den eigendom van letterkundige werken, de wet van 28 September 1816 (staatsbl. No. 51) tot vaststelling van straffen voor hen, die vreemde mogendheden beleedigen, bevestigen deze stelling; en de hoogste regtscollegiën hebben zoowel in vroegeren als lateren tijd deze uitlegging van de bovengenoemde bepalingen bij onderscheidene vonnissen en arresten gehandhaafd.

Het is waar, men heeft wel eens getracht de bepaling van art. 225 der Grondwet van 1840 (of de gelijkluidende der vroegere Grondwetten) in eenen voor de drukpers meer vijandigen geest op te vatten; maar de enkele aandachtige lezing van het artikel wraakt reeds die uitlegging, en het was bij eenig nadenken blijkbaar, dat de Grondwet juist daarom in logische rangschikking de personen opnoemde, welke wegens het betichte feit konden worden aangesproken, opdat de verspreider door het noemen van den uitgever of drukker, deze door het noemen van den schrijver, zich van alle verantwoordelijkheid zouden kunnen vrijwaren.

Het besluit van den Souvereinen Vorst van 24 Januarij 1814 bedoelt ongetwijfeld hetzelfde, wanneer in art. 4, de drukker alleen aansprakelijk wordt gesteld indien de schrijver niet bekend

is, daar het voorwaar onnoodig zoude zijn geweest dit te bepalen, indien niet dezelfde drukker door het bekend zijn van den schrijver van die aansprakelijkheid werd ontheven. Trouwens de tekst van dit besluit, zoo als het later in de Zuidelijke Provinciën werd ingevoerd, laat daaromtrent geenen twijfel over.

Maar de Wet van 28 September 1816, de eenige welke op eene uitlegging van de zoo evengemelde grondwettelijke verordening berust, toont boven alle tegenspraak, in welken zin de bepaling der Grondwet, volgens het inzien zoowel der toenmalige Regering als van de Volksvertegenwoordiging, moest worden opgevat. Daarbij is in art. 2 der wet uitdrukkelijk en krachtig het groote beginsel gehuldigd, dat de drukkers en uitgevers in den regel van alle verantwoordelijkheid zijn ontslagen, wanneer de schrijver bekend is, en er daardoor genoegzame waarborgen voor de rigtige handhaving der strafwet bestaan. In de toepassing der wet van 1 Junij 1830 (staatsbl. N°. 15) is altijd overeenkomstig hetzelfde beginsel door de hoogste regtscollegiën uitspraak gedaan.

De doelmatigheid en gepastheid van de stellige bepaling der wet van 28 September 1816 was zoo algemeen toegejuicht, dat het daarom dubbel vreemd moest klinken, plotseling door de Regering bepalingen in het ontwerp van Strafwetboek te zien voorslaan, strekkende om een geheel ander beginsel tot grondslag te stellen, en de vrije drukpers aldus aan banden te leggen.

Gelijk de voorgestelde bepalingen dan ook strijdig zijn met de regtsbeginselen en regtsbedeeling, zijn zij niet minder aandruischende tegen alle denkbeelden van drukpersvrijheid en onbestaanbaar met het wettig belang van den boekhandel.

De vrijheid der drukpers had in vroegeren tijd in verhouding tot andere landen, in deze gewesten eene hooge vlugt genomen. De tijden van de Republiek hadden op derzelver ontwikkeling in ons vaderland bijzonder gunstig gewerkt, ook doordien de verdeeling der Souvereiniteit de vrijheid liet om op het

grondgebied van eene provincie te drukken en uit te geven, hetgeen op het aangrenzend gebied verboden was. De opvolgende grondwetten verzekerden aan de Nederlandsche natie het onschatbaar voorregt eener vrije drukpers, als bron van vooruitgang en ontwikkeling van kunsten en wetenschappen, niet beperkt door eenig vereischte van authorisatie der Regering, en ontheven van de drukkende censuur, waarvan tijdens de Fransche overheersching alle de nadeelen ook hier te lande waren ondervonden. De voorgestelde wetsbepalingen echter ademen wantrouwen tegen de vrijheid der drukpers; zij stellen eene uitsluiting daar buiten het gemeene regt, en vestigen een nadeelig privilegie, en wat meer is, zij belemmeren de drukpersvrijheid meer dan eenige censuur van Regeringswege zoude vermogen.

Indien toch drukkers en uitgevers aan vervolging en straffen blootstaan, wanneer in geschriften hun ter openbaarmaking opgedragen, hoon of laster zoude worden aangetroffen, dan zullen zij noodwendig gehouden zijn die geschriften vooraf te lezen en te beoordeelen; en in stede eener censuur der Regering verheft zich eene censuur van boekverkoopers en drukkers, die daarom reeds te strenger moet treffen, omdat zij een onmiddellijk belang hebben bij de zaak, en zelve gevaar zouden loopen, om hun bestaan, hunne welvaart, hunne vrijheid te verliezen, zonder dat de bekende naam van den schrijver en deszelfs bereidvaardigheid om alle verantwoordelijkheld voor zijne schriften op zich te nemen, hen daartegen zoude kunnen waarborgen. Zoo zoude het aan staatslieden, geschiedschrijvers, regtsgeleerden of anderen dikwerf onmogelijk zijn, de vruchten van hunnen arbeid aan het publiek door middel der drukpers mede te deelen, terwijl de vrees voor vervolging en straf drukkers en uitgevers van het leenen hunner individuële nijverheid zoude terughouden.

En is dit waar, dan ontstaat daarenboven hieruit eene aanmerkelijke schade voor den eerlijken en soliden boekhandel. De

meest schroomvallige, de meest voorzigtige drukkers en uitgevers zullen daarbij het meest verliezen, terwijl hun goede naam hun te dierbaar is, dan dat zij zelfs door ongegronde vervolging in verdenking zouden willen gebragt worden van eenige schuld aan het verspreiden van geschriften, omtrent welker geest en bedoeling twijfel zoude kunnen oprijzen.

Er is nog eene andere, niet minder gewigtige bedenking, welke de ongerijmdheid doet uitkomen van het onderwerpen der uit te geven geschriften aan de beoordeeling van door straffen bedreigde drukkers of boekverkoopers. Immers, hoe zal zich een eenvoudig boekhandelaar of boekdrukker vermeten, alle de werken van kundige en geachte schrijvers te beoordeelen? Hoe kan men van hen vergen, alle die geschriften, welke in eene drukkerij of eenen handel zelfs van middelmatigen omvang worden gedrukt, uitgegeven of verspreid, met aandacht en kennis te lezen? Hoe kunnen zij dit, terwijl veelal de geschreven copij stuksgewijze ter drukkerij wordt bezorgd? In hoe vele vakken moesten zij bedreven zijn, hoe vele talen moesten zij geleerd hebben en grondig verstaan, om zelfs oppervlakkig den inhoud van alle die werken te kennen?

Inderdaad ieder zou verpligt zijn deze gevaarvolle censuur aan één' of meerdere gesalariëerde boekbeoordeelaars op te dragen, en dan nog afhankelijk zijn van hun feilbaar oordeel, waar daarenboven de aard der zaak geenen vasten maatstaf toelaat, en wat den eenen dag wordt toegejuicht, den volgenden welligt zal worden veroordeeld!

En echter zal het volgens de voorgestelde wet genoeg zijn, dat het werk gedrukt, uitgegeven of verspreid is, om met den schrijver tevens den drukker en uitgever te veroordeelen!

Maar de onderscheiding tusschen opzet en schuld, welke in het ontwerp is voorgesteld, strekt geenszins om het bezwaar weg te nemen, hetwelk aan het aangenomen beginsel zelf verbonden is,

terwijl het eindelijk verdient hier te worden opgemerkt, dat alle zoodanige bepalingen tegen drukkers, uitgevers en verspreiders gerigt, niet alleen niet het daarbij voorgestelde doel zullen verzekeren, maar veeleer hetzelve tegenwerken, door vaak aan de schrijvers zelve straffeloosheid te waarborgen. Indien toch, onafhankelijk van het al of niet bekend zijn der schrijvers, de drukkers en uitgevers zich evenwel met straffen zien bedreigd, zullen zij zich vaak onthouden van de schrijvers zelve te noemen, wier straf hen niet van de vervolging kan ontheffen, terwijl juist de Regering belang heeft, zoowel als de Maatschappij, om door de vrijstelling van drukkers, uitgevers en verspreiders hen tot het noemen der onbekend geblevene schrijvers aan te sporen.

Het blijkt uit dit betoog, dat deze bepalingen, terwijl zij van den eenen kant eene afwijking van het gemeene regt daarstellen, en den een' veroordeelen voor de daden des anderen, van den anderen kant het voorgestelde doel der strafbepalingen zelve tegenwerken en het belang van den boekhandel verkorten, terwijl zij aan de ingezetenen van het rijk het onwaardeerbaar constitutioneel voorregt der drukpersvrijheid ontnemen.

De ondergeteekenden vleijen zich, de gegrondheid hunner bezwaren tegen het gedachte wetsontwerp hiermede volledig te hebben ontwikkeld, en nemen de vrijheid hunne bedenkingen aan de naauwgezette overweging van UEdel Mogenden op het dringendste aan te bevelen, opdat alzoo ook in het nieuw daar te stellen Strafwetboek de regten der vrije drukpers en van den eerlijken boekhandel die bescherming mogen ondervinden, waarop zij regtmatige aanspraak hebben."

1843. Hetwelk doende, enz.

In 1847 kwam de invoering van een nieuw wetboek van strafrecht andermaal in de tweede kamer ter spraak. Ofschoon het ontwerp eenigszins gewijzigd was, bleven er toch enkele bepa-

lingen in, die voor de verantwoordelijkheid van den boekhandel hoogst gevaarlijk waren. De Vereeniging ontlokte dus aan de boekhandelaren in het algemeen een nieuw bezwaarschrift in gelijken zin als het vorige, hetwelk bij de kamers werd ingediend. Een soortgelijk adres ging uit van eenige boekdrukkers en uitgevers in de provincie Gelderland, van de Haagsche en van de Rotterdamsche boekverkoopers, en van de Vereeniging als collectief lichaam. — Ook nu evenwel bleef het beloofde wetboek tot later uitgesteld.

Opmerking verdient het, hoe de boekhandel in het algemeen in dit tijdperk als het ware een nieuw leven kreeg, en aan belangstelling bij zijn beoefenaars won. Het *Nieuwsblad voor den Boekhandel*, in 1834 begonnen, breidde zich gaandeweg uit en verbeterde zich al meer en meer door onderscheiden rubrieken, en door allerlei mengelwerk door verschillende handen bijgedragen. Een ander gunstig teeken des tijds was de verschijning van een *Jaarboekje voor den Boekhandel*, dat in 1839 bij S. de Visser & Zn. te 's Gravenhage voor het eerst uitkwam en onder redactie van J. L. C. Jacob tot 1843 bestond. Had het maar een kort leven, toch had het zijn groote verdiensten en deed het veel goeds. Het maakte de wetten op den boekhandel bekend, gaf naamlijsten van boekhandelaren, boek- en steendrukkers, papierfabrikanten en magazijnhouders, hoofdcorrespondenten en tijden van verzending; en bovendien mengelwerk, bestaande uit levensberichten, beschouwingen over den handel van vroeger en later tijd enz. enz. Ook hadden wij er de portretten van D. Elsevier en Jac. Koning aan te danken.

Het staken van de vroegere lijsten (een in 1828 te Rotterdam, en een andere in 1835 te Leiden verschenen) en het ophouden van dit jaarboekje deed weldra de behoefte gevoelen

aan het voortzetten van naamlijsten van boekhandelaren met de opgaaf hunner hoofdcorrespondenten. Daaraan werd in 1848 voldaan door K. Fuhri, die aan zijn nuttig boekske een lijst van de uitkomende nieuwsbladen toevoegde, met een aanhangsel van wetten en besluiten, in de Visser's *Jaarboekje* onvermeld gebleven. In het volgend jaar 1849 werd die uitgaaf overgenomen door den boekhandelaar G. L. Koopman en voortgezet tot 1854, toen zij onder den titel van *Algemeen Adresboek voor den Nederlandschen Boekhandel en aanverwante vakken*, *benevens aanwijzing der Dag- en Weekbladen* overging in handen van C. L. Brinkman, die er tot aan zijn dood toe jaarlijks zijn beste zorgen aan bleef wijden en het al meer en meer onmisbaar maakte. Sinds 1856 gaf het ook van tijd tot tijd van afgestorven boekverkoopers levensberichten, die later verzameld werden in het eerste deel van de *Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen Boekhandel*, uitgegeven door de Vereeniging.

Bij het toenemen van het getal boekverkoopers en de uitbreiding van het handelsverkeer in het algemeen, liet zich ook de behoefte aan goed ingerichte boekenlijsten al meer en meer gevoelen. De man van studie, die het een of ander onderwerp wenschte te behandelen en zijn boekverkooper om raad vroeg, ten einde op de hoogte te komen van alles wat daarover hier te lande geschreven was, kon zich niet tevreden stellen met inlichtingen daaromtrent alleen van den nieuwsten tijd; en zijn raadsman van zijn kant diende weder bronnen te hebben, die hij voor zich zelv' te raadplegen had voor een eenigszins voldoend bescheid. Die behoefte had zich natuurlijk al vroeger voorgedaan [1].

[1] Een van de eersten, zoo niet de allereerste algemeen uitgegeven boekenlijst ging uit van den met roem bekenden Amsterdamschen boekhandelaar Joannes Janssonius van Waesberge. Onder de middelen, welke deze verdienstelijke uitgever en debitant te baat nam om zijn boekhandel een gewenschte bekendheid te geven, ontwierp hij de uitgaaf van

een *Halfjarige Boekenlijst.* Hij verkreeg daartoe een privilegie van de Staten van Holland en Vriesland, dato 10 November 1675.

Hij kondigde zijn onderneming aan met het volgende bericht:

Aen den goetwilligen leser.

Alsoo der niet gemeender is in Boeckverkoopers Winkels, als na nieuwigheden of onlangs nieuwe uytgekomene Boecken te vragen, heeft ons sulcks menighmael doen in gedachten nemen, op wat manier men best de Liefhebbers zoude kunnen voldoen, om als met eenen opslag te weten, 't geen sedert eenige tyt herwaerts, en voornaementlyck sedert 3 a 4 Jaren, zoo hier in de Nederlanden als in Duyslant en elders van belang is uyt gekomen, daertoe hebben niets beters kunnen uytvinden als een Cataloge op te stellen van de Boecken, die soo hier als elders zyn uyt gekomen, waer mede voor ditmael alleen een aanvangh hebben willen maken, met deze bygevoegde Catalogus, van meeninge zynde, 't selve alle half-jaren te vervolgen, en den Liefhebbers mede te deelen, en also sulcks niet alleen een seer nut en dienstig werck is voor de Liefhebbers maer ook voor allen Boeckverkoopers, om den Liefhebberen hare sinnelyckheyt te voldoen, *soo versoecken alle Boeckverkoopers ons in dit ons voornemen behulpigh te syn*, op dat deze cataloge te volmaeckter moge aan den dagh komen, ons buyten onse kosten bekent makende, de Titels van de Boecken soo volkomen als deselve voor de Boecken syn komende, op dat de Liefhebbers daer door te beter opgeweckt worden tot 't koopen der selver, en wy deselve bequamelyck op syn plaets in deze cataloge mogen invoegen, en wanneer bevinden sullen onze moeyten en kosten niet onaengenaem te syn, soo sal het ons verplichten met alle vlyt en neerstigheydt, 't selvige met meerder volkomenheyt uyt te brengen; 't welck vertrouwende soo gebruykt desen onsen arbeyt met vermaeck, nut en voordeel: en de volgende verwacht op syn tyt."

Deze boekenlijst draagt tot titel: *Catalogus* cujuscunque facultatis et linguae Librorum, abhinc 2 a 3 annorum spatio in Germania, Gallia et Belgio, etc. novissime impressorum singulis semestribus continuandus. Amstellodami, apud Janssonio Waesbergios.

Zij is gedrukt in 4° en verdeeld in vier hoofdvakken: Theologie, Rechtsgeleerdheid, Geneeskunde en Mengelwerken en bevat de titels van Latijnsche, Fransche, Italiaansche, Spaansche, Hoogduitsche en Nederduitsche boeken.

17

Johannes van Abkoude, van 1726 tot 1761 boekverkooper te Leiden (en voor zijn tijd zeker een man van aanzien, daar hij bij uitzondering in de gildeboeken met den naam van *Monsieur* prijkt), had daarom een zeer verdienstelijk werk gedaan door het samenstellen en uitgeven van een *Naamregister van de bekendste en meest in gebruik zijnde Nederduitsche boeken, welke sedert het jaar* 1600 *tot het jaar* 1761 *zijn uitgekomen, met bijvoeginge wanneer, waar en bij wien dezelven gedrukt zijn, als mede van het Formaat, het getal der Deelen, en de Platen, benevens de Prijzen voor welken die in de Boekwinkels te bekomen zijn.* Later werd van dit register een nieuwe uitgaaf bezorgd door Reinier Arrenberg, courantier en boekverkooper te Rotterdam, die het tot en met het jaar 1787 bijwerkte, doch, om het niet te kostbaar te maken, daaruit alle kleinere brochuren, twistschriften enz. wegliet. In het jaar 1824 besloot de Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels een *Vervolg* op deze *Naamlijst* uit te geven (bij Gebr. van Cleef), welk werk, loopende van 1790 tot en met 1831, benevens het *Supplement* daartoe tot 1832, in het jaar 1835 voltooid was. De ijverige en zeer bekwame uitgever C. L. Brinkman, die ten bate van den boekhandel met 1846 een jaarlijksche alphabetische naamlijst was begonnen uit te geven, had echter met de bestaande leemte geen vrede en spaarde zooveel mogelijk van zijn kostbaren tijd uit, om zijn handelsgenooten te gerieven met een aanvulling van de bestaande lijsten. Hij stelde zich tot taak een *Boekenlijst* saam te stellen loopende van 1833 tot 1849, op dezelfde wijs en in gelijken vorm als die van zijn voorgangers. Des schrijvers schoonzoon de heer R. van der Meulen, eerst deelgenoot in de firma C. L. Brinkman, thans bibliothecaris van het leesmuseum te Rotterdam, maakte zich in later dagen verdienstelijk door ook weder deze lijst te vervolgen en Brinkman's *Catalogus der Boek-, Plaat- en Kaartwerken* voort te zetten van 1850 tot 1882. Dezelfde bibliograaf, die, niettegen-

staande hij tot een andere veelomvattende betrekking was overgegaan, toch nog altijd een warm hart voor den boekhandel bleef behouden, bewees dit in 1878 door het uitgeven van een *Wetenschappelijk Register behoorende bij Brinkman's Alphabetische Naamlijsten van* 1850 *tot* 1875, een register, dat strekken moest om de plaats te vervullen van een systematischen catalogus, naar welken, hetgeen elders blijken zal, de boekhandel zoo lang te vergeefs had uitgezien.

Als een bewijs, hoe in dit tijdvak, van 1840—49, de boekhandel in het algemeen naar goede boekenlijsten verlangde en dus een degelijker beoefening te gemoet ging, mag niet onvermeld gelaten worden, dat in een zoogenoemden uithoek als Heerenveen en Joure de boekhandelaren F. Hessel en J. H. D. Munnik in 1847 een prospectus verspreidden van een door hen te bewerken aanvulling van de lijsten van 1833 af, een plan, dat evenwel door Brinkman's gelijktijdige onderneming onnoodig gemaakt en vervangen werd.

Maar ook nog in ander opzicht toonde zich de aanwakkerende liefde voor ons bedrijf. Bij het bestuur der Vereeniging werd in 1844 een brief ingeleverd door J. L. C. Jacob en Frederik Muller, die er met klem van redenen en warmte van taal op aandrongen, dat de Vereeniging zou aanleggen een eigen bibliotheek. De schrijvers wezen erop, hoe het uitschrijven van een prijsvraag over de kwijning van den boekhandel, waarop wij straks terugkomen, het bewijs geleverd had van een nieuw-ontwaakt leven. Wilde men dat bevorderen en voorthelpen, dan waren prijsvragen niet genoeg; dan diende men vooral jongelieden in de gelegenheid te stellen tot zelfoefening; dan was het de taak der Vereeniging daartoe den weg te openen. Buiten alle administratieve handigheid om, diende elk goed boekverkooper kennis te dragen van de wetten zijn handel betreffende, een meer of mindere bibliographische kennis te hebben, al naar mate van

het vak van handel dat hij drijft, en een zoo veel mogelijk uitgebreide kennis van de letterkunde van zijn land. Om tot die drieledige bekwaamheden te geraken, waren boeken noodig, te veel en te duur voor eigen beurs. De Vereeniging zou een goed werk doen door de oprichting van eene degelijke bibliotheek ten algemeenen nutte. De onderteekenaars stelden zoo veel belang in de verwezenlijking van dit plan, dat tot grondslag van die boekerij de eerste, Jacob, afstand deed van al zijn doubletten van dergelijke werken en catalogen, en de tweede, Fred. Muller, der Vereeniging in eigendom aanbood zijn geheele verzameling van werken over wetten des boekhandels, al zijn bibliographische werken en catalogen enz., te zamen 300 werken en 400 deelen catalogen, onder voorwaarde dat de bibliotheek en haar aanvulling zou gevestigd zijn ten zijnen huize.

Dit voorstel werd door de Vereeniging dankbaar aangenomen en de regeling verder in handen gesteld van een commissie, bestaande uit Is. An. Nijhoff, Fred. Muller en Jacob. Aan Muller werd de samenstelling van een catalogus over het reeds voorhandene opgedragen.

Acht jaar later, in 1855, — men veroorlove de uitweiding om hier reeds de hoofdzaak van den loop der bibliotheek te bespreken — verscheen van deze inmiddels aanmerkelijk aangegroeide verzameling de eerste catalogus, een werk, dat Muller zich niet getroost, maar met hart en ziel zelf opgelegd had, en dat op zich zelf een onwaardeerbare schat was voor de kennis van den boekhandel, vooral door de hoogst belangrijke aanteekeningen door hem daaraan toegevoegd. In de *Inleiding* tot dit boek, dat bijna 1000 hoofdtitels bevat, meest van werken door Muller op allerlei auctiën gekocht of door hem ten geschenke gegeven, geeft de bibliothecaris rekenschap van zijn arbeid. „Wat de verzameling, gelijk zij nu is", zegt hij, „aangaat, zoo is het mijn streven geweest daarin alle verschillende takken van boek-

handel en hetgene daarmede verbonden is op te nemen, zoodat er over alles iets gevonden werd, en het geheel een overzigt leverde van de bibliopolische wetenschap, of van alles wat tot den Boekhandel behoort, daargelaten de groote leemten, die er in alle afdeelingen nog bestaan."

„De afdeeling van eigenlijke Letterkundige Geschiedenis", vermeldt hij voorts, „is hier weggelaten. De weinige boeken, daarover bij mij voorhanden, maakten niet genoeg een geheel uit; en vermits de vele bibliographische werken over enkele vakken van Letterkunde hiervoor reeds rijke aanwijzingen bevatten, zoo achtte ik, dat men, in afwachting van het ontwaken van een' meer algemeenen en levendiger geest bij den Boekhandel voor deze studie, beter deed ze weg te laten. Wanneer de overtuiging eenmaal meer bij onzen Boekhandel zal doordringen, dat Letterkundige Geschiedenis het éénige vak van wetenschap is, dat de boekhandelaar *goed* moet kennen, terwijl alle andere *wetenschappen* voor hem, als boekhandelaar, slechts bijkomende zaken zijn; dat de studie dezer geschiedenis evenzeer genoegen als nut en voordeel aanbrengt, en wanneer zij meer en meer beoefend wordt door aankomende boekhandelaars — dan zal de Vereeniging zich voorzeker bevlijtigen daarover eenige boeken bij hare Bibliotheek te voegen, indien men namelijk door het gebruik ziet, dat het bestaan van die Bibliotheek door den Boekhandel regt begrepen wordt en dienst doet.

„Ik zeg dit laatste met eenigen nadruk. Of zal men niet in 't algemeen vragen: Waartoe deze Bibliotheek? Waartoe deze Catalogus? Waren onze vaderen, zijn wij, niet even goed boekhandelaars *zonder* deze boeken, en zullen wij ons nu gaan verdiepen in werken over Wetgeving en Bibliographie enz.?

„Het is helaas! bekend, hoe velen zich niet schamen te bekennen, dat zij niet weten, welke Wetten in den Boekhandel van kracht zijn. Het is bekend, dat sommigen, zelfs antiquarische

boekhandelaars, zich beroemen het *Manuel* van Brunet nooit in te zien. Te algemeen verbreid is de meening, dat praktijk, en praktijk alléén, den Boekhandel wèl doet drijven; dat al die bijzaken het hoofd veeleer verwarren, dan dat zij de zaken doen vooruitgaan, en dat hij, die alleen praktiesch werkt en zich om niets anders bekommert, méér voordeel trekt dan een ander, die dezen weg niet volgt.

„Dat is *mijne* meening in geenen deele, en volgaarne zeg ik Renouard na: „Indien ik een boekverkooper zijn moest, die eene massa bedrukt papier verhandelt, of fabriekant van boeken, die evenzoo boeken fabriceert als een ander laken of zijde of meubelen, — ik zou eene andere loopbaan kiezen; ik zou zien, in welken handel ik mijn bestaan kon vinden, liever dan in den handel met boeken." — En waarom niet? Omdat dit een handel is met de voortbrengselen van den menschelijken geest; omdat de boekhandelaar zooveel invloed kan oefenen ten goede en ten kwade op de verbreiding dezer hem toevertrouwde vruchten; en vooral omdat het aan hem veelzins, ja meestal ligt, groote en goede of ook schadelijke letterkundige ondernemingen te doen ontstaan, of te vernietigen; geleerden tot een of ander aan te sporen of te ontmoedigen; omdat hij, met één woord, een der belangrijkste werktuigen is in het zoo groote raderwerk der letterkundige wereld.

„Zoo dan al onze vaderen met goed gevolg en op groote schaal den Boekhandel dreven zonder vele leerboeken en zonder eene Bibliotheek, op grootere schaal welligt dan ons mogelijk is bij den veranderden staat der wereld en der letterkunde — dat dit ons niet verhindere voort te gaan op de baan van ontwikkeling en beschaving!" —

Op dezen catalogus bleek reeds in 1868 een supplement noodig; de bibliotheek bevatte toen 1821 nommers, verzameld òf ten behoeve van den praktischen boekhandelaar en voor den

boekhandelaar-bibliograaf, òf om tot bronnen te dienen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel en bibliographie.

Van de oprichting af berustte de bibliotheek, volgens voorwaarde, ten huize van Muller, in dat kleine afzonderlijke kamertje, achter het magazijn, dat kamertje, dat gelijk tot spreekvertrek diende en waar Muller zich te huis voelde als een vader onder zijn kroost. Wie als boekverkooper daarin gelokt werd, werd erin vastgehouden als een gevangene; maar als een vrijwillig gevangene en als een gelukkige. Want het vuur, dat uit Muller's oogen straalde als hij u zijn schatten toonde; de wegsleependheid van zijn woord, als hij u het terrein blootleî, dat de ware, echte boekverkooper eigenlijk te bewandelen had; de liefde voor zijn vak, die hem bezielde en die hij zocht over te planten in anderen, deden u beschaamd staan omtrent uw eigen sobere voorbereiding en hunkeren naar vrije uren, om, al was het maar nog zoo weinig, in te halen wat gij vroeger voorbij gezien of verzuimd hadt.

In 1877 besloot de Vereeniging de bibliotheek over te brengen naar het bestelhuis van den boekhandel en aldaar in de bestuurskamer te plaatsen. Tevens werd, daar Muller door zijn vele bezigheden de zorgen voor de boekerij niet meer op zich kon nemen, Louis D. Petit, een door Gebhard gevormd kundig en ijvervol bibliograaf, tot bibliothecaris aangesteld. Petit aanvaardde zijn betrekking met jeugdig vuur. Hij bracht de verzameling naar haar nieuwe verblijfplaats over, schikte en regelde haar en begon haar van stonde af aan te vermeerderen met boeken van meer algemeen praktischen aard, ter verbetering van een gebrek, dat bij haar oorspronkelijke meer bibliographische richting herhaald in het oog gevallen was. Ook stelde hij haar op een bepaalden tijd wekelijks open, onder zijn persoonlijke terechtwijzing.

Slechts twee jaren kon Petit in die betrekking werkzaam zijn.

Een eervolle onderscheiding, die van de benoeming tot tweeden bibliothecaris aan de academische bibliotheek, riep hem in 1879 naar Leiden. In zijn plaats werd het bibliothecariaat opgedragen aan den zeer bekwamen antiquaar R. W. P. de Vries, die zijn taak met groote kunde en voorliefde vervult. Ten einde de boekerij meer onder de aandacht van belangstellenden te brengen en in die belangstelling aan te dringen, begon de Vries aanstonds in het *Nieuwsblad* mede te deelen wat hij ter algemeene kennis noodig oordeelde. Daaronder behoorden van tijd tot tijd de aanwinsten die de bibliotheek kreeg, zoowel door het aankoopen van onmisbare boeken, als door geschenken die haar al meer en meer van verschillenden kant toevloeiden; niet te vergeten het kostbare legaat, dat Muller bij zijn dood der bibliotheek vermaakte. De Vries verzamelde en beschreef de boeken niet alleen, maar, wat nog meer beteekent, hij leerde ze te gebruiken. Onder zijn bestuur gaat de bibliotheek zeer gewis een vruchtbare toekomst te gemoet.

Indien ze nu maar gebruikt wordt! Gelijk Amsterdam in zoo menig opzicht is de stad bij uitnemendheid, de stad, waar wetenschap, handel en kunst de rijkste bronnen open stellen voor ieder die er uit putten wil, zoo heeft ook daar onze boekhandel tegenwoordig door die bibliotheek een leerschool gekregen, die elk ander land ons benijden kan. Wie zich overdag wil bekwamen voor de praktijk, vindt voor zijn vrije avond- en zondagsuren daar een onschatbare gelegenheid voor studie van allerlei aard. In vroeger dagen werd er zoo menigmaal over geklaagd, dat het gehalte van de meeste jonge boekverkoopers zoo heel weinig beteekende. Men zocht in onze dagen van examens ook in een examen van leerlingen een middel tot verbetering. Men gaf de eischen aan, waaraan ieder, die in de boekhandels-correspondentie deelen wou, te voldoen zou hebben. Men wees op gelegenheden tot opleiding als er bestonden te Leipzig, waar een

avondcursus gehouden wordt voor „Gehülfen"; op Edinburg, waar, in „the Booksellers and Stationers Literary Association" letterkundige en handelskennis door bekwame specialiteiten onderwezen wordt; ja zelfs op Madrid, waar aan de universiteit gratis onderricht wordt verstrekt niet alleen aan studenten voor den boekhandel, maar zelfs aan letterzetters om zich te oefenen in Hebreeuwsch, Grieksch en Arabisch letterschrift. Al deze dingen zijn meer of min uitstekende middelen van opleiding. Maar een universeele bibliotheek als de Amsterdamsche wordt tot heden toe nergens, behalve te Leipzig, aangetroffen en is zoowel voor hen die buiten, als voor dezulken die binnen de hoofdstad hun opleiding zoeken, een ontwikkelingsmiddel tot vrije, zelfstandige, naar eigen lust en aanleg gekozen handelsrichting, die voor den vooruitgang van ons beroep niet genoeg te waardeeren is.

Het reglement voor het gebruik der boeken van de bibliotheek is als bijlage achter ons tweede deel te vinden.

Ook nog van andere zijde daagden er teekenen van opgewekte belangstelling op, al kwamen zij eigenlijk voort uit een beginsel van ontevredenheid en muiterij. De gedurige klachten over achteruitgang, kwijning, kwakzalverij en knoeierij, klachten tot vervelens toe in gesproken en geschreven woorden herhaald, vooral in het *Nieuwsblad*, dat al meer en meer dreigde te ontaarden in een vergaarbak van allerlei persoonlijke haarkloverijen, en daardoor al het kwade, maar zeldzaam het goede aan het licht bracht, brachten de Vereeniging ertoe, om in haar vergadering van 1843 te besluiten tot een ernstig onderzoek daaromtrent en het uitschrijven van een prijsvraag van den volgenden inhoud: "Bestaat er verval of kwijning in den boekhandel? Zoo ja, aan welke oorzaken is dat verval of die kwijning toe te schrijven, en welke zijn de middelen om den voortgang van dat verval en van die

kwijning te verhoeden en den boekhandel tot meerder bloei en aanzien op te heffen?" De beoordeeling der te wachten geschriften werd opgedragen aan Is. An. Nijhoff, P. Meijer Warnars, C. G. Sulpke, J. Proost en J. F Schleijer. In 1844 berichtte deze commissie, dat zij vier verhandelingen had ontvangen, die evenwel, naar haar oordeel, niet aan de vereischten voldeden, maar dat zij een nieuwe uitschrijving der prijsvraag aanbeval. Hieraan werd voldaan en de termijn tot 1845 verlengd.

Van de toen ingekomen vijf antwoorden werden twee de bekroning waardig gekeurd; een met den tweeden prijs, ingezonden door J. H. Gebhard, te Amsterdam, het andere, een geschenk ter waarde van *f* 100.—, door K. Fuhri, te 's Gravenhage. Wij staan hier iets langer bij stil, omdat deze antwoorden den geheelen toestand van onzen boekhandel uit die dagen als van zelf bloot leggen.

Gebhard stelde met zijn eigenaardige geestige pen op den voorgrond, dat de tegenwoordige toestand van den boekhandel wel degelijk gelijk was aan dien van den zieken man, die al veel te lang over een ongesteldheid geklaagd had zonder geneesmiddelen te willen gebruiken, en nu toch eindelijk wel gedwongen was den doctor te laten halen voor een verzuimde en verouderde kwaal. Hij beantwoordde de vraag: „Bestaat er kwijning of verval?" met een volmondig: *Ja!* Om niet te spreken van de roemrijke tijden der Elzevier's, Blaeu's, Wetstein's en anderen, of van de dagen toen de Hollandsche drukkers en uitgevers zelfs buitenlandsche geleerden aan zich wisten te verbinden, wees hij erop, hoe ons land eenmaal een onontbeerlijke markt voor den groothandel, en daaronder ook voor den boekhandel geweest was. Zelfs onder het zoo nuttige gildenstelsel en de privilegiën tot handhaving van het eigensdomsrecht was die bloei, ofschoon verminderd, toch nog te roemen geweest. Daarna was de Fransche overheersching gekomen, die op eenmaal alle welvaart had ver-

nietigd. Bij de herleving onzer nationaliteit waren onze taal en handel weêr een enkel oogenblik tot frissche ontwikkeling gekomen, maar sinds 30 jaren reeds was gaandeweg een kanker aan ons leven gaan knagen, die met algeheel versterf dreigde. Die kwaal was ontstaan 1° door oorzaken, uit omstandigheden van ons onafhankelijk; 2° door ingeslopen misbruiken, waarvan wij zelven de schuld droegen.

Onder de eersten konden gerekend worden: *het patentstelsel; de geest des tijds voor lichtzinnigheid; het verbeterd onderwijs.*

Het patentstelsel, van de Franschen overgenomen, had de deur open gezet voor allerlei kwaad. Terwijl vroeger onder de gilden ieder, die eenig maatschappelijk beroep wilde uitoefenen, gehouden was ten overstaan van bevoegde beoordeelaars proeven te geven van de noodige bekwaamheid, was later aan ieder, wien ook, de gelegenheid gegund zich vrijelijk te vestigen en zich een zeker recht te koopen, alleen door de aanvraag van een rijkspatent. Daardoor, de goeden niet te na gesproken, kon Jan en alleman, zonder voorbereiding, zonder kennis, zonder de geringste geschiktheid, zich als boekhandelaar neêrzetten, ten nadeele van zijn beter onderlegde beroepsgenooten en tot groote oneer vaàk van het vak. Het patentstelsel, voordeelig voor het rijk, was een verkeerd begrepen middel om de schatkist te vullen, en te gelijk een voor het handeldrijvend volk betreurenswaardig misbruik, omdat het aan allerlei marskramers en uitventers bij hun kwakzalverijen dezelfde rechten toekende als aan den man, die zich met opoffering van geld en tijd voor het degelijk drijven van eenig beroep had voorbereid.

De geest des tijds voor lichtzinnigheid werkte dit kwaad in de hand, omdat hij het publiek niet deed kiezen tusschen den bekwame en den onbekwame, maar den brutalen schreeuwer de voorkeur deed geven boven den bescheiden man van kunde. Diezelfde geest was oorzaak, dat de liefde voor boeken gaandeweg

zoo bitter was verflauwd. Terwijl in vroeger tijd elk fatsoenlijk gezin in grooter of geringer afmeting er een bibliotheek of bibliotheekje op nahield; de geleerde zijn boeken als zijn schat aanmerkte; de man van eenig studievak bijhield wat er in dat vak uitkwam, en elk huisvader, overeenkomstig den aanleg van zijn gezin, gewoon was zich een aantal historische, letterkundige werken, of zelfs reisverhalen en goede romans aan te schaffen, ging heden ten dage de zucht voor bibliotheken ten eenenmale verloren en kwamen daarvoor leesgezelschappen en leesbibliotheken in de plaats, die den verkoop van boeken schromelijk in den weg stonden. De wetenschappelijke man had zijn rechtskundigen, geneeskundigen, natuurkundigen leeskring; ieder gezin van eenige beteekenis was lid van een leesgezelschap; en de groote menigte kon terecht in een boekverkoopers-leesbibliotheek, waar zij voor een bagatel haar hart kon ophalen aan allerlei soort van romans, waaronder de slechtsten wel de meeste vraag hadden. Bovendien, de geest voor lichtzinnigheid deed meer omzien naar vermaken en verstrooiingen buiten's huis, dan naar de stille genoegens van de gezellige huiskamer.

Eindelijk *het verbeterd onderwijs*. Zonder iets te kort te doen aan den zegen van vooruitgang, die ook ons vaderland aan het onderwijs te danken had, lag het niettemin voor de hand, dat de *Hollandsche* boekhandel daarvan grootelijks de nadeelen moest ondervinden. Men las bij voorkeur boeken in vreemde talen, en de invoer van Fransche, Hoogduitsche en Engelsche werken van studie en smaak drong onze nationale boeken van de markt. Voeg daarbij den nadruk, die voor een appel en een ei verkocht wat vroeger een handvol gelds kostte! Welk uitgever had nog moed tot het ter perse leggen van duurbetaalde oorspronkelijke kopijen, en welk fatsoenlijk jong mensch kon zich geroepen voelen zich te wijden aan een bedrijf, dat van alle kanten zoo bedreigd werd!

Volgen *de van ons zelven afhankelijke oorzaken.* Daaronder dient allereerst geteld te worden het bedenkelijk toegenomen aantal boekverkoopers. Van dit euvel draagt niemand meer schuld dan wij zelven. Er zijn er onder ons, die, terwijl ieder die zich vestigt er in den regel dadelijk een leerling op gaat nahouden, er een geheele kweekerij van plegen te hebben. Een vier-, vijfhonderd guldens kostgeld is een niet verwerpelijke instrooiing. Naar gelang dit cijfer zich verdubbelt, wordt het een half bestaan. Of die leerlingen wat leeren of niet, doet er minder toe; zij helpen in de zaak, soms ook in het huishouden, en zijn bruikbare, winstgevende elementen. Dergelijke industrie maakt, dat steden en dorpen overbevolkt worden met aangefokte confraters, die zich zelfs de stoppels betwisten op de schrale wei. „Na een jaar of wat gewone winkel-routine nemen deze brekebeenen, deze wellicht verongelukten voor twaalf ambachten, een patent, sturen een circulaire rond, worden uit alle vier windstreken met commissiegoed overstroomd, en daar (het gevolg van hun speculatieve kweekschool) boeken voor hen niets zijn dan *dingen* en de rijkste bibliotheek in hun oogen niets anders is dan een lorrekraam, handelen, verkwanselen en verhanselen zij er maar stevig op los, zonder er het flauwste denkbeeld van te hebben, dat zij een vak vertegenwoordigen, dat een der eervolste was en nog *kon* zijn, als velen niet hadden medegewerkt om het tot een schagchernegotie te verlagen." — „En bleef het nu bij hen zich alleen bepalen tot den assortimentshandel, het ware erg genoeg; maar ieder wil uitgever zijn, of assortimentshandelaar en uitgever te gelijk. Het getal boeken wordt daardoor dagelijks grooter, doch de boeken zelve van minder gehalte, en het publiek, gedurig teleurgesteld, gedurig met wat nieuws, het een nog minder dan het andere als besprongen en afgejaagd, wordt eindelijk zat en onverschillig en koopt in het geheel niet meer."

Een natuurlijk gevolg daarvan is, dat de uitgever zoowel als

de debitant allerlei middelen moet te baat nemen om zijn waar aan den man te brengen. Aanbiedingen bij stellen, prijsvermindering voor het publiek, premiën, onderkruiperij, geldmakerij, ongebonden auctiën, jacht maken op goedkoope vertalingen, nadruk en navolging, al deze kwalen zijn als Egyptische plagen op ons nedergedaald en zijn de wrange vruchten van een door onze eigen handen vergiftigden boom.

Middelen tegen dat alles zijn te vinden, als wij niet doen wat in het versje staat:

> Sie sassen beisammen die Herrn des Gerichts
> Und sprachen viel und beschlossen nichts;

maar als wij het betere *willen*, de handen in elkander slaan en de waarschuwing met de daad vereenigen. De Vereeniging ter bevordering des boekhandels moet de moederlijke klokhen zijn, onder wier vleugelen wij bescherming zoeken. Aan haar de plicht om ons allen wijzer en beter te maken. Het goede, dat eertijds de gilden tot stand brachten, ligt thans op haar weg. Haar taak is, eigendomsrechten te handhaven, onderlinge geschillen bij te leggen, naar verbetering van verouderde wetten en gebreken te streven, een geest van broederschap te brengen onder allen, te waarschuwen en te raden, den algemeenen gang van den handel te regelen, misbruiken te keer te gaan, kwade praktijken te brandmerken, een leertijd te bepalen, dien ieder vóór zijn vestiging moet doorloopen hebben, of een examen af te nemen van hen die zich als boekhandelaar willen neêrzetten, opdat zich maar niet zoo iedereen, zonder kapitaal, zonder ervaring, zonder hoofd, zich den naam van boekverkooper geve. Maar beschouwe de Vereeniging dit alles als haar plicht, op ieder onzer rust de taak eerlijk en eervol het handelsvak te beoefenen, dat wij uit vrijen wil gekozen hebben en ons eigen voordeel te verbinden aan de welvaart en de eer van ons vaderland. —

Tegen deze *Beschouwing* van Gebhard staat de *Beantwoording* van Fuhri in menig opzicht lijnrecht over. Zegt Gebhard op de vraag: „Bestaat er verval of kwijning in den boekhandel?" een volmondig *Ja*, Fuhri spreekt er even kloek zijn volmondig *Neen* op uit.

Hij meent dat te mogen doen op grond van ernstig onderzoek en wil zijn bewering staven met cijfers. Elke tijd is gewoon te klagen. Welke tijd heeft ooit in zich zelven geroemd? Alles wat achter ons is laat meestal een vergroot beeld in herinnering na; alles wat om ons heen is geeft stof tot kritiek. Ontevredenheid is een aanstekelijke ziekte. Willen wij billijk zijn, dan moeten wij ons niet gewonnen geven aan den schijn, maar zoeken naar de werkelijkheid. Dat er in den tegenwoordigen tijd veel is wat beter kon zijn; dat er misbruiken wortel schieten en bij het voortwoekeren daarvan vrees rijst voor de toekomst, wie zal dat loochenen? Schrijver zal het kwade in geenen deele verbloemen, al meent hij zich te moeten verzetten tegen het klagen op hoogen toon. Den onheilskreet wil hij trachten te dooven, niet de waarschuwende stem; de bezorgdheid te verminderen, niet de zorgen. Die over den bloei van onzen handel zou willen juichen, begaat een dwaasheid; maar die zich over *verval* durft beklagen, maakt zich schuldig aan ondankbaarheid.

Wanneer men spreekt over verval, dient er een tijd aangewezen te worden die hooger stond. Welke zal het wezen? Gaan wij den vroegeren tijd even na.

Vestigen wij den blik op het tijdvak onzer vereeniging met België, het tijdvak onzer herstelling, na zoo veel rampen en verliezen onder Fransche overheersching geleden, het tijdvak tusschen 1815 en 1830, dan vinden wij daar weinig bevredigends. Zeker, er was een oogenblik kans, dat het terrein van ons boekendebiet aanmerkelijk zou worden uitgebreid. Toen, onder den eersten indruk van den Franschenhaat, onze Belgische landgenooten zelfs de taal der overheerschers verafschuwden en, met Brussel

aan het hoofd, de algemeene invoering van het Hollandsch begeerden, was het uitzicht, dat de ruim drie millioen Belgen zich met onze twee en een half millioen Noord-Nederlanders zouden verbroederen, van niet weinig beteekenis voor onze boekenmarkt. Maar die hoop duurde niet lang en werd in geen enkel opzicht bevredigd. Ook was er in dat tijdvak, nog gebukt onder financiëele uitputting, wel geen spraak van, dat onze boekhandel zou hebben kunnen bloeien. Het valt gemakkelijk, te schermen met namen en onze herleefde letterkunde tot getuige te roepen van herleefden handelsgeest; te wijzen op dichters als Bilderdijk, Helmers, Loots, Tollens, Staring, Klijn, Feith, Bellamy, Spandaw; op rechtsgeleerden als van Hogendorp, Kemper, van der Linden; op natuurkundigen en mathematici als Martinet, Uilkens, de Gelder, Schmidt, van Swinden; op taalgeleerden als Siegenbeek, Weiland; op kanselredenaars en godgeleerden als van der Palm, Hamelsveld, Muntinghe, Broes, Ypeij, Krieger, Borger; op historieschrijvers als Stijl, Stuart, Scheltema, van Kampen; op romanschrijvers als Wolff en Deken, Loosjes, Kist, Fokke· die òf in dit tijdperk, òf wat vroeger den roem van onze Nederlandsche taal uitmaakten. Het valt licht, sommige uitgevers te noemen, wier firma's grooten klank kregen, gelijk Allart, Altheer, van Es, Herdingh, den Hengst, Honkoop, Luchtmans, Loosjes, Thieme. Maar op de keper gezien: heeft de boekhandel *toen* welgevaren van de schrijvers van zijn eigen tijd, of is het niet veeleer de *onze*, die hun vruchten plukt? Waarom moest Bilderdijk, de groote Bilderdijk, de uitgaaf zijner werken zoeken bij meer dan dertig firma's? Waarom klagen de auteurs dier dagen steen en been over hun weinig of geen honorarium? Waarom zijn er, zelfs onder de opgenoemden, zoo bitter weinig boekverkoopers, die iets meer verdienden dan een bescheiden dagelijksch brood?

Alzoo naar vroeger terug. Bij het laatst der 18e eeuw is het niet noodig stil te staan, die eeuw van geld, van weelde, maar

van lichtzinnigheid en staatkundige woeling tevens, toen het getal vlugschriften en kerkelijke twistschriften dat van boeken tienmaal overtrof en er van eigenlijken boekhandel bijna geen spraak was.

Maar een ander tijdperk brengt onze verbeelding in gang! De gulden tijd der Plantijn's, Elzevier's, Blaeu's, Waesbergen's, Wetstein's, van der Aa's, Luchtmans', Arkstee's, Merkus', Rey's en menigte anderen. Gansche balen met boeken zien wij over heel Europa heenvoeren. Nederland is de stapelplaats geworden van hetgeen wetenschap en vernuft tot de algemeene beschaving toebrachten. De Latijnsche taal, in de 17e en het begin der 18e eeuw de taal aller geleerden, stelde voor de ondernemingszucht van den kundigen en vaak geletterden boekverkooper de heele wereld open. Onze drukkerijen stonden hoog aangeschreven, en voor de zuiverheid van den tekst werd door geleerde correctoren met arendsblik gewaakt. Ook toen het Latijn van lieverleê door het Fransch vervangen werd, liet de nijverheid onzer vaderen niet glippen wat men eenmaal in handen had. Grieksche en Latijnsche klassieken, de werken van de meest beroemde Fransche schrijvers vonden hier te lande hun bekwame uitgevers, en ook onze boekenmarkt, gelijk die van allen anderen handel, vloeide over van winst.

Toegestemd, en met vollen weemoed en schaamte toegestemd, dat wij bij die glansrijke dagen ver achterstaan, mogen wij toch niet uit het oog verliezen, dat wij wel wat al te gretig ons in die gevierde namen vermeien, en te vaak vergeten, dat deze hooggedragen firma's te verdeelen zijn over minstens anderhalve eeuw. Onnadenkend wordt veelal, ook hier, uit het bekende tot het onbekende besloten. De roem en de voordeelen, door den buitenlandschen handel genoten, bepaalden zich tot eenige zeer groote uitgevers, die, ieder in zijn eigen tijdvak, boven de menigte uitblonken. Van het oneindig grooter aantal anderen, de-

bitanten en uitgevers, wordt in de geschiedenis van ons vaderland al heel weinig gewag gemaakt.

Na deze algemeene beschouwingen gaat Fuhri over tot het aanhalen van titels en cijfers, om daardoor tot klaarheid te komen, in hoever onze tijd over verval te klagen heeft. Hij legt Arrenberg's *Naamregister van Nederduitsche boeken*, loopende over 1600 tot 1770, dus over honderd en zeventig jaren, tegenover van Cleef's en Schleijer's *Naamlijsten*, die hij over de tien jaren van 1834 tot 1843 raadpleegt. Beginnende met de uitgegeven boekwerken boven de *f* 20.— gedurende de groote tijdruimte van 1600 tot 1770, noemt hij de titels van 88 boeken, terwijl hij er 92 (behalve de tijdschriften) opgeeft van 1834 tot 1843 verschenen. Werken van *f* 6.— tot *f* 20 — heeft hij in die zelfde honderd en zeventig jaren gevonden ten getale van 363, terwijl in de tien jaren van 1825 tot 1834, om een ander tijdvak te nemen, er 415 te tellen zijn: een verhouding als 1 tot 20. Waarlijk een opmerkelijke vooruitgang in ondernemingsgeest, in plaats van verval, vooral wanneer men zich daarbij denkt de nog in veel grooter verhouding toegenomen uitgaven beneden de *f* 6.—. Spreekt toch niet van kwijning, vermaant Fuhri, nu in dezen tijd (1845), op bijna 3000 scholen, jaarlijks aan omtrent 340,000 kinderen onderwijs gegeven wordt, terwijl op de middelbare scholen (gymnasiën) en academiën jaarlijks 2800 studeerende jongelingen gevonden worden Telken jare wordt er bijna een millioen guldens aan schoolboeken gedebiteerd, terwijl er vele schoolwerkjes zijn, die zich immer op de pers bevinden en waarvan jaarlijks 4000, 6000 ja 10000 exemplaren gesleten worden. Denkt aan dien stroom van kinderwerkjes, vroeger bijna niet in zwang, en waarvan nu in iederen winkel planken vol gevonden worden, aan de, vroeger bijna niet bestaande, menigte romans, jaarboekjes, dag-, week- en maandbladen, kerkboeken, en wat niet al: en klaagt, in vergelijking bij vroeger, dan toch niet over weinig handelsbeweging!

In tegenstelling van Gebhard's beschouwing, betoogt Fuhri, dat de gelegenheden tot het verkrijgen van goedkoope lektuur in niet geringe maat medewerken om den boekhandel te steunen, en dat het verbeterd onderwijs ook voor dat vak tot een waren zegen is. Zooals de zaken nu staan, zegt hij, is er geen land in Europa, waar betrekkelijk zooveel gelezen en verkocht wordt als bij ons Dit ligt in ons volkskarakter en in den voorbeeldigen staat van ons onderwijs. In Frankrijk en Duitschland leeft men meer voor zinnelijke vermaken; daar houden schouwburg, bals en concerten de hoofden en harten meer bezig, dan hier onder ons, deftige Hollanders, die, Amsterdam wellicht uitgezonderd, bijna geen openbare vermakelijkheden kennen. Iedereen leest hier: door het gansche land, wáár ge komt, in het minste burgerhuisgezin, vindt ge boeken. Maar niet altijd gekochte boeken; integendeel, veelal gehuurde. Weest er dankbaar voor. Door den ijver der boekverkoopers zijn er hier wel ruim 800 kapitale leesgezelschappen, minstens 100 leesbibliotheken en 100 leesinrichtingen (1845), die te zamen zeker meer dan duizend koopers vertegenwoordigen. En nu de uitgevers te hooren klagen, dat men slechts bij associatie koopt, en de debitanten, dat die lezers liever altemaal koopers moesten wezen: dat is inderdaad onredelijk. Bovendien, hoe wordt het koopen van boeken erdoor in de hand gewerkt, zoo het maar smakelijk en gemakkelijk te betalen gemaakt wordt. Toen het *Nederlandsch Magazijn*, dat de baan voor goedkoope volkslektuur geopend heeft, pas uitkwam, was het voor velen niet moeielijk, daarop een honderdtal inteekenaren te zamelen. Toen het eerste jaar om was hadden dezulken op een zeer gemakkelijke wijs honderd boekdeelen geplaatst en hun debiet met p. m. *f* 500.— vermeerderd. Maar als de Gebr. Diederichs nu eens het denkbeeld gehad hadden, dat *Magazijn* éénս in het jaar, bij boekdeelen, uit te geven, eilieve, zouden zij, die er nu honderd plaatsen, er dan wel tien verkocht hebben? Zij, die dergelijke werken

koopen, zijn in den regel jonge liefhebbers, kweekelingen van de leesbibliotheken; mannen van studie en wetenschap houden er zich niet meê op. Maar even als de leesbibliotheken, vormen dergelijke werken op hun beurt een nieuw publiek voor den boekhandel, als een eerste term eener niet te berekenen reeks van toenemend debiet. Mogen dan ook de groote, eerwaardige bibliotheken in aantal verminderen, zij worden ruim en ruim vervangen door zooveel kleineren, die de man van vakstudie of van smaak verleid wordt aan te leggen.

Naar mate het lezend publiek zich uitzet, naar die maat is er ook plaats voor meer boekhandelaren. Ook zou men andersom kunnen beweren: naar gelang er zich boekverkoopers vestigen, neemt ook het debiet toe. Ook in dit opzicht pleegt men al heel verkeerde gevolgtrekkingen te maken. Op hoeveel kleine plaatsen en dorpen, waar vroeger bijna nooit een boek kwam, acht men het zich nu tot een voorrecht te kunnen zeggen, dat er nu ook al een boekverkooper woont. In de steden klaagt men over vermeerdering van concurrentie, zonder er bij te overwegen hoe de bevolking, vooral de lezende bevolking, zich uitbreidt. Dat men toch niet eische, dat al deze confraters eenigszins letterkundig gevormde mannen zijn! Wie niet voor hun vak bekwaam zijn, delven van zelf het onderspit, of eten het sober stukje brood, dat zij met hun weinig talent verdienen. Klaagt toch niet te hard over overbevolking! Met het getal boekverkoopers groeit het debiet en geniet iedereen het zijne naar mate van zijn gehalte en ijver. De boekhandel heeft een terrein, groot genoeg om verdeeling toe te laten. „Reist de steden rond", zegt Fuhri, „reist de steden rond, telt de namen op, en zegt mij, gij klagers, of niet allen die hun best doen, die werkzaam en kundig zijn en met eenig kapitaal begonnen, op eene fatsoenlijke wijze in hun bestaan kunnen voorzien, *allen, hoe velen ook!*"

In een tweede hoofdstuk behandelt de schrijver niet de denk-

beeldige, maar de werkelijk bestaande grieven. Deze liggen voor een deel in de tijdsomstandigheden, deels aan ons zelven. Slechte tijden zijn er bij afwisseling altijd geweest en altoos nog te wachten. Nu er pas een gedwongen leening van 127 millioen ten behoeve der staatskas geweest is, is het publiek zuinig geworden, zuinig in de eerste plaats op artikelen van weelde, zooals boeken. Ziet men zich daardoor in zijn bestaan verkort, dan ligt de reden voor de hand, dat men er op ongewone manier in tracht te voorzien en zoogenoemd gaat knoeien. De uitgevers ruimen op wat zij maar kunnen door goedkoope aanbiedingen, het zenden van commissiegoed aan Jan en alle man, het leveren aan postdirecteuren enz. enz. De debitanten raken vol van allerlei opgedrongen, slecht gekozen, slecht bewerkt en vertaald voddengoed en verkoopen dat onder den prijs; bij slot van rekening betalen zij slecht, worden boos als zij lastig gevallen worden door tusschentijdsche wisseltjes, en onderkruipen de een den ander om aan den kost te komen. Dat zijn altemaal gevolgen van een schralen tijd. Maar niet alleen de boekhandel lijdt daaronder; ieder vak heeft zijn eigen leed. *Ons* leed timmert wat al te veel aan den open weg. Wij zijn nog altoos een zeker soort van gild, dat op zich zelf staat en in een eigen kring leeft. Wij staan alle dagen met elkander in correspondentie, kennen elkaâr van haver tot gort, bemoeien ons met elkanders daden en fouten en bezitten een eigen orgaan, waarin wij ons hart naar willekeur plegen lucht te geven. Zoo worden ieders grieven openbaar en tot gemeengoed van allen. Zoo lezen wij wekelijks in ons *Nieuwsblad* van dat tal van „gebreken", „aanmatigingen", „onderkruiperijen", „ontduikingen", met vermelding van persoonlijke kibbelarijen over kleinigheden, waarvan ons vak aan elkander hangt. Zijn wij daarom bij uitzondering zulke martelaren? Als de pennen van onze fabrikanten, van onze wijnkoopers, van onze manu-

facturiers, en van wie al meer, eens los kwamen, gij zoudt wat vernemen!

Maar het meeste kwaad zit in eigen boezem. Onze jonge boekverkoopers zijn van ander allooi dan onze zuinige vaderen. Zij vestigen zich op een zekeren voet, richten een huishouden in, gelijk zij meenen dat aan hun stand past en zetten maar al te weinig de tering naar de nering. Zij halen alles overhoop, zijn debitant, leesbibliotheekhouder, uitgever, drukker, boekbinder, aanlegger van boekverkoopingen en wat al meer. Al die vakken, willen ze geld opleveren, eischen kennis, een zich met de borst op toeleggen en zijn zoo bezwaarlijk te vereenigen. Wil men te veel, dan verbrokkelt men zich zelf, en is oorzaak van eigen ondergang. Op kleine plaatsen is men soms tot zulk een samenkoppeling gedrongen, maar men heeft daar ook minder hoofdbreken. Maar in steden eischt men *heele* menschen, bekwaam in hun eigen vak, en geen sukkelaars. Hoe menig debitant en drukker verwaarloost zijn belang, omdat hij niet te gelijk in zijn winkel en in zijn drukkerij kan zijn? Hoe menig debitant en uitgever is in beide zaken onvoordeelig, omdat hij met zijn ondernemingen op reis gaat en zijn debiet verwaarloost? Hoe menig boekhandelaar kwijnt, of komt in verval door eigen toedoen, terwijl hij bloeien en klimmen kon, als hij, de teekenen des tijds waarnemend, zich met heel zijn hart en heel zijn kracht toelegde op een welberaden keus!

Is er alzoo, waar over den mingunstigen toestand van den boekhandel gesproken wordt, aan den eenen kant overdrijving, aan de andere zijde niet te ontkennen waarheid: wat staat ons dan te doen om tot gezonder staat te geraken? Deze zaak behandelt Fuhri in een derde hoofdstuk. Hij begint met te waarschuwen tegen onbillijke eischen. De tijd is nu eenmaal voorbij, dat de vreemdeling het vrije Nederland zocht voor de uitgaaf zijner boeken, en dat onze Grieksche en Latijnsche klassieken

hun uitweg vonden in het buitenland. Bij geen mogelijkheid is die tijd terug te krijgen. Al de groote landen om ons heen hebben vrijer staatsinstellingen, ruimer ontwikkeling, degelijker volksleven gekregen; zij hebben ons niet meer noodig, maar voorzien in eigen behoeften. Wij kunnen het niet helpen, dat ons vaderland nu eenmaal zoo klein is en dat onze taal in den vreemde niet verstaan wordt. Laat ons dan toch niet hunkeren naar het onbereikbare, maar veel liever doen wat binnen ons vermogen ligt. Als wij eerzucht genoeg hebben om ons mannen te betoonen van onzen eigen tijd en van ons eigen volk, dan ontstaat er van zelf een kracht, die het ontevreden klagen schuwt en de hand aan den ploeg slaat.

De boekhandel is geenszins in verval, maar ons aangroeiend getal, de toenemende productie, de verveelvoudigde wijs waarop die handel thans werkzaam is, dit alles doet wanorde ontstaan. Wanorde is voor iedere huishouding gevaarlijk. Zij moet te keer gegaan worden:

1° Door een nieuwe wet van regeeringswege. Voorstellen daaromtrent zijn reeds vroeger gedaan door de Vereeniging en wil schrijver niet herhalen. Maar op grond van de overweging dat het ook den staat alles behalve onverschillig kan wezen, wie of wat boekhandelaren zijn en ditzelf de eer van den boekhandel raakt, wil hij daarin opgenomen zien de volgende bepalingen:

Art. 1

Ter bekoming van een patent als *Boekhandelaar*, zal men genoodzaakt zijn, zich vooraf te onderwerpen aan het onderzoek van eene daartoe speciaal benoemde commissie.

Art. 2.

De boekhandel zal geacht worden te bestaan uit:

Winkeliers in boekwerken en kantoorbehoeften (daarbij het

beroep van leesbibliotheekhouder en boekbinder uitoefenende al of niet). Magazijnhouders.

Uitgevers (met of zonder drukkerij).

Houders van publieke verkoopingen van boeken en voorwerpen van kunst.

Art. 3.

Ieder dier vakken vereischt een afzonderlijk patent, derhalve een afzonderlijk onderzoek.

Art. 4.

Dit onderzoek zal bestaan:

Voor winkeliers en magazijnhouders:

In de kennis der Nederduitsche taal;

In eenige kennis der geschiedenis, vooral die der letterkunde;

In het boekhouden;

In het werktuigelijke des boekhandels.

Voor uitgevers:

In de grondige kennis der Nederduitsche en Fransche taal, benevens die van het Engelsch of Hoogduitsch;

In eenige kennis der geschiedenis, vooral die der letterkunde;

In het boekhouden;

In de bekendheid met al zoodanige kunsten, als welke met het uitgeven in betrekking staan.

Voor houders van publieke verkoopingen:

In de kennis der Nederduitsche, Latijnsche, Fransche, Engelsche en Hoogduitsche talen;

In de bibliographie;

In het catalogiseeren.

Art. 5.

Het getal boekhandelaren is onbepaald en de vereeniging der opgenoemde vakken blijft volkomen vrij.

Art. 6.

De commissie van onderzoek is te Amsterdam gevestigd. Zij wordt door den koning benoemd en bestaat uit...... (eenige geletterden en boekhandelaars).

Zij vergadert tweemaal 's jaars, en laat geene kandidaten toe, dan voorzien van een bewijs van goed gedrag en het bewijs, dat zij.... (bij voorbeeld vijf) jaren in den boekhandel als leerling of bediende werkzaam geweest zijn.

Art. 7.

Alle bestaande firma's worden in hare stelling gehandhaafd, en hebben slechts haar tegenwoordig patent binnen veertien dagen na de invoering der wet in te wisselen, tegen de zoodanige, welke zij alsdan zullen verlangen, zonder meer.

2° Door eene instelling van wege de Vereeniging, de benoeming namelijk van een *college van commissarissen van orde*, die

met onderling overleg den toon geven tot al wat eenheid en regelmaat in den handel bevorderen kan, en

het bestuur der Vereeniging behulpzaam zijn in de handhaving van het reglement.

Tot de werkzaamheid van dit college zullen behooren: het toezigt op het vertoonen ter vertaling; het niet leveren aan postdirecteuren en ongepatenteerde personen; het op vasten termijn terugzenden van commissiegoed; het regelen, des verlangd wordende, van de belangen van hoofdcorrespondenten en committenten; het te keer gaan van tusschentijdsche dispositiën en het regelen van een vast rabat; en voorts het toezien dat de leden der Vereeniging alle bepalingen waartoe zij zich verbonden hebben ook stipt in acht nemen.

3° Door een degelijke uitbreiding van ons debiet naar het buitenland.

Dit zou kunnen plaats hebben, indien de voorname uitgevers 1° voor onderlinge rekening, tegen een vast salaris, hoofdcorrespondenten uitzonden naar de Oost-Indiën, wier hoofdstation te Batavia zou zijn, maar met vertakkingen naar Soerabaya, Samarang en Soerakarta; en 2° een vasten reiziger aanstelden, die in België, Duitschland enz. betrekkingen zou aanknoopen tot het verkoopen van Hollandsche boeken.

„De voorstellen, die ik gewaagd heb te doen," zoo besluit Fuhri zijn hoogstbelangrijk opstel — een opstel dat wij in een schets trachtten saam te dringen, maar dat een nieuwe uitgaaf overwaard zou zijn — „zijn natuurlijkerwijze voor aanzienlijke veranderingen en omwerking vatbaar; ik zal gelukkig genoeg zijn, als ik slechts den grond heb mogen leggen tot iets goeds. Eens stofte men zoo zeer op voorvaderlijke grootheid en op de deugden en heldendaden der oude Hollanders, dat men meende geen ander sieraad te behoeven en, daarmede pronkende, niets meer te moeten doen. Nu zoekt men ons volk wijs te maken, dat anderen sterk, wij zwak, dat anderen wijs, wij dom zijn en het dus 't best en veiligst is, maar stil te huis te blijven en zoo stilletjes voort te sukkelen. Dat gevoelen, dat reeds tamelijk volksgeest is geworden, maakt ons werkelijk zwak en klein, laf en krachteloos. Die zich steeds van de buitenlucht afsluit, van arbeid en inspanning zich onthoudt, en zich verbeeldt ziek te zijn, die zal het eindelijk zeker worden. Dat is ook van toepassing op onzen boekhandel. Wanneer wij *willen*, dan *kunnen* wij, dan kunnen wij *veel*." —

Kort na de verschijning van deze prijsantwoorden voelde A. ter Gunne zich opgewekt, eenige *Vlugtige gedachten over den Nederlandschen Boekhandel* naar aanleiding der beantwoordingen in het licht te geven. Met zijn eigenaardige kloeke, geestige,

soms vrij scherpe pen, begint hij met er op te wijzen, hoe de Vereeniging een goede gedachte had toen zij haar prijsvraag uitschreef, maar het nu ook maar bij de bekroning waarschijnlijk laten zal en ten minste tot nu toe geen blijk geeft zelve zich met de zaak verder in te laten. Hulde brengend aan het talent der beide schrijvers, die ieder een eigen meening met kracht van betoog en taal voorstaan, vindt hij het toch wel wat heel vreemd, dat twee antwoorden, zoo geheel van richting verschillend, door dezelfde commissie van beoordeeling bekroond zijn geworden. Waar de vraag: „Is er verval?" ter spraak komt, zegt Gebhard een luid *Ja*, en Fuhri een even luid *Neen*, en beide deze volstrekt tegenstrijdige beantwoordingen neemt de Vereeniging voor haar rekening en hecht er als het ware haar zegel aan. Dit daargelaten, dient nu uitgemaakt, aan wien van tweeën de boekhandel geneigd is gelijk te geven. Over het algemeen schaart ter Gunne zich aan Gebhard's zijde. Fuhri redeneert hem wat te veel uit de hoogte, maar Gebhard geeft meer acht op de werkelijke verschijnselen. Het is goed praten, dat onze letterkunde tegenwoordig geen gebrek heeft aan uitstekende auteurs: maar de boekhandel heeft daar niet aan, als het blijkt dat hun werk slecht verkocht wordt. Het is mooi gezegd, dat wij ons over de vestiging van zooveel boekverkoopers op kleinere plaatsen en dorpen te verblijden hebben; maar die jongelieden zouden het wel laten deze achterhoeken op te zoeken, indien zij nog kans zagen in de steden hun brood te verdienen. Het is volkomen gezond geredeneerd, dat ieder pas beginnende de tering naar de nering moet zetten; maar de boekhandel is toch een fatsoenlijk beroep, dat iemand een fatsoenlijk bestaan dient te beloven. „Hoeveel boekverkoopers", zegt ter Gunne, „ken ik niet, die met de meest mogelijke inspanning, met een getob en gewurm van den vroegen morgen tot den laten avond, met eene administratie alsof het de directie van de Handelmaatschappij of Nederlandsche Bank gold, zich

naauwelijks in hunnen nederigen stand kunnen maintineren; terwijl ik in andere vakken, onder mijne kennissen en betrekkingen, menschen ken, die met de helft minder tijd en moeite niet alleen op eene onbekrompen wijze den kost verdienen, maar aanzienlijke overwinsten hebben." Ter Gunne is het in hoofdzaak met Gebhard bepaald eens: let men op de verschijnselen, dan *kwijnt* de boekhandel, vergeleken bij vroeger tijd, toen er *vertier* en *voorspoed* waren. De schrijver licht deze bewering nader toe: „In de wereld, waarin wij leven, heeft alle actie reactie, en op gebrek volgt overvloed, tot dat de evenaar weêr in 't huisje is. Wij hebben dat in onze dagen met het overgroot getal proponenten gezien, veroorzaakt door de schaarschte en het gebrek, dat er in het voorafgaande tijdperk bestond. Zoo ook is de boekhandel in vorige jaren eene zeer lucratieve zaak geweest, en men kent er alom, die met weinig of geen kapitaal, sommige zonder eenige opleiding en van loopjongens begonnen, zich een aanzienlijk vermogen en een deftigen stand in de maatschappij wisten te verwerven.

„Was het wonder, dat hierdoor velen uitgelokt werden zich in een vak te begeven, waartoe zoo weinig middelen, zoo weinig voorbereiding noodig was? Was het wonder, dat het getal boekverkoopers zoo verbazend toenam, en door menschen uit alle klassen, uit alle standen, uit andere beroepen zelfs, versterkt werd? Wat was hiervan nu het gevolg? De handel was door het verloop des tijds grootelijks achteruit gegaan, het boekendebiet veel verminderd, zoodat door de meerdere liefhebbers de spoeling reeds vreesselijk dun was. Hier nu kwam bij, dat heeren uitgevers uit de hoogte op dien troep begonnen neder te zien, hun belang van dat der debitanten gingen afscheiden en, op de hongerige blikken der laatsten bouwende, hen met ondernemingen en inteekeningen overlaadden, waarmede veel te sjouwen en te martelen, maar weinig te verdienen was. Dit was nog niet ge-

noeg: men begon met Postkantoren te handelen, die, alle porto's vrij hebbende en den Boekhandel als eene bijzaak beschouwende, zich gaarne met eenige mindere procenten tevreden stelden; of men zond bijv. inteekenlijsten van Bijbels aan Dominé's, die liefderijk voor een present-exemplaar hunne gemeente rondsjouwden en hunne leeken ook stoffelijk zielevoedsel bezorgden.

„Dit was nu alles wel heel mooi en voordeelig voor de Heeren uitgevers; maar ook hier kwam het hinkenke paard achteraan.

„De debitanten, die zich nu eenmaal als boekverkoopers geëtablisseerd en gepatenteerd zagen, konden in dezen stand van zaken niet langer op eene behoorlijke wijze den kost verdienen. Wat wonder dus, dat zij het op andere wijzen beproefden, dat zij op hunne beurt ook uitgevers wilden zijn en de wereld met allerlei misgeboorten of geboren misdruk overstelpten; of, bij gebrek aan eenig fonds, inteekenlijsten in de wereld schopten, soms van kapitale werken van *vijftig cents*, die dan weder niet of slechts gedeeltelijk uitkwamen, en welke rommel meest het volgend jaar moest gerealiseerd worden om papierkooper en drukker te betalen, waarop dan officieele of officieuse prijsvermindering volgde, kortom al die industrieele praktijken, die met den algemeenen naam van *knoeijerij* bestempeld schijnen te worden."

Na deze beschouwing gaat de schrijver die zoogenoemde knoeierijen na en acht ze, wel niet loffelijk, maar vrij natuurlijk en verdedigbaar. Handel is handel. Prijsvermindering is alles behalve onnatuurlijk. Boeken zijn niet als wijn, die met de jaren verbetert. „Wat wil men dan nu eigenlijk? Al die overgehouden boeken (en zelfs de keurigste en gelukkigste uitgever zal mij toestemmen, dat deze quantiteit *aanmerkelijk* is!) opzolderen en ze laten verspochten of tot voedsel voor ratten en muizen doen dienen? Of ze als misdruk verkoopen? — Op die wijze zijn het doode kapitalen, die als het ware uit het algemeen vertier worden getrokken en waaraan noch de uitgever noch de debitant iets

heeft. Maar door prijsvermindering worden ze weêr in den handel gebragt en bestaat er vernieuwde gelegenheid tot debiet en voordeel. Wien de oorspronkelijke prijs te hoog was, koopt ze nu voor minderen; en de debitant verdient vaak aan den laatsten veel meer dan aan den eersten."

Maar dan toch eerst na verloop van jaren! Wie een boek of boekje bij zijn uitgaaf reeds in prijs durft verlagen, is een onverbeterlijk zondaar! „Wat dat betreft, laat ons toch elkander geene knollen voor citroenen verkoopen. Wie zou dwaas genoeg zijn van eene aanbieding gebruik te maken, zoo hij die boeken niet anders dan tegen den vollen prijs mogt debiteeren?" Wil men dat prijsverminderen nu onder een anderen vorm vermommen en het een extra-rabat voor particulieren noemen, dat blijft toch eigenlijk hetzelfde. Knoeien is het; maar A doet het en B wordt er dus ook wel toe genoopt. Zijn er geen boekverkoopers, die 10%, 15% korting geven aan leesgezelschappen? Zijn er geen schoolmeesters, die zoo aan een voordeeltje gewend zijn, dat ze niet aan gewone prijzen denken? Zijn er geen gemeentebesturen, die de leverantie alleen gunnen aan den goedkoopsten inschrijver?

Dergelijke en zooveel andere misbruiken bestaan er. Al kan men ze niet verhinderen, te ontkennen zijn ze niet. En te verschoonen zijn ze ook.

Een andere zaak, die men met den naam van knoeierij of nog erger bestempelt, is het uitgeven van vertalingen buiten het zoogenoemd vertalingsrecht om. Dat monopolie-recht is een schreeuwende grief uit een letterkundig oogpunt. Maar evenzeer uit dat van handel. Waarom moet daarvan één enkel persoon genieten, en waarom geen vrije concurrentie? Is er een goede, dan zal wel niemand ligtvaardig een andere wagen. Maar het mooiste boek over te laten aan de handen van den eersten den besten beunhaas en te moeten toezien dat het publiek en de handel zich

lijdzaam moeten neêrleggen bij een beschermd wanmaaksel, dat schreit ten hemel. Handig als wij zijn vangen wij elkaâr alle vliegen af — blijf evenwel af van mijn *uitsluitend recht* op het stuk van vertalingen!

Het opleiden van jonge boekverkoopers bij wijze van halve broodwinning, is een stoeterij, die overbevolking geeft. Dat kwaad bestaat en is door idealistische betoogen niet uit de wereld te helpen. Dat fabriekwerk dient zich éenmaal ergens neêr te zetten. Nu is het goed en wel, te waarschuwen dat men niet te veel hooi op één vork moet nemen en niet den boekhandel met een drukkerij, een binderij, een leesbibliotheek, een uitgeverij enz. enz. moest verbinden. Maar als men van het een niet leven kan, grijpt men er wat anders bij; de noodzakelijkheid dwingt ons daartoe.

Al deze natuurlijke en onnatuurlijke inkruipsels, al deze nadeelen, misbruiken, knoeierijen, oorzaken van kwijning en verval, wier lange lijst haast niet te noemen is, *zijn* er. Gebhard weeklaagt er over; Fuhri verguldt ze. Beiden zien een redmiddel in een verbeterde landswet. Ter Gunne niet. Wij weten, dat het wetten-maken hier zoo spoedig niet gebeurt, tenzij zij moeten strekken tot vulling van 's rijks schatkist.

Wat heeft ook het land met onze belangen te maken? Wij vormen een op zich zelf staand geheel, waarin de een van den ander afhankelijk is en waarin wij allen voor elkander onmisbaar zijn. Wij kennen zelven onze belangen en behoeften beter, dan wij zulks van de welwillendste en verlichtste regeering kunnen verwachten. Dat heeft men ook begrepen en de Vereeniging gesticht. Maar die Vereeniging — hij, ter Gunne, is er geen lid van! Hij heeft zich teruggetrokken, toen hij al meer en meer zag dat zij uitgevers beschermde tegenover debitanten, die er eigenlijk niets aan hebben; toen hij den dwang leerde kennen van haar vertalings-monopolie; toen hij haar dwaze en onhebbe-

lijke bemoeizucht tegen Bolt's vertaling van Strauss, *Das Leben Jesu* moest zien. De Vereeniging is in zijn oog niet een verstandig en krachtig man, maar een zwak, weifelend kind, dat, zoo men het slechts zijn speelgoed laat, verder zelf niet weet wat het wil. Een nieuwe Vereeniging is noodig, een onderlinge aaneensluiting, die zooveel mogelijk vrijheid van handel toelaat, maar beperkt waar beperking in aller belang wenschelijk is en waartoe hij aangeeft de volgende:

Concept artikelen.

„Het bestuur der Vereeniging zal uit zes leden bestaan, waarvan ten minste drie den commissiehandel als een voornamen tak hunner affaire drijven.

Drie hunner zullen uit de provincie Holland, en drie uit andere provinciën gekozen worden.

In elke stad zal niet meer dan een bepaald getal boekverkoopers zijn, aan welke de uitgevers hunne werken in commissie zullen zenden.

De wet kan natuurlijk geene terugwerkende kracht hebben, en geldt dit dus alleen voor het vervolg. Men trachte dus het maximum per het getal inwoners te bepalen, b. v. op de 1200 of 1500 één.

Bij het eventuele vestigen van nieuwe Boekverkoopers zal bij meerderheid van stemmen beslist worden, of aan dezelve boeken in commissie zullen gezonden worden, en zoo hierop negatief besloten wordt, zal dit voor al de Leden verbindend zijn.

In het tegenovergestelde geval spreekt het van zelven dat ieder voor zich vrijheid heeft om al of niet te zenden.

Bij versterf of overdoen van bestaande affaires zal de wettige opvolger in de regten van zijnen voorganger treden, zonder nadere beslissing der Vereeniging, indien het getal Boekverkoopers in die gemeente niet boven het bepaalde maximum is. In het

andere geval zal hieromtrent eerst bij meerderheid van stemmen beslist worden.

Zoo de Boekverkoopers niet aan hunne verpligting voldoen, kunnen zij mede bij meerderheid van stemmen, voor eenen zekeren tijd of voor altijd, buiten correspondentie gesteld worden. In het laatste geval zal weder, even als in het vorige artikel, bij eventuele vestiging, beslist worden of de aspirant onder het getal correspondenten zal opgenomen worden.

De uitgevers verbinden zich de door hen uitgegevene werken aan postkantoren of partikuliere personen niet anders dan tegen den gewonen verkoopprijs te leveren. Bij bewijsbare overtreding hiervan verbeuren zij iedere keer *f* 25 ten voordeele van de kas der Vereeniging.

Van hetgeen door hen wordt uitgegeven zullen zij ten minste een rabat van 20% aan de Boekverkoopers, leden der Vereeniging, en 15% aan de overige Boekverkoopers toestaan.

Het rabat moet in alle geval voor de eerste 5% meer dan voor de andere zijn.

Zoo zij van een Boekverkooper geene behoorlijke afrekening of betaling kunnen krijgen, of zij op andere wijzen reden van klagten tegen denzelven hebben, zijn zij bevoegd en verpligt zulks ter kennis der Vereeniging te brengen, die daarop bij meerderheid van stemmen zal beslissen of de aangeklaagde voor een zekeren tijd of voor altijd buiten de correspondentie zal gesteld worden. Dit besluit is verbindend voor al de leden.

De Boekverkoopers zijn verpligt voor de hun in commissie gezondene werken behoorlijke zorg te dragen, en het debiet er van zooveel mogelijk te bevorderen.

Zij moeten jaarlijks geregeld afrekenen. Wanneer zij hiervan vooraf verwittigd zijn, zijn ze verpligt bij de komst der Uitgevers de afrekening gereed te hebben, en zoo mogelijk het saldo te voldoen. In allen gevalle zijn zij gehouden vóór 1 Oc-

tober van ieder jaar de afrekeningen franco Amsterdam bij de verschillende Correspondenten te zenden, en de saldo's vóór 1 Januarij des volgenden jaars te voldoen of beschikbaar te stellen.

Zij verbinden zich geene boeken te verkoopen, welke buitenslands in de Hollandsche taal gedrukt of uitgegeven zijn, met blijkbaar doel of strekking om bestaande binnenlandsche werken in het debiet te benadeelen, of die in het algemeen tot nadeel van den Nederlandschen boekhandel kunnen strekken.

Dit strekt zich natuurlijk niet zoo ver uit om werkelijk goede boeken, op eene oorspronkelijke wijze behandeld, te verbieden, al ware het ook dat gelijksoortige binnenlandsche werken daardoor last leden." —

„Het spreekt wel van zelven", zoo besluit ter Gunne, „dat ik mijne meening niet voor onfeilbaar houde, of die aan anderen zou willen opdringen. Ik heb alleen van het regt gebruik gemaakt om onpartijdig en onbewimpeld voor mijne meening uit te komen; ook waar die met die van anderen in strijd is. Den beiden Heeren bekroonden ken ik te veel gezond verstand toe, om dit niet voor een waardiger hulde dan een laffe wierookwalm te houden. Voor het algemeen kan het zijn nut hebben, ingevolge het niet genoeg behartigd gezegde: *du choc des opinions jaillit la vérité.*"

Wij hebben gemeend, aan het overzicht dezer geschriften eenige ruimte te moeten verleenen, aangezien zij, uit drie onderscheiden oogpunten en van drie alleszins bekwame mannen uitgaande, een belangrijke bijdrage zijn tot de beoordeeling van den tijd en tot de geschiedenis van den boekhandel.

Zij wekten dan ook een algemeene belangstelling. Toen op de vergadering der Vereeniging in Augustus 1846 de namen der twee bekroonden bekend gemaakt werden en hun de eereprijs

werd uitgereikt, werden zij door den voorzitter G. T. N. Suringar aldus toegesproken:

„Wij zijn gekomen tot de uitreiking van den prijs der eere, door den Heer Fuhri verworven op zijnen verdienstelijken arbeid. Een nieuw verschijnsel, M. H.! in de geschiedenis der Vereeniging! — Zullen wij ons daarbij aanstellen als Magthebbenden? als van de hoogte op den bekroonden schrijver nederzien en het hem als eene genade toerekenen, dat hij van ons wordt geloofd, van ons wordt geprezen? Of zal een handdruk hem zeggen, wat wij gevoelen, hem den beroepsgenoot, die tijd en moeite en inspanning ten beste gaf, om den beroepsgenoot te dienen van ervaring en inzigt? Zal een eenvoudig, maar hartelijk woord hem danken voor den lust en den ijver, met welken hij eenen wedstrijd aanvaardde, waarin het zoo moeijelijk scheen te overwinnen; voor den onbezweken moed en de volharding waardoor hij de zege behaalde?

„Ja, *dien* toon en geenen anderen willen wij aanslaan, begaafde Vriend, verdienstelijke Confrater! Geen luid klinkende lof, geen schelle toejuiching, maar welgemeende dank vloeije van onze lippen. Een handdruk van allen bezegele die betuiging en verzekere u van onze erkentelijkheid, daarvoor inzonderheid, dat Gij de eer van den Boekhandel gehandhaafd, zijn verval gelogenstraft, de liefde voor het vak verlevendigd, den moed versterkt, en alzoo het uitzigt in de toekomst voor velen verhelderd hebt.

„Aanvaard dien dank, zoo ruim verdiend, ontvang den prijs, zoo eerlijk verworven. Zij dit zilver u een genoegelijk aandenken, een spoorslag ten goede, een getuige van onzen dank. Het prijke in uwe woning onder het voorregt, dat we u gunnen, van tijdelijken voorspoed, duurzame gezondheid en huiselijken zegen. Geeft u de Hemel dat alles te genieten, dat genot worde verhoogd door deze voldoening: dat Gij, meer en meer, uwe bedoelingen erkend, uwe wenken begrepen, uwe wenschen vervuld, en

den Boekhandel bloeijen ziet op den grond, dien wij liefhebben als den adem van ons leven.

„Ook tot U een woord van hulde en dank, verdienstelijke Gebhard! Was het u niet vergund de zege te behalen, met eere verliet Gij het strijdperk. Of is het geen eer naast zulk een overwinnaar geprezen te worden? De prijs ontging u en viel hem ten deel; maar uw moed had uitgeblonken, uwe vaardigheid werd geprezen, en bragt de vraag op aller lippen: Wie is die mededinger? Wie de held, die dus het wapen voert? Gij voldeedt aan ons verlangen, opendet het vizier, dat uw aangezigt voor onze oogen bedekte, en wijddet uwe wapenen ten beste der goede zaak. Heb dank daarvoor, heb dank voor uw pogen, en zie ook Gij uwen arbeid beloond in den dank uwer Confraters, in de vervulling uwer wenschen, in den bloei van onzen Handel! Het daartoe uitgestrooide zaad schiete wortel, geve vrucht, rijke vrucht voor ons en de onzen, voor de kinderen onzer kinderen, en dankbaar verblijde zich ieder, die na ons komt, in den arbeid van Fuhri en Gebhard.

„Lang leve Gebhard! Lang leve Fuhri! Bloeije de Boekhandel in Nederland!"

Onder daverende toejuiching werd dit lang leve! driewerf herhaald.

Had deze prijsvraag zulke uitstekende gevolgen gehad, de Vereeniging werd daardoor uitgelokt om dergelijke poging te herhalen. In 1846 schreef zij een prijskamp uit voor een „Handleiding voor den boekhandelaar tot een goede en geregelde administratie zijner zaken" In 1848 waren daarop drie antwoorden ingekomen, van welke dat van M. H. Binger, onder de spreuk „Orde regeert de wereld", bekroond en mede op kosten der Vereeniging uitgegeven werd.

GESCHILLEN. — DE VEREENIGING.

INHOUD.

Uitgaaf van het Tarief van Justitiekosten. Proces. — Pharmacopoea Neerlandica, uitgegeven door het rijk. — Uitgaaf van een bijbel te Emden gedrukt. — Nadrukken in Limburg en in België: Tollens, Helmers, Bilderdijk, Weiland. — Nadrukken hier te lande: brokstukken uit Helmers, Tollens, Staring, van Alphen. — „Anthologie" van Prof. Visscher. — Kuyper's „Letterkundige Leercursus." — Processen: Vertalingskwestiën. — Titelnavolging. — Vertalingsrecht en reglementaire bepalingen daaromtrent. — Is. An. Nijhoff's bestrijding van het vertalingsrecht. — G. T. N. Suringar's verdediging. — Het 25 jarig bestaan der Vereeniging. — Letterkundig congres te Gent. — Suringar's pleidooi tegen den nadruk. — Benoeming, dien ten gevolge, van een internationale commissie.

De droom van de Vereeniging, dat verdere voorkomende geschillen meestal door onderlinge scheidsrechters zouden kunnen worden uitgemaakt, werd reeds in het begin van 1840 bitter te

leur gesteld. Twee partijen stonden heftig tegen elkaâr op. De eene was niet minder dan de staat der Nederlanden, de andere was de firma Joh. Noman & Zoon. Door de laatste was uitgegeven een klein boekske getiteld *Tarief van Justitiekosten en salarissen*, en aangezien dit tarief aan *het Staatsblad* ontleend was en dit *Staatsblad*, met het *Journal officiël* (Staatscourant) en de *Pharmacopoea Belgica*, genoemd waren onder de werken waarvan de uitgaaf aan de landsdrukkerij, als uitzondering op het koninklijk besluit van 1822, was voorbehouden, werd de firma Noman van nadruk aangeklaagd en bij vonnis van de arrondissementsrechtbank te Tiel verwezen tot het vergoeden van 2000 exx. en een boete van *f* 100.— Deze veroordeeling was zoo spoedig in haar werk gegaan, dat de beschuldigde geen gelegenheid gezien had, de hulp der Vereeniging ter zijner verdediging in te roepen. Maar nu de veroordeelde van dit vonnis in appèl kwam en haar goed recht tot in het hoogste ressort begeerde gehandhaafd te zien, wendde zij zich tot het bestuur der Vereeniging met het verlangen, dat dit de zaak zou overnemen, aangezien het hier minder een persoonlijk belang dan dat van den geheelen boekhandel gold. Het bestuur zag tegen dit proces huiverig op. Het begreep de waarheid van de bewering van de firma Noman. Maar overwegende de kosten bij een mogelijk verlies en de buitengewone haast in dit geding aan den dag gelegd, antwoordde het den veroordeelde, dat het de zaak voorloopig niet kon aanvaarden: 1° omdat vóór het voeren van een proces eerst de toestemming moest verkregen zijn van de leden, en 2°, dat omtrent de kans van winnen of verliezen vooraf het gevoelen van een of meer rechtsgeleerden diende te worden ingeroepen. Het raadde dus de firma Noman aan, den loop van het appèl af te wachten. Werd het vonnis vernietigd, dan was de zaak uit; werd het bevestigd, dan kon de Vereeniging nog altoos de uitspraak vragen van den hoogen raad. „Intusschen", en dit is een nieuw blijk

van de ongevraagde voogdij., die het bestuur in die dagen meende zich te mogen aanmatigen, "moest het zijn leedwezen betuigen, dat het niet vroeger met dit plan van uitgave was bekend gemaakt, als wanneer het UEd. de uitgave stellig ontraden zou hebben," luidde zijn vermaning.

Den 13en Februari 1840 had de rechtbank te Tiel haar vonnis uitgesproken, den 12en Maart werd het door het provinciaal gerechtshof van Gelderland bevestigd, zich geheel vereenigende met de uitspraak van Tiel: „dat volgens de wet van 1817, het regt van druk en uitgave een eigendom zijnde, waarop niemand buiten den eigenaar eene wettige aanspraak heeft, dat regt ook behoort aan den Staat, ten opzigte van Wetten en Besluiten, en hetzelve niet door ieder afzonderlijk vermag te worden uitgeoefend, maar alleen door den Staat; dat op dit beginsel van eigendom de Wet van 1817 gegrond zijnde, niet kan worden aangenomen, dat daarbij eene uitzondering met betrekking tot het regt van den Staat zoude zijn bedoeld, hoedanige uitzondering aldaar dan ook niet voorkomt, daar die Wet niet enkel betrekking heeft op werken van letteren of geleerdheid, maar op *letter-* en *kunst*werken, door welke letterwerken, in onderscheiding van kunstwerken, al hetgeen met letters gedrukt wordt te verstaan zijnde, daaronder mede Wetten en Besluiten moeten geacht worden begrepen te zijn; dat uit de bepaling van het Koninklijk Besluit van 1822 ten duidelijkste blijkt, dat de reserve zich niet bepaalt tot de geheele uitgave van het *Staatsblad*, maar ook tot al zijn onderdeelen." — Werd alzoo de beklaagde D. van Haren Noman schuldig verklaard aan het wanbedrijf van nadruk, enz. enz.

Inmiddels waren de adviezen ingeroepen van de rechtsgeleerden Mrs. D Donker Curtius, W. C. B. Wintgens, S. P. Lipman en Scheidius, en deze waren alle zoo in tegenspraak met de gronden van het gewezen vonnis, dat men met vertrouwen bij den hoogen raad cassatie durfde aanvragen. De gevoelens,

bij monde van Mr. Donker Curtius ten overstaan van het hoogste rechtslichaam in Juni 1840 verdedigd, kwamen, soms in vrij scherpe uitdrukkingen, hierop neder: Alle wetten behooren tot het gemeenschappelijk eigendom; zij behooren aan niemand, omdat zij aan allen behooren. Het is in het algemeen bespottelijk en ongerijmd, dat iemand, wie ook, hetzij staatsdrukkerij, hetzij andere bevoorrechte concessionaris, privaat eigendom kan hebben op iets, dat zoo klaarblijkelijk tot het publiek domein behoort. De meest algemeene verspreiding mag niet worden tegengegaan, omdat haar kennis voor een ieder gebiedend wordt geëischt. Het is een kleingeestig, bekrompen, verachtelijk denkbeeld, tot zelfs de wetten te willen monopoliseeren. Verachtelijk, omdat het gebeurt om de balans te verbeteren van de staatsdrukkerij en dus voor eenig geldelijk voordeel aan het volk onthoudt wat het toekomt. — Is het niet even ongerijmd, te zeggen, dat letterwerken werken zijn, die met letters gedrukt zijn? Tot hoeveel dwaze gevolgtrekkingen zou deze onnoozele bepaling aanleiding kunnen geven. En al ware dit zoo in het onderhavige geval, wie is dan de rechthebbende schrijver ervan? De koning, de staat, het geheele Nederlandsche volk? Wetten worden gemaakt door allerlei handen; de vertegenwoordiging der natie verkort ze of voegt er aan toe; de soeverein bekrachtigt ze. — Wie is de auteur ervan? De staat, het volk heeft ze gemaakt, de staat, het volk, op wie nooit de bepaling in de wet van 1817 in toepassing kan gebracht worden wat aangaat den duur van het kopijrecht tot 20 jaar na den dood van den auteur, om de eenvoudige reden dat de staat of het volk niet sterfelijk zijn. Bovendien, heeft de staatsdrukkerij, hier als vertegenwoordigster van den staat, een quitantie, een bewijs van overdracht, van eigendom over te leggen, en heeft zij drie exemplaren in officieelen vorm gedeponeerd, voorwaarden, uitdrukkelijk door de wet voorgeschreven om eenig recht te kunnen doen

gelden? Niets van dat alles kan worden aangenomen of getoond Bij besluit van 2 Juli 1822 werd voor het eerst gesproken van „een eigendomsregt van den Staat op alle deszelfs staatsstukken." Tot verdediging en beveiliging van dit beweerd recht worden, strijdig met de grondwet, buiten de grenzen der koninklijke macht, de strafbepalingen der wet van 1817 uitgestrekt op daden, door geen enkele wet verboden. Sedert dien tijd is op dezen onwettigen grondslag voortgebouwd. Een menigte van koninklijke besluiten heeft de dwaling bevestigd. Zij heeft haar oorsprong in een loutere aanmatiging; zij is, door gebrek aan oplettendheid en onafhankelijk onderzoek, gedoogd, door lijdzaamheid bestendigd, door gunstbejag en navolgingszucht gehuldigd, totdat eindelijk het groot aantal eerbiedige verzoekschriften van de eene, en welwillende vergunningen van de andere zijde, de openbare meening voor altijd schenen te hebben bepaald. Maar het vraagstuk omtrent het oorspronkelijk recht is daardoor in geenen deele opgelost, en tallooze *gebeurde zaken* zijn niet bij machte op te wegen tegen het zekere en zonneklare beginsel hier aangewezen.

Tegen deze beschouwingen was weinig in te brengen. De hooge raad, al deze gronden overwegende, vernietigde de arresten gewezen te Tiel en te Arnhem, verklaarde, dat het begane feit noch misdaad noch wanbedrijf noch overtreding opleverde en ontsloeg den aangeklaagde van alle rechtsvervolging te dezer zake; de kosten te dragen door den staat.

Ten gevolge van dit rechtsgeding, dat veel belangstelling en opspraak wekte, werd het jaar daarna uitgevaardigd het volgende *besluit van intrekking*:

BESLUIT VAN DEN 24 APRIL 1841, HOUDENDE INTREKKING VAN HET BESLUIT VAN DEN 2 JULIJ 1822 (STAATSBLAD N°. 16) EN VAN DE VERDERE, OP GROND DAARVAN, GENOMENE EN IN HET STAATSBLAD VERMELDE BESLUITEN.

WIJ WILLEM II, enz., enz., enz.

Op de voordragten van Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken en Justitie, van den 19 Maart 1841, n°. 119, 5 afdeeling, en 9 April 1841, n°. 47;

Den Raad van State gehoord;

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1. Het Koninklijk besluit van 2 Julij 1822 (*Staatsblad* n°. 16) betrekkelijk het doen drukken en uitgeven van staatsstukken door particulieren, wordt bij deze ingetrokken en buiten effect gesteld.

2. Insgelijks worden bij deze ingetrokken en buiten effect gesteld alle verdere besluiten, genomen op grond van gemeld besluit van 2 Julij 1822, en die, overeenkomstig art. 3 van hetzelve, in het *Staatsblad* zijn vermeld.

Onze Ministers van Binnenl. Zaken en Justitie zijn belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk zal worden medegedeeld aan den Raad van State, en geplaatst in het *Staatsblad.*

's Gravenhage, den 24 April 1841.

Desniettegenstaande bleek het, acht jaar later, dat het rijk niet zoo gemakkelijk afstand kon doen van de voorrechten aan het uitgeven verbonden. Den 8en Maart 1849 werd bij de tweede kamer ingediend een wet op de invoering van de *Pharmacopoea Neerlandica* en *Nederlandsche Apotheek*, en daarin kwam op nieuw een voorbehoud voor betreffende het kopijrecht ten voordeele van den staat. Het spreekt van zelf, dat het bestuur der Vereeniging

onmiddellijk tegen dit ontwerp in verzet kwam. Ook vond het tegenkanting bij een aantal leden der tweede en eerste kamer. Maar op dezen, niet verwerpelijken, grond, dat de plicht der wetgeving medebrengt, zorg te dragen voor de zuiverheid en echtheid dezer pharmacopoea, opdat de gezondheid der ingezetenen niet zou worden gewaagd aan mogelijke fouten of gebreken in eenigen overdruk, en met wijziging van het in art. 2 der conceptwet voorkomend woord *kopijregt* in de uitdrukking *het regt van drukken en uitgeven*, werd de wet aangenomen en den 12en Augustus 1849 in het staatsblad No. 36 aldus uitgevaardigd:

„Wij Willem III, enz.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat er noodzakelijkheid bestaat, om de *Pharmacopoea Belgica* te doen vervangen door een nieuw *artsenijbereidkundig formulierboek*, overeenkomende met de vorderingen der wetenschap en behoefte der geneeskunde;

Zoo is het dat Wij, den Raad van State gehoord en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. De Latijnsche en Nederlandsche opstellen, onder de opschriften *Pharmacopoea Neerlandica* en *Nederlandsche Apotheek*, bij het ontwerp dezer wet overgelegd, worden als *artsenijbereidkundig formulierboek* vastgesteld.

Art. 2. Het uitsluitend regt van drukken en uitgeven der *Pharmacopoea Neerlandica* en der *Nederlandsche Apotheek* wordt aan den Staat voorbehouden.

De drukker, uitgever, verkooper en verspreider van eenig exemplaar van dit formulierboek, niet van Staatswege gedrukt, uitgegeven en gewaarmerkt, worden gestraft met eene boete van *f* 100.— voor ieder exemplaar door hen gedrukt, uitgegeven, verkocht, verspreid of in hun bezit gevonden; en, in geval van onvermogen om die boete te betalen, met gevangenis van ééne maand tot twee jaren.

Alle zoodanige exemplaren, waar ook gevonden, worden in beslag genomen en ten behoeve van den Staat verbeurd verklaard.

Art. 3. De *Pharmacopoea Neerlandica* en de *Nederlandsche Apotheek* worden ter Algemeene Landsdrukkerij gedrukt, van Staatswege uitgegeven en algemeen verkrijgbaar gesteld, en door of van wege den Minister van Binnenlandsche Zaken gewaarmerkt.

De uitgave en verkrijgbaarstelling zal de bekendmaking door middel van het *Staatsblad* vervangen.

Art. 4. De *Pharmacopoea Neerlandica* en de *Nederlandsche Apotheek* worden zes maanden na den dag der uitgave in werking gebragt, en vervangen de *Pharmacopoea Belgica*, die met hetzelfde tijdstip wordt afgeschaft.

De dag der uitgave wordt in de *Staats-Courant* aangekondigd.

Art. 5. De bepalingen, thans omtrent het gebruik en de naleving der *Pharmacopoea Belgica* bestaande, zijn, totdat zij door andere worden vervangen, van toepassing en verpligtend ten opzigte der *Pharmacopoea Neerlandica* en der *Nederlandsche Apotheek*, alleen met deze uitzondering, dat de termijn van één jaar, in art. 2 van het Koninklijk besluit van 28 April 1821 (*Staatsblad* No. 2) en in art. 3 der wet van 12 Julij 1821 (*Staatsblad* No. 7) vastgesteld, wordt vervangen door den termijn van zes maanden, in art. 4 dezer wet bepaald."

De handelsrechten, tot welker handhaving, en de onderlinge kwestiën, tot welker beslechting, de bemiddeling der Vereeniging werd ingeroepen, waren in dit tijdvak vele. Zaken van den meest onderscheiden aard kwamen aan de orde en kostten het bestuur niet weinig hoofdbreken en bemoeiing Die allen in haar verloop te behandelen, zou tot een uitvoerigheid leiden, die het bestek dezer bladen te buiten gaat. De jaarlijksche verslagen der Vereeniging vermelden ze in alle bijzonderheden. Den belangstellende daarheen verwijzende voor de toedracht der feiten en voor de na-

men van de daarbij betrokken personen, moge hier alleen, althans wat de kleinere aangaat, een kort overzicht van verschillende kwestiën volstaan.

In 1842 kwam een geval voor gelijk in 1838 betreffende een Hollandsch boek op een buitenlandsche drukkerij gedrukt. De firma J. B. Wolters te Groningen gaf namelijk een *N. Testament* uit, dat bij H. Woortman te Emden gedrukt bleek. Hiertegen trad de bijbel-compagnie in verzet en riep de hulp der Vereeniging in ten einde deze uitgaaf tegen te gaan. Het bestuur meende aan dit verzoek te moeten voldoen en richtte aan de firma Wolters een krassen brief, waarin het zijn ernstige afkeuring over deze daad uitsprak. „Wij hadden niet gedacht", zoo werd daarin gezegd, „dat zoo kort nadat de groote meerderheid der Confrèrie zijn verlangen had te kennen gegeven om dit verderfelijk kwaad te stuiten, een Nederlandsch boekhandelaar het zou durven wagen zijn fortuin te zoeken op de puinhoopen van de Nederlandsche drukpers, vooral nu de Bijbel-compagnie mede zoodanig boek ter perse heeft. Het bestuur meent reden te hebben zich ernstig over UEd. te beklagen, te meer nog daar UEd. niet geschroomd hebt, dat boek door het Prov. Kerkbestuur van Groningen te doen autoriseren en door een en ander het bewijs geleverd is van onedel winstbejag."

De firma Wolters, die pas twee jaar lid van de Vereeniging was, schreef hierop terug: dat zij niets afwist van het feit drie jaar geleden gebeurd; dat zij ook niet kon begrijpen, op welken grond het bestuur haar zulke bittere verwijten deed. Zeker, het boek was buitenslands, in Oost-Friesland, waar ook Hollandsch gesproken werd, gedrukt, waarschijnlijk ook op buitenlandsch papier. De geheele drukkosten liepen niet hooger dan *f* 300.— en gaven zeker geen aanleiding om de Nederlandsche drukkerij tot een puinhoop te maken. En werden niet de meeste boeken hier te lande op buitenlandsch papier gedrukt? Waarom had het

bestuur haar nu zoo hard gevallen? Zij deed deze uitgaaf samen met den drukker Woortman, die bij zijn prov. kerkbestuur autorisatie had aangevraagd, even als zij bij dat te Groningen; en beide firma's hadden aan die kerkbesturen gezamenlijk de aanvraag gedaan, niets van de wijs van uitgaaf verhelende, omdat er bij een eerlijke zaak niets te verhelen viel. Dat de bijbel-compagnie een dergelijke uitgaaf op het oog had, was hun onbekend, en ook geen reden om de hunne nu te laten varen, aangezien beide gelijke rechten hadden. Waarom hen zoo aan de kaak gesteld, alsof zij wonderwat misdreven hadden? Had de bijbel-compagnie wellicht deze bestuursdaad uitgelokt? — Dit laatste was werkelijk het geval geweest, ten einde mededinging voor haar aanstaande uitgaaf tegen te gaan. Het bestuur zond alzoo Wolters' antwoord aan de bijbel-compagnie, en deze, overtuigd van de zwakheid harer aanklacht, berichtte dan ook al zeer spoedig, en vrij leuk, dat, „hoe breedvoerig de heer Wolters zijne handelwijze ook tracht te verdedigen, dezelve ons in het geheel maar niet bevallen wil, wel niet uit principe van eigenbelang, maar omdat wij het onkiesch en onedel vinden, ten aanzien van en voor den geheelen Boekhandel, dat men iets, buitenslands gedrukt, voor een Nederlandsch product laat doorgaan. Wat haar zelve aangaat, zij wenschte die zaak maar verder te laten rusten". — Hiermede was evenwel het bestuur der Vereeniging niet voldaan; het kon zijn vorigen brief moeielijk terugtrekken. Het bracht alzoo het feit in de algemeene vergadering en antwoordde de firma Wolters: „dat de vergadering van gevoelen was, dat deze Uwe handelwijze, zoo om zich zelve als om de schromelijke gevolgen, welke soortgelijke ondernemingen op den Nederlandschen Boekhandel kunnen hebben, ten sterkste behoorde te worden afgekeurd en tegengegaan; dat het geringe bedrag der drukkosten niet in overweging mogt komen; veeleer dat men het beste aller boeken zeker het allerminst tot een

onedel winstbejag mogt bezigen; dat de Staten-vertaling des Bijbels ongetwijfeld behoorde tot de werken van algemeen eigendom, maar dat daaruit nog in geenen deele volgde, dat het een Nederlandsch boekhandelaar zou vrijstaan op dezen algemeenen eigendom inbreuk te maken, door een buitenlandschen nadruk van een in die termen vallend werk ten prejudice van onzen handel te verspreiden; dat het Bestuur deze zaak in het belang van den Nederlandschen boekhandel, maar ook in het belang van UEd. trouwens wel wil trachten in der minne te vereffenen en daaromtrent UEds. antwoord verlangt."

De firma Wolters was gehoorzaam genoeg om, na nog vrij wat heen en weêr schrijven, te besluiten, dat „aangezien het niet verkoopen van Nederduitsche buitenslands gedrukte boekwerken voordeelig is voor het algemeen belang van onzen boekhandel en vooral van onze drukkerijen, zij haar aandeel in deze uitgaaf aan de firma Woortman te Embden had afgestaan en dus haar eigen belang aan het algemeen belang had ten offer gebragt." — Het bestuur verklaarde haar daarop, dat het „door uwe loijale handelwijze en deze UEd. zeer vereerende wijze" deze zaak nu als getermineerd beschouwde.

Een jaar later, in 1843, zag de Ned. bijbel-compagnie een veel gevaarlijker vijand opdagen uit het buitenland. Het Britsch bijbelgenootschap namelijk had zich op breeden voet tot taak gesteld om goedkoope bijbels in alle talen te doen drukken en zooveel mogelijk te verspreiden. Het zocht ook in Holland een agentschap voor zijn testamenten, die buitenslands gedrukt waren, tot groote grief voor de bijbel-compagnie, die zich met haar klacht tot de Vereeniging wendde. Om in zijn geheel te blijven diende het bestuur zich die zaak ook nu aan te trekken en richtte zich tot de regeering met een verzoek om verbod. De minister verwees de adressanten eenvoudig naar de wet van 1817 en verklaarde, „dat hij alle maatregelen zou nemen ten einde

die wet te handhaven en te zorgen dat er geen buitenslands gedrukte werken zouden worden ingevoerd of verkocht, ***waarvan hier te lande kopijregt bestaat.***" — Op de vergadering van het volgende jaar verklaarde het bestuur, dat het hierin gedaan had wat in zijn vermogen lag, zonder de kwestie verder aan te roeren.

Vooral in Limburg gingen enkele firma's voort zich niet te storen aan vroegere waarschuwingen en met het driest nadrukken van schoolboekjes ten behoeve van Limburgsche scholen. Meestal wisten zij de vervolging te ontduiken, of zagen de Hollandsche uitgevers, om het onvoldoende hunner bewijzen van kopijrecht, er tegen op, hun een proces aan te doen. — Erger maakten het de Belgische nadrukkers. Met onverbeterlijke stoutheid sloegen zij de hand aan werken van Helmers, Tollens, van Lennep, van der Palm en anderen en ontzagen zich niet zelfs een volledigen nadruk van Weiland's *Woordenboek* en van Bilderdijk's *Kompleete werken* op het touw te zetten. Als een staal van verregaanden overmoed deelen wij in de eerste plaats meê het prospectus van den nadruk van Weiland's *Nederduitsch Letterkundig Woordenboek*:

„Het byzonder welslagen onzer poogingen ter verspreiding van Vlaemsche tael- en letterkunde door eene volledige uitgave der werken van Tollens, heeft alleen ons kunnen aenmoedigen tot het herdrukken van een zoo belangrijk werk, als het hier aengekondigde. Immers, hoewel wy genoeg overtuigd zyn dat het Woordenboek van den geleerden Weiland in al de deelen van het Vlaemschsprekend België hoogst gewaerdeerd wordt, hadden de menigvuldige moeijelykheden dezer uitgave ons eenigermate kunnen afschrikken, zoo niet het gelukken onzer eerste onderneming, ons eene waerborg voor deszelfs vertier had toegeschenen.

De nuttigheid, ja de noodzakelykheid dezes werks, niet alleen voor allen die zich met Vlaemsche letterkunde of onderwys bezig houden, maer zelfs voor hen, die in de gelegenheid zyn de moedertael dagelyks te behandelen, algemeen bekend zynde, zullen wy hier van deszelfs waerde en verdiensten niet verder gewagen, daer al wat wy er van konden aenhalen nog beneden de waerheid zoude zyn. Dus zullen wy ons slechts by eenige woorden over dezen nieuwen druk bepalen. — Hoe verdienstelyk de hollandsche uitgave ook zy, laet zy echter veel te wenschen over. — Het groot getal boekdeelen, welke zy beslaet (11 deelen) maekt ze ongeschikt en veelal onbruikbaer: het is thans algemeen aengenomen, dat een woordenboek niet uit meer dan twéé boekdeelen mag bestaen: onze uitgave zal op dien voet ingerigt zyn.

De hooge prys der hollandsche uitgave (37 gl.; byna 80 franks) stelt ze buiten het bereik van andere dan bemiddelde persoonen; de onze komt slechts op een vierde van dien prys. — Voor wat de uitvoering betreft, vergelyke men het hier nevensgaende specimen.

Voor het overige zullen wy de hollandsche uitgave geheel en al volgen; die spelling komt al te veel met de onze overeen dan dat het noodig zy er eenige verandering aen toe te brengen. De weinige punten waerin beiden verschillen, zyn thans door ieder genoeg gekend.

Voorwaerden. — Het werk zal verschynen in twaelf afleveringen, elk van ongeveer 12 vellen druks (192 bladzyde, of 384 kolommen) in papier, letter en formaet gelyk aen het nevensstaende specimen, en zoodanig ingerigt dat dezelve zeer geschikt in twee deelen kunnen verzameld worden. Er zal van 6 tot 6 weken eene aflevering verschynen, elk aen den prys van twee franken. Zy die vóór den eersten January aenstaende ingeteekend hebben, zullen den *Kunstwoordenboek*, door Weiland, een boekdeel (van

ongeveer 300 bladz.) in het zelfde formaet als het aengekondigde werk, kosteloos ontvangen.

Men schryft in: bij J. P. van Dieren & Comp., Uitgevers en Drukkers, Meir, n°. 1131, te Antwerpen, en by alle boekhandelaren van het land, alwaer men de ingevulde prospectussen kan bestellen."

Maar in de tweede plaats verdient de volgende brief vermelding, door de nadrukkers aan de rechtmatige eigenaars, de firma Blussé & van Braam te Dordrecht, gericht:

Antwerpen 26 Augustus 1843,

De Heeren Blussé & van Braam te Dordrecht.

„Volgens blijkens uit het Letterkundig Nieuwsblad is het UE. bekend, dat ik ter perse heb, de eerste en groote uitgaaf van Weiland's *Woordenboek*, vermeerderd door woorden en volgens de spelling van zijne tweede uitgaaf. Dezelve hebben wij heel laag in prijs gesteld, om het Vlaamsch hier ter lande te doen herleven, dus uwen uitgaaf is nu weinig van waarde meer; maar ik wil toch een goed akkoord met UE. aangaan; ik zal geen enkel ex. in Holland debiteren, (uitgenomen 22 ex. die mij reeds door partikulieren zijn aangevraagd) mits UE. mij 1000 ex. afkoopt, de aflevering à 80 centen inteekening alhier fl. 1.15, deze kunt UE. goed in Holland fl. 1.50 verkoopen, dan komt het werk met den *Kunstwoordenboek* (welke met het Supplement gratis wordt afgeleverd), nog maar op 18 gulden. Die duizend ex. kan UE. in tijd van een jaar wel debiteren, de Prospectus is nog maar 3 weken uit en heden heb ik al 530 inteekenaren, dan zal ik het werk, wel te verstaan de 1000 ex. en die 22 ex op uwen naam trekken. Zelfs wil ik ook te boven voor UE. nog 1000 Prospectussen trekken, met uwen naam en de prijs, die UE. zult opgeven. Over dezen voorstel kunt UE. tot den 10 September

aanstaande nadenken, dan verschijnt er de eerste aflevering en dan onmiddelijk gaan mijne mannen op reis, onder welke termen van verbod ook. Eens een akkoord met UE. aangegaan hebbende, zal er door mij geene bekendmaking in Holland gedaan worden.

Onnoodig zal het zijn mijne Heeren eene andere conditie voor te stellen, want geene verandering doe ik in mijnen voorstel.

Ik heb de eer met hoogachting te zijn."

UE. Dw. Dienaren

(*Was get.*) J. P. VAN DIEREN & COMP.

"P. S. Alle aanvragen die mij nog door particulieren uit Holland gedaan worden, voor dat ik UE. antwoord ontvangen heb, zullen door mij nog aangenomen worden, alle inteekenaren, die ik in Holland heb, zijn particulieren, dus de Regtbank zal geene moeite hebben en de premiën zullen ook niet behoeven ontvangen te worden. Indien UE. mijn aanbod bevalt, dan zend ik UE. elke aflevering tegen remboursement. Mijn getal is getrokken op 2000 exemplaren."

Naar aanleiding van dit feit was het wel geen wonder, dat de Vereeniging, vol verontwaardiging, zich wendde tot Z. M. den koning met onderstaand adres:

Aan *Zijne Majesteit den Koning.*

SIRE!

„Geven met den meesten eerbied te kennen de ondergeteekenden, boekhandelaren wonende te Amsterdam en te Arnhem, doch allen domicilie kiezende ten huize van den eersten hunner op den Vijgendam te Amsterdam.

Dat de Belgische naburen, die zich sedert lang onledig hielden met het nadrukken en verspreiden van de beste Fransche werken, zich sedert korten tijd ook op het nadrukken der uit-

20*

gezochtste Nederlandsche boekwerken hebben toegelegd, welke zij niet slechts in Vlaanderen verspreiden, maar vooral ook in Nederland weten in te voeren en te verkoopen.

Dat de ondergeteekenden daarop de aandacht van Uwe Majesteit, als beschermer der inlandsche nijverheid, maar ook bovendien in het algemeen belang van Neêrlands ingezetenen en van het grondwettig Bestuur, wenschen te vestigen.

Zij zullen daartoe eenige der meest sprekende feiten van zoodanigen nadruk ter kennisse brengen van Uwe Majesteit: zij zullen de allernadeeligste gevolgen daarvan voor den Nederlandschen boekhandel en de nijverheid aantoonen, maar tevens ook van de gevaren, welke uit dezelfde oorzaak noodwendig voor godsdienst en zedelijkheid, en zelfs voor de rust van den Staat moeten geboren worden, hebben te gewagen: zij zullen vervolgens aantoonen, dat de bestaande verordeningen onvoldoende zijn om die schroomelijke gevolgen te voorkomen; en eindelijk op het nemen van afdoende maatregelen aandringen, welke in staat zijn het kwaad met den wortel uit te roeijen.

Behalve eenen nadruk van de *Roos van Dekama* van Mr. J. van Lennep, ziet ook reeds eene Belgische uitgave van alle de gedichten van H. Tollens Cz. het licht, terwijl eene uitgave van het *Nederduitsch Letterkundig Woordenboek* van P. Weiland bij J. P. van Dieren & Comp., te Antwerpen, deels ter perse is, deels reeds is afgedrukt. Bij den nadruk der beide laatste werken is de Nederlandsche spelling geheel gevolgd — zoo het heet, omdat die al te veel met de Vlaamsche overeenkwam, dan dat het noodig ware er eenige verandering in te brengen, maar inderdaad met het enkele doel om voor deze werken daardoor ook in Nederland een groot vertier te vinden; want alle de Nederduitsche boekwerken, meest schoolboeken, welke men in Vlaanderen voor eigen gebruik nadrukt, worden naar de Vlaamsche spelling gewijzigd; en bij de beperktheid van het gebruik der

Nederlandsche taal buitenslands, mag het er met grond voor gehouden worden, dat alle buitenlandsche nadruk van Nederlandsche boekwerken hoofdzakelijk met het uitzigt op een ongeoorloofd debiet in Nederland zelve wordt ondernomen.

Het is voorzeker niet te verwonderen, dat de Belgische nadrukken voor veel mindere prijzen dan de Nederlandsche uitgaven verkrijgbaar zijn: dit is het geval met alle mogelijke nadrukken, waarvoor immers geen honorarium aan den Schrijver betaald wordt, en waarvan de proefbladen met mindere kosten en moeite worden afgedrukt, terwijl nog bovendien geene risico voor slecht debiet is te vreezen, of geene verliezen, geleden door het uitgeven van andere verdienstelijke maar door het publiek minder geäppreciëerde werken, behoeven te worden goedgemaakt, daar men, gelijk ieder ligtelijk bevroedt, alleen die werken nadrukt, welke de algemeene toejuiching ondervinden, en van welke men op een ruim vertier kan rekenen. Men voege daarbij de lagere Belgische werkloonen, en niets is meer natuurlijk, dan dat, b. v., het beroemde werk van Weiland voor bijkans een vierde van den prijs der Nederlandsche uitgâve verkrijgbaar is gesteld.

Om het volledigst bewijs te leveren met welken slag door deze en dergelijke nadrukken de Nederlandsche boekhandel (toch reeds zoo deerlijk ondermijnd) bedreigd wordt, zal het slechts noodig zijn het berigt van inteekening van de Antwerpsche editie van Weiland's *Woordenboek* en den brief, welken de uitgevers de onbeschaamdheid hebben gehad aan de Heeren Blussé & van Braam te Dordrecht, eigenaars der kopij van dat werk, te schrijven, bij dit verzoekschrift als bijlagen over te leggen.

Het blijkt daaruit, dat aan de Heeren Blussé & van Braam slechts de keuze is gelaten om of aan de Antwerpsche nadrukkers duizend exemplaren van den nadruk af te koopen, of Nederland door Belgische colporteurs met den nadruk van Weiland te zien overstroomen.

De ondergeteekenden zijn bewust, dat op gelijke wijze bij dezelfde uitgevers het voornemen bestaat, om alle de werken van Bilderdijk na te drukken; en zoo zullen ongetwijfeld, zonder afdoende maatregelen, alle de voornaamste Nederlandsche Letterkundige werken volgen, waarvan het kopijrecht schatten gouds heeft gekost en weldra niets meer waardig zal zijn.

Het eerste en natuurlijkste gevolg van de door den nadruk reeds geleden of nog te lijden verliezen moet zijn, dat ieder boekhandelaar schroomvallig zal worden om zelfs aan de uitmuntendste Schrijvers een eenigzins aanzienlijk honorarium toe te zeggen, veelmin hen tot het publiek maken der voortbrengselen van hun vernuft aan te moedigen. Nederland zal alzoo weldra in letterkundigen vooruitgang bij andere landen achterstaan. De boekhandel zal tot Schrijvers van minderen rang, aan wien men minder heeft uit te keeren, deszelfs toevlugt moeten nemen, of welligt, om hunne verliezen goed te maken, zich op de uitgave van andere min solide, min deugdelijke, maar daarom weleens meer algemeen getrokken werken moeten toeleggen. Met den eigenlijk gezegden boekhandel zullen geleerden, boekdrukkers, binders, lettergieters, papiermakers, en wie al niet, dadelijk den schromelijken invloed van den invoer van buitenslands gedrukte Nederduitsche werken gevoelen, en terwijl de schatkist door dien invoer in het minst niet bevoordeeld wordt, zal de inlandsche nijverheid daarbij alles verliezen.

In Frankrijk heeft de Belgische nadruk den boekhandel schier uitsluitend in het buitenlandsch debiet benadeeld, en het is bekend tot welke aanhoudende en menigvuldige klagten dit reeds geleid heeft; maar ten gevolge van verbodsbepalingen op den invoer en van het strengste toezigt op de grenzen, wordt alle invoer der nagedrukte werken in Frankrijk zelve op eene afdoende wijze tegengegaan. Doch hoeveel meer reden van klagen heeft dan de Nederlandsche boekhandel niet, terwijl elke nadruk tegen hen

gerigt is, en hen zelfs in de billijkste berekeningen op het binnenlandsche debiet teleurstelt, en alzoo gevoelig benadeelt.

Doch ofschoon de ondergeteekenden hier alleen in het belang van den boekhandel spreken, voor dezen de bescherming van Uwe Majesteit inroepen, het onderwerp staat inderdaad in het naauwste verband met het algemeen maatschappelijk welzijn en de rust van den Staat.

Van eene geheel andere zijde toch laat zich over den Belgischen nadruk nog eene klagte hooren, welke, daar zij godsdienstijver tot banier heeft, zich spoedig meer dreigende en welligt anders dan door woorden zoude kunnen uiten.

Het is namelijk de Nederlandsche Bijbelcompagnie, welke in het zekere is onderrigt, dat hier te lande een Agentschap van het Britsch en Buitenlandsch Bijbelgenootschap zal worden opgerigt, voornamelijk ten einde Nederduitsche bijbels volgens de Statenvertaling, in Belgie nagedrukt, op alle wijze en tegen de goedkoopste prijzen overal in Nederland te doen uitventen.

Hierin straalt, naar de meening der ondergeteekenden, niet slechts een aanslag door op het eigendom van den Staat en der wettige drukkers van Nederduitsche bijbels, maar daaruit moet en zal ook aanleiding tot onrust en verbittering ontstaan, wanneer de meer voorzigtige en kiesche wijze, waarop het Nederlandsch Bijbelgenootschap zelve voortgaat, den bijbel meer te verspreiden, wordt uit het oog verloren.

Dat toch aan het doen invoeren van buitenslands gedrukte bijbels vreemde en misschien ongeoorloofde inzigten zijn verbonden, moet daaruit reeds volgen, dat de gewone bijbeluitgaven bij geene mogelijkheid zelfs buitenslands tot mindere prijzen kunnen geleverd worden, dan dezelve hier te lande verkrijgbaar zijn gesteld, zoodat men, om de prijzen lager te stellen, noodzakelijk geld zal moeten toeleggen.

Het invoeren van buitenslands gedrukte bijbels heeft echter

een bijzonder bezwaar, aan den nadruk en invoer van andere boekwerken niet verbonden. De kerkelijke reglementen toch schrijven voor, dat de uitgaven van Hervormde bijbels door het Provinciaal Kerkbestuur moeten worden goedgekeurd; welke goedkeuring tot waarborg voor de zuiverheid en regtzinnigheid der vertaling moet strekken; een waarborg, die bij den invoer van buitenslands gedrukte bijbels geheel verloren gaat, en dan ook spoedig bij binnenlandschen herdruk zal in onbruik geraken; terwijl het misbruik, dat daarvan zoude kunnen gemaakt worden, zich in de gevolgen oneindig ver zal uitstrekken.

Maar gelijk heden letterkundige boekwerken en bijbels worden nagedrukt en ingevoerd, zoo kunnen en zullen morgen ook allerlei zedelooze geschriften, staatkundige pamfletten en paskwillen, die binnenslands geen' drukker of uitgever vinden zouden, in België of elders gedrukt en door Limburg, Noord-Braband of andere grensprovinciën ingevoerd kunnen worden; en de geschiedenis der laatste helft van de vorige eeuw zoude ten bewijze kunnen strekken, dat deze vrees niet geheel ijdel is.

Welke onheilen en rampen daaruit kunnen geboren worden, zullen de ondergeteekenden wel niet in breede trekken behoeven te schetsen. Het zal voldoende zijn aan te merken, dat Nederland op een hooger standpunt van beschaving en zedelijkheid staande, en meer gezind tot rust, orde en getrouwheid aan Koning en Vaderland dan de meeste van zijne naburen, bij den invoer van zoodanige buitenslands gedrukte en uitgegeven geschriften alleen zal kunnen verliezen. Thans bestaat nog de gelegenheid, dat Uwe Majesteit in het belang van den boekhandel of van het algemeen belang tegen zoodanigen invoer kan waken: de tijd zoude helaas! kunnen komen, dat de veiligheid van den Staat en der Kroon zulk een' maatregel, als de ondergeteekenden thans voor zich zelven en hunne beroepsgenooten verlangen, gebiedend noodzakelijk maakte, maar die op zoodanig oogenblik welligt be-

zwaarlijk zoude zijn daar te stellen of verkeerd zoude werken.

Zoo zeker het is, dat het kwaad bestaat, en dreigt te zullen toenemen, zoo zeker is het ook, dat de bestaande wettelijke verordeningen volstrekt ontoereikende zijn, om tegen dien nadruk en invoer van buitenslands, waarmede de boekhandel, de nijverheid, de zedelijkheid, de godsdienst, de Staat zelve zullen worden verpest, genoegzaam te waken. In de eerste plaats zijn dezelve reeds onvoldoende om binnenslands den boekhandel voor allerlei inbreuken te beveiligen, zoodat dezelve, gelijk Uwer Majesteit bekend zal zijn, reeds meermalen tot de billijkste klagten hebben geleid, en aanleiding gegeven tot het daarstellen der Vereeniging ter bevordering van de belangen des boekhandels, van welke de ondergeteekenden de eer hebben bestuurders te zijn. Door de statuten dezer Vereeniging wordt aan het wettig kopijregt, hetwelk aan menigvuldige formaliteiten onderworpen, en slechts voor een beperkte tijdsruimte geldig is, alle die uitbreiding gegeven, welke de goede trouw kan billijken; en het beginsel is daarbij gehandhaafd, dat alle nadruk, hoezeer ook buiten het bereik der wet vallende, als onzedelijk en ongeoorloofd moet worden aangemerkt. Binnenslands heeft die Vereeniging, waaraan zich van lieverlede de meeste boekhandelaars aansluiten, de gelukkigste resultaten opgeleverd, zoo zelfs dat men soms duizenden ziet betalen voor een kopijregt, hetwelk alleen op dit door de Vereeniging aangenomen beginsel van goede trouw berustende is. Maar ten opzigte van buitenlanders zullen de bepalingen, waaraan zich de Vereeniging houdt, niets kunnen uitrigten, en het stelsel van wederkeerige heuschheid en beroepsverbroedering zal door den vrijpas aan den buitenlandschen invoer gegeven, ook binnenslands meer en meer worden ondermijnd. Doch ook de vigerende wettelijke verordeningen zelve zijn niet in staat, het dreigende onheil af te wenden. De eenige wetsbepaling, die hier zoude kunnen in aanmerking komen, is art. 4

der wet van 25 Januarij 1817, hetwelk het nadrukken van binnenslands uitgegeven, en het verspreiden of verkoopen van binnen- of buitenslands nagedrukte Nederlandsche werken verbiedt. Dit verbod echter kan nimmer den buitenlandschen nadrukker in zijn persoon of in zijne goederen treffen. De colporteurs, die zich met het verspreiden der nadrukken doorgaans belasten, bekreunen zich om de Wet weinig of niet, daar zij hen alleen met geldboete straft, welke zij toch niet kunnen betalen, daar zij niets hebben te verliezen. Maar bovendien bepaalt zich thans veelal de bedrijvigheid der colporteurs tot het rondbrengen van inteekening-billetten en het opnemen der commissiën, terwijl de boekwerken zelve vervolgens aan de particulieren per post of op andere wijze worden opgezonden. De koopers zelven eindelijk kunnen ongestoord en onbevreesd zich die nadrukken aanschaffen, zonder eenige namaning, veel min verbeurdverklaring of boete te duchten te hebben.

Het is op deze gronden, waarvan Uwe Majesteit al het gewigt zal beseffen, dat de ondergeteekenden eerbiedig en met aandrang verzoeken, dat het Uwer Majesteit behagen moge, de noodige maatregelen te nemen, ten einde alle de nadeelen af te wenden, welke door de ondergeteekenden slechts met vlugtige trekken en onvolledig zijn aangewezen.

Ofschoon zij zich geheel onbevoegd achten, om, ongeroepen, daartoe eenig bepaald voorstel te doen, vermeenen zij echter aan Uwe Majesteit eerbiedig in bedenking te mogen geven, of niet eene bijzondere aanschrijving aan de gemeente-besturen of de commissarissen van politie, om tegen die uitventers of verspreiders van daartoe strekkende inteekeninglijsten te waken, en eene geringe lijfstraf tegen die uitventers, hierin niet gedeeltelijk zouden voorzien; maar vooral meenen de ondergeteekenden aan Uwe Majesteit te mogen in bedenking geven, om buitenslands gedrukte Nederduitsche (niet Vlaamsche) boekwerken bij den invoer,

of waar en wanneer zij binnenslands worden aangetroffen, aan een regt van zegel op elk blad druks te onderwerpen; alles en in allen gevalle in verband met een zorgvuldig toezigt op de toepassing eener zoodanige verordening, waardoor geen enkel wettig belang zoude gekrenkt worden: welk een en ander den ondergeteekenden is voorgekomen, onder de beste middelen tot afwending of beteugeling van het dreigend kwaad te mogen worden gerangschikt.

De ondergeteekenden vleijen zich, dat spoedig zoodanige verbodsmaatregelen of dergelijke krachtige behoedmiddelen van wege Uwe Majesteit mogen worden voorgeschreven; en zij nemen tevens eerbiedig de vrijheid, de belangen van den boekhandel in het algemeen aan Uwe Majesteit vertrouwend op te dragen. De gevaren, welke dien eertijds hier te lande zoo bloeijenden tak van handel dreigen, bemoedigen de ondergeteekenden om Uwe Majesteit ootmoedig te smeeken, om door onverwijlde maatregelen aan den tegenwoordigen toestand een einde te maken, en daardoor eene talrijke klasse van Uwe Majesteits onderdanen in hunne regtmatige belangen en wettige nijverheid te beschermen."

20 *November* 1843. Hetwelk doende enz.

Dit adres mocht nochtans niet leiden tot meer dan de gewone maatregelen. In December ontving de Vereeniging alleen ten antwoord, dat de wet van 1817 ook tegenover deze nadrukken zou worden ten uitvoer gelegd, en dat aan de desbevoegde rijksambtenaren herinnerd zou worden allen invoer ten strengste te keer te gaan.

Dit alles wel wetende, hadden de nadrukkers zelfs de brutaliteit hun prospectussen tusschen gewoon pakpapier in Holland binnen te smokkelen en daarin te vermelden, dat de Hollandsche inteekenaren geheim zouden worden gehouden en hun

exemplaren zouden ontvangen door middel van stille agenten.

Tegen het verspreiden van nadrukken in België-zelf kon de Hollandsche boekhandel of justitie natuurlijk niets uitrichten. Tegen den invoer hier te lande echter veel meer. Zoodra de verschijning van eenig nagedrukt boek bekend werd, haastte de Vereeniging zich, den volke bekend te maken, dat *de verspreider* zich blootstelde aan een boete van vergoeding voor 2000 exemplaren, een boete, die op *ƒ* 16.000.— zou te staan komen, indien men bijv. exemplaren van Weiland's *Woordenboek* durfde wagen te verkoopen. Dat zulk een zwaard van Damocles ontzag wekte, spreekt van zelf, en het was wel daaraan te danken, dat er al heel zelden Belgische nadrukken over de grenzen kwamen en dat het plan voor een Bilderdijk werd opgegeven, terwijl de *Woordenboeken* van Weiland hun debiet bij uitsluiting moesten zoeken in België.

Het was er evenwel ver van af, dat de Belgische nadrukkers, en wel voornamelijk de firma van Dieren & C°. te Antwerpen, zich door deze voorzorgen uit het veld lieten slaan. In het laatst van 1849 werd door een vrachtrijder van Antwerpen op Breda aan een herbergier te Boxtel besteld een pak boeken, die bleken te zijn nagedrukte exemplaren van Tollens' en van Helmers' *Gedichten*. De Vereeniging nam onmiddellijk de aanklacht van de benadeelde uitgevers over en bracht haar voor de arr.-rechtbank te Breda. Deze was in één opzicht in haar vonnis niet mild. Zij erkende den strafbaren invoer van Tollens' boeken en veroordeelde de beide beklaagden in een boete van niet minder dan *ƒ* 64.100.— behalve *ƒ* 100.— voor de armen en *ƒ* 59.29 voor kosten. De gelukkige, wien zoo vele duizenden toegewezen, en de ongelukkigen, wie zoo vele duizenden te betalen gegeven werd, droegen beiden hun lot met gelijke onverschilligheid. Want van afrekenen was natuurlijk wel geen spraak. Maar in een ander opzicht was dit vonnis van zeer groot gewicht, aangezien daarin de be-

schuldigden werden vrij gesteld van schuld voor den invoer op Helmers' werken, op grond dat twintig jaar na des auteurs dood het kopijrecht vervallen was. Deze uitspraak raakte een beginsel, waarin de Vereeniging niet mocht berusten. Met een wederlegging van Mr. J. W. van der Meer de Wijs, zich beroepende op reeds vroeger aangegeven rechtsgronden, en wel voornamelijk met verwijzing naar het advies der vijf rechtsgeleerden in 1817, en met bewering: 1°. dat het kopijrecht *niet* was een beperking der nijverheid (gelijk de rechtbank betoogd had), maar een bepaald recht van eigendom, niet alleen op het geschreven recht, maar op het natuurrecht gegrond; en 2°. dat de aard en de duur van dit recht voor ieder uitgegeven werk moesten beoordeeld worden naar de wet, onder welker vigueur dat werk voor het eerst was in het licht verschenen: — met deze wederlegging richtte zij zich tot het provinciaal gerechtshof van Noord-Braband, dat het geheele vonnis van Breda vernietigde wat de verantwoordelijkheid der invoerende tusschenpersonen betrof, een vernietiging, later gestaafd door een hooger beroep bij het provinciaal gerechtshof in Gelderland. Beide hoven lieten trouwens de geldigheid van Helmers' kopijrecht onaangeroerd, zeer tot teleurstelling der Vereeniging, die juist daarvoor tot een hooger beroep was overgegaan.

Nadrukken hier te lande van eens anders eigendom gebeurde, waar het voorkwam, meestal door onvoorzichtigheid of onbekendheid met de strengheid der bestaande wetten; zelden ter kwader trouw. Toch waren de uitgevers te dien aanzien alles behalve toeschietelijk en zelfs al heel kleingeestig op het punt van hun recht. Wie aan hun kopijen kwam, kwam aan hun leven; de geringste aanranding werd oogenblikkelijk voor de vierschaar der Vereeniging gebracht. Zoo bijvoorbeeld had het bestuur partijen tot een te brengen wegens het overnemen van aanhalingen, of een paar bladzijden. uit *De Hollandsche Natie* van Helmers, uit Staring's

Kleine Verhalen, uit het tijdschrift *Voor het schoolwezen*, uit het tijdschrift *de Globe*, ja wegens het ongevraagd overnemen van enkele *Evangelische Gezangen*, en het gebruiken van korte aanhalingen uit van Alphen's *Kindergedichtjes* als bijschriften bij prenten. Zoo werd niet toegelaten of verontschuldigd, dat men de woorden van het een of ander gedicht op muziek zette en daarbij natuurlijk den tekst onder de zangnoten plaatste; dat men, voor een gansch verschillend tijdschrift, den titel van een reeds bestaand overnam, gelijk *de Volksbode*, ook niet wanneer men daarbij de woorden *De nieuwe* voegde; dat men *Vragen* in het licht gaf naar aanleiding van een of ander leer- of schoolboek. — Meestal liepen deze geschillen, hetzij door onderlinge tegemoetkoming, hetzij door eenig dreigend rechtskundig advies, met de betaling van eenige schadevergoeding af. Enkele evenwel werden om het beginsel of tot een afschrikwekkend voorbeeld tot het uiterste doorgezet. Daartoe behoorde het door een armen colporteur nadrukken en rondventen van een preek van Borger. Niet, gelijk de jongens zeggen, om de knikkers, maar om het recht van het spel werd dit feit in handen der justitie gesteld en in optima forma voor de arrondissements-rechtbank te Leeuwarden behandeld. De uitspraak verklaarde den klager in zijn volle recht en veroordeelde den schuldige bij verstek tot een vergoeding van 2000 exemplaren van Borger's *Gezamenlijke Leerredenen*, ten bedrage van niet minder dan *f* 12,000.— en een boete van *f* 100.— ten behoeve der stedelijke armenkas. Het spreekt van zelf, dat de misdadiger zich uit de voeten gemaakt had en dat men den man, die niets ter wereld bezat, stillekens liet gaan. Het recht had zijn eisch gehad, en daarmede was men voldaan.

Hooger werd een dergelijk feit opgenomen ten opzichte van twee bloemlezingen, waarin, zonder verlof van de daarbij betrokken uitgevers, stukken waren opgenomen van de voornaamste vaderlandsche dichters en prozaschrijvers. Het eene, een *Antho-*

logie door prof. Visscher, werd, na wat heen en weêr schrijven, bijgelegd door de betaling van een som van ruim *f* 800.—, te verdeelen onder de benadeelde uitgevers, met berekening van *f* 3.— per bladzijde. Het andere had meer voeten in de aarde. In 1844 verscheen bij de firma Broese & Co. een werk, getiteld G. Kuijper, *Letterkundige Leercursus*, een leerboek ten behoeve der kon. militaire academie te Breda. Eerst in 1848 wendden zich onderscheiden uitgevers tot het bestuur der Vereeniging met de klacht, dat in dezen bundel een ongeoorloofd gebruik gemaakt was van hun kopijen. Een brief daarover aan de firma Broese kreeg ten antwoord, dat dit werk op last en voor rekening van de militaire academie was uitgegeven en dat de klacht alzoo niet bij haar, maar bij den generaal-majoor H. G. Seelig, gouverneur dier lands-inrichting, te huis behoorde. Het bestuur richtte alzoo zijn schrijven tot genoemden hoogen ambtenaar. De generaal berichtte hierop, dat hij zich niet bewust was, eenige overtreding te hebben gepleegd, noch tegenover de wet van 1817, noch ten nadeele van den boekhandel. Op grond van verschillende rechtsgeleerde adviezen was wel het verkort overnemen van eens anders geschrift, maar niet het geven van fragmenten strafbaar, en diende zelfs het bekend maken van zulke fragmenten tot verhooging van de waarde der daardoor aanbevolen kopijen. — Vermits de mil. academie bleek, noch op een nader schrijven van de Vereeniging noch op dat van haar advocaat, tot eenige schikking bereid te zijn, werd besloten de zaak langs officiëelen weg uit te maken en een aanklacht ingediend bij den officier van justitie te Breda en bij den procureur-generaal van het provinciaal gerechtshof van Noord-Braband. Beide ambtenaren hielden de zaak sleepende. Hoe het bestuur zich ook over deze traagheid beklaagde, de rechterlijke macht draalde met de aanvaarding van het geding, totdat eensklaps, in het laatst van 1849, de militaire academie zich tot de Vereeniging wendde met het

bericht, dat zij gezind was het pleit in der minne te beslechten. Dien ten gevolge stelde zij ter beschikking een som van *f* 2000.— om pondspondsgewijs te verdeelen onder de benadeelde uitgevers, onder verband nochtans dat deze daarvoor het gebruik hunner stukken afstonden ten behoeve van den *Leercursus* en onder belofte van harentwege, bij elken herdruk te vermelden, dat de opgenomen stukken geplaatst waren met verlof van de eigenaars.

Onder de kleinere voorgekomen geschillen was er een omtrent het gedeeltelijk gebruik maken van een reeds bestaanden titel. De zaak werd tusschen partijen in der minne geschikt, en wij zouden haar zelfs niet hebben genoemd, indien zij niet een op een rechtskundig advies steunenden brief van het bestuur der Vereeniging had uitgelokt, voor den handel wellicht eenigszins van gewicht. Hij luidde aldus:

M. „Door ons is ontvangen een brief van de Heeren L. E. Bosch & Zoon, die zich beklagen over een door U uit te geven *Miniatuur Almanak voor Kinderen*, uithoofde gemelde Heeren eigenaars zijn van de sedert eenige jaren bij hen verschijnenden *Miniatuur Almanak*, en zij zich als zoodanig in hun belang door uwe uitgave gekrenkt achten.

Steeds was het ons aangenaam questiën tusschen Confraters op eene minnelijke wijze bij te leggen, en ook thans wenschten wij daartoe te geraken, en hebben diensvolgens in dien geest aan de Heeren Bosch & Zoon geschreven.

Wij moeten UEd. echter doen opmerken dat wij geenszins met U instemmen over het geoorloofde van den door U gekozen Titel, bij het reeds bestaan van eenen soortgelijken. Gaarne belijden wij daarbij onze overtuiging, dat UEd. in dezen geenszins hebt gehandeld met oogmerk om de Heeren Bosch & Zoon in hun belang te krenken, en doen hulde aan uwe denkwijze, vervat in uwe verklaring van zelfs den schijn hiervan te willen vermijden.

Het zij ons vergund deze bij ons te lande nog zelden of nimmer ter sprake gekomen questie nader toe te lichten.

In de eerste plaats houden wij het voor waarheid dat de eigenaar van een werk tevens eigenaar van deszelfs Titel is, en dat op dezen eigendom bij navolging van denzelven inbreuk wordt gemaakt, ook dan wanneer bij denzelven iets toe of afgedaan wordt, zoo lang dit laatste het eigendommelijke van den titel, dat deszelfs bezit constitueert, niet geheel en al wegneemt.

Deze eigendom kan door den bezitter worden gesteld onder bescherming van die wettelijke bepalingen, die het namaken en gebruiken van firma's, uithangborden, wapens, etiquetten, zegels en merken van fabrijkmatige voortbrengselen verbieden. Het is slechts eenige jaren geleden dat in Duitschland een Schrijver, die een werk had uitgegeven onder den pseudo naam van Clauren, door den eigenlijken Schrijver der Romans onder den insgelijks aangenomen naam van Clauren, wegens misbruik van zijn aangenomen naam aangeklaagd, alleen aan eene gestrenge straf ontsnapte, omdat hij, hetzij met opzet of bij toeval, den ook door hem aangenomen naam eenigzins anders dan dien van den vroegeren Clauren had gesteld. Hier was dus van een titel alleen een niet bestaande naam overgenomen of nagedrukt.

Ofschoon onze Wetten op den boekhandel niet uitdrukkelijk Titelroof onder nadruk rekenen, maar daarover zwijgen, volgt daaruit niet dat hij niet als zoodanig moet beschouwd worden.

In Frankrijk, waar de wet houdende straffen op den nadruk in dit geval met de onze gelijk staat, heeft het echter niet aan regterlijke uitspraken ontbroken, die ons gevoelen te dezen aanzien staven.

In een vonnis toch van 6 Februarij 1831 te Parijs gewezen, op eene aanklagt van Mad. Belloc contra Mesnier & Fourier wegens nadruk, uithoofde van het bezigen van een haar toekomenden titel, zegt de regtbank onder anderen, dat de aangeklaagden

door gebruik te maken van den Mad. Belloc in eigendom behoorenden titel, hetzelfde formaat en dezelfde rangschikking, op haren eigendom inbreuk hebben gemaakt.

Hierop veroordeeld onder anderen tot eene verandering van den titel, en vernietiging van den vroegeren, werd dit vonnis in appèl bevestigd met de navolgende considerans:

De regtbank enz.

In overweging nemende dat de titel van eenig werk niet minder de eigendom is van den Schrijver, dan het geheele werk te zamen; dat deze een middel is om het werk bij het Publiek bekend te maken; dat de titel strekt tot het voorkomen van verwisselingen ten nadeele van den Schrijver of van den kooper; dat eindelijk de titel voor het Publiek en voor den Schrijver een wezenlijk en aanmerkelijk (*notable*) bestanddeel van een boek is;

Bevestigt enz.

Toen in 1834 het bekende werk van den Abt de la Mennais, *Paroles d'un Croyant*, was uitgegeven, klaagde de uitgever Renduel een ander uitgever aan wegens nadruk, omdat deze een werk ter wederlegging van het bovenstaande had uitgegeven ten titel dragende, *les Paroles d'un Croyant revues, corrigées et augmentées par un Catholique.*

De regtbank gaf het volgende vonnis:

In overweging nemende dat de titel van Renduel's werk hem als Uitgever een eigendom verschaft, over welken de aangeklaagde het regt niet heeft te beschikken;

Overwegende echter tevens, dat reeds uit de eerste aankondigingen van Jeanthon (den aangeklaagde) voldoende is gebleken dat zijn werk bloot eene wederlegging van het bij Renduel verschenene behelst:

Dat derhalve tot hiertoe slechts weinig koopers door den nagevolgden titel zijn misleid kunnen worden, en aan Renduel hier-

door slechts eene kleine, door de regtbank te schatten schade is kunnen aangedaan worden;

Veroordeelt den aangeklaagde aan den klager eene schadeloosstelling van 200 francs te betalen, en gelast, eerstgemelde binnen acht dagen den titel van zijn werk te veranderen, op eene boete van 20 francs voor elken dag verzuim.

Nog een voorbeeld: Een Tijdschrift *la Mode de Paris* kwam in het licht. De Uitgever werd aangeklaagd door den eigenaar van het vroeger bestaan hebbende en toen nog bestaande Journaal *la Mode*. Ofschoon het eerste van het laatste zich onderscheidde niet alleen door den eenigzins anderen Titel, maar ook door den inhoud, door het formaat, den tijd van verschijning, de kleur van het omslag, den prijs enz. enz., werd het toch wegens titelroof aangeklaagd, en de uitgever veroordeeld tot verandering van zijn titel.

Ofschoon wij dus, op grond van het hiervoren aangevoerde, niet geheel met uwe meening omtrent het geoorloofde van de overneming des bewusten titels kunnen instemmen, hopen wij echter de questie in der minne te beslechten.

Uit dien hoofde slaan wij UEd. voor U schriftelijk jegens ons te verbinden, van bij eenen volgenden jaargang den titel uws Almanaks zoodanig te veranderen dat deze niet meer met dien der Heeren Bosch & Zoon in meer of mindere mate gelijkvormig zij. Wij schrijven heden aan de Heeren Bosch & Zoon, ten einde ook hun Ed. voor te slaan met deze in ons oog billijke schikking genoegen te nemen. Dat UEd. op aankondigingen en in Advertentiën de woorden *voor kinderen* zoo veel mogelijk in het oog loopend zult doen plaatsen, ten einde elke vergissing met de onderneming der Heeren Bosch & Zoon, zoo veel in uw vermogen is, te voorkomen, durven wij met vertrouwen van uwe billijkheid verwachten.

Wij hebben de Eer ons te noemen:"

Amsterdam, 18 November 1842. Bestuurderen voornoemd.

Meer en soms heftiger bemoeiingen kostte vaak de strijd betreffende het vertalingsrecht. Geen jaar ging voorbij, zonder dat hieromtrent geen netelige kibbelarijen plaats vonden. Het verkorten van kopijrecht bij oorspronkelijke werken gebeurde veelal zonder kwade bedoeling, maar de jacht op vertalingen en de teleurstellingen daaraan verbonden wekten een naijver, die niet altoos vrij was van wrevel en wrok. Nu en dan waren het blijkbare vergissingen, die ook daar aanleiding gaven tot kleinere geschillen en die door wederzijdsche toenadering spoedig geschikt waren. Daartoe behoorden de verkorte uitgaaf van eenig grooter werk, vroeger onder een anderen titel verschenen; de tweede vertaling van een verouderd kinderboek; de fragmenten van eenig wetenschappelijk werk onder een collectiven titel verschenen; het overnemen van stukken uit tijdschriften, die reeds overgenomen waren. Pijnlijker werd de kwestie, indien men aan het verzuim der voorgeschreven vormen zijn eigen schade te wijten had, zooals het niet vertoonen van zes afgedrukte vellen binnen zes maanden en het recht ter vertaling daardoor verviel op een ander, die, na verloop van dat half jaar, het boek op nieuw ter vertaling aanbood; of indien, bij gelijktijdige vertooning, het lot beslissen moest aan wien het recht toekwam. Bij romans van gevierde schrijvers gebeurde dit laatste meermalen, aangezien men het oorspronkelijk boek onmiddellijk bij de uitgaaf per post ontving en bij die ontvangst ten spoedigste naar het stadhuis liep om het te laten aanteekenen. Maar die jacht kreeg wel haar hartstochtelijksten wedloop, toen in dit tijdvak twee romanschrijvers een voorbeeldeloozen aftrek vonden: Charles Dickens en Eugène Sue. Wat den eerstgenoemde betreft ontbrandde de oorlog in October 1842. Het was bekend geworden, dat Dickens, die onder den naam van Boz een groote beroemdheid verkregen had en wiens eerste werken hier te lande vooral door Frijlink's *Leeskabinet* bekend geworden waren, zijn uitstapje naar Amerika in tafereelen be-

schrijven zou. Dadelijk na de uitgaaf van de *American Notes* werd dit boek door de uitgevers Stemler en Frijlink vertoond, maar door den laatsten iets later dan door den eersten, waardoor Frijlink natuurlijk achter het net vischte. Bitter teleurgesteld begreep deze evenwel den lezers van zijn *Leeskabinet* het nieuwe werk van Dickens niet te mogen onthouden en gaf daarvan een overzicht in brokstukken, terwijl Stemler bezig was met het drukken zijner vertaling. Hieruit ontstond een proces voor de arr. rechtbank te Amsterdam. Mr. J. W. van der Meer de Wijs, pleitende voor den eischer, betoogde de onverminderde kracht van de wetten van 1814 en 1815, die door de wet van 1817 in geenen deele waren herroepen of verkort: hij bewees het wettig verkregen vertalingsrecht van zijn cliënt en beweerde, dat, al viel het feit van den beklaagde niet in de termen van *nadruk*, daardoor toch wel degelijk *inbreuk* op eens anders recht gemaakt was, hetgeen door de wet gelijk gesteld werd. Mr. J. W. Tijdeman, optredende voor den beklaagde, ontkende de voortdurende houdbaarheid van de wetten van 1814 en 1815; hij wees erop, hoe het *Leeskabinet* het publiek hier te lande in kennis had gebracht met de werken van Dickens; hoe het reeds daardoor eenig zedelijk recht verkregen had op den geestesarbeid van dezen schrijver, en hoe bovendien de redacteur-uitgever aan zijn lezers beloofd had hen op de hoogte te zullen houden van 's schrijvers reis naar Amerika. Door deze aankondiging vooraf, op den omslag van het tijdschrift, was dus het plan ter uitgaaf openbaar gemaakt. Hij toonde voorts aan, hoe Frijlink's uittreksel van p. m. 50 bladzijden niet van eenige beteekenis was tegenover de 440 bladzijden van Stemler's vertaling, maar hoe het veeleer van gunstigen invloed moest zijn voor het debiet van het kompleete werk, dat later verschijnen en daardoor des te meer de aandacht wekken zou. — De rechtbank wees daarop vonnis, dat hier in zijn geheel een plaats vinde, omdat het, wat rechtskundige mee-

ning omtrent de wetten van 1814 en 1815 betreft, zoo geheel in strijd is met vroegere en latere gevoelens:

De Regtbank enz.;

Gehoord de conclusie van het Op. Min. bij deze regtbank, enz.;

Overwegende met betrekking tot de feiten:

Dat de eischer beweert, gelijk door den ged. niet wordt ontkend, op den 21 November 1842, des voormiddags ten 10 ure, aan heeren burgemeester en wethouders der stad Amsterdam, ter vertaling in het Nederduitsch, te hebben vertoond, een exemplaar van het Engelsche werk, getiteld: *American Notes for general circulation*, *by* Ch. Dickens, en verder al de formaliteiten in acht genomen te hebben, voorgeschreven, zoo bij de besluiten van den 24 Jan. 1814 (*Stbl.* n°. 17) en van den 24 Jan. 1815 (*Stbl.* n°. 6), als bij de wet van den 25 Jan. 1817 (*Stbl.* n°. 5), ten einde zich den eigendom van zijne vertaling te verzekeren:

Dat dan ook werkelijk op den 1en der maand December 1842, immers gedurende den loop van die maand, bij den eischer als boekhandelaar in het licht is verschenen eene vertaling van opgenoemd werk, onder den titel van *Uitstapje naar Noord-Amerika van* Ch. Dickens;

Dat in het, op den 1 December van genoemd jaar 1842, uitgekomen n°. 12, van het bij den ged., mede als boekhandelaar, maandelijks uitgegeven wordende tijdschrift: *Het Leeskabinet*, *Mengelwerk tot gezellig onderhoud voor beschaafde kringen*, van bladz. 193 tot en met 246, onder het opschrift: *Charles Dickens in America*, is opgenomen eene Nederduitsche vertaling van een zeer groot en aanzienlijk gedeelte van meergemeld Engelsch werk *American Notes;*

Dat uit eene slechts oppervlakkige vergelijking dier beide vertalingen ten duidelijkste blijkt, dat het twee verschillende vertalingen van een en hetzelfde werk zijn, en dat alzoo de eene vertaling niet is een nadruk van de andere;

Dat de eischer dan ook niet beweert, dat de ged. de vertaling van hem eischer heeft nagedrukt, maar wel, dat de ged. inbreuk op zijn regt van eigendom op de uitsluitende vertaling van meergemeld werk van Ch. Dickens heeft gemaakt:

Dat de eischer dien ten gevolge, op grond van art. 4 van de wet van 25 Jan. 1817 (*Stbl.* n°. 5), heeft gevorderd, behalve de confiscatie van alle binnen dit Rijk voorhanden zijnde ongedebiteerde exemplaren, van opgenoemde vertaling van den ged., ten voordeele van hem eischer;

Dat de ged. zou worden veroordeeld, om aan hem eischer te betalen eene som van *f* 7600, zijnde de waarde van 200 exemplaren van de vertaling van hem eischer, berekend naar den boekverkoopers-prijs, en eindelijk, tot betaling eener boete, niet te bovengaande eene som van *f* 1000 en niet minder dan *f* 100, ten behoeve van de algemeene armen der stad Amsterdam, en in de kosten gelijk bij de conclusie van hem eischer breeder staat omschreven;

Dat de ged. op gronden, bij zijne conclusie vermeld, heeft geconcludeerd tot niet-ontvankelijk-verklaring van deze vordering, immers tot ontzegging van dezelve met de kosten;

En alsnu overwegende in regten:

Dat in de premissen van de wet van 25 Jan. 1817 (*Stbl.* n°. 5), uitdrukkelijk wordt te kennen gegeven, *dat op eenen eenparigen voet, de regten behoorden te worden bepaald, die in dit Rijk, ten opzigte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken, kunnen worden uitgeoefend*, waartoe dezelve wet moest strekken:

Dat tijdens het aannemen dier wet, door de daartoe bevoegde magt, voor de noordelijke en zuidelijke provinciën van het toenmalig Koningrijk, verschillende verordeningen op deze materie bestonden;

Dat toch in de noordelijke provinciën destijds in werking waren de besluiten van 24 Jan. 1814 (*Stbl.* n°. 17), en van 24 Jan. 1815 (*Stbl.* n°. 6), terwijl dit onderwerp in de zuidelijke werd beheerscht door het besluit van 23 Sept. 1814 (*Journal Officiel* n°. 54);

Dat bij art. 9 van het besluit van 24 Jan. 1814 werd verboden, de nadruk *op eenigerlei wijze*, van de Nederduitsche vertaling eens buiten deze landen uitgekomen werks, of het debiteren eener andere Nederduitsche vertaling van hetzelfde werk, binnen de drie eerste jaren, na de uitgaaf der eerste vertaling, terwijl bij het besluit van den 24 Jan. 1815, de formaliteiten werden geampliëerd, die men behoorde in acht te nemen tot verzekering van het regt van eigendom tot het uitgeven eener vertaling van een buitenlandsch boekwerk;

Dat alzoo in de noordelijke provinciën bestond, zoowel een kopijregt op vertalingen, als een uitsluitend vertalings-regt, en wel het laatste voor den tijd van 3 jaren:

Dat daar en tegen bij art. 11 van het besluit van 23 Sept. 1814, voor de zuidelijke provinciën werd bepaald, dat wanneer een werk vertaald werd, de vertaler alleenlijk een regt van eigendom op zijne uitgave verkreeg;

Dat alzoo in de zuidelijke provinciën alleen bestond een kopijregt op vertalingen, maar geen uitsluitend vertalings-regt;

Dat mitsdien, om aan de premissen van de wet van 25 Jan. 1817 te voldoen, dat is om de regten in het toenmalig Koningrijk, opzigtelijk dit onderwerp, op eenen eenparigen voet te brengen, *of* bij die wet het uitsluitend vertalingsregt in de zuidelijke provinciën had behooren te worden ingevoerd, *of* dat dit uitsluitend vertalings-regt in de noordelijke provinciën geacht moet worden te zijn afgeschaft;

Dat daar de wet van 25 Jan. 1817 zwijgt van een uitsluitend vertalings-regt, dit regt alzoo ook niet door die wet in de zuidelijke provinciën is ingevoerd, en mitsdien moet geacht worden in de noordelijke te zijn vervallen;

Dat, wel is waar, bij art. 2 van de wet van 25 Jan. 1817 het kopijregt van vertalingen van een buiten het Koningrijk in het licht gekomen oorspronkelijk letterwerk, wordt gehandhaafd, maar dat dit regt bij dat artikel wordt omschreven, als een uitsluitend regt van vertalers en regtverkrijgenden om *hunne vertalingen* door den druk gemeen te maken, te verkoopen en te doen verkoopen, maar dat de woorden *hunne vertalingen* ten duidelijkste doen zien, dat hier alleen gesproken wordt van *kopijregt en vertalingen*, ten behoeve van vertalers, en geenszins van een *uitsluitend regt van vertalen* van een buitenlandsch letterwerk;

Dat alzoo door de invoering van de wet van 25 Jan. 1817, het vroeger hier te lande bestaan hebbende *uitsluitend vertalings-regt* is afgeschaft;

Dat ged. mitsdien door het plaatsen zijner vertaling van het werk van Ch. Dickens in n'. 12 van het *Leeskabinet*, op de regten van den eischer geen inbreuk heeft gemaakt;

Gezien de meergemelde besluiten van den 24 Jan. en 23 Sept. 1814, en den 24 Jan. 1815, en van den 26 Jan. 1817, alsmede art. 56 Wetb. van Burg. Regtsv.;

Regt doende enz.;

Ontzegt aan den eischer zijnen op en de jegens den ged. genomen eisch en conclusie; en

Veroordeelt hem in de kosten van dit regtsgeding;

Gedaan enz. [1].

---

[1] In zijn geheel te vinden in *Het Letterkundig Eigendomsregt in Nederland*, Gebr. Belinfante 1865.

Naar aanleiding van al deze geschillen, en vooral van dit laatste arrest, meende de Vereeniging in haar reglement zulke bepalingen te moeten neêrleggen als dienstig zouden kunnen wezen ter voorkoming van dergelijke moeielijkheden. Het struikelblok van kopij- en vertalingsrecht, gelijk dat bij de landswetten omschreven was, was te vaak een steen des aanstoots geweest, dan dat men niet trachten zou de vaagheid dier wet door onderlinge bepalingen nauwkeuriger te omschrijven. In het reglement van 1835, en in de vroegere, luidde art. 3 eenvoudig aldus:

»Tot zoo lang er geene nieuwe Wet op den Boekhandel zal zijn uitgevaardigd, zullen door de Leden dezer Vereeniging voor verbindende gehouden worden de bestaande Wetten van de jaren 1814, 1815 en 1817; naar welke elk Lid, voor zoo veel hem aangaat, door zijne toetreding als Lid, zich verbindt te gedragen."

In dat van 1841 had men dat art. volgenderwijs uitgebreid:

»Tot zoolang geene nieuwe Wet op den Boekhandel zal zijn uitgevaardigd, verbinden zich de Leden dezer Vereeniging zich te gedragen naar de Publicatie van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek, gearresteerd den 3 Junij 1803, naar de Besluiten van den 24 Januarij 1814 en den 24 Januarij 1815 en de Wet van den 25 Januarij 1817, en de nadere verklaring, daaraan gegeven door het arrest van den Hoogen Raad van den 10 December 1839. Zij verbinden zich dienvolgens, elkanders kopijregt, of regt van gemeenmaking door letter-, plaat- of steendruk, te beschouwen en wederkeerig te handhaven als elken anderen, wettig verkregen eigendom, met dien verstande:

1° Dat het kopijregt van Letter- of Kunstwerken, vóór 25 Januarij 1817 verkregen, niet onderworpen is aan de beperking, in art. 3 dier Wet vastgesteld, en alzoo geenszins na het verloop van 20 jaren, na den dood van den auteur of vertaler, een einde neemt.

2° Dat onder den naam van Kerk- en Schoolgoed, voor zoo ver het kopijregt daarvan bij evengenoemde Wetten voor gemeen eigendom verklaard wordt, alleen zoodanige tot kerk- en schoolgebruik geëigende schriften te verstaan zijn, van welker kopij geen bepaald eigenaar kan aangewezen worden, of ook naar den aard der zaak niet bestaan kan.

3° Dat het eigendomsregt eener kopij ook het regt in zich sluit op elke vertaling van dezelve.

4° Dat het wettig verkregen regt ter vertaling van een buitenlandsch werk ook bevat het uitsluitend regt op de overbrenging van hetzelfde werk uit alle andere talen, in welke hetzelve uit het oorspronkelijke vroeger overgebragt mogt worden.

5° Dat, zoo eene dergelijke vertaling mogt worden uitgegeven, dezelve als nadruk te beschouwen, en alzoo de verkooper daarvan, even als die van elken nadruk, met den uitgever gelijk te stellen is.

Bij besluit der buitengewone algemeene vergadering van den 17 November 1845 nu werd bepaald, dit artikel af te schaffen en buiten effect te stellen en in plaats daarvan aan te nemen het navolgende:

Art. 3.

De Leden verbinden zich onderling, met de meeste naauwgezetheid, den eigendom, het regt van drukken en uitgeven van Letter- en Kunstwerken te eerbiedigen, en dezelve bij inbreuk wederkeerig te handhaven, even als elken anderen wettig verkregen eigendom. Zij verbinden zich in het bijzonder:

1° Onder de zoogenaamde Kerk- en Schoolboeken, *na* 25 *Januarij* 1817 *voor het eerst uitgegeven*, alleen zoodanige tot kerkelijk gebruik en voor het Lager Onderwijs bestemde kopijen als gemeen eigendom te beschouwen, waarvan geen bepaald eigenaar kan aangewezen worden, of uit den aard der zaak bestaan kan.

2° Het uitsluitend regt ter vertaling van eenig buitenlandsch werk, hetzij uit het oorspronkelijk, hetzij uit eene buitenlandsche vertaling van hetzelve, zal door de Leden erkend en geëerbiedigd worden als de wettig verkregen eigendom van dengenen, die het eerst zoodanig werk aan het Gemeentebestuur zijner woonplaats zal hebben aangeboden. Deze zal verpligt zijn van deze vertooning en de juiste dagteekening waarop zij is geschied, binnen den tijd van *acht* dagen, behoorlijke met zijnen naam onderteekende aankondiging te doen in de *Nieuwe Amsterdamsche Courant en Algemeen Handelsblad*, uitgegeven wordende door de Gebr. Diederichs, te Amsterdam; en voorts binnen zes maanden na die vertooning, zes geheel afgedrukte vellen der vertaling aan het Gemeentebestuur zijner woonplaats aan te bieden, en daarvan insgelijks behoorlijk onderteekende aankondiging in bovengemeld *Algemeen Handelsblad*, binnen 14 dagen na die vertooning, te doen plaatsen.

3° Deze annonces zullen moeten vermelden den juisten dag waarop de vertooning is geschied, terwijl, indien het blijken mogt dat dezelve niet, of op een anderen dag dan den opgegevenen, heeft plaats gehad, de vertooning als niet gedaan zal beschouwd worden.

4° Bij gelijktijdige vertooning van hetzelfde werk door twee of meer Boekhandelaren aan het Gemeentebestuur hunner woonplaats, zal de voorrang toegekend worden aan den vertooner van de originele uitgave des werks; en waar zoodanig verschil van uitgave bij de vertoonde werken geen plaats grijpt, zal door het Bestuur der Vereeniging, zoo het hun niet gelukt eene minnelijke schikking te treffen, onder twee, door beide partijen uit de Leden der Vereeniging te Amsterdam woonachtig, te benoemen getuigen, door het lot beslist worden, aan welke der beide vertooningen de voorrang zal moeten worden toegekend.

5° Het Bestuur der Vereeniging heeft te allen tijde het regt, om het origineel bewijs der vertooning aan het Gemeentebestuur van den inzender der aankondiging ter visie te vorderen, zullende degeen, die 14 dagen na de eerste geregtelijke aanmaning in gebreke blijft dat bewijs te leveren, zijn regt verloren hebben.

6° De hiervóór gemelde advertentiën, waartoe wekelijks tweemaal het *Handelsblad* eene plaats heeft, worden voor rekening der Vereeniging geplaatst.

7° Van de hiervóór gemelde bepalingen zijn vrijgesteld, en worden als niet vatbaar voor dit regt beschouwd:

a. Vertalingen van eenig buitenlandsch werk in Nederduitsche Dichtmaat.

b. Brochures, in het oorspronkelijk niet meer dan 3 vellen druks, of 48 bladzijden beslaande.

c. Losse stukken uit of in Tijdschriften opgenomen, die in het oorspronkelijke niet meer dan 32 bladzijden beslaan.

d. Vertalingen van werken die in het oorspronkelijk als gemeen eigendom kunnen beschouwd worden.

8° Het regt van vertaling van een buitenlandsch werk, in voege voorschreven, behoorlijk verkregen zijnde, bevat tevens het uitsluitend regt op de overbrenging van hetzelfde werk uit alle andere talen, waarin hetzelve is overgebragt of later overgebragt mogt worden.

9° Het eenmaal op voormelde wijze verkregen regt van vertaling van het eerste deel eens werks, sluit tevens hetzelfde regt in op alle volgende deelen van hetzelfde werk.

10° Van werken echter in het oorspronkelijk onder een collectiven titel

uitgegeven, kan men alleen het regt tot vertaling bekomen van zoodanige stukken, als in het ter vertaling aangeboden exemplaar zelve voorkomen, en van welke men den specifieken titel bij de advertentie tevens moet opgeven.

11° Het ingevolge de vorenstaande bepalingen verkregen regt ter vertaling, blijft — onverminderd het bij art. 2 der Wet van 25 Januarij 1817 vastgesteld kopijregt van vertalingen — bestaan gedurende den tijd van tien jaren, te rekenen na den dag waarop de vertaling geheel komplect (of het laatste deel derzelve) in het licht zal zijn verschenen.

12° De uitgave eener andere vertaling van zoodanig werk zal binnen dien gemelden tijd aan geen Lid der Vereeniging vrijstaan; zullende bij overtreding dezer bepaling door den Uitgever van zoodanige vertaling, aan dengeen die het regt daartoe als boven heeft verkregen, eene schadeloosstelling moeten worden uitgekeerd, ten bedrage van de waarde van 50 tot 1000 exemplaren van de wettige uitgave, te rekenen naar den Boekverkoopersprijs.

13° En zoo de regtmatige vertaling nog niet in het licht mogt zijn verschenen, zal deze vergoeding berekend worden naar den Boekverkooperspijs van de onregtmatig uitgegevene vertaling.

14° Wanneer op de bij dit Reglement voorgeschrevene wijze wettig het vertalingsregt verkregen is, zal de verkooper of verspreider eener buiten 's lands gedrukte vertaling van hetzelfde werk, even als ware hij zelf Uitgever daarvan worden beschouwd, en aan de poenaliteiten in dit artikel omschreven, onderworpen zijn.

15° De bepaling van het bedrag dezer schadevergoeding geschiedt door de Leden op eene Algemeene Vergadering, op eene gemotiveerde voordragt des Bestuurs, bij welke zoowel acht zal geslagen worden op de waarde der benadeelde kopij, als op de vermoedelijke goede of kwade trouw, daarbij door den Uitgever der onregtmatige vertaling gepleegd.

16° De betrokkene Leden zijn verpligt en verbinden zich bij dezen, zich aan de uitspraak der Vergadering te onderwerpen, zonder hooger beroep.

17° De eisch tot voldoening der bij die uitspraak bepaalde schadevergoeding zal, zoo het bedrag minder dan *f* 200.— beloopt, bij weigering der in het ongelijk gestelde partij, voor den Regter in het eerste Kanton, Arrondissement Amsterdam, en in hooger beroep voor de Arrondissements-Regtbank te Amsterdam worden ingesteld; terwijl, zoo het bedrag meer dan *f* 200.— beloopt, gemelde Arrondissements-Regtbank in eerster in-

stantie, en het Hof van Noordholland in hooger beroep, regt zal spreken.

18° Bij het instellen van zoodanige Actiën is art. 20 van dit Reglement niet toepasselijk.

19° Bovenstaande bepalingen zullen in werking treden den eersten Januarij 1846, en worden voorloopig voor den tijd van twee jaren vastgesteld. [1]

20° De Leden verbinden zich ter goeder trouw, om, zoodra zij besloten hebben van een door hen ter vertaling vertoond werk geene vertaling in het licht te geven, dit ter kennisse van hunne Medeleden te brengen door middel van de maandelijks uitgegeven lijst van ter vertaling aangekondigde werken.

21° Het Bestuur is gemagtigd, om, wanneer het mogt blijken, dat deze verbindtenis aan de zoodanigen, die geen Leden zijn, aanleiding geven mogt ten nadeele der Leden te handelen, dienaangaande zoodanige maatregelen voor te stellen, of reeds dadelijk te nemen, als ter bevordering van het beoogde doel der Vereeniging in het algemeen of van deze overeenkomst in het bijzonder, en tot handhaving van regt en vergoeding van schade der verongelijkte partij zouden kunnen strekken.

Was deze reglementaire bepaling een band te meer tusschen de leden der Vereeniging onderling, zij die daarbuiten stonden voelden er zich te vrijer door en achtten zich te sterker door het Amsterdamsche vonnis. Nochtans bleek dat laatste niet zoo gunstig te zijn in de gevolgen. Een paar jaren later — toen Frijlink als lid van de Vereeniging bedankt had en, om in zijn geheel te blijven, naar aanleiding van het Amsterdamsche arrest ook niet meer boeken ter vertaling vertoonen kon — gaf hij bij advertentie te kennen, dat hij van plan was een vertaling te geven van het uit te geven werk van Dickens *The Chimes*, maar vertoonde Beijerinck dit boek in levenden lijve een paar dagen later. Het spreekt van zelf, dat Beijerinck tegen zijn onrechtmatigen mededinger bescherming zocht en vond bij de Vereeniging. Weder een jaar daarna, in 1846, verscheen van Dickens *Dombey and Son*,

[1] In de vergadering van 1847 tot onbepaalden tijd verlengd.

dat door H. Nijgh wettig vertoond, maar dat op nieuw met een uitgaaf van Frijlink bedreigd werd. Ten einde de rechtmatige uitgaaf tegenover de mededingende te handhaven, stelde de Vereeniging een som beschikbaar om den prijs van Nijgh's editie zoo laag te houden, dat die van Frijlink daarmeê niet zou kunnen wedijveren, een maatregel, vroeger nog eens genomen ten opzichte van een tweede vertaling van het bekende werk *Stunden der Andacht*. Het gevolg daarvan was, dat de laatste van zijn uitgaaf afzag, ook het recht van Beijerinck op *The Chimes* erkende, in een schikking van schadevergoeding trad en zich op nieuw als lid der Vereeniging liet voorstellen, welker macht en invloed nu op nieuw waren uitgekomen.

Scherper wedstrijd openbaarde zich nog bij de zooveel geruchtmakende romans van Eug. Sue. Toen in 1844 *Le Juif errant* te verschijnen stond, trok een onzer voornaamste firma's van de voorloopige aankondiging daarvan partij, door prospectussen en inteekenlijsten uit te zenden van een door haar uit te geven vertaling. Die maatregel gelukte door menigte van voorloopige bestellingen. Een andere firma wachtte de uitgaaf van de eerste oorspronkelijke aflevering af, vertoonde die en betwistte het recht van de eerste onderneming. De Vereeniging kon niet anders, dan de wettig verkregene, ten koste van de eerst aangekondigde, in het gelijk stellen. Toen twee jaren later des schrijvers *Martin ou l'Enfant trouvé* verscheen, waren er drie uitgevers aan bod: een, die zich aan geen reglementen stoorde en verklaarde dat zijn vertaling in prijs tegen elke andere zou wedijveren; een tweede, die de eerste bladen der Fransche editie onmiddellijk bij de uitgaaf vertoonde; maar ook een derde, die een Hoogduitsche vertaling had laten aanteekenen, een vertaling die onder goedvinden van den auteur een dag vroeger te Leipzig dan de oorspronkelijke te Parijs het licht had gezien. Volgens het reglement had de eerstvertoonde, de Duitsche, den voorrang. — Nog erger werd het,

toen in 1848 van Sue de roman *Les sept péchés capitaux* in aantocht was. Niet minder dan vijf uitgevers bestreden elkanders voornemen: een, die de Duitsche uitgaaf één dag voor de oorspronkelijke aangaf; een, die het recht gekocht had van den Franschen uitgever; een, die datzelfde recht betaald had aan den Franschen auteur; een, die een Franschen nadruk gaf van den oorspronkelijken tekst, en een, die zich weder niet aan eenig reglement liet gelegen liggen. Bij dit gekibbel, waarbij eerst drie advokaten en eindelijk de arr. rechtbank van Amsterdam te pas kwamen, werd ten slotte uitgesproken, dat, aangezien de wet den nadruk van eenig buitenlandsch werk niet verbood, de nadrukker van den Franschen tekst niet strafbaar was; en aangezien *Die sieben Todsünden* vroeger waren uitgekomen dan *Les sept péchés capitaux*, de vertooner van dat eerstgenoemde het vóórrecht had boven dien van het laatste.

Uit dit geding bleek, dat Eug. Sue zijn vertalingsrecht plag te verkoopen voor acht verschillende talen, en dat eveneens zijn uitgever, de redactie van het dagblad *Le Constitutionnel*, daarmede handel dreef.

Dat dergelijke geschillen stormen verwekten, die losbraken in allerlei vlagen van circulaires en advertentiën, de een al bijtender dan de andere, is te begrijpen; dat zij de Vereeniging op hoogst onaangename bemoeiingen en op heel wat kosten te staan kwamen, ligt voor de hand. De heele boekhandel kwam er door in rep en roer en verdeelde zich in kampen, die partij trokken voor en tegen; het publiek wist niet langer waar het zich aan te houden had, onzeker of zijn inteekening wel gestand zou worden gedaan. Een en ander drong den man, die voor de eer en het belang van den boekhandel altoos het breken van een lans overhad, den wakkeren Is. An. Nijhoff, op de vergadering der Vereeniging in 1848 de vraag te stellen, of het vertalingsrecht, vóór drie jaren in het reglement opgenomen als proef, eigenlijk wel

houdbaar bleek; of de laatste ondervindingen niet hadden bewezen, dat het strijdig was met ons welbegrepen eigenbelang, met recht en billijkheid en met een voorzienige staatkunde? Kon de vergadering nog niet aanstonds tot een, naar zijn meening verstandiger beslissing komen, dan mocht zij toch een commissie benoemen, ten einde deze netelige zaak eens grondig na te gaan, en te wikken en te wegen, wat voor letterkunde en handel te verkiezen ware!

De voorzitter Suringar had zich op dit tornooi als een vaardig kampioen voorbereid. Hij liet zijn tegenstander het veld door hem de mondelinge toelichting van zijn voorstel, ook den bijval van eenige medestanders, volkomen te gunnen. Maar toen er naar hartelust uitgevaren was tegen de gebeurtenissen met Dickens' en Sue's vertalingen, kwam hij met een keurig geschreven opstel voor den dag, waarin hij zou trachten de gemaakte bedenkingen te ontzenuwen. Hij gaf toe, dat de jongste voorvallen wel geschikt waren om het hoofd te doen schudden over de schromelijke gevolgen, waartoe het reglement aanleiding had gegeven. Hij betreurde die onverzettelijke handhaving even gelijk ieder ander. Maar, mocht een uitzondering den regel afbreuk doen? De beste staatkunde en het hoogste belang voor den boekhandel bestonden hierin, dat de Vereeniging rechtvaardig en billijk was tegenover iedereen. En dat was zij, ook blijkens de gebeurtenissen der laatste jaren. Alle onrecht, alle onbillijkheid was zonder aanzien des persoons ter zijde gesteld. Men mocht in oordeelvelling verschillen, niemand zou haar kunnen tegenwerpen, dat zij haar beginsel niet getrouw was gebleven. Het uitsluitend vertalingsrecht werd bij de wet niet meer erkend, had de tegenpartij aangevoerd op grond van de uitspraak der arr. rechtbank te Amsterdam in zake Stemler tegen Frijlink, met *The Chimes* van Dickens. Dat was een grove dwaling. Het blijvend bestaan der wetten van 1814 en 1815 was bij andere arres-

ten wel degelijk volgehouden, en de boekhandel had er het grootste belang bij, dat zij niet als herroepen beschouwd werden door een negative uitspraak van een rechtbank, die niet kon gelden voor een positive daad van den wetgever. Maar al ware het zelfs, dat de wetgever het uitsluitend vertalingsrecht niet in bescherming had willen nemen, wáár werd het verboden, dat een Vereeniging als de onze een onderlinge overeenkomst zou handhaven? Een overeenkomst, waarbij men elkander over en weêr en elk op zijn beurt van een recht liet gebruik maken, of van een recht liet afstaan; van een recht, dat bij onderling goedvinden geregeld was? Een overeenkomst, die voor allen volmaakt gelijk stond? Het landsbestuur trok geen partij en rukte niet ten strijde tegen het uitsluitend vertalingsrecht. Het liet dat voor hetgeen de usance, op de vorige, nooit positief afgeschafte wet gegrond, en voor hetgeen de wet- en rechtsgeleerden er van gemaakt hadden. Het landsbestuur toonde zich, in de bereidwilligheid, waarmede gemeentebesturen en de staatscourant ons in de vertooning en aankondiging dienden, volstrekt niet vijandig tegen het door ons vastgehouden beginsel.

Onrechtvaardig, onbillijk, onstaatkundig was dus de handhaving van het uitsluitend vertalingsrecht niet. Bleef over, of het strijdig was met het algemeen belang. De laatste voorbeelden, die voor de hand lagen, spraken in ons nadeel, zeker. Maar laat alle banden los. Verklaar het vertalingsrecht vrij. Schaf het vertoonen en het aankondigen af. Wat zullen wij zien gebeuren? Dat de eene vertaling na de andere verschijnt, dat de een den ander zoekt te verdringen, door vermindering van den prijs, vermeerdering van het rabat, beschimping en verguizing van het werk van anderen, hatelijkheden zonder einde, doodelijk voor de goede verstandhouding en de onderlinge welwillendheid, verderfelijk voor de beurs, onteerende voor onzen handel. — Laat alles vrij. Dan zullen de groote uitgevers zich aan elkander sluiten

en zeggen en doen wat de Vereeniging thans doet voor allen, de Vereeniging, die de zwakken beschermt tegen de machtigen.

Vrije concurrentie! Het klinkt fraai in dezen tijd! Maar wij durven met de hand op het hart vragen, of wij in het bezit van bedaarde zinnen en gezond verstand kunnen verwachten, dat wij ons bij den algemeenen wedstrijd, dien sommigen wenschen te openen, beter zullen bevinden, dan bij de handhaving eener onderlinge overeenkomst, die ieder onzer op zijn beurt het rustig bezit en de rustige voortzetting zijner ondernemingen verzekert?

En hebben wij dan in ons land ons zoo zeer over slechte vertalingen te beklagen? Eenigermate zeker, sedert sommigen zich aan het oude gebruik niet meer gestoord hebben. Overhaasting ter voorkoming van concurrentie was er de oorzaak van, en die zou geen plaats gehad hebben, wanneer de vertaler rustig zijn gang had kunnen gaan; wanneer de uitgever een vertaler had kunnen nemen, die zich niet door stoom wilde of behoefde te laten drijven. Maar zulke vertalers, bekwame en degelijke mannen, zullen zich bij het openstellen der concurrentie hoe langer hoe minder met het vertalen willen inlaten. Het vertalen zal meer en meer in onbekwame handen vervallen en fabriekwerk worden; het publiek zal er kwalijk mede gediend zijn.

Laat ons toch niet *alles* losmaken! Stellen wij ons niet aan gevaren bloot, waarvan wij de gevolgen niet berekenen kunnen. Houden wij wat niet af te keuren is, noch uit het oogpunt van voorzienige staatkunde, noch uit dat van recht en billijkheid, noch uit dat van eigen en algemeen belang! Houden wij vast aan onze broederlijke Vereeniging, in de hoop, dat allen daarin zullen toetreden en wachten wij kalm de regeling af, die een landswet ons wellicht weldra zal waarborgen.

Deze rede, waarvan wij de hoofdpunten hebben aangegeven, uitgesproken in welluidende taal en met de sierlijke voordracht

van den spreker, bracht de vergadering onder den bedwelmenden indruk van opgewonden instemming. De andersdenkenden, ook Is. An. Nijhoff, trokken zich voorshands terug, onder betuiging, dat zij zich voorloopig gedwee onderwierpen aan de gebleken stemming der meerderheid en niet wenschten het voorstel in deze vergadering verder behandeld te zien.

De 16e Augustus 1842 — wij gaan een stap terug — was voor de leden der Vereeniging een luisterrijke en gedenkwaardige feestdag. Haar 25jarig bestaan zou plechtig gevierd worden. En zij mocht vroolijk feest vieren, want wat zij in dien tijd gedaan had en geworden was, was inderdaad een belangrijk feit in de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel.

Reeds op de vorige vergadering van 1841 was op de aanstaande gebeurtenis de aandacht gevestigd. Eenparig en met volle ingenomenheid was toen het besluit gevallen, om op den volgenden 15en Augustus de gewone bijeenkomst tot het afdoen van zaken te houden, maar den dag daarna geheel te wijden aan de viering van den zilveren gedenkdag.

Wijselijk had het bestuur begrepen, dat geen gelden uit de maatschappelijke kas mochten besteed worden aan dergelijke uitgaven van weelde. Het had een beroep gedaan op de mildheid der leden en een vrijwillige bijdrage gevraagd van minstens *f* 6.— in gelds- of in boekenwaarde. Ruim waren de giften toegevloeid: het feest zou den boekhandel waardig kunnen zijn.

In den ochtend van den bepaalden dag kwamen de leden in plechtgewaad en nog broederlijker gestemd dan anders in het gebouw en den tuin van de uitspanningsplaats „de Nederlanden" te Amsterdam bijeen. Het was alsof allen onder den indruk waren van een zekere wijding, van iets buitengewoons, iets ernstigs. In kleine groepen ging men op tot den ruimen koepel als eerste

vergaderplaats, terwijl een soort van achtbare stilte het handelsgewoel van den vorigen dag vervangen had.

Ieder onzer herinnert zich nog levendig de eerste maal, dat hij, nog pas in het gild opgenomen, een vergadering van de Vereeniging bijwoonde; hoe hij schier niet meê durfde opgaan naar zulk een uitgebreiden kring en meer dan ooit zijn jonkheid besefte in leeftijd en in handel. Ieder onzer weet bij eigen ervaring, hoe groot de kloof is tusschen bediende en patroon, en hoe vreemd men zich te moede gevoelt bij het eerste staan op eigen beenen. Al de droomen die wij in ondergeschikte betrekking ons hebben gedweept, van groote zaken te zullen doen, van zelfstandig en breed handelen, van verbeteren en hervormen, van een naam te veroveren: al die luchtkasteelen zijn weggewaaid, zoodra wij als onafhankelijke personen de maatschappij zijn binnengetreden en de honderd afhankelijkheden op ons voelen drukken, die ons van alle kanten benauwen. Nooit weet men zich kleiner, dan bij de eerste schreden in de samenleving der groote menschen. Op een lager plaats groote woorden te spreken; op hoogen toon te oordeelen en in verbeelding heldendaden te verrichten, is heel wat anders dan in volle vrijheid ons bewust te zijn van de plichten en den strijd der praktijk.

Geen wonder, dat een jong mensch zich ontzettend jong voelt in een kring van een honderdtal beroepsgenooten, mannen van leeftijd en ervaring, mannen soms van gewicht en gezag. Geen wonder, dat hij opziet tegen die hoogheden aan de groene tafel, in wie hij zijn bespieders en rechters waant te bespeuren. Geen wonder, dat hij zich als gevangen voelt in een schroomvallige beklemdheid en in een besef van onbeduidende kleinheid, wanneer hij daar staat, als handelsbroeder, tegenover mannen met grijze hoofden, wier verdiensten hij kent, wier bekwaamheid hij huldigt, wier kennis en kracht hij heeft leeren hoogschatten, wier voorbeeld hem steeds voor de oogen heeft gestaan. Maar geen

wonder tevens, dat, bij alles wat tot de nederigste zelfbewustheid drijft, toch ook zijn jong boekverkoopershart zwelt van een zekere fierheid, bij het besef, nu ook zelf een deel uit te maken van dat groote geheel, zelf een lid te zijn van dat machtige lichaam, en aangegrepen wordt door een onweêrstaanbaren geest van bezieling en moed, die in hem stille maar heilige geloften wekt voor zijn toekomst.

Onder zulk een indruk had het iets plechtigs, voorafgegaan door het achtbaar bestuur, onder de muziek van een opwekkelijken feestmarsch, in statigen optocht de rijkversierde zaal binnen te treden, aan welker eind de naamschilden hingen der oprichters met lauweren omkranst, en waar alles getuigde van een feestelijken tooi. Daar namen in de zetels van het bestuur plaats de gevierde en gevreesde voorzitter P. Meijer Warnars, de eerbiedwaardige en door allen hooggedragen ondervoorzitter Is. An. Nijhoff, de ernstige, bekwame secretaris J. F. Schleijer, de nauwgezette penningmeester H. Bakker Cz., de grijze, deftige veteraan Pieter van Cleef. Op de voorste stoelen der eere zag men mannen als Oomkens, van Weelden, Marten Westerman, Willem Messchert, Joh. Muller, Sulpke, de Vries, Schleijer, Proost, Terveen, van Kesteren, Noorduijn, Portielje en zooveel anderen, de bloem en den roem uitmakende van den Nederlandschen boekhandel. Daar achter schaarde zich een in volle kracht werkend jonger geslacht, opgekomen uit alle deelen des lands, vertegenwoordigers van allerlei takken van ons uitgebreid handelsverkeer, en afgesloten door het jeugdiger ras, dat nog te toonen zou hebben wat het beteekenen wilde: een breede kring van een honderdtal boekverkoopers van de meest onderscheiden leeftijd, richting en rang, maar allen zich broeders gevoelende onder de broeders, allen saamgekomen om een feest te vieren van vrede en vriendschap.

Hartelijk en warm was het woord van welkom, door den voorzitter Warnars den feestgenooten toegesproken; welsprekend en in-

drukwekkend de feestrede voorgedragen door Nijhoff, nu en dan door daverende toejuiching afgebroken, wåar hij, met de hem eigene ernst en waardigheid, achtereenvolgens de vragen beantwoordde: Wat is de boekhandel voor Nederland? Wat is de Vereeniging voor den boekhandel? Wat is deze dag voor onze Vereeniging? Geestdriftwekkend eindelijk de gloeiende feestzang, waarmede de bejaarde dichter Westerman het plechtig gedeelte van dezen morgen besloot.

Waren uit den aard der zaak deze morgenuren eenigszins vormelijk en afgemeten, geheel anders en losser toonde zich de vergadering, toen deze zich, na een gemeenzaam onderhoud in de vrije lucht, aan den disch herzamelde. Ten einde de gulle gezelligheid te bevorderen, had het bestuur een prijzenswaardigen maatregel genomen. Het was ieder vrij gelaten zich tot een groep van vieren, als van vertrouwelijker omgang, aaneen te sluiten, terwijl elk viertal een lot kreeg, dat zijn plaats bepaalde, naast en tegenover andere viertallen. Hierdoor ontstond een verrassende vermenging, die aanleiding gaf tot de meest ongedwongen onderlinge kennismaking en niet weinig bijdroeg tot vrije en vroolijke opgewondenheid. Het spreekt wel van zelf, dat die opgewondenheid zich volop lucht gaf in toast op toast, in vers en in lied. Zelfs een familiefeest is niet zoo aanstekelijk in opgewektheid als een feest onder beroepsgenooten. Er is zoo iets aantrekkelijks in het bijeenzijn van mannen, die hetzelfde vak uitoefenen in het maatschappelijk leven, dat alle persoonlijke veeten, zoo zij er zijn, voor een enkel uur worden ter zijde gesteld, om plaats te maken voor een volkomen ingenomenheid met zijn beroep en met de genooten die van denzelfden bloede zijn. Te meer is dit natuurlijk en telkens blijkbaar onder boekverkoopers, die, hoe ook verwijderd door woonplaats of richting, elkander elken dag noodig hebben en zonder aansluiting van allen niet kunnen bestaan. Te inniger toont zich die band onder de leden van een Vereeniging,

die zich vrijwillig aan elkander hebben aangesloten om voor elkaârs belangen te waken. Onder luid gejubel en uit 's harten grond werden dan ook de meeste liederen opgedreund uit den stortvloed van zangen, waarvan wij er een tweetal meêdeelen; het eene van den jeugdigen J. H. Gebhard:

VRIENDSCHAP.

Zoo zuivre vriendschap 't hart bewoont: dat 's schoon!
Wanneer ze in elke daad zich toont: dat 's schoon!
Als zij niet zorgt voor *zich* alléén,
Niet rekent: nul, ik hou er een,
Dat 's schoon! dat 's schoon! dat 's schoon! (*bis.*)

Maar menig regt vriendschapplijk man, zegt: vrind!
En meent er toch geen jota van: 't is wind!
Die lieve handendrukkerij
Is somtijds niets dan veinzerij,
Dan wind, dan wind, dan wind! (*bis*).

Met menig vriend is 't niet regt pluis: au! au!
't Gaat hun als 't katje met de muis: miau!
Hoe lief ze eerst met het muisje speelt,
Ze vreet haar op als 't haar verveelt,
Miau! Miau! Miau! (*bis*).

Maar deze vriendschap is hier niet bekend,
Wij schuwen wie, wat pligt gebiedt: zóó schendt.
Bij ons leev' de echte vriendschap voort,
Een handslag dat men 't klinken hoort,
Een man, een woord een woord! (*bis*).

Vereeniging! Vereeniging! zij 't doel,
Wie 't welmeent blijft in dezen kring niet koel!
Zij breide zich gedurig uit
Tot ze àllen door één' band omsluit,
Dan eerst bereikt zij 't doel! (*bis*).

Komt, vult hierop het glas met wijn; hoera!
Een *rouge bord* moet 't zegel zijn: hoera!
De leus, mijn Vrienden, die voortaan
Bij ons in 't hart gegrift zal staan,
Zij: Amicitia!

Het andere van den bejaarden Marten Westerman:

HET DOEL DER VEREENIGING.

De winzucht was van ouden tijd
Vaak met de goede trouw in strijd
En vormde booze schrapers,
Die, met hun 's naasten deel gemest,
Al 't voordeel sleepten in hun nest,
Als afgerigte kapers.

En wat vernuftig werd bedacht,
En wat ook ijvrig werd betracht,
Niets mogt der vroomheid baten;
Men moest somtijds zijn beste goed,
Gewonnen met zijn zweet en bloed,
Aan kapers overlaten.

Niet slechts te water en te land
Werd, met de sabel in de hand,
Eens anders deel besprongen;

Neen, zelfs de drukpers bleef niet vrij
En werd tot snoode kaperij
  Door booze hand verwrongen.

Gij keerde in 't graf u zeker om,
O Koster! zoo ge uw heiligdom
  Zoo schandlijk zaagt onteeren;
En de eedle vinding van uw' geest,
Door 't rijk der duisternis gevreesd,
  Tot vuig bejag verneêren.

Maar zie met kalmte eens op ons neêr:
Wij waken voor uw regt en eer,
  Sints vijf en twintig jaren!
En zullen, aan de trouw verkleefd,
't Geen de eerlijkheid gewonnen heeft
  Zoo veel het kan bewaren.

Komt, Broeders! klinken wij in 't rond
En vieren wij 't gewijd Verbond,
  Ten spijt van looze schrapers:
En drinken wij hier onderling:
De zege der Vereeniging
  Op afgerichte kapers.

Aan het slot van dit feest, dat met een knetterend vuurwerk besloten werd, werd algemeen de wensch te kennen gegeven, dat een gedenkschrift dezen dag in herinnering bewaren mocht. Daaraan werd voldaan, en waar en waardig waren de woorden, waarmede de steller J. F. Schleijer de inleiding sloot: „Zoo eindigde dit feest, onvergetelijk voor allen die het bijwoonden, eenig, althans nimmer overtroffen, in genoegen zoowel als in orde, ma-

tigheid en regelmaat. Dat was ook Uwe meening van hetzelve, feestgenooten, die, afschoon reeds den last des ouderdoms gevoelende, of wel van U, wier beroepsbezigheden u tot een vertrek naar uwe woonplaats, nog in denzelfden nacht waarin het feest eindigde, noodzaakten, toch, even min als een ander der aanzittenden, er aan dachten, van den gezelligen disch een oogenblik vroeger te scheiden, dan tot het einde door den Voorzitter zou bepaald zijn. Lang zal dan ook de herdenking van hetzelve, voor allen die het bijgewoond hebben, eene bron van genoegen zijn.

Maar zij dit feest niet alleen een genoegelijk herdenken! Moge het ook tot een edeler, een hooger doel gestrekt hebben: ter bevordering van die onderlinge welgezindheid en eendragt, die, gelijk van alles, ook de hechtste steun is der *Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels*!" [1].

---

[1] Een plekje vinde hier het: »Programma voor de Feestviering bij gelegenheid van de Vijf- en Twintigste Algemeene Vergadering der Vereeniging: ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, op Dingsdag den 16en Augustus 1842."

»Aan ieder Lid, hetwelk verklaard heeft de Feestviering te willen bijwonen, wordt op de Algemeene Vergadering een Bewijs van Toegang voor den volgenden dag afgegeven.

De Nederlanden zal op den dag der Feestviering alleen voor de Leden geopend zijn.

Men zal vergaderen in den Koepel, ter regterhand bij het inkomen, en wel ten elf ure, om ten twaalf ure precies van daar zich in geregelde orde te begeven naar de Kleine Zaal, nu tot Gehoorzaal ingerigt. De Muzijk doet zich hooren.

Na het zwijgen der Muzijk, wordt het Feest door den Voorzitter met eene korte aanspraak geopend.

Door den Heer Is. An. Nijhoff wordt eene Feestrede uitgesproken, voorafgegaan en besloten door Muzijk.

Daarna verzamelen zich de Leden op nieuw in straks gemelden Koepel, waar zij de noodige ververschingen zullen gereed vinden.

Het tijdvak dat wij behandeld hebben sloot met een gewichtig feit. Het letterkundig congres, dat in het laatst van Augustus 1849 zou gehouden worden te Gent, — een bijeenkomst merkwaardig ook hierom, dat de Belg Conscience en de Hollanders Hasebroek en Heije, die in 1831 als vrijwilligers tegenover elkander in het vuur gestaan hadden, elkander nu als taalbroeders de hand drukten [1] — had op het program der te bespreken vakken en vraagstukken ook den boekhandel opgenomen en de Vereeniging uitgenoodigd haar afgevaardigden daar heen te zenden. Tot die taak werden door de vergadering benoemd de vroegere voorzitter G. T. N. Suringar en de secretaris J. F. Schleijer, beide mannen aan wie men de verde-

---

Ten twee ure begeven zich de Leden andermaal naar de Gehoorzaal. De Muzijk doet zich hooren. Door den Heer M. Westerman wordt een Dichtstuk uitgesproken.

Vervolgens wordt in meergemelden Koepel Morgendrank aangeboden, en zal de Loting voor de plaatsen aan de Tafel geschieden, in dier voege, dat vier Heeren zich vereenigen om bij elkander aan Tafel te zitten, en dan een' hunner voor vier plaatsen doen loten, welke plaatsen zij dan alzoo aan de Tafel gerangschikt zullen vinden.

Ten vier ure Diné in de gedecoreerde Groote Zaal, afgewisseld door Muzijk.

Vóór het Desert eene pausering van een uur.

Illuminatie.

Uitdeeling der Liederen, om bij afwisseling te zingen aan de Tafel. De Muzijk doet zich hooren, en de Leden begeven zich op hunne vorige zitplaatsen aan het Desert.

Ten elf ure ongeveer zal er een Vuurwerk worden afgestoken.

Van elf tot half-één ure, zullen vóór *de Nederlanden* genoegzame rijtuigen gereed zijn, om vier Heeren tegelijk, naar één door HEd. te bepalen punt, in de stad te brengen.

Ten twaalf ure is het Feest gesloten.

[1] De dichter J. J. L. ten Kate improviseerde hierover later in de »Hollandsche Maatschappij" te Amsterdam.

diging van de rechten en belangen van onzen handel veilig kon toevertrouwen. Met ingenomenheid hadden beide dan ook de hun opgedragen betrekking aanvaard en op het program als de door hen in te leiden onderwerpen deze vragen gesteld: 1. „Of en op welke gronden men den nadruk meent te kunnen billijken en regtvaardigen," en 2. „Of men dien acht in het belang van de Vlaamsche Letterkunde en den Belgischen Boekhandel?"

Met deze kwestie op te treden in een land als België, dat voor een deel van den nadruk geleefd had en nog altoos bezig was dien als een belangrijk vak van nijverheid uit te oefenen, was een moedige, zoo niet overmoedige daad. Een man als Suringar, zoo innemend van voorkomen, zoo hoffelijk van vormen, wat het meeste zegt zoo warm van overtuiging, was als aangewezen om alle gevaren te durven trotseeren. Op meesterlijke wijs trad hij dan ook in het strijdperk op. Hij begon met er op te wijzen, met hoeveel schroom hij en zijn mede-afgevaardigde zich op dit oogenblik in dezen kring van letterkundigen bevonden; hoe vereerend het was voor den boekhandel, dat men hem op dit congres een plaats gegund had naast de wetenschap, en hoe schijnbaar onvoegzaam het moest zijn, dat hij de betoonde gastvrijheid stond te beantwoorden met een eenigszins vijandige toespraak. Hij had een aanklacht te doen, waarin meer dan één verwijt lag opgesloten, een verwijt, dat men in België zijn eigen belangen verwaarloosd en die van anderen geschonden en gekrenkt had; een verwijt omtrent een sinds jaren gevestigde industrie, die niet alleen verderfelijk was in haar gevolgen, maar evenzeer onzedelijk in haar beginsel. Voorwaar geen uitlokkende taak! Maar hij en zijn mede-afgevaardigde schepten moed uit de openingsrede van den voorzitter Dr. Snellaert, die erop gewezen had, hoe bij eene gelegenheid als deze plichtplegingen dienden achter te staan bij den ernst der zaken, en hoe hier voor iedereen en voor allen de weg moest openstaan tot de meest vrijmoe-

dige mededeeling en wisseling van gedachten. Zij, van hun zijde, waren inderdaad niet hier gekomen om onbeleefdheden te zeggen, maar toch ook niet om uit beleefdheid een woord terug te houden, dat, of het wat hard klonke, misschien tot iets goeds kon leiden. In die overtuiging hadden zij hun vragen betreffende *den nadruk* ter bespreking gesteld.

Allereerst zou men hun kunnen tegenwerpen, dat men deze vragen even goed kon richten tot den Nederlandschen boekhandel, daar ook deze zich ten opzichte van vreemde schrijvers, wel eens schuldig maakte aan hetzelfde feit. Die beschuldiging kon helaas niet worden afgewezen; maar in Holland behoorden deze daden toch tot de zeldzame uitzonderingen, terwijl zij in België, inzonderheid met Fransche en Nederduitsche werken, tot regel waren geworden; een regel, zoo als volksindustrie en zoo stelselmatig geduld en gedreven, dat wellicht de Vlaamsche taalbroeders in deze vergadering een glimlach niet zouden kunnen weêrhouden over een moraal, die in dit opzicht reeds lang had uitgediend.

Zoo mocht de groote meerderheid er in België over denken, een kleine minderheid had een kreet des gewetens niet kunnen onderdrukken en dien kreet onverholen nu en dan lucht gegeven. Spreker legde over een opstel uit het *Gentsch Kunst- en Letterblad* van 1842, waarin „de insmokkeling van nadrukken in Holland ten nadeele der regthebbenden, berispelijk en strafbaar" genoemd werd; een *Antwerpsche Kunst- en Letterbode* van 1844, waarin de nadrukkers van vreemde werken niet minder dan met den naam van „bloedzuigers, letterdieven en ongediert" betiteld werden; en een vlugschrift onlangs, in 1846, te Brussel uitgegeven, waarin „de nadrukhandel een regte rooverij" werd genoemd; waar de „onaangename epitheten, die de Franschen ons (de Belgen) te dien opzigte toerigten, maar al te zeer gegrond" geacht werden, en waarin werd gevraagd: „waarom de lettereigen-

dom over de grenzen eens lands niet zou worden geëerbiedigd, terwijl elke Staat de andere aarten van eigendommen wettelijk aanerkent." — Zie, als er zelfs in België, al was het maar door sommigen, op deze wijze gesproken werd, dan behoefde men niet te vreezen, of de vraag omtrent den nadruk wel overweging waardig was?

Over het woord *letterkundige eigendom* was veel getwist en gestreden; sommige en hoogst bekwame rechtskundigen hadden zelfs dat woord, en met het woord het denkbeeld, niet willen toelaten. Maar wanneer ook deze, gelijk zij deden, erkenden dat schrijvers en uitgevers tegen den nadruk beschermd behoorden te worden *door stellige wetsbepalingen;* wanneer zelfs deze, gelijk zij deden, den nadruk *onzedelijk* noemden en uit politieke gronden *verboden* wilden hebben, kwamen zij toch eigenlijk ons te gemoet en vereenigden zij zich met de waarheid, die wij heden willen helpen verkondigen, betoogde de spreker.

En wie zou, op het tegenwoordig standpunt van beschaving, den arbeid des geestes zóó gering schatten, dat hij de vruchten daarvan ten prooi zou willen gegeven zien van hen, die daaraan geen het minste deel hebben gehad?

Men erkende dan ook vrij algemeen het onredelijke daarvan ten opzichte van onze *eigene* inheemsche schrijvers, en indien men het al niet erkende, de wetten van den staat waren daar, om dat beginsel te handhaven. Maar het kwam er op aan, dat zelfde beginsel te laten gelden voor uitheemsche schrijvers, voor de zoodanigen, namelijk, wier producten buiten de bescherming van onze wetten lagen. En zouden de Belgen zich om *onze,* wij ons om *hun* rechten en die hunner schrijvers *niet* bekommeren en elk op zijn beurt zich de producten des anderen toeëigenen? De aanneming van dat beginsel zou een staatkunde onderstellen, die leerde, dat het eene land zich ten koste van het andere mocht verrijken, zou een betrekking ten grondslag nemen van

wederzijdsche vijandigheid, en geenszins die van vriendschappelijke naburen, van *vreemden* en geenszins van spruiten van één stam; zou een verwijdering verraden van die verwantschap des geestes, van welke allen, die de wetenschap en de kunst vereeren, blijken behooren te geven, en van welke verwantschap dit congres den stempel moest dragen. — Zie, wanneer spreker zich op *dat* standpunt van beschouwing plaatste, onderwierp hij met gerustheid aan aller oordeel de vraag, of de nadruk in het algemeen en bepaaldelijk die in dezen bedoeld werd, te rechtvaardigen, te billijken was?

Doch daargelaten zelfs, dat hij te rechtvaardigen en te billijken ware, dan rees een andere vraag: „Zou de nadruk, zooals die in België gedreven werd, inderdaad voordeel aan België opleveren; zou hij waarlijk bevorderlijk zijn aan den bloei der Vlaamsche letterkunde en van den Belgischen boekhandel?"

Het viel niet te ontkennen, de nadruk, inzonderheid van Fransche boeken, had in België veel handen in beweging gebracht, veel monden brood gegeven. Het getal werklieden door den nadruk aan den kost geholpen, was wel eens op 50000 begroot geworden. Andere, zuiniger rekenaars schatten het op 6000. Wat waar is, was moeielijk uit te maken. Maar wij vragen het, wat is de eindelijke uitkomst geweest dier ondernemingen op zoo groote schaal? Hebben zij *duurzame welvaart* aangebracht, de aandeelhouders verrijkt en de handen bestendig bezig gehouden? Of heeft de telkens aangroeiende concurrentie de krachten verdeeld, de verwachtingen verijdeld, de voordeelen allengs doen verminderen en ten leste doen verkeeren in schade en verlies? Heeft het eene lichaam het andere, de eene onderneming de andere niet voor en na vernietigd?

Was dit met den nadruk van Fransche werken het geval, het moest even zoo zijn of worden met den nadruk van Hollandsche. Bleek de uitgaaf van een of ander artikel voordeel op te leve-

ren, het lag in den aard der zaak, de begeerte wekte anderen op om er ook partij van te trekken; en wat eerst voor 3 francs, spoedig daarop voor de helft, ja voor ¼ werd uitgegeven, kwam eindelijk voor zoo lagen prijs ter markt, dat alle anderen met hun editie bleven zitten. Ongetoomd als de begeerte en daardoor de nadruk was, *kon* dit niet anders, en de zoo hoog geroemde welvaart door vrije concurrentie bestond in niets anders dan in elkaâr den nek te breken.

Daar kwam bij: „Was de nadruk in het belang der Vlaamsche letterkunde en van den Belgischen boekhandel te achten?" Spreker meende, dat hij voor de eene en voor den anderen doodelijk was.

Wat kon er van den eigenlijken *boekhandel* komen, als aller oogen slechts aasden op de verschijning van een buitenlandsch werk; als ieder maar zorgde voor het product van zijn eigen pers en dat van zijn mededinger zocht te verdrijven; als er tot het uitgeven geen kapitaal, wat meer zegt geen oordeel, geen wetenschap meer noodig was, en het goed vertier buitenslands of de reputatie eens vreemden schrijvers voldoende was om den geringsten *werkman* te herscheppen in een *uitgever*; als de uitgever, zoo doende, plaats maakte voor een fabrikant?

Beweerde men wellicht, dat dit te eenzijdig geredeneerd was en dat er nevens de nadrukkers nog wel uitgevers zouden overblijven, die hun zitplaats naast de wetenschap wisten te bewaren, die zich bij voorkeur zouden beijveren om *oorspronkelijke* werken uit te geven en zorg zouden dragen, dat de producten van *eigen* bodem niet aan het publiek onthouden werden — liever dan met eigen betoog antwoordde spreker met de volgende aanhaling uit het genoemde Brusselsche vlugschrift: „De nadruk verhindert ons, nationale schrijvers te besitten; hij doet alle letterkundige of wetenschappelijke kiemen uitsterven. Het is bekend, dat er, voor eenen Belgischen schrijver, niets soo moeijelijk is, als sijne gewrochten gedrukt te krijgen; meestentijds moet hij uit sijnen

eigenen sak de drukkosten betalen, 't en sij, dat het Bestuur hem met eene toelage ter hulpe komt. Dit wordt van selfs verstaan. Niet gaarne onderneemt een boekhandelaar het drukken en vertieren van het werk eens onbekenden Schrijvers. Hij heeft niet alleen tegen de onverschilligheid te-worstelen, die men hier te lande jegens nationale werken aan den dag legt, maar ook tegen de stoffelijke hinderpalen, die uit den nadrukhandel voortspruiten." „Niettegenstaande nu", gaat deze zelfde schrijver voort, waar hij het moeten missen van alle honorarium bespreekt; „niettegenstaande nu de holklinkende woorden, waarmede men den Roem kan opsmukken, is het seker, dat het in onze positieve eeuw eene noodwendigheid is, dat een letterkundige door sijnen arbeid, gelijk elke handwerker door den sijnen, moet kunnen leven. Het is voorseker het geld niet, dat het genie opwekt en ontwikkelt, maar wen het genie tot soo verre niet kan komen, dat het sich bij middel van geld eenen gemakkeliken en eerliken stand in de samenleving kunne verschaffen, dan blijft het onontwikkeld, onbekend en nutteloos voor zijn vaderland."

„Is alzoo de nadruk in het algemeen doodelijk voor de eigen litteratuur en den nationalen boekhandel," zoo eindigde de spreker, „men achte deze treurige uitkomst niet gering. De dood onzer *letterkunde* is de dood van ons *volksleven*. Wat wordt er van de redelijke en zedelijke ontwikkeling eener natie, als zij haar licht en haar leiding uitsluitend moet ontvangen *uit den vreemde?* Als mannen van wijsheid en ervaring, die gloeijen van liefde voor het vaderland, bekend en vertrouwd met de behoefte hunner natie, als deze verhinderd worden hun talenten en gaven ten beste hunner landgenooten aan te wenden? Wat wordt er van de kennis, het oordeel, den smaak, van de zedelijke kracht en energie eens volks, als de leiding en ontwikkeling daarvan is overgelaten aan de gewinzucht van *nadrukkers*, die wel de *lusten*, maar niet de wezenlijke *behoeften* des publieks raadplegen?

Neen, heilloos voor de zeden en het karakter des volks, heilloos voor den boekhandel en de letterkunde noemen wij den nadruk. En al gaf het *eigen belang* dit onderwerp ons in den mond, het is ook in het belang der *Vlaamsche letterkunde*, wier opkomst wij overigens met blijdschap waarnemen; het is ook in het belang van den *Belgischen boekhandel*, in het belang van de bewoners dezer ons aanverwante gewesten, in wier midden wij met zooveel gastvrijheid zijn ontvangen, en die wij op het gebied der taal en der wetenschap gaarne de broederhand reiken, dat wij den nadruk door hen wenschen veroordeeld en afgeschaft.

Mogt het zoo verre komen, hoe zouden schrijvers en uitgevers der Noord- en Zuid-Nederlanden door wederkeerige handreiking elkander bevorderlijk kunnen zijn! Hoeveel ruimer veld zou zich voor beider boekhandel en letterkunde openen!"

Dat dit warme pleidooi, al bleef het niet zonder tegenspraak, in een kring en op een plaats als deze met belangstelling werd aangehoord, ligt voor de hand. Aan Suringar komt de niet geringe eer toe van met hoogen moed en open vizier den vijand kordaat in de oogen te hebben durven zien. Hij werd daarin ter zijde gestaan door zijn mede-afgevaardigde Schleijer, die na hem, in een voor de vuist uitgesproken rede een historisch overzicht gaf van de wording en de regeling van het letterkundig eigendomsrecht en van de weldadige bedoeling van onze Vereeniging. Beider toespraken hadden ten gevolge, dat het congres na breede beraadslaging ertoe overging een commissie te benoemen tot het opstellen van een adres, te richten aan de regeeringen van België en Nederland, waarin aangedrongen zou worden op een wederkeerige eerbiediging van elkanders letterkundigen eigendom. Als leden in die commissie werden benoemd de HH. Delcourt [1], vice-president van het hof van assises te

[1] De ongenoemde schrijver van het vlugschrift, waaruit enkele aanhalingen werden meêgedeeld.

Brussel, baron Jules de St. Genois te Gent, Dr. J. F. Snellaert te Gent, Is. An. Nijhoff te Arnhem en B. Schreuder, inspecteur van het middelbaar onderwijs in Limburg, te Maastricht. Het concept van dit adres luidde als volgt:

„Aan de Regeringen van Nederland en België.

„Het Congres van Letterkundigen, in Augustus dezes jaars te Gent gehouden, heeft de overtuiging uitgesproken, dat de Letterkunde van België en Nederland groote ondersteuning zou ondervinden in eene wederkeerige eerbiediging van elkanders letterkundigen eigendom.

Daarbij is het verlangen uitgedrukt, dat tegelijk alle hinderpalen tot verspreiding van wetenschap en kunst tusschen beide natiën werden weggenomen, door de opheffing van alle belastingen bij in- en uitvoer van boekwerken geheven wordende.

De Ondergeteekenden werden in Commissie gesteld, om die overtuiging en dat verlangen aan de Regeringen dier beide Volken kenbaar te maken, en Haar te verzoeken, door eene onderlinge overeenkomst, het regt van den letterkundigen eigendom wederkeerig te verzekeren en de handelsgemeenschap te bevorderen door de opheffing van gezegde belastingen.

Zij kwijten zich bij dezen van hunne taak. Zij wenden zich tot de Regeringen der beide Volken, met al den aandrang dien het gewigt der zaak vordert, doch tevens met de verzekerdheid, dat die overtuiging weerklank zal vinden bij Hen, wier verhevene roeping het is, ook de Wetenschap en de Kunst in hare heilige regten en hooge waarde te handhaven en te bevorderen, bij Hen, die geacht mogen worden zoowel de zedelijke als de stoffelijke behoeften des Volks te kennen en die in de vervulling van beide hunne hoogste eere, hun eigen heil willen zoeken.

Zij treden niet in eene verdediging van den *eigendom*, een beginsel, dat niet dan door onzinnigen weersproken wordt; zij achten ook den *letterkundigen eigendom* heilig en onschendbaar in

de oogen van Hen, die aan het hoofd staan van eene beschaafde natie. Het is alleen *de toepassing van het beginsel*, welke zij vragen.

Zij vragen die toepassing zoowel in het belang van de Nederlandsche als van de Belgische Letterkunde, zoowel ten behoeve van den Belgischen als van den Nederlandschen Boekhandel, en durven de verwachting koesteren, dat eene overeenkomst, als welke zij bedoelen, eenmaal tot stand gebragt, door de Letterkundigen van de beide Rijken dankbaar zal worden erkend, en door de Natiën van Europa als eene daad van regtvaardigheid en verheven zedelijkheid zal worden toegejuicht."

Dit concept vastgesteld zijnde werd dan ook weldra aan de koningen van Nederland en België gezonden, met afschriften aan de ministers en, wat ons land aangaat, met het volgend bijschrift:

„Aan HH. Excellentiën de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Financiën.

„De ondergeteekenden G. T. N. Suringar, Boekhandelaar te Leeuwarden, J. F. Schleijer, Boekhandelaar te Amsterdam, Is. An. Nijhoff, Archivaris van Gelderland en Boekhandelaar te Arnhem, en B. Schreuder, Oud-Inspecteur van het Onderwijs in Limburg, te Maastricht, nemen de vrijheid aan Uwe Excellentie hierbij te doen toekomen een afschrift van een request, gelijk door hen aan de Hooge Regering dezes Lands, en door hunne medegelastigden aan die van België is aangeboden geworden.

Terwijl zij de belangstelling Uwer Excellentie voor de daarin uitgedrukte wenschen en Hoogstdeszelfs bevordering daarvan in het belang van het wetenschappelijk en handelsverkeer, zoo van Nederland als van België, inroepen, vermeenen zij dat de bescheidenheid vordert zich van alle aanwijzingen, hoe de daarin uitgedrukte verlangens zouden kunnen vervuld worden, te onthouden; hoezeer zij zich gaarne bereid verklaren, bijaldien Uwe Excellentie zulks noodig of nuttig mogt achten, dienaangaande

al zoodanige inlichtingen te geven, als waartoe hunne ondervinding, beroep en werkkring hen in staat mogten stellen.

Alleenlijk nemen zij bij dezen de vrijheid Uwe Excellentie te doen opmerken, dat het tot stand brengen van zoodanig internationaal eigendomsregt tusschen Nederland en België met te minder zwarigheden zou gepaard gaan, daar de beginselen van dat regt, deszelfs omschrijving en grenzen zoo in Nederland en België op gelijke wijze zijn geregeld en vastgesteld, als zijnde in de beide Rijken dezelfde Wet van 25 Januarij 1817 op dit onderwerp alsnog in kracht.

Overtuigd dat eene aangelegenheid, waarbij zoowel de zedelijke als stoffelijke belangen van twee natiën bevorderd, en geen enkel, noch zedelijk noch stoffelijk belang gekrenkt, geen enkele gegronde tegenspraak in Nederland noch België uitgelokt kunnen worden, de aandacht en belangstelling van Uwe Excellentie ongetwijfeld zal te beurt vallen, onthouden zij zich van alle uiteenzetting der voordeelen, waarmede zij het doorzigt van Uwe Excellentie zouden meenen te kort te doen." —

Al bleven deze adressen van den kant der regeeringen onbeantwoord, omdat er reeds toen van Frankrijk uitgaande voorstellen tot het sluiten van internationale traktaten hangende waren, toch mag worden aangenomen, dat zij niet weinig zullen hebben bijgedragen om het aangaan dier traktaten voor te bereiden en gemakkelijker te maken.

De Vereeniging telde bij het eind van dit tijdvak 209 leden.

In 1848 had zij besloten haar bestuur voortaan in plaats van uit vijf uit zeven leden te doen bestaan.

PERSOONLIJKE WAARDEERING.

In deze afdeeling zijn en zullen vermeld worden eenige aanteekeningen, de meest bekende boekhandels-firma's betreffende. Waar van overleden personen spraak is, kan de waardeering luider worden uitgesproken, dan van nog levende.

Men stelle deze opstellen, kleiner of grooter, niet hooger dan „aanteekeningen." Levensschetsen vermeten zij zich in geen enkel opzicht te wezen. Zij gaan in den regel niet verder dan den boekhandel en laten het overige maatschappelijk, het huiselijk gebied, ook het persoonlijk karakter, ongerept.

Voor breeder behandeling was hier geen ruimte. Meestal ook geen voorhanden stof. Bij het ontbreken of achterhouden van meêdeelingen, kon alleen door zoeken en toevallig vinden gebruik gemaakt worden van het gebrekkige.

Een aantal persoonlijke feiten en verdiensten zijn in den loop van deze bladen ter behoorlijke plaats vermeld. Die zijn niet herhaald onder het hoofd van de namen. Ook is ten opzichte van hen, wier levensschetsen elders, met name in het 1e deel der *Bijdragen tot de geschiedenis van den boekhandel*, waren opgenomen, met verwijzing naar die plaatsen, een soberheid in acht genomen, die aan de noodige beknoptheid van dit boek evenredig is.

INHOUD.

JOH. ALTHEER.

In Juni 1840 verloor onze boekhandel een zijner waardigste vertegenwoordigers door den dood van Joh. Altheer te Utrecht, een firma, die, naast die van S. & J. Luchtmans te Leiden, in het buitenland evenzeer met eer bekend stond als hier te lande. Joh. Altheer, drukker van de Utrechtsche academie en van het provinciaal Utrechtsch genootschap, was een der bekwaamste antiquaren van onze eeuw. Om zijn uitgebreide kennis was hij voor buiten- en binnenlandsche geleerden en boekenverzamelaars een algemeen gewaardeerd raadsman. Fransche en Duitsche bladen vermeldden zijn lof bij de tijding van zijn overlijden. Van 1787 tot 1839 werkte hij met onvermoeibaren ijver en verzamelde zich gedurende dien langen tijd een groot fonds van eigen, meest klassieke uitgaven en een zeer uitgebreid magazijn van oude boeken, bij voorkeur over klassieke literatuur. Op 80 jarigen leeftijd moest hij er toe besluiten zijn zaken aan kant te doen. Een jaar later overleed hij. Met hem ging een der beroemdste huizen te niet.

J. IMMERZEEL Jr.

Den 9en Juni 1841 overleed Johannes Immerzeel Jr. op 65 jarigen ouderdom. Als dichter en letterkundige staat zijn naam met eer bekend. Hij schreef humoristische romans, waarvan zijn *Balthazar Knopius* een 2en druk noodig had; een aantal grootere en kleinere dichtwerken, vooral naar aanleiding van vaderlandsche

gebeurtenissen, maar ook van uitgebreider omvang, gelijk zijn *Hugo van 't Woud* en zijn bundel *Gedichten*, die beide herdrukt moesten worden. Herhaaldelijk werden prijsantwoorden van hem met goud bekroond, gelijk zijn *Lofrede op Rembrand* en die *op P. P. Rubens*. Want ook op het gebied van kunst-geschiedenis en kritiek was Immerzeel een man van beteekenis. Hij toonde dit vooral in zijn werk *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders*, *beeldhouwers*, *graveurs en bouwmeesters*, *van het begin der* 15*e tot op de helft der* 19*e eeuw*.

Al deze werkzaamheid is des te meer te waardeeren, omdat Immerzeel als boekverkooper, kunsthandelaar en uitgever in het midden van zeer drukke zaken zat en zich daarin alles behalve onbetuigd heeft gelaten. Integendeel; hij is in zijn tijd een man van gewicht en van grooten invloed geweest.

In 1805 bekleedde hij nog een post bij het ministerie van binnenlandsche zaken. Spoedig daarop vestigde hij zich als boekverkooper te 's Gravenhage, verplaatste zich in 1813 naar Rotterdam en in 1819 naar Amsterdam. In den beginne was hij alleen debitant. Daar bij de inlijving in Frankrijk onze landgenooten groote behoefte hadden, de Fransche jurisprudentie in haar geheelen omvang te leeren kennen, legde hij, onder medewerking van twee bekwame advokaten, een uitgebreid magazijn aan van Fransche rechtsgeleerde werken, waarvan hij beredeneerde catalogen door heel het land verspreidde. De eerste daarvan vangt aan met deze woorden: „Du moment que la Hollande a été réunie à l'Empire Français, nous nous sommes empressés de faciliter l'acquisition des bons ouvrages de jurisprudence moderne, à tous ceux, qui, soit par devoir, soit par goût se portent vers l'étude de cette science." Ook gaf hij — hij handelde onder de firma Immerzeel & Comp. — catalogen uit van bij hem te verkrijgen „Editions stéréotypes" van Fransche klassieken en onderwijsboeken, die weldra op de scholen te pas kwamen. Eerlang

noemde hij zich ook, behalve „libraire", „marchand de tableaux, d'estampes etc.", aan zijn boekhandel toevoegende een kunsthandel „in schilderijen en teekeningen van oude, doch meer bijzonder van Nederlandsche meesters, gegraveerde en geëtste prenten van oude en hedendaagsche plaatsnijders." Zijn magazijn bevatte toen ook „Hollandsche, Fransche en Engelsche werken, bijzonder tot kunst en fraaije letteren betrekkelijk."

Op deze wijze kreeg de firma Immerzeel & Co., in drie steden, 's Gravenhage, Rotterdam en Amsterdam vertakt, een groot debiet.

IJveriger nog weerde Immerzeel zich als uitgever. Zijn eigen dichterlijke talenten en de onderscheidene letterkundige genootschappen, waarvan hij dien ten gevolge lid was, brachten hem in betrekking met de dichters en literatoren van zijn tijd. Hij gaf niet minder dan 26 bundels van Bilderdijk in het licht, naast die van vrouwe Bilderdijk, 15 van Rhijnvis Feith, een 12 tal van Tollens, een 10 tal van hem zelv', en werken van Helmers, Schenk, Boxman, Meijer, Klijn, van Hall, van Loghem, Nierstrass, Schouten, van Walré; ook de werken van het taal- en dichtlievend genootschap „Kunst wordt door arbeid verkregen" 14 deelen, en de werken der „Bataafsche maatschappij van taal- en dichtkunde" 8 deelen. Voorts was hij uitgever van letterkundige werken van Siegenbeek, van Kampen, Kantelaar, Kinker, Lublink, Jer. de Vries, Bruno Daalberg (Mr. P. de Wakker van Zon).

Maar het meest eer legde hij in met de schepping van zijn *Nederlandsche Muzen-Almanak*, die voor het eerst in 1819 verscheen. De beschrijving en geschiedenis van den *Muzen-Almanak*, wij meldden er reeds een woord van in de lijst der jaarboekjes, zouden een afzonderlijke studie overwaard zijn. Deze uitgaaf van Immerzeel is in zijn dagen niet alleen een moedige

daad geweest, maar zij heeft tevens grooten invloed gehad op de ontwikkeling en bevordering van de vaderlandsche dicht- en graveerkunst. Dr. Jan ten Brink (in zijn *Leven van Beets*: *Hedendaagsche Letterkundigen*) noemt Immerzeel „den koning onder de almanak-redacteurs." En die vorstelijke titel is ten volle verdiend. Immerzeel's persoonlijkheid spiegelt zich in deze uitgaaf getrouw af: als uitgever, als letterkundige, als handhaver van kunst. Zijn heele hart hing er aan, en al zien de eerste jaargangen van dezen almanak er van ons later standpunt minder oogelijk uit, in den tijd hunner verschijning waren het meesterstukken. Immerzeel zelf wil dit wel weten. In zijn lijst van uitgaven roemt hij op de reeks van dichters, die hij bij zijn plan voor zijn onderneming heeft mogen winnen. Bovendien: „zes kunstplaten", zegt hij bij de aankondiging van den 1en jaargang, „zes kunstplaten, waarvan eenige naar schilderijen uit het Koninklijk Kabinet te 's Gravenhage en in Amsterdam en eenige andere, naar onderwerpen uit de gedichten gekozen, vervaardigd door de beste meesters in de Teeken- en Graveerkunst en in 't koper gebragt door de H.H. J. E. Marcus en P. Velijn, versieren dit op allerbest postvelin keurig gedrukt Jaarboekje. Daarenboven bevat het uitslaande muziekplaten voor den zang, met accompagnement voor de Piano, gecomponeerd door de H.H. J. W. Wilms, Mühlenfeldt, Paling en anderen. En opdat er niets aan zoude ontbreken, hebben onze bekwame Sterrekundigen wijlen de Heer E. H. Greve en diens zoon, den kalender voor hetzelve vervaardigd." — Immerzeel heeft 17 jaar lang den *Muzen-Almanak* met vaderlijke liefde behartigd. Behalve dat hij den smaak van het publiek ermeê veredeld heeft, heeft hij menig jeugdig dichter door opmerking en kritiek den goeden weg gewezen en der letterkunde grooten dienst gedaan.

Toen de verdienstelijke man na zooveel jaren arbeids, en

niet altoos op rozen wandelend, zijn rust zocht en zijn fonds in 1835 in veiling bracht, werd door de verkoopers in de voorrede van den catalogus naar waarheid getuigd: „In dit fonds wordt de arbeid gevonden van de meesten onzer beroemde dichters. Al Immerzeel's uitgegeven werken, maar inzonderheid de door hem bezorgde uitgaven in klein formaat, onderscheiden zich door zeldzame naauwkeurigheid; in één woord, al hetgeen door hem, gedurende eene bedrijvigheid van ruim dertig jaren onder zijn persoonlijk toezigt en zorg is uitgegeven, draagt innerlijk overvloedige bewijzen van die bijzondere naauwlettendheid, welke aan zijn geheele fonds eene groote eigenaardige waarde gaf. Daardoor had het ook een aanzienlijk vertier. Van verscheiden artikels werden van 3000 tot 7000 exemplaren opgelegd, om niet te spreken van den *vierden* druk van Tollens' *Gedichten*, waarvan de oplage, gelijk bekend is, 10,000 exx. bedragen heeft."

Behalve den *Muzen-almanak*, die voor 10 mille werd opgehouden, bracht de veiling van dit fonds de som op van *f* 31,423.—. Bij die gelegenheid werd G. T. N. Suringar eigenaar van de werken van Tollens en Feith; die van Bilderdijk, die toen bijna geen waarde hadden, gingen in allerlei handen over.

WILLEM MESSCHERT.

In Februari 1844 verloor de boekhandel een zijner waardigste beoefenaars in Willem Messchert te Rotterdam. Zoon van geachten huize en met een beschaafde opleiding toegerust, trok de boekhandel hem boven allen anderen handel aan. Van natuur overhellend tot een ietwat strenge kerkelijke richting, vestigde hij zich te Amsterdam onder de firma Messchert & Höveker. Al heel spoedig echter, in 1835, werd deze verbroken en besloten de firmanten liever op eigen naam en naar eigen keus hun weg te vervolgen. Messchert voelde zich meer te huis in een letter-

kundige richting. Als woon- en werkplaats koos hij zijn vaderstad Rotterdam, waar hij, niet zoozeer door een open winkel als wel door het houden van een magazijn van taal-, letter- en geschiedkundige werken, ook uit België, een goed debiet hoopte te vinden onder zijn ontwikkelde stadgenooten en overigens als uitgever zich zou bewegen in een kring zijner keus. In Mei 1837 gaf hij daarvan kennis aan den boekhandel. Messchert was toen al een man op leeftijd; hij was 46 jaar. Hij ging naar zijn geboorteplaats terug, niet zonder goede uitzichten, meende hij. Hij was daar in een letterkundige omgeving grootgebracht en had er zich als dichter eenigen naam gemaakt. Van 1817 tot 1825 had hij, behalve een aantal verzen, die later door zijn vriend Tollens tot een bundel verzameld zijn, ook zijn *Gouden Bruiloft* geschreven. Vooral dit huiselijk, echt Hollandsch gedicht had hem een eigenaardige en zeer verdienstelijke plaats onder de dichterlijke literatoren bezorgd. Later had hij de pen voor eigen arbeid laten rusten. Had hij zich vroeger onder de sentimenteele dichters eenigszins kunnen doen gelden, het was alsof hij zijn kunstgaaf te klein vond, toen hij, te Amsterdam, in aanraking was gekomen met de machtiger geesten van da Costa, Willem de Clercq, Bilderdijk en die mannen van het „reveil," tot wier aanhangers hij behoorde. Hij vergenoegde zich alzoo eenvoudig uitgever en boekhandelaar te blijven en in zijn eigen richting werkzaam te zijn. Zoo gaf hij op godsdienstig gebied werken uit van Capadose, Coquerel, de Haas, Krieger, Secretan, en verzamelde of gaf zelf ter pers, op dichterlijk terrein, niet minder dan 49 bundels van Bilderdijk, de eerste poëzij van da Costa, Schenk's vertaling van Young. Ook bezorgde hij, onder eigen redactie, de vijf deelen *Brieven* van Bilderdijk, die hij na diens overlijden verlof kreeg te drukken. Voorts zagen ettelijke geschiedkundige boeken en boeken ten behoeve van het gymnasiaal onderwijs bij hem het licht.

Zoo leefde Messchert zijn eenzaam, bescheiden leven, tot hij op 53 jarigen leeftijd stierf, innig gewaardeerd door allen, die als letterkundigen of handelaars den brave in zijn verdiensten hadden mogen leeren kennen. — Als een hulde, zijner nagedachtenis toegewijd, verscheen in 1848 een groote uitgaaf van zijn *Gouden Bruiloft*, door Rochussen geïllustreerd.

R. J. SCHIERBEEK.

In 1844 overleed Rudolf Jacob Schierbeek te Groningen, daar ter plaatse sinds 1798 gevestigd. Voor de stad zijner inwoning en voor het geheele noorderkwartier was Schierbeek als debitant een man van groote beteekenis. Zijn uitgebreide bibliographische kennis en zijn altoos klaar staande bereidvaardigheid maakten hem tot een vraagbaak in wijden kring. De wetenschappelijke en letterlievende mannen, in zijn heele provincie, lieten zich bij voorkeur raden en leveren door Schierbeek. Zoo werd hij door eigen verdiensten daar van lieverlee de groote man. Later kreeg hij in W. van Boekeren, die zijn leerling geweest was, een machtigen mededinger, hetwelk evenwel aan hun wederzijdsche goede verstandhouding niet veel afbreuk deed; beider terrein was ruim genoeg. — Ook als uitgever bekleedde, in zijn alles behalve gunstige dagen, Schierbeek een voorname plaats. Vooral voor de toen nog zoo weinig beoefende veeartsenijkunde, maar voor zijn gewest vooral van zooveel gewicht, maakte hij zich verdienstelijk door de kostbare uitgaven van Dieterichs en Numan. Niet minder deed hij voor de verspreiding van goede stichtelijke lektuur, door de werken o. a. van Corstius, Engels, de Groot, Huffell, Muntinghe, Potter, Roskes, Verweij, Verwijs. Zijn zwagerschap met den op het gebied van onderwijs zoo beroemden van Heijningen-Bosch bracht hem tot het in het licht geven van een aantal voortreffelijke schoolboekjes, die in dien tijd zoo brood-

noodig waren en waarvan de meesten dan ook ettelijke malen herdrukt werden; wij noemen die van van Heijningen-Bosch, Kuijper, Nieuwold, Oostkamp, Rijkens, Zuidhoff. Ook was Schierbeek deelgenoot in de uitgaaf der evangelische en luthersche gezangen voor kerkgebruik.

Zijn oudste zoon Lambertus vestigde zich in 1823 als boekhandelaar te Leeuwarden; een tweede, zijn naamgenoot, zette, toen zijn vader in 1835 den debiethandel verliet, de zaken op gelijken voet voort, het antiquariaat eraan toevoegende.

Omtrent R. J. Schierbeek is in de *Bijdragen* dl. I, bladz. 49 een korte levensschets opgenomen.

JAN OOMKENS.

In December 1844 overleed de Groningsche boekhandelaar Jan Oomkens, op den leeftijd van 65 jaren.

Jan Oomkens is een der helden van zijn vak geweest. Er was een tijd, dat iedereen dezen man om zijn veerkracht bewonderde. In de stad zijner woning was hij een der meest geziene ingezetenen; door heel het land deed hij van zich spreken om zijn stoute ondernemingen. Waren zijn plannen geslaagd, dan zou zijn boekhandel de grootste geworden zijn van het land.

Bij hem leefde de eerzucht om de oud-vaderlijke zaak tot glans te brengen. Seerp Bandsma was in 1673 de stichter van het huis, en werd in 1731 door zijn zoon Pieter opgevolgd. Diens dochter huwde met Jan Oomkens, die in 1769 den handel van zijn schoonvader overnam. Van dezen was Jan Oomkens, van wien hier spraak is, de zoon. Tot het vaderlijk beroep voorbestemd, ging hij ter betere voorbereiding eerst in de leer bij den boekdrukker en binder Adam Vos, en nam diens werkplaats in 1801 voor eigen rekening over. Zeven jaar lang was hij alleen drukker en binder, totdat hij in 1808 ook den boekhandel zijns

vaders daarmeê vereenigde. Sinds was het zijn zoeken, dezen drieledigen handel al meer en meer uit te breiden. Vooral aan zijn drukkerij wijdde hij zijn ijverigste zorgen. Hij bracht haar geheel op de hoogte van zijn tijd, voerde uit het buitenland de nieuwe vinding van den congreve- of typographischen kleurendruk in, richtte in 1818 daarnaast een plaatdrukkerij op en vestigde er tevens in 1824 een steendrukkerij bij, de eerste die in Groningen bestaan zou. Hij verbond daardoor aan zijn zaak een aanmerkelijk personeel en werd in zijn provincie een der aanzienlijkste industrieelen. Onder de voldoeningen die hij daarvan genoot behoorde allereerst zijn aanstelling tot academie-drukker, zijn herhaalde bekroningen, maar bovenal een bezoek des konings Willem I aan zijn werkplaatsen, toen deze in 1837 Groningen met een verblijf vereerde.

Intusschen was Oomkens ook uitgever geworden en wel van niet weinig beteekenis. Gebruik makend van de behoefte, die zich bij de nieuwe staatsregeling openbaarde aan boeken voor het onderwijs, zocht hij ter voorziening daarin de bekwaamste mannen in zijn omgeving aan, en had het voorrecht aan zijn pers gaandeweg te verbinden Wester, van Heijningen-Bosch, Kramer, Rijkens, van Olst en een aantal anderen, wier uitstekende schoolboekjes bij tienduizenden verkocht en ettelijke malen herdrukt werden. Van Wester gaf hij niet minder dan 26 stuks, van Rijkens 33 stuks in het licht. Van v. Heijningen-Bosch's *Moeder Anna* beleefde hij de 14e oplaag. Ook werd hij, met de firma's D. du Mortier & Zn. te Leiden en J. de Lange te Deventer, uitgever van de te dien tijd zoo beroemde schoolwerkjes van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.

Ieder jaar won het fonds van Oomkens belangrijke werken aan in onderscheiden richting. Hij vestigde het *Tijdschrift voor onderwijzers* en het tijdschrift *Waarheid in liefde*, gaf uit den *Almanak van de Akademie van Groningen*, onder redactie van van Swin-

deren; den *Almanak voor Advokaten*, den *Almanak ter bevordering van kennis en goeden smaak*, den *Groninger Volksalmanak*, den *Regerings-Almanak van en voor de provincie Groningen*, den *Almanak tot nut en vergenoeging*, overgegaan in den *Landhuishoudkundige Almanak*, beide door J. A. Uilkens. In rechts- en staatswetenschap bezorgde hij uitgaven van Driessen, Feith, van Geuns, Nienhuis, de Wal, Boeles; in genees- en natuurkunde van Bleekrode, Galama, Gleuns, Guyot, van Hall, Sebastian, Stratingh, Uilkens, Venema; in geschiedenis van Driessen, Lulofs, Magnin, Piccard, Westendorp, Ypey; in aardrijkskunde van Dassen, Maundrell, Olivier, Kussendrager, Selberg, de Sturler; en eenige landkaarten; in theologie van Clarisse, Corstius, Hofstede de Groot, Meijer, Muntinghe, Trommius, Thoden van Velzen, de Weiss, Muurling, Pareau, Ewald; in taal- en letterkunde van Blair, Lulofs, v. Limburg Brouwer, Siegenbeek, Spandaw. Zijn fonds, dat in 1845 verkocht werd, beliep ruim 400 titels.

Oomkens zag vooruit, dat het hem alleen niet mogelijk zou zijn, dezen veelomvattenden handel te bestieren. Ook had hij dien, gelijk hij in een circulaire aan den boekhandel meldde, alleen maar aangelegd en niets meer. Aan zijn drie zonen wilde hij afdeelingen in handen geven en op die wijs onder een vierledige leiding de zaak brengen tot een aanzienlijke hoogte. In 1835 draagt hij, gelijk hij haar noemde, zijn „boek-negotie en kaarthandel" over aan zijn oudsten zoon Jan, maar houdt voor zich nog aan het uitgeven en de boek- en steendrukkerij. Deze bewaart hij voor zijn tweeden zoon Agaath Oomkens Jz., terwijl de derde, A. van der Veen Oomkens, zoodra deze uit het buitenland terugkomt, een lettergieterij zal oprichten. Deze vier vertakkingen staan ieder op zich zelve, maar naast elkaâr; ieder hoofd drijft zijn zaak voor eigen rekening, maar zij helpen elkaâr onderling. Oomkens mocht maar zeer kort leven in de hoop van zijn ideaal verwezenlijkt te zien. Hij zelf had in de splitsing en

verbinding nog de leidende hand en droomde zich gouden bergen. Na zijn dood werd aller verhouding bepaald, terwijl de oudste zoon nu ook in het uitgeven zijn vader zou opvolgen. Deze, onder zijn eigen naam van Jan Oomkens Jzoon, trad zijn vader na door het ter perse leggen van verschillende uitgaven, maar beperkte zich weldra tot het uitgeven van landkaarten, waarin hij zich een tijdlang werkelijk onderscheidde. Aan hem heeft het onderwijs te danken de kaarten van Brauns, Hillebrandt, Jaeger, Pijttersen, Puls, van Wijk Roelandsz., Zuidema; een verdienste des te grooter, vermits hij daarin voor onze scholen, waar tot heden toe meest buitenlandsche kaarten gebruikt werden, het ijs gebroken heeft.

Toen J. Oomkens Jz. na den dood zijns broeders Agaath, die reeds in 1849 op pas 29jarigen leeftijd overleed, ook diens uitgebreide drukkerij op zich had moeten nemen, bleken hem weldra de onderscheidene zorgen te zwaar. Hij moest zich om lichaamszwakte met het eind van 1860 aan de zaken onttrekken en overleed in 1872. De eenig overgeblevene der drie broeders A. van der Veen Oomkens verliet Groningen in 1861 en vestigde zich als boekdrukker te Wageningen.

Jan Oomkens, dien wij hier vooral gedenken, en wien ook een woord van hulde gebracht wordt in de *Bijdragen* dl. I blz. 66, was een man van zeldzaam handelstalent. Ook buiten zijn dagelijkschen werkkring betoonde hij een voorbeeldigen ijver. In de stad zijner inwoning was hij stichter en voorzitter van het boekverkoopers-college. Hij was er ook de grondlegger van een ziekenfonds voor werklieden in zijn vak en onderscheidde zich door hulpvaardigheid en weldadigheid. Sinds 1816 een der allereerste 19 leden van de Vereeniging, behoorde hij van zijn optreden af daarin tot haar wakkerste voorstanders. Hij was lid van haar bestuur van 1832 tot 33 en van 1834 tot 39, en steeds correspondeerend lid voor Groningen. Hij was een trouw lid in aller-

lei commissiën, o. a. in 1829 met Brest van Kempen, J. C. van Kesteren, C. A. Thieme en M. Westerman, tot opsporing van misbruiken en het onderzoek tot verbetering van den boekhandel; een taak, die, wegens tegenwerking van verschillenden kant, niet veel voldoening aanbracht, maar groote moeite kostte. — In 1839 ging van hem uit het eerste plan tot het houden van een tentoonstelling van zaken betreffende den boekhandel, een voorstel welks waarde niet begrepen en dat alzoo niet aangenomen werd. Oomkens was in veel opzichten zijn tijd vooruit en ondervond daarvan soms de droevige ervaring. Maar al werden zijn meeningen en breede bedoelingen niet altoos gedeeld, toch werd hij door ieder die hem kende, met name in den boekhandel, hoog gewaardeerd. Vol waarheid waren de woorden, waarmede het verslag der Vereeniging van 1845 zijn dood vermeldde: „Vele zijner ondernemingen zullen onzen boekhandel tot blijvenden roem verstrekken. Zijn onbekrompen denk- en handelwijze zal bij allen die tot hem in handelsbetrekking stonden; zijn schrander overleg, gepaard met zachtheid van karakter en aangenamen omgang, bij zijn vrienden in duurzaam aandenken blijven. En wat hij was voor onze Vereeniging, die hem sinds haar eerste ontstaan onder hare leden mogt tellen, hoe kloek als medebestuurder, hoe ijverig als correspondent hij was, ook in vereeniging met den waardigen Schierbeek, dat zullen de Handelingen der Vereeniging ook voor de nakomelingschap bewaren."

J. L. VAN DER VLIET.

Het betrekkelijk korte boekverkoopersleven van J. L. van der Vliet heeft te veel rumoer gemaakt, dan dat het niet een vermelding zou verdienen in deze bladen.

Van der Vliet was een man van onmiskenbare letterkundige verdiensten. Maar onder al zijn talenten was ook dat van wat

met het woord *humbug* betiteld wordt en dat hier te lande op den duur gelukkig niet veel opgeld doet.

Hij was de oprichter van het tijdschrift *De Tijd.* De wording en de loop van dit tijdschrift vallen geheel samen met de persoonlijkheid van den uitgever, die tegelijk redacteur ervan was. J. L. van der Vliet, oorspronkelijk voor apotheker opgeleid, was evenwel voor dat beroep niet geboren. Hij had er integendeel een hekel aan en gaf als bediende zijn afkeer reeds lucht in proza- en dichtstukjes, die vol waren van bitterheid, maar tintelden van luim. Hij zag ze in tijdschriften, o. a. in *het Leeskabinet*, *de Tijdspiegel* enz., geplaatst en kreeg spoedig, ook door andere humoristische proeven, een zekeren roem onder zijn aangenomen naam van Boudewijn. Toen gaf hij er zijn vak aan en zocht te leven van zijn pen, door schrijven en vertalen. Prikkelbaar en wantrouwend van natuur, gedeeltelijk het gevolg van zijn zwak gestel, maakte hij uit de aanzoeken, die hij van verschillenden kant ontving, op, dat de uitgevers veel geld aan hem verdienden en dat hijzelf daardoor altoos aan het slechtste eind zou trekken. Daarom besloot hij een tijdschrift op te richten, dat hij met vertalingen, met eigen arbeid en met de hulp van anderen wel vullen zou en dat hij eveneens zelf als uitgever meende te kunnen besturen. Zoo zou hij er alle voordeel van genieten. In November 1844 maakte hij bekend, dat hij zich in den Haag gevestigd had als boekhandelaar zonder winkel; een van de eerste voorbeelden van uitgevers die niet tegelijk debitanten waren. Dadelijk daarop verspreidde hij de prospectussen van een nieuw werk onder den titel van *de Tijd*, een tijdschrift dat om de veertien dagen zou uitkomen in afleveringen van twee bladen druks met 24 platen en dat meer dan eenig ander het publiek op de hoogte zou houden van het belangrijkste op het gebied van het letterkundige en maatschappelijke leven. De bestaande tijdschriften, *het Leeskabinet*, *Europa*, *de Tijdspiegel* en menig ander, verloren

daardoor een handig meêwerker niet alleen, maar kregen te gelijk een gevaarlijk concurrent. Ook kon een gedeelte van het jonge Holland het moeielijk velen, dat een vogel van gelijke veêren, door een gedeeltelijk ook kritisch orgaan, een macht over hen zou krijgen, die bij het kitteloorig karakter van den redacteur lastig zou kunnen worden. Boudewijn had tot die vrees meer dan eens reden gegeven en was in zijn luimen van vleien en hekelen niet te vertrouwen. *De Tijd* verscheen dus onder zekere spanning, maar zag er wat zijn inhoud en uiterlijken vorm betreft aantrekkelijk genoeg uit. Toch was ook van boekverkoopers-zijde voor de onderneming gevaar te vreezen. Het wekte bij menigeen ergernis, dat iemand, die niet voor het vak was opgeleid, een onbekende en onaanbevolene, zich maar zoo plompverloren als uitgever plantte zonder eigenlijk boekverkooper te zijn, en dat wel met een beweging van prospectussen en opgeschroefde aankondigingen, alsof nu deze overmoedige schrijver-uitgever den mannen van het vak eens een lesje zou geven. Van der Vliet zag dat alles heel goed in en maakte, als handige reclame, zich zelf tot een zeker soort van martelaar. Al aanstonds na het verschijnen der proefaflevering, met platen van Last, bij de beroemde steendrukkersfirma Backer gedrukt, maakte hij in het *Nieuwsblad v. d. boekhandel* bekend, dat deze beiden, daartoe door concurreerende tijdschriften genoodzaakt, zich voortaan aan de bewerking zijner platen eensklaps hadden moeten onttrekken, maar dat hij, bij deze hatelijke en grievende tegenwerking, gelukkig hulp gevonden had bij twee edeldenkender kunstenaars, Rochussen en Steuerwald. „Zij deden dit," schrijft hij. „uit achting niet alleen voor mijne pogingen, maar vooral ook uit dat edel gevoel van meewarigheid en die zucht, die er in het gemoed van ieder goed mensch oprijst om iemand bij te staan, dien men op zulk eene wijze wil onderdrukken en berooven van zijne hoop op maatschappelijk geluk." Die „hatelijke tegenwerking" was trouwens, blijkens nadere in-

lichtingen, grootendeels uit de lucht gegrepen. Maar Boudewijn had zijn doel bereikt en zich zelv' en zijn tijdschrift op de spraak gebracht. Later zegt hij tegenover het publiek, heel gemoedelijk: „Vele goede en beroemde menschen waren mijn tijdschrift toegenegen: van Lennep, da Costa, mej. Toussaint, Jonckbloet, Tollens e. a. Ook vriendelijke onbekenden werkten in stilte mede om de redactie in haren arbeid te ondersteunen. De betrekkingen met het buitenland, om eens met de troonrede te spreken, zijn op een gewenschten voet: Andersen, Dickens, Fred. Bremer, Em. Flygare Carlèn zijn onze correspondenten." Zoetelijke aanmatiging, die nochtans haar doel trof en *de Tijd* opgang deed maken, vooral ook toen v. d. Vliet weldra inzag, dat hij tegen een zoo drukke handelsadministratie persoonlijk niet bestand was en die in de betere handen had overgedragen van den boekhandelaar J. Noordendorp te Amsterdam.

Intusschen verdiende *de Tijd* ten volle den opgang, dien hij maakte. Boudewijn trok partij van allen die hij tot medewerking wenschelijk achtte, en evenzeer van alle merkwaardige gebeurtenissen binnen- en buitenslands. De omstandigheden waren hem daarbij gunstig. Een jong geslacht van literatoren stond hem frisch en vaardig ter zijde. Engelsche, Fransche, Zweedsche en Amerikaansche letterkunde trad met Dickens, Thackeray, Sue, Dumas, Bremer, Carlèn, Beecher Stowe een nieuw en glansrijk tijdperk in. Voorvallen op staatkundig en kerkelijk gebied, de val van Lodewijk Philips en de opkomst der Napoleons, met al hun vallende en lichtende sterren, de scheuring in de katholieke kerk door Ronge, Czerski e. a., gaven feiten en personen in overvloed te bespreken, en geen nommer van *de Tijd* verscheen, of het getuigde van de handigheid en bekwaamheid van zijn redacteur.

Van der Vliet liet dan ook niet na, dit telkens den volke op allerlei manier met trompetgeschal kond te doen. Pro-

spectussen, strooibiljetten, aanplakbiljetten, advertentiën met schreeuwende aanbevelingen, overdadige uitroepteekens van goedkoop! goedkoop!! goedkoop!!! vertelden wonderen van den rijkdom, van den inhoud en van het debiet van *de Tijd!* DE TIJD!! DE TIJD!!! Ook schroomde hij niet om onder zelf uitgevonden namen, of ongeteekend, den lof van zijn onderneming in dagbladen te laten uitbazuinen. Niet het minst deed hij dit, toen hij in 1846 het plan beraamde om door een bijblad met advertentiën, voor 5 cents de regel, zijn uitgaaf des te winstgevender te maken. „Met belangstelling", zoo liet hij de couranten spreken, „met belangstelling zien wij op de poging om te vervullen in de behoefte om goedkoope en doeltreffende advertentiën te plaatsen. De heer J. L. v. d. Vliet heeft het voornemen opgevat om in zijn werk *de Tijd*, dat 24 maal in het jaar verschijnt en dus het spoedigst van alle tijdschriften in wandeling komt, voor een kleinigheid mede te deelen, wat elk in zijn belang noodzakelijk acht. Aan deze rubriek heeft ZEd. den naam van *Letter-, Kunst- en ander Nieuws* gegeven. ZEd. heeft wijselijk met dit plan gewacht tot *de Tijd* algemeen was verspreid, en wij vernamen dat die verspreiding nog oneindig wordt uitgebreid, daar ZEd. op alle dorpen zoowel als in alle steden leesgezelschappen ziet opgerigt voor dit werk, die, daar men dus het tijdschrift minder zelf koopt, op den uitgever minder voordeelig zullen werken, maar het werkzelf des te grooter getal lezers bezorgen."

Van der Vliet wist heel goed, dat hij door dit adverteeren in zijn *Nieuws* de wet ontdook, die 35 cts. zegelrecht eischte voor elke advertentie in tijdschriften die op geregelde tijden verschenen. Het was zijn zoeken, daarop achterhaald te worden en dit te gebruiken als een middel van opspraak. „Men waarschuwt mij op heusche wijze", annonceert hij, „dat vanwege de beambten van het zegel heimelijk wordt geloerd, of *de Tijd* al of niet geregeld verschijnt. Voorzigtigheidshalve zal ik *de Tijd* nu en dan een

paar dagen vroeger of later verzenden." Weinige dagen daarna maakt hij het volgende bekend: „Ik moet véél advertentiën laten liggen! En zulks is niet te wijten aan onwil of onachtzaamheid, maar ik had letterlijk plaatsgebrek! Ik kreeg meer dan *het dubbele* dan waarop ik gerekend had en daarbij menige, die 3, 12 of 24 maal moesten geplaatst worden!! Geen wonder. Ze worden door *de Tijd* niet alleen overal hier, maar in de Oost, in België en Duitschland gelezen. Ik zal nog eens uitrekenen", voegt hij in het *Nieuwsblad van den boekhandel* erbij, „of ik het *voor den boekhandel* NÒG minder kan doen dan 5 cents de regel."

In dat zelfde *Nieuwsblad*, 14 dagen daarna, laat hij „Een belangstellend boekhandelaar" zeggen: „Met genoegen heb ik gezien, dat eene inrigting in het belang van den boekhandel met zooveel bijval is bekroond geworden. Ik bedoel het *Kunst- en Letternieuws* van *de Tijd*. Ontegenzeggelijk zal dit voor den boekhandel van veel nut zijn; ik heb het bij ondervinding. Ik plaats eenige exemplaren, en daaronder een dat door 40 menschen, of liever in 40 huisgezinnen, gelezen wordt, een ander door 20, een ander door 26. Men kan dus wel nagaan, dat deze advertentiën *door duizenden* gezien worden!! — Ik hoop maar, dat de uitgever het niet te kwaad moge krijgen met het zegel! Ik vrees, ik vrees! Doch hij moet het weten!"

Die vervolging was toen werkelijk reeds ingesteld. Van der Vliet protesteerde ertegen en verzuimde niet dit aan de groote klok te hangen, omdat het een uitstekend middel was om het publiek over zijn *Tijd* en zijn advertentieblad te doen spreken. In 1847 meldt hij in de couranten: „Er wordt gezegd, dat de uitgever van *de Tijd* voor eene aanmerkelijke som is beboet. Dat is volkomen waar. Ik ben, om te beginnen, beboet ter zake mijner advertentiën voor ZES HONDERD VIER EN VEERTIG GULDENS EN VIER EN TWINTIG CENTS! Maar ik heb ze nog niet betaald!!" Kort daarop weder: „Nog altoos duurt mijn proces over de ad-

vertentiën in *de Tijd* voort. Nu eens geloof ik dat ik het zal winnen, dan weder geloof ik dat ik het zal verliezen. Intusschen blijf ik voortgaan met het plaatsen van advertentiën VOOR VIJF CENTS de regel *zonder zegelgeld.* Als ontwerper van dit zoo voordeelige advertentiestelsel blijf ik aanspraak maken op aller aanmoediging en ondersteuning, inzonderheid bij den boekhandel, nu ik door dit proces op mijn hals te halen *geheel alleen* en *voor allen* een gewigtig pleit zal beslechten. — De negen boekhandelaren die mij de meeste regels advertentiën zenden, ontvangen van mij nog een belangrijke premie, te zamen tot een bedrag van ruim *f* 200.—".

Op deze wijs maakte een uitgever zich schijnbaar tot slachtoffer, maar trok er rijkelijk voordeel uit door steeds de aandacht te vestigen op zijn tijdschrift en op zijn advertentieblad, dat soms tien of twaalf dicht ineengedrongen bladzijden besloeg.

Met 1849 vond v. d. Vliet een nieuw middel uit, dat met niet weinig beweging uitgebazuind werd. Hij vroeg en kreeg (bij kon. besluit van 22 Febr.) vergunning om aan zijn *Tijd* te verbinden een loterij van boeken en platen, ter waarde van *f* 2275.—, verdeeld in premiën van *f* 500.—, *f* 300.—, *f* 200.—, *f* 100.—, *f* 75.—, *f* 50.—, *f* 25.—, *f* 10.— en *f* 5.—; te bestellen naar eigen keus der trekkers; met een *nietprijs* voor alle anderen, ten bedrage van *f* 3.— en bestaande in een cahier van vier lithographiën. „Ik wenschte wel", schreef hij in het openbaar, „dat de Boekhandel nu eens *mijn streven erkende* en mij hielp de oplage te plaatsen, die nu DRIEMAAL STERKER is geworden. Tevens zal ik voortaan in *de Tijd* verslagen gaan geven van boeken, die bij mij worden *ingezonden. De Tijd* is een MAGTIG ORGAAN geworden!"

Bij deze loterij, die onder den schijn werd gebracht alsof er *f* 8000.— waarde in stak, bleek nog een angel in het riet te schuilen. Van der Vliet was door het opeenstapelen van onder-

scheiden ondernemingen geldelijk aan lager wal geraakt. Om zich bedrijfkapitaal te verzekeren had hij sinds lang op vooruitbetaling aangedrongen, hetgeen hem telkens door den boekhandel betwist was, al had hij ook nog zoo leuk geschreven: „Aan de *solide* confraters zal zulks niet hinderen, en de *onsoliden* zal men er door leeren kennen!" Nu meende hij een middel tot algemeenen dwang gevonden te hebben, en bepaalde dat men voor *f* 10.75 een lot zou nemen in zijn loterij, waar men *de Tijd* op toekreeg, maar dat men dan ook dat lot zou moeten betalen bij de uitgifte, en wel bij de verschijning van de 13e aflevering van *de Tijd.* Toen ook deze vlieger niet opging, dacht hij iets anders uit. „Met het begin van 1851", zoo annonceerde hij in het *Nieuwsblad*, „breng ik eene verandering in het betalen *van* en in het disponeeren *over* het bedrag van *de Tijd.* Ik laat de particulieren betalen voor de 1e aflevering 10 cents, voor de 2e 13 cents, voor de 3e 16 cents, telkens met opklimming van 3 cents. De laatste aflevering kost dan niet meer dan 79 cents, en bij het betalen dier laatste aflevering geef ik *gratis* het lot. Bij elke aflevering ontvangt de Boekhandel de quitantiën voor de particulieren, terwijl ik disponeer om de drie maanden, als dus het bedrag der inteekenaren reeds ontvangen is: 1e kwartaal 85 cents, 2e *f* 1.73, 3e *f* 2.58, 4e *f* 3.49, te zamen *f* 8.65."

Dergelijke vreemde praktijken, allerlei grootspraak en opschroeving, geknoei en gehaspel, ook met andere van zijn vele uitgaven, knaagden aan den goeden naam van v. d. Vliet bij den boekhandel. Hij was er al meer en meer toe gekomen om de Engelsche opsnijderij na te volgen, die hij in een der afleveringen van *de Tijd* beschrijft en daar vertelt hoe de uitgevers aan gene zijde van het Kanaal geld weten te verdienen door monsterachtige aankondigingen, schitterende kermisachtige vertooningen en marktlawaai in het oneindige. Hij beleefde voor zich zelv' ten deele wat hij in een ander opstel van *de Tijd* verhaalt onder den titel van *Waarheden uit het leven van een Uitgever van dezen tijd:*

Een jong mensch met eenig fortuin stelt zich het beroep van uitgever voor als een ideaal, om daardoor de maatschappij van dienst te zijn in het bevorderen van letterkunde en wetenschap. „Ik trad mijn werkkring in", zoo laat hij dien jongen man verhalen, „ongeveer met hetzelfde gevoel, dat mij vroeger bezielde toen ik mijne belijdenis aflegde en in stilte beloofde dat ik een getrouw navolger zou zijn van 's Heeren geboden. Ik nam alleen degelijke manuscripten aan en hielp jeugdige schrijvers voort door hun ruim geld te verschaffen en den weg des roems te openen. Ik rigtte een tijdschrift op eenig in zijne soort, maar dat niet genoeg gewaardeerd werd, vooral omdat eenige letterkundige straatjongens zich vermaakten door den kundigen redacteur met slijk te werpen, 't geen het grootste gedeelte van het publiek zeer prettig vond. Daarbij, de nijd der redacteuren van andere tijdschriften wendde alles aan om mij te gronde te rigten en maakte mij belagchelijk. Ik had ongelukkigerwijze tot levensspreuk gekozen: „Doe wel en zie niet om!" Mijn tijdschrift prees alle goede rigtingen in de kunst en bestrafte de slechte, zonder acht te geven op beroemde namen; en op die wijze kreeg het alle tijdschriften en letterkundigen en tooneelspelers tegen zich. Als uitgever verloor ik geld, veel geld! Maar ik trad voort op de baan van mijn werkkring als een apostel der menschelijkheid. — Toen kwam eens op een avond, terwijl ik vol droefenis in mijn klein kamertje zat en de regen droefgeestig langs mijne ramen zijpelde, een schraal en mager man bij mij binnen met een rol onder den arm. Hij noemde zich doctor in de wijsbegeerte. „Man des ongeluks!" sprak hij mij aan. „Ik heb uw braafheid reeds langen tijd in het oog gehouden en bewonderd. Gij hadt bij al uwe ondernemingen als uitgever geen gewin op het oog; maar gij wildet verlichting, beschaving en menschelijkheid bevorderen. Ik weet, hoe slecht u dit bekomen is. Gij hebt een huishouden, en het is uw pligt voor het levensonderhoud der uwen te zor-

gen. Hier heb ik betere manuscripten." Ik las: *Onfeilbaar middel tegen eksteroogen.* — *De kunst om longontsteking zonder geneesheer te genezen*, enz. enz. "Alles is bedrog", ging hij voort. "Maar dat komt er niet op aan. Laat schrijven, kies bluffende titels, maak beweging, win geld." — En ik gaf prullen uit En zie, mijne ondernemingen maakten mij rijk. — O gij dwaas, die in uw werken uwe ziel aan uw volk wilt schenken en daarvoor belooning verwacht! Zwoeg en zorg alleen voor u zelven, en gij zult gouden vruchten oogsten!"

Met zulke beginselen kon de boekhandel geen vrede hebben. Maar ook buiten den boekhandel en het publiek om, dat zulke laffe pronkerij tegen de borst was, kreeg Boudewijn het spoedig te kwaad met zijn letterkundige vrienden. Hij kon het niet nalaten, in zijn beoordeelende verslagen nu dezen, dan genen een steek onder water of openlijk een oorveeg te geven, als uit wrok op anderen, die *zijn* handelingen van tijd tot tijd wikten en wogen. Vooral in een vlugschrift, getiteld *Boudewijn en de Tijd*; *Nieten ook zonder loterij*, met het motto:

Sie sind ein Dichter unter den Dichtern,
Wie ein Irrlicht unter den Lichtern;

had Is. J. Lion Boudewijn's vertaalde en oorspronkelijke opstellen zoo kwaadwillig en duchtig onder handen genomen, dat enkele taalkundige bokken een tijdlang den lachlust bezig hielden van allen, die allerliefst iemands gebreken en zonden besproken zien, zonder de verdiensten daar tegenover te stellen. 's Mans humeur werd daardoor niet beter, wel hoe langer hoe meer bitter; en nu moesten ook anderen, wie ook, zelfs zijn trouwste medewerkers, zijn ergernis misgelden. Van lieverlede kreeg hij de heele wereld tegen zich en stierf bijtijds in 1851, op 37 jarigen leeftijd, na als uitgever en schrijver vrij wat opspraak gemaakt te hebben. Maar hoe men ook ingenomen mocht zijn tegen zijn

opvijzelend timmeren aan den weg en tegen zijn letterkundige misgrepen, toch behoorde van der Vliet ontegensprekelijk tot de uitgevers van een zeldzame werkkracht en mag zijn *Tijd* tot de degelijkste en smaakvolste tijdschriften zijner dagen gerekend worden.

Na zijn dood sleepte *de Tijd*, die in zijn bloei meer dan 2000 inteekenaren telde, een steeds kwijnender leven voort en hield hij zich door allerlei kunstmiddeltjes staande, eerst ten behoeve der weduwe, later onder verschillende uitgevers, totdat hij in 1864 zijn baan sloot zonder gemist te worden.

Het Zondagsblad, evenzeer een onderneming van van der Vliet, verscheen voor het eerst in 1849. Oorspronkelijk was het bestemd om een wekelijksche concurrent te worden van de stichtelijke maandschriften. Maar het veranderde weldra van aard, kreeg allerlei rubrieken tot toevoegsel en werd, volgens het prospectus van den uitgever-redacteur, *Een groot Familie-Nieuwspapier*, HET ALLERGROOTSTE NIEUWSBLAD VAN ONS LAND! Het omvatte „Staatkunde, Kronijk, Nieuwstijdingen, School- en Kerknieuws, Letternieuws, Kunst-, Tooneel-, Industrieel en ander Nieuws, Aanbestedingen, Modes, Huishoudelijk Nieuws en Recepten, Allerlei en Anecdoten, Boekbeschouwingen, Zondagsbloempjes, Antwoorden op vragen, Rekenkundige voorstellen, Raadsels en Charaden, waaronder een PRIJSRAADSEL." — Met dit *Prijsraadsel*, voor welks oplossing *f* 100.— in geld en een levenslang *gratis* abonnement op het *Zondagsblad* uitgeloofd werd, maakte de uitgever weêr niet weinig beweging. Dit gaf aanleiding, dat W. J. van Zeggelen daarop een spotdicht uitgaf, getiteld: *Het Prijsraadsel van het Zondagsblad; Verzuchting en Vloek*, met caricaturen geïllustreerd, en waarin de volgende coupletten voorkomen:

Nog eens: die *honderd* gulden,
Voor 't leven abonné

En de eere der vermelding....
Ik duizel van die pré!

En lig ik op mijn leger,
En slaap ik, denkens-zat,
Mijn kussen wordt een geldzak,
Mijn dek — een *Zondagsblad.*

Zelfs, gaat het Blad te gronde,
Zelfs dat maakt mij niet bang,
Ik krijg — dat is 't accoord zoo —
MIJN nommer *levenslang.*

Bovenal evenwel maakte hij werk van advertentiën voor 5 cents de regel. In deze laatste rubriek zat vooral de winst, aangezien ze dezelfde moesten zijn, die in *de Tijd* waren opgenomen.

Het Zondagsblad, hoe ook kunstmatig opgedreven en voortgestuwd, kon in de verte zijn kosten niet dekken. Na den dood van van der Vliet in 1851 ging het van de eene hand in de andere over. Het veranderde mettertijd zoo geheel van vorm, aard en strekking, dat alleen de titel behouden bleef, totdat het voorgoed gestaakt werd in 1861.

Van der Vliet's overige uitgaven, waaronder verschillende door hem-zelven geschreven, o. a. zijn *Jongejuffrouwen*, *Beelden en Schaduwen*, vertalingen van romans enz., waren grooter in getal dan in beteekenis. Ook hij had de fout, te veel hooi op de vork te nemen en te spoedig een welgesteld man te willen zijn. Daardoor versnipperde hij zijn tijd en zijn kracht en werd hij het tegendeel van rijk. De lof mag hem evenwel niet onthouden worden, dat hij een handig koopman en daarbij zeer gezet op een keurige uitvoering zijner uitgaven was. Maar van hem moet tevens getuigd worden, dat bij hem twee elementen, dat van letterkundige

en dat van handelsman, voortdurend overhoop lagen. omdat ze beiden het hoogste woord begeerden en dit zochten niet door bezadigde degelijkheid, maar door luidruchtig getier. Was Boudewijn langs studie en oefening bedaard zijn weg gegaan, hij had wellicht een sieraad voor onze letterkunde kunnen worden. Had van der Vliet met zijn talenten zich met de borst en met den noodigen ernst op het uitgeven willen toeleggen, hij had zeker menigeen overschaduwd. Nu hij, te wild en te woest, beide te gelijk wou wezen. is hij ondergegaan als een vallende ster, even flikkerend, toen spoorloos verdwenen.

